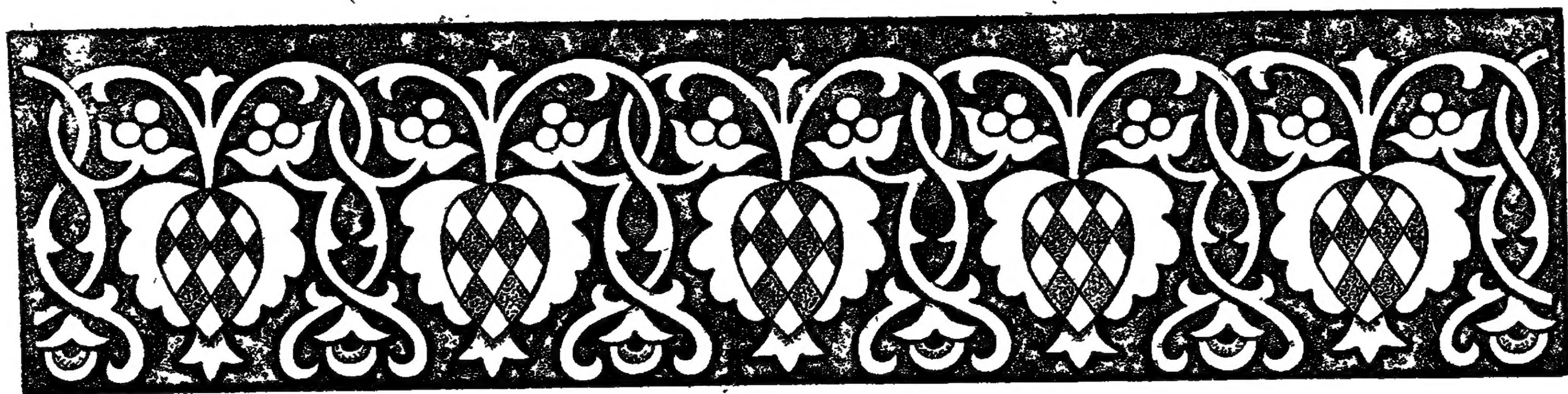


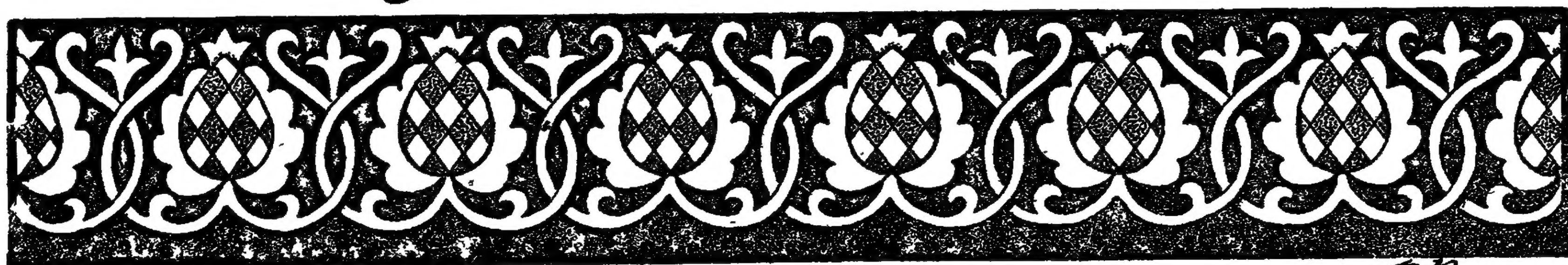
Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка XIII. Літери Риз-Се.

Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес — 1964



В. Кайлун

РИЗ—

РИЗЬКИЙ МИР — мировий договір, підписаний 18. Ш. 1921 у Ризі між Польщею з одного боку та Російською Федер. Сов. Республікою і Українською Соц. Рад. Республікою з другого боку. Він ліквідував польсько-російську війну та припечатав новий поділ українських земель між Росією й Польщею, визнавши за східні кордони Польщі ті кордони, що їх західні держави були затвердили в постанові Ради Амбасадорів у Парижі 15. III 1923. Ризький Мир признав таким чином Польщі коло 140.000 кв. клм. етнографічно непольських земель, не включаючи сюди Галичини, і анулював попередній т. зв. Варшавський договір між Польщею й Урядом Української Народньої Республіки, в наслідок чого війська українські, що воювали разом із польськими, як союзні, проти большевиків, опинилися в Польщі за дротами. Ів.Кедрин писав в лондонській «Українській Думці» (ч. 11/108): «Це, мабуть, єдиний в історії світу випадок, коли держава (Польща), виґравши війну, відмовилася на 100% від пляну, з яким війну починала, та союзницьку армію, що разом із нею льояльно ввесь час боролася, роззброїла й посадила за дроти таборів, власного свого союзника до мирових переговорів з ворогом не допустила, зате поділилась з тим ворогом територією свого союзника!. . . Війська УНР були інтерновані, Головному Отаманові, Симонові Петлюрі, «порадили», щоб виїхав з кордонів Польщі. Правда, у Ризі засідали теж, як польські контраґенти, «українські» мирові делеґати, і мировий договір злаҗено навіть у трьох мовах, польській, московській та українській, але ж було ясно, що ті совєтські делеґати псевдо - української держави, під спільним проводом Йоффе, були тільки декорацією, що мала ослабити враження трагікомедії, якої трагічним змістом було повторення Андрусівського миру з 1667. року, в котрому Польща й Московщина поділились були українськими землями ледве в 9 років після Гадяцького договору з Іваном Виговським. . .

І Ризький мировий договір, і постанову Ради амбасадорів святкувала Польща як дві свої великі перемоги. Але це були насправді ПірроБі перемоги. І вони стали клясично-шкільним прикладом, як то неетичні засоби мстяться у політиці на тих, що їх вживають, без уваги на тимчасові, безпосередні здогадні користі. Обманом і підступом здобула Польща ті два свої тодішні успіхи, легковажучи зовсім факт, що здобула їх ціною створення собі ворожнечі з власними громадянами на величезних просторах всієї східньої частини своєї держави«» (Див. САН-ЖЕРМЕН; ПОДВІЙНА МОРАЛЬ).

Ще до підписання мирового договору представники уряду УНР сенатор С. Шелухин і В. Кедровський, голова Дипломатичної місії УНР в Латвії представили 7. X. 1920 р. п. Я. Домбському, голові польської мирової делеґації в Ризі такий меморандум: . . .«5-го жовтня 1920 р. на мировій конференції в Ризі підписано протокола, в якім контраґентами названі «Польща з одного боку і Росія та Україна з другого боку», тоді як у дійсності Україна участи в переговорах не бере і не тільки не воювала проти Польщі, а навпаки ввесь час і до-

нині виступала союзницею її і разом із нею провадить своїми військовими силами акцію проти Росії. Законний уряд, який, по закону 28. І. 1919 р., одержав свою владу від Народнього Конґресу, має й нині свого представника в Варшаві. Ніякого іншого українського уряду не існує. Склад виступаючих проти Польщі військ свідчить, що Український нарід у них участи не бере. Ситуація, яку творить вище наведена вказівка в протоколі про участь України, загрожує їй шкідливими наслідками. Росія дбала про таку ситуацію ще з кінця 1917 р. Щоб поширити свою владу в Україну, російський уряд вживав для цього збройну силу і терор. Там, де не можна було завести советів, він прибігав до фікції советської влади і утворював інсценіровку її. Щоб поставити свої совети на місце законної влади України — Центральної Ради, російський уряд скликав на 4 XII. 1917 р. у Києві селянський з'їзд Але на З'їзді з 2.000 його членів 1950 висловилося проти советської влади і за демократичну Центральну Раду. Після цієї поразки, 50 членів З'їзду поїхали до Харкова і проголосили з себе советський уряд України. Російський советський уряд повіз цей фіктивний уряд до Берестя - Литовського для переговорів з Німеччиною та іншими державами од імени України. Німеччина, Австрія, Туреччина й Болгарія, одначе, виявили цю фікцію і інсценіровку, а тому не захотіли вести з ним переговорів.

Також фіктивні уряди було утворено Советським урядом проголошенням советської влади в Литві, Естонії та Латвії і навіть у самій Польщі під час большевицької військової окупації цих країн. . .

Нині, коли вся Україна кипить боротьбою проти большевиків, російський уряд, щоб при допомозі фікції укр. советського уряду досягти своїх цілей, подібно тому, як для Берестя, знову утворив фікцію українського советського уряду і інсценірував його для переговорів із Польщею в Ризі, щоб добитися признання його від Польщі, яка являється одною з держав Антанти. І от нині, як треба думати з вищенаведеного протоколу, советська Росія досягла свого, бо фікція через визнання набула вигляду реальности. Нема ніякого сумніву, що все це може принести нову силу большевизму і творить нові утруднення законному Урядові Української Народньої Республіки, а також загрожує великими небезпеками перше всього Україні, а потім самій Польщі і Европі.

Тому ми, як уповноважені законного Уряду Української Народньої Республіки, яка буде продовжувати проти Росії свою оборонну війну, маємо за честь повідомити про вищесказане Вас, Пане Голово, і заявити, що всі акти, вирішення, визнання і постанови конференції, як утворені без участи Правительства Української Народньої Республіки, ми вважаємо для неї необов'язковими». (З Архіву Укр. Дипл. Місії в Італії).

РИЛЕЄВ КІНДРАТ (1796 - 1826) — московський поет, один із провідників російських декабристів, повішений після невдалого повстання 1825 р. Був одним із небагатьох москалів, що виявляв живу симпатію до українського національного руху, яку й виявив у таких поемах, як «Войнаровський» та «Сповідь Наливайка», писані під впливом «Історії Русов» та безпосередніх вражень від зустрічей з свободолюбними українцями під час своєї подорожі по Україні, коли він знайшов серед лівобережної української шляхти невмирущий вплив традицій мазепинства.

Проф. Маслов у спеціяльній науковій розвідці про літературну діяльність Рилеєва відзначив еволюцію поглядів Рилеєва на Мазепу: «Первісно поет, видимо, тримався протилежного (себто неґативного, Є. О.) погляду на Мазепу: в думі «Пйотр Велікій в Острогожце» (1823 р.) він ставився до нього підозріло, називаючи «лютим вождем», і нарікає, як цей гетьман «смів присягати в щирості» Петрові. Вороже відношення видно й з деяких чернеток та плянів Рилеєва, але поволі під впливом близьких зносин із українською інтеліґенцією, цей погляд на Мазепу почав мінятися, і останній з хитрого й властолюбного інтриґана обернувся в очах Рилеєва на щирого патріота й оборонця свободи своєї батьківщини» (В. Маслов «Літ. деятельность Рилеєва» Київ, 1912, ст. 305). Див. МАРКЕВИЧ МИКОЛА.

РИМСЬКИЙ КОРСАКОВ ОЛЕКСАНДЕР (1844 - 1908) — російський композитор написав опери «Садко», Казка про царя Салтана», «Снігурочка», «Царська Наречена», а також дві на українські теми за М. Гоголем: «Травнева ніч» та «Ніч під Різдво».

РИМША АНДРІЙ — автор «Хронології» 1581 р., віршованого пояснення назв місяців, оди на герб Сапіги (1588) та інш.

РИНДЗІВКИ — великодні хвально - вітальні пісні, відомі тільки в окремих місцевостях Галичини, як у Яворові та околитях, а також на українсько - білоруськім пограниччі. Походження назви ще не досліджене, але сам звичай співати риндзівки в'яжеться з давнім звичаєм великоднього ВОЛОЧІННЯ. (див.) Тексти в праці Ст. Килимника «Український рік» т. II ст. 234 - 39).

РИНОК — місце купівлі й продажу всякого краму, де в певні дні відбувалися БАЗАРИ (див.), та ЯРМАРКИ (див.). В українських

народніх піснях ринок в'яжеться з ідеєю пияцтва та гульні: «Ой в Києві на риночку, там пив чумак горілочку. . . .» Або: «Я пшениці не жала, ячменю не в'язала: була на ринку, пила мед - горілку. . .» (Чуб., У, 124).

РИСЬ — хижак ссавець із родини котів, до півтора метра довжини, сивий із чорними плямами, вуха кінчаться довгим волоссям. Ця велика лісова кітка зрідка зустрічається ще в Карпатах та лісах Чернігівщини та Волині. Зажерливості рисі нема меж: вона нападає і тоді, коли сита, тому полювання на неї дозволене в усі пори року. Литовський статут признавав кару на користь князя в одного рубля (як і за дикого кабана, чи свиню) за рись вбиту на чужих ловах. Для порівняння: за вбитого невільника плачено 5 рублів кари. за тяглого селянина — 10, а за ремісника — 12. (М. Груш. Іст. УР. VI, ст. 165).Посмертна похвала кн. Романові в Галицькому літописі зазначала, що він — «ідучи слідом діда свого Мономаха, кинувся на поганих, як лев сердитий, був, як рись, нищив їх, як крокодиль..» (там же, III. 10). О. Парамонів здогадувався що в «Сл. о Полку Ігор.» під назвами «лардус» і «лютий звір» треба розуміти рись яка в латинській мові називалася «пардус»: «Можливо, юо на означення рисі були колись дві назви: «пардус» — латинська та «лютий звір» — слов'янська» (Укр. Думка» 21. VI. 1956) Загально прийнято вважати, що «пардус» «Сл. о Полку Ігор.» — це ЛЕОПАРД, а лютий звір» — вовк.

В давнину оповідали багато дивних історій про рись, що в греків була присвячена Бакхові. Пліній писав, що з її сечі формується буритин та самоцвіти. Особливо прославляли гострість зору рисі, що ніби проникає мури і здатний пересягнути гори і моря В цьому вона ототожнювалася з СОВОЮ (див.) і ВАСИЛИСКОМ (див.). Тому ще й досі рись фігурує, як емблема прозорливости. Коли герцоґ Федерік Чезі оснував в Римі в 1603 р. найдавнішу наукову установу, він надав їй ім'я — Академія Рисей (деї Лінчей), щоб показати, що її члени повинні мати зір, здатний проникати таємниці й безодні науки. Рись ще й досі — емблема цієї Академії.

Проте була Рись і символом віроломства й невдячности: в цього звіря ніби був перемінений скитський цар ЛІНК, що хотів убити сплячого Тріптолема, який навчив його хліборобства.

РИТМ — рівномірний рух, черга однакових рухів або звуків у рівних відступах часу; у поезії: чергування наголошених і ненаголошених, або довгих і коротких складів.

Ритм лежить в основі самого людського життя: ритмічно б'ється серце, ритмічно пульсує лімфа, ритмічно відбувається перистальний рух кишок. Зрештою, ритм у природі, як вказував М. Грінченко («Іст. укр. музики» 1961, 17), був уже тоді, коли ще не існувала людина на землі, та й «будування світу йшло з великою допомогою ритму». «В нашому оточенні ми досить часто натрапляємо на явище ритмічности: тупіт коня, що швидко пробігає десь по степовому просторі, рівномірне падання крапель дощу, ритмічно закінчені моменти в співах птаства і т. д. — все це приклади природної ритмічности». Ритм — головна підстава пісні, що одвічно товаришить праці, улегшує її, уприємнює й організує. . . Грушевський писав у «Початках громадянства» (ст. 116): «Справедливо вказано паралелі між примітивним людським хором і масовим гуком та галасом, який роблять ріжні звірята, очевидно, на те, щоб цим масовим голосом дати настрій свойому табунові — почути свою солідарність і спільність (групове стрекотіння птахів вечорами, рев мавп'ячого стада і т. д.). Цей спосіб піднесення настрою. автосугестії, який веде свій початок ще з чисто зоологічного життя, у людини, навіть примітивної степенується далі такими засобами, як примітивна, дуже груба музика, властиво ритмічне стукання на початку, ударяння в такт, і ритмічний рух, танець або хоровод. Фізіологічний і психічний вплив, який має цей сильний ритмічний рух на людину, підіймаючи її самопочуття, радість життя, енергію до екстази, до самозабуття, без сумніву, відограв важну ролю в тім, що танець набрав великого магічного, культурного, релігійного значення у примітивної людини. Вона дійсно почувала, що в цім ритмічнім руху лежить джерело якоїсь незрозумілої, таємничої сили, і сподівалась, що ця сила впливає не тільки суб'єктивно на неї саму, але й об'єктивно на доохресний світ, його явища: викликає і підносить в них також енерґію й активність, множить, ширить і приводить їх. . . »

Проф. М. Сумцов ще перед М. Грушевським на XIII Археолог. З'їзді 1905 р. говорив: «Головне гіпнотичне значення інкантацій (заворожувань) полягало в тому очаруванні, що викликає ритмічний рух. Спенсер завважив, що всякий душевний рух має нахил втілитися в ритмічних рухах тіла, а Герней іде далі і гадає, що всяка емоція вже сама по собі ритмічна. Втіху від ритму можна вважати за один із первісних фактів. Без сумніву, первісні народи відчували її не менше, ніж цивілізовані, з тією лише ріжницею, що в цивілізованих народів переважає раціональний інтерес, а в первісних містичний і релігійний». (Труди XIII Арх. С'єзду. . . » II, ст. 145 - 52).

Стимулюючи м'язове й психічне підне-

сення, ритм переслідує чисто практичні цілі, — писав Анічков. Пісня, будь вона піснею - танцем, чи піснею , роботою, чи піснею - інкантацією, наслідок не якогось непотрібного й безцільного напруження життєвоб енергії, ніби вже більш непотрібної в боротьбі за існування, а навпаки, один із основних засобів скерування й скріплення корисної цілеспрямованої діяльности. Вона досягає цього зосе реджування уваги на одному якомусь ряді ідей чи уявлень своїм всесильним ритмом. В ньому полягаєе та непереможна й творча сила людини, що робить її наймогутнішою зі всіх тварин. І тому ми можемо з повним правом запитати разом із Ніцше: «Для забобонного давнього людського роду чи було щось корисніше за ритм? З його допомогою можна все зробити: магічно домогти роботі, примусити бога з'явитися, виправити будуче згідно з власним бажанням, визволити свою душу від будьякої ненормальности, і не тільки власну душу, але й душу найзліснішого з демонів. Без віршу (себто ритму), людина була нічим, а з віршем зробилася майже богом.» (Ніцше «Весела наука» ст. 168 - 69).

В Липинський писав у передмові до своїх «Листів до Хліборобів»: «В кожній книзі важний не тільки зміст, не тільки форма, але й ритм. Бо ритм чи не найглибше віддає настрій душі і темперамент. Може тому в старовинних часах ритм грав таку велику ролю. Одно з великих каліцтв наших, яке теж не дає нам себе взаємно розуміти, що наголоси в нас у кожного інакші. Тільки спів і вірші нас духово лучать; в прозі ми себе не відчуваємо. Щоб ритм цієї книги зазначити, я хотів було скрізь наголоси ставити але це технічно оказалось неможливим. . . . » (Див. ТАНЕЦЬ).

РИТОВИНА — відбиток малюнка, різьбленого на дереві, на камені, на металі, — залежно від матеріялу говоримо про ДЕРЕВОРИТ, про МІДЕРИТ, ЛІТОҐРАФІЮ і просто про ҐРАВЮРУ. (Див. ҐРАВЕРСТВО).

В Україні РИТІВНИЦТВО було відоме ще перед поширенням друкарства. У Львові, ще до появи «Апостола» 1573 - 74 рр. вже було кілька мистців, що знали ріжні ґраверські способи різання на металі й на дереві. Серед них особливої слави здобув собі львівський міщанин Лаврентій ФИЛИПОВИЧ, чи ЛАВРИШ, що мав цілу школу учнів. В. Січинський припускає, що саме йому належать два дереворити на всю сторінку, видруковані в вищезгаданому «Апостолі» 1573 74 рр («Іст. укр. ґраверства» 1937 ст. 5 - 6). «Досить висока техніка перших львівських ґравюр як і інших українських ґравюр XVI і початку XVII ст., вказує, що тогочасні українські ґравери були добре вишколені, вчилися правдоподібно на Заході або мали під рукою кращі зразки европейського ґраверства, зокрема нюремберґські дереворити». (там же)).

Поза Львовом ритівництво розвивалося в Острозі, де в 1580 р. була видрукована Біблія, перша на всю Східню Европу, та коло 25 інших книжок (1580 - 1612). «Острозькі видання не пишалися особливими прикрасами, але більшість гравюр виконано не з меншою ґраверською технікою, ніж у львівських виданнях». (там же). Можна припускати, що дереворити острозьких видань виконував Гринь Іванович, учень Лаврентія Филиповича. «Не виключено, що деякі дереворити міг робити й сам Л. Филипович» (там же ст. 7). В острозьких виданнях уперше зустрічаємо познаки італійських і спеціяльно венецьких впливів, які починають відогравати визначну ролю в українському ґраверстві початку XVII ст. В Острозі, вперше на Сході Европи, уживається орнаментальних прикрас, зложених із спеціяльних друкарських черенок, дрібного розміру з яких укладають цілу орнаментальну рамку в ріжних комбінаціях, навколо заголовних, а навіть і звичайних сторінок, — це типово ренесансовий, і то венецький друкарський орнамент (там же ст. 7 - 8).

Поруч зі Львовом, починаючи з другого десятиліття XVII ст., сильно розвивається ґраверство в Києві, головно при Лаврській друкарні. Тісний зв'язок Києва зі Львовом не переривається протягом всього XVII ст. «Бачимо тут не тільки спільні сюжети, теми, ґраверську техніку, але відбувається й постійний обмін клішами і самими ґраверами». (сам же, 9). Цінним зразком українського ґраверства початку XVII ст. можуть служити дереворити славнозвісних «Віршів на жалібний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного. . . . » 1622 р., зложених ректором київської Академії Касіяном Саковичем. Тут є три дереворити: портретовий рисунок гетьмана П. Сагайдачного на коні. Здобуття Сагайдачним турецької фльоти Кафи і герб Сильного Війська Запорозького з орнаментикою і фіґурою українського жовніра - козака.

З кінцем XVII ст. появляється й мідерит, що все енерґійніше витісняє давні дереворити, в яких в и з н а ч а ю т ь с я такі ритівники, як Тимофій Петрович, Тарас Левкович Земка, А. Клирик та низка монограмістів. В половині XVII ст. київське ритівництво помітно занепадає, і керівну ролю перебирають головно ритівництво львівське та унівське.

В 70 рр. XVII ст., а головно в часах Мазепи, слідно нове оживлення ритівництва на Придніпрянщині, де воно все більше переходить на мідерит та на світські теми: герби, портрети, панеґіричні «тезиси» з буйною алегорично - символічною бутафорією починають відбивати в собі й душу й характер баро-

кової епохи. Евстафій Завадовський, Денис Сікевич, Н. Зубрицький — ось видатніші ритівники західньо - українських земель перелому XVII - XVIII вв., а за ними йдуть чернігівські мистці Леонтій ТАРАСЕВИЧ, Іван ЩИРСЬКИЙ, І. Стрельбицький, М. Карнович. Але в початку XVIII ст. пальму першенства перебирають київські ритівники — Олександер ТАРАСЕВИЧ, Д. ГАЛАХОВСЬКИЙ, ІНОК ЩИРСЬКИЙ, Іляр. МІҐУРА. (див.)

Більш - менш рівночасно з упадком Ів. Мазепи занепадає і українське ритівництво. Воно відроджується в XIX ст. з Мих. Козловським, Вол. Боровиковським і особливо з Т. Шевченком що був першим офортистом новіших часів на Петербурському ґрунті, і що поклав основи для розвитку й російського модерного ґраверства.

РИЧКА, РИКУНЯ — жінка при коровах, доярка. В Енеїді Котляревського: «З дійницей ричка виступала. . . » Звідси РИЧКІВНЯ — РИЧКАРНЯ — коровник, хлів для корів.

РІВНЕ — місто на Волині, засноване в XIII ст. Було власністю князів Острозьких. Грало значну торговельну ролю на київсько-володимирськім шляху. В XVII в. потерпіло від війни й занепало.

РІВНІСТЬ — взаємовідношення зовсім однакових речей, сил і форм. Про це докладно див. в книзі Є. Онацького «Спрага справедливости». Б. Айрес, 1950 ст. 16 - 33 і його ж «Еволюція ідеї рівности» в Альманаху «Віддодження», р. 1964.

РІВНОВАГА — стан якоїсь речі, коли сили, що на неї діють, взаємно себе виключають. Звідси ПОЛІТИЧНА РІВНОВАГА — стан миру, коли ріжні політичні сили зрівноважують одна одну. Як у фізиці, так і в політиці, рівновага може бути СТІЙКА й ХИТКА: якщо ви поставите сторч олівець на столі досить подути на нього, щоб він упав, отже його рівновага була хитка; якщо ви повісите на цвяху якусь річ і потім відхилите її в бік вона знову повернеться на своє місце, це — приклад рівноваги стійкої. Так і в політиці існують дниржави зі стійкою рівновагою, що в ній ніщо не встані порушити внутрішньої рівноваги сил, а існують держави, чи вірніше уряди, хиткої рівноваги, особливо в країнах т. зв. парляментарного режиму, де вистачає якогось політичного скандалу, щоб уряд упав. . . Є й люди, що відзначаються своєю РІВНОВАГОЮ ДУХА. Цих людей ми звемо ЗРІВНОВАЖЕНИМИ і дуже їх шануємо, бо вони ніколи не дозволяють вивести себе з рівноваги, не допускаються жадних ецсесів, і якщо поповнюють яку помилку, дуже швидко в тому орієнтуються і помилку направляють. їм протиставляються люди НЕЗРІВНОВАЖЕНІ, що кожної хвилини вибухають від будьякої дрібнички і поповнюють на кожному кроці помилки, ображуючи інших.

Порушення рівноваги в господарському житті країни ми називаємо ГОСПОДАРСЬКОЮ КРИЗОЮ. Щоб уникнути війни, була створена теорія РІВНОВАГИ ДЕРЖАВ, — термін, що згадується урядово вперше в Утрехтському договорі 1713 р. Згідно з цією теорією, держави, осягнувши якийсь мир, намагаються його втримати, не допускаючи до такого збільшення сил одної з тих, чи якої їх групи, що була б небезпечна для інших. Підставою цієї теорії служить відомий закон Ману: «Твій сусід — твій ворог, але сусід твого сусіда — твій приятель».

РІГ — твердий костистий наріст, що виростає на чолі деяких тварин, переважно паристо, як РОГИ. Буває загнутий і при кінці загострений, а тому служить свойому власникові за оборонну й ударну зброю. В біблійній мові часто вживається, як символ сили: «Збито рога Моабові й зломано руку йому. . . . » (Єр. 48, 25). «Устань, громадо Сіонська, і молоти! бо я зроблю рога твого, мов би з заліза. . .» (Михея, ІУ, 13). Теж саме в Новому Заповіті: «І підняв ріг спасення нам у дому Давида. . .» (Лук. І, 69). Та не тільки в Біблії, а і взагалі в східніх народів роги були емблемою сили і влади і тому надавалися богам. Ріжні боги Асирії, Халдеї, Єгипту прикрашувалися на пам'ятках рогами, і цей божеський атрибут перейшов пізніше й на захід: бачимо ми роги в Юпітера Аммона, в Юнони, в Бакха, — останнього деякі поети звали биком. Мав роги й Сернун, ґальський бог лісового полювання. Багато вчених уважає, що ці роги богів — пережиток ТОТЕМІЗМУ (див.), що в ньому ріжні звірі, а між ними бик та олень обожувалися. Від них роги, як їхній помітний атрибут, перейшли, символізуючи владу, і на на ватажків. Мойсеєві, провідникові жидівського народу на пам'ятниках також надаються роги, як то ми бачимо в славнозвісному «Мойсеєві» Мікель Анджеля.

Б. Кравців висловив здогад, що роги давніх богів походять від рогів обожуваного місяця (у нас ще й досі зберігся вираз: «Молодик — молодик! у тебе роги золоті» Номис 268): «Всі (? Є. О.) боги Сумерії, Єгипту, Геттитської (Хатської) імперії, Вавилону, Греції, Риму, — писав він, — були рогатими, і з приходом християнства цей атрибут перейшов на нечисту силу — дияволів, чортів. . . Факт, що в давнину роги символізували небесну силу, підтверджений знахідками золотих рогів у

стоянках Трипільської культури, в могилах на Кубані, в Мікенах, у Трої. Цей культ рогів може багато допомогти в роз'ясненні походження назви Сварога, найвищого бога неба нашої старої релігії. . .» («Мітологічний світ Слова о Полку Ігоревім»).

На жаль, цю теорію не можна прийняти, по-перше, тому, що далеко не всі боги Єгипту, Греції та Риму були рогаті; по-друге, тому, що лише в номадних народів був сильно розвинений культ місяця, хліборобські ж народи обожували сонце, що рогів не має; і, потретє, золоті роги, знайдені в розкопах, і про які згадує Б. Кравців, були, мабуть не об'єкт культу (хоча в деяких випадках, як у Мікенах і на Криті, це відповідає правді), а служили замість теперішніх наших пугарів та чарок, для пиття вина та для лібацій на бенкетах. Крім того, був час, що для застрашування ворога, вояки прикрашали собі голови рогами, що, на тодішню думку, надавало їм грізного вигляду. Наші предки не знали рогатих богів. бо були народом хліборобів та і не переходили ніколи через тотемізм, тому й походження імени Сварога, мабуть, не має ніякого відношення до рогів. Треба признати, що деякий зв'язок між деякими з давніх слов'янських богів і рогами все ж існував. Проф. М. Міллер, описуючи т. зв. Збручанського ідола, приписаного невірно СВІТОВИТОВІ (див.), згадував давніх німецьких хроністів Саксона Граматика і Гельмольда, що дуже докладно описали Світовита та його культ. «Це був страшний бог війни, який відповідає грецькому Аресові та німецькому Одинові. Він був зроблений з дерева, у вигляді вояка з великим мечем в одній руці та **турячим рогом** у другій. У цей ріг наливали мед під час служби Світовитові. **У східньо - слов'янських племен такого бога не було. . .»** («Нові Дні» ч. 87. ст. 18). Проф. Міллер відзначив, що «у горішньому шарі (того ідола) на чільній стороні зображено жіночу постать — богиню з турячим рогом у руці. Це добре відома богиня всякого народження на землі, всякого багатства, та розмноження худоби. . .» (там же ст. 19). Отже цей ріг богині нагадує РІГ ГОЙНОСТИ (див.). Але Міллер продовжує: «Ріг, який держить у руці богиня, має якийсь ромб посередині та якесь поширення на гострому кінці. На турячих рогах, знайдених в Україні, а в тому і в Чорній Могилі, маємо металевий ромб, прибитий, як прикраса, а на гострому кінці — металеву голову орла. Слов'янські богині з турячим рогом у руках (але не на голові, Є. О.) відомі також у Зах. Прусії. (Розенберг). Разом з тим зображення турячого рога в руках відомо на всю Европу лише у кам'яних баб чоловічої статі у західніх слов'ян». (там же, ст. 19-20). Отже, і в згаданих випадках, роги знаходилися в руках, а не на голові Не прикрашали собі голови рогами і наші князі, а поняття про роги, як символ сили і пихи, що супроводить силу, прищепилося в нас головне через Біблію та староукраїнську літературу. Звідси й сила приповідок, як от «Гордим Бог позбавив роги» (Номис, 2457). Або: «Гордим Бог роги пошибає» (Франко, І, 415).«Гаразд має роги, а біда — ноги», себто багатство розвиває пиху, а біда примушує бігати в пошукуваннях праці, чи якої допомоги. Звідти також ПІДНЕСТИ РОГИ — загордіти (Франко, III, 15). «От рогата душа!» — кажуть про горду, незгідливу людину. (там же, II, 83).. ПОКАЗАТИ КОМУ РОГИ — значить загрозити кому. «Бабський язик все роги показує» — себто любить сперечатися (Франко «Приповідки» III, 360)

На щастя, роги дано чи не виключно тим тваринам, що вживають їх головно для самооборони, а не для нападу. Не надано рогів свині, бо «коли б свині роги, то б усіх поколола» (там же, III, 61). Говорячи про свиню, мається на увазі всіх напасників: «Як би мали роги, то би всіх покололи. . .» (там же III, 15). «Знав добре Бог, чому не дав свині роги» (там же, II, 203). Сюди відноситься й приповідкова порада: «А ну, втри біді роги!» себто, зарадь небезпеці (там же, III, 382).

Служать роги й за символ подружньої зради, — цей символ західньо - европейського походження у нас в народі не знаний. В'яжеться він і з рогами оленя, що в свою чергу символізують полювання. В усякому разі вже давні греки знали вираз — «робити кому роги» в значенні подружньої зради. Спочатку цей символ рогів застосовувся лише до зрадженого чоловіка, але з часом почали його вживати — але рідше — і в відношенні до зрадженої жінки.

В «Енеїді» Котляревського читаємо в описі пекла:

Жінок своїх що не держали
В руках, а волю їм дали,
По весіллях їх одпускали,
Щоб часто в приданках були
І до півночі там гуляли,
І в гречку деколи скакали —
Такі сиділи всі в шапках
І з превеликими рогами,
З зажмуреними всі очами,
В кип'ячих сіркой казанах . . .

І про зводниць Котляревський писав там же ,що вони «волоцюгам помагали рогами людський лоб квітчать. . .»

Надання рогів нечистій силі породило приповідки в роді: «Був би янгол, коли б не роги», — кажуть у нас про фальшивих людей. на вигляд добрих і чесних, а насправді лукавих і злих. (Франко, І, ст. 4).

Порожні роги вживали в нас вдавнину як порохівницю, чи ладівницю, а також для табаки. П. Кухаренко писав в 1862 р. в «Основі» (1862, V, 38): «Ріг носять чабани з синім каменем. як «нюхарі табаку».

РІҐ ГОЙНОСТИ, або РІҐ АМАЛЬТЕЇ — ріг наповнений овочами та всяким добром Божим, атрибут богині Фортуни, що виник, коли коза Амальтея, шо годувала малого Зевеса, зломила свій ріг об дерево, а одна з поблизьких німф підняла його, наповнила овочами й піднесла Зевесові. Той за це приобіцяв своїм нянькам, що з того рога попливе все, що тільки забажають. Цю емблему щастя й гойности знаходимо ми на ґравюрі Гр. Левицького, присвяченій митр. Р. Заборовському 1739 р. і Символіку рога гойности використав і М. Рильський у вірші «Осінній холодок»:

Осінній холодок над спраглою землею
Шатро гаптоване широке розіп'яв,
І з рук його падуть, як з рога Амальтеї,
Плоди, налиті вщерть, і довгі пасма
трав. . .

В народніх оповіданнях теж знаходяться згадки про ріг гойности, іноді й з гумористичним насвітленням. В одному оповіданні згадується про ріг Бога, з якого, як тільки сказати. «З рога!» вискакують жандарми і починають бити, кого треба (Чуб. II, 352). В другому оповіданні цьому рогові відповідає торба, з якої вискакують «Хлопці з нагаями» (там же, 354). Дикарев вбачав відгомін рогу гойности і в колядці, що її співали, коли водили козу на Новий Рік:

Де коза туп-туп, там жита сім куп;
Де коза рогом, там жито стогом;
Де коза хвостом, там жито кустом. . .

РІҐ ПОЛУМ'ЯНИЙ — прилад, що ним ЖЕЛЯ (див.) «Слова о полку Ігор.». кидає «смагу» (жар). У цім образі відбився, мабуть, спогад про т. зв. грецький огонь — мішанину сірки кидану самострілами або видувану трубами. Малюнок, що представляє кидання такого вогню рогами - трубами, є в Радз. списку літопису (ст. 22-а) з описом, як-то грек Теофан «нача пускать огнь на лоди русския», а Русь, бачучи полум'я, кидалася в море (див. ПОРОХ).

РІГ — пастуший, музичний інструмент із волових рогів, бляхи та дерева (роблять як трембіту), при чому верчення стіжковате: обидві половини зв'язані обручиками з лози, дроту або заліза. (ЕУ, ст. 281) Див. РІЖОК.

РІҐЕЛЬМАН ОЛЕКСАНДЕР (1720-89) — інженер - генерад російської служби німецького роду. В роках 1741 - 43 жив серед запорожців, в рр. 1745 - 48 розмежовував землі на гетьманщині й записував українські пісні, які видав в збірці «Гісторіше Верке унд Фолькслíедерзамлюнґен» 1847р.; в 1747 - 49 рр. будував укріплення коло Києва. Склав також «Летописное повествованіе о Малой Россіи (1778 р.), в якому цінність мають малюнки українського вбрання XVIII ст.

РІҐЕР ФРАНЦІШЕК 1818-1903 — чеський поет і критик, журналіст і політичний діяч, співробітник Ф. ПАЛАЦЬКОГО (див.). Редактор Енциклопедії «Словник Научний» (з 1859 по 1871 вийшло 11 томів). В одній із своїх промов 1849 р. він сказав: «Я визнаю українців за самостійний народ, знаю Галичину особисто і знаю також їх літературну мову. . . . Поважайте національні прагнення цього переслідуваного, але до самостійности покликаного народу».

РІД — всі родичі, об'єднання споріднених родин. Ідея роду, як зазначила Кат. Грушевська в своїй розвідці про Думу про Олексія Поповича, була могутнім чинником української духовости в побуті від найдальшої давнини аж до передодня сучасности. «Повість временних літ» каже, що українці в XI—XII стол. жили «родами».

Правда, це слово розуміється різно щодо об'єму і щодо правної ваги тих родів, але й ті дослідники, що беруть рід у його найвужчім розумінні, вказують все таки, що він складався з кількох родин під управою старшого і був, між іншим, об'єднаний правом ПІМСТИ (див.). Властиво постанова Руської Правди про право пімсти й вказує на обсяг цього староруського роду: право пімсти охоплює батька і синів, братів, племінників — оце й був би звичайний склад тіснішого роду (М. Грушевський «Історія України - Руси» I, с. 357).

Очевидячки, це був — мінімальний склад роду, бо ж закон у тім часі не диктував обов'язку пімсти, а навпаки, намагався обмежити число управнених месників. Почуття родової солідарности, певно, простягалося значно поза коло названих родичів, а різні господарські та юридичні зв'язки, як спільне господарство та маєткові права, як також авторитет і влада голови роду, мусіли робити старий рід в Україні дуже тісно обєднаним і морально сконсолідованим. А в часах розселення, як завважує проф. М. Грушевський, він, певно, був ще більш об'єднаним. Отже, можливо, що він навіть персоніфікувався, усібнявся в якомусь «роді», якому приносилися жертви одночасно з жертвами померлих родичів, і який зближався з ДОМОВИКОМ (див.), або навіть із ДОЛЕЮ (див.), від якої залежали живі люди.

Найкращий доказ внутрішньої міцности цього роду — це його живучість: об'єднання окремих родин із неподільним майном під управою голови — переважно старшого в роді, існувала в нас під назвою ДВОРИЩ (див.), ще в XIУ—XУI стол., зустрічалися подекуди

навіть і в ХУШ ст., а на Бойківщині існувало аж до большевицького панування.

Вислови цієї родової солідарности та її моралі знаходимо ще досі в багатьох наших народніх піснях та в обрядовості, головно весільній.

Адже весільний обряд в своїй основі — це договір двох родів молодого і молодої, який доконують їх голови — старости при участі всіх інших членів одного й другого роду. Ця сторона весільних обрядів, як завважив М Грушевський, це «найбільш повний і дорогоцінний відгомін родового пожиття, який ми маємо в нашій традиції. Не зважаючи на свою фрагментарність, на поміша́ння з іншими мотивами, він доносить до нас не одно ще з тих старих, допереселенських часів, коли родово - племінні відносини були підставою соціяльного ладу моралі і обичаїв». (М. Грушевський «Історія української літератури» І, 238).

Ось кілька тих родових тем, для прикладу, що їх наводить М. Грушевський: «Ой, сій, мати, овес На наш рід увесь, Щоб наш овес рясен був, Щоб Івасів рід красен був. . .» «А в полі овес рясен, А в нас ввесь рід красен, А нашому роду не буде переводу, Од старшого до меншого, Суди, Боже, до мизинного. . . » «Ой, роде, роде багатий, Даруйте товар рогатий; Даруйте, роде, овечки; А ви сестрички, телички, А ви, сусіди, намітки, А ви, братіки, коники». (МУЕ НТШ, Ш 167).

Обидва роди, які зав'язують новий подружній зв'язок між двома своїми молодими членами, підкреслюють на кожнім кроці добровільний, веселий (і тому й «весілля») характер цього союзу, що він творить новий зв'язок між двома заприязненими спорідненими родами, скріплює й затіснює їх відносини. Це маніфестують особливо жінки — «сторожі домашнього вогнища і його мирного життя», як їх називає М. Грушевський (Іст. укр. літ. І, с. 243). Такий характер має, напр., поява «СЬІТИЛКИ» (див.), дівчини з роду молодого, яка приходить, як заложниця чи обмінниця на чолі поїзду молодого, ґарантуючи, що рід, віддаючи свою дівчину, може дістати собі іншу дівчину навзаєм. Ще виразніше виступає це при тім же акті весільної драми, коли дві свахи, одна з роду молодого, а друга з роду молодої, стрічаються на порозі хати молодої з хлібом - сіллю і з засвіченими свічками: ставши правою ногою на поріг, вони цілуються і зліплюють свічки до купи, на знак повного єднання нової пари (Чубинський, ІУ, 332). При цьому співають: «Мир з миром мирувалися, Дві свашечки цілувалися На першім порозі, на лютім морозі, Да зліпили свічки до купки, Да зведено діти до парки».

Яскраво ця ідея роду виступає також при робленні й розподілі весільного КОРОВАЮ (див.).

На весільний коровай складається мука з усього роду і його ліплять жінки-молодиці з усього роду, а при розподілі короваю урочиста церемонія набирає характеру загально - родового причастя до «святого короваю»: «Сходися, роде, коровай ся крає» (Ів. Франко «Приповідки» Ш, 295).

Обов'язкова форма цього причастя підкреслюється формою розподілу, що в ній нікого не повинно забракнути. В давнину існував навіть звичай засвічувати свічку та шукати по всіх кутках хати, чи часом хтось не залишився без того причастя (Чубинський, ІУ, 1074). У всякому разі і пізніше старший боярин, що розподіляв коровай, мусів був тричі запитувати, чи всі дістали коровай. Ті, що діставали коровай, звичайно клали на тарілку срібні гроші й обіцяли різні дарунки.. До родичів, які чомусь не могли бути на весіллі, молоді або самі завозили пізніше шматок короваю, або відсилали із сватами. Загальне причастя короваем мало скріплювати зв'язок нової родини із усім родом.

В давнину увесь рід діставав за дівчину викуп. А рід, приймаючи ті дарунки, ніби ручив за її «чесність», і докази цієї «чесности» звичайно звеселяли ввесь рід, бо підносили його репутацію солідарности та родової чести в очах інших родів племени, виявлення «нечесности», навпаки, засмучували рід і викликали його гнів: «Ой, піду я в луг по калину, Да виломлю калинову вітку, Да застромлю за білу намітку, Я ж стережуся, я ж бережуся, Щоб цеї калиноньки не роздавити, Своєї родиноньки не розгнівити» (Чубинський, ІУ, 1346). Калина — символ дівоцтва.

Або: «Ой стояла Маруся на ґанку, Ой, краяла червону катанку: — Ой, до мене, родоньку, до мене. Не буде вам сорома з мене» (Чубинський, ІУ, 1346).

З другого ж боку, якщо в весіллі виявляється й підкреслюється ідея родової солідарности, то в піснях про людину, відірвану від роду, виявляється цілком виразно ідея, що поза родом немає людині порятунку: «Ой, тим же я погибаю, Що роду не маю. . .»

Незвичайно гостро й безоглядно, як висловлюється проф. М. Грушевський, цю ідею виявляють деякі варіянти думи про бурю на Чорнім морі. Праведний гнів Божий настигає на морі грішних людей. Вони потопають і в останній хвилині сповідають свої гріхи, каються й зарікають, що коли б порятувалися, ніколи б більше так не грішили. Одначе, рятує їх не щирість каяття, а те, що в цей критичний момент може заступитися за них перед Богом їх рід. Серед цих людей два брати сповідають низку гріхів, що, на погляд українського народу тих часів були найтяжчими: «Що ми, як у охотне військо виряжалися, Од отця-матері прощення не приймали, Да стару матусю ми од себе стременами одпихали,

Старшого брата у себе за брата не мали, Сестру середульшу марно зневажали, Близькому сусіді хліба й соли ізбавляли, Проти Божих церков їжджали — Шличків із голів не здіймали, На своє лице хреста не клали, Да по вулицях кіньми вигравали, Да проти себе нікого не стрічали, Діток малих кіньми розбивали, Кров християнську на сиру землю проливали».

Проте, зложивши покуту і відкликавшись до «отцевої - материної молитви», пообіцявши за свій порятунок отця-матір «чтити-поважати», вони знаходять ласку Бога: «Став Господь милосердний їм помагати, Стало Чорне Море утихати, Стали ті два брати к берегу припливати, Стали за білий камінь рученьками брати Да на край вихожати. . . »

Натомість третій подорожній гине, «помирає», — і то не тому, що був більш грішний — навпаки, про його гріхи дума нічого нам не каже, але він «безрідний і безплемінний», «чужа - чужениця». Він не має за собою родичів, з якими міг би принести Господеві колективну молитву - покуту: він не знає батьків і не може відкликатися до їх молитви; немає роду і не може приректи покуту, вигладження своїх гріхів послугами родові: «Добре, отець і мати нам було на Чорному морі гуляти, Тільки недобре було, отець і мати, чужому - чужениці на Чорному Морі потопати, Йому опрощення ні від кого прийняти І на чужині порятунку дати.»

М. Грушевський у своїй «Історії української літератури» (т IУ ст. 660—666), навів багато ще інших прикладів із українських дум і пісень того значення, що український народ надавав родові в житті кожної окремої людини, і нема потреби тут довше над цим спинятися. Зазначимо тільки, що й народні приповідки, згідно з піснями, твердять, що «хто виречеться роду, того й рід виречеться», бо «нема більшого гріха й сорома, як вірікатися свого роду» (Ів. Франко «Приповідки», І, ст. 186), і «якби я вирікся тата-мами, то мене й Бог вирікся б» (там же).

Відповідно до цього злочин супроти роду тяжко карається, — а що може бути більшим злочином супроти роду, як відмова його продовжувати? Тому, якщо молодих, що беруться продовжувати рід, ввесь рід святкує, вшановує, величає, до неодружених і бездітних ставиться з великим осудом: «Нежонаті і невіддані, взагалі бездітні люди не доступають царства, бо за них нема кому молитися. . .» Ті ж, що умисно спричинюють собі безплідність, підлягають найважчим карам Цій темі присвятив був свого часу В. Гнатюк спеціяльну розвідку «Пісня про неплідну матір і ненароджені діти» в Записках львівського НТШ т.133. (Див. НЕПЛІДНІСТЬ).

З цього випливає цілком ясно велике значення ідеї роду в духовості українського народу. Іноді ця ідея обмежується до рамок вужчої родини, що складається з батька - матері і дітей — братів та сестер, але часто вона виявляється і в ширшій концепції, що охоплює не тільки дальших родичів, але навіть і сусідів, ближчих і дальших, поширюючись зрештою аж до меж національного солідаризму.

Цей процес слідно протягом всієї історії українського народу, і його дуже влучно відмітив свого часу О. Ольжич, поклавши в основу свого розуміння українського націоналізму:

«Цей міт роду, як ми його назвали, можна історично ствердити, як великий рушій української свідомости, і знайти в ньому притаманне українське схоплення суті національної спільноти. Так українське розуміння різниться від державного (романського) та природничого (кров) германського розуміння істоти нації, як різниться воно теж від панівного територіяльного патріотизму, який знало недавнє минуле. Є в цьому момент походження, схоплений більш містично, нематеріяльно. Поняття роду ховає в собі теж ідею покликання роду».

Таке розуміння роду, як національної спільноти спільного походження знаходимо вже в стародавньому літописі: «Ми — от роду руского». (Іпат. 19).

Проглядає воно і в «Слові о Полку Ігоревім», що говорить про русичів, як — про «Дажбожих внуків», і в пізніших виразах «козацького роду», «чесного роду», «славного роду» і .т д. Всі вони виявляють один і той самий струмінь психічної солідарности, що його корінь знаходиться в ідеї старо-руського роду, зв'язаного в своїй солідарності правом і обов'язком кривавої пімсти, в якій «один за всіх і всі за одного».

З часом свідомість цього права і обов'язку — головно під впливом християнства, — значно слабне, але не тільки не затрачується. а ще й поширюється далеко поза рамки властивого роду, що набирає все більше рис не тільки кровного, а й у великій мірі духового зв'язку, наближаючись до сучасного нам поняття національної спільноти, як духової єдности і солідарности супроти спільного минулого, спільних завдань сучасного і спільних ідеалів будучого. Цей процес мусів бути дуже повільним, але він полишив помітні сліди в пам'ятках народньої творчости, і найбільш за все у весільній обрядовості, де, замість традиційного роду, пов'язаного тільки кровним зв'язком, виступають усе частіше «сусіди», себто члени спільної сільської громади: «Молода запрошує на весілля всіх сусідів, або і все село, і ці сусіди титулуються по традиції родом». (М. Грушевський «Історія України - Руси», І, 358). «Правдоподібно, — пи-

сала також Кат. Грушевська в «Первісному Громадянстві» (Київ, 1926, І, ст. 7) про пізніший рід, об'єднаний у т. зв. «дворищі ХІУ — ХУІ ст., — цей «рід» не складався з самих тільки кровних родичів, але і з чужих елементів, адоптованих. Але це не могло зменшувати його єдности. Всюди, де громадське життя опирається на родову організацію, ідея роду має тенденцію підноситися понад зв'язок крови і, на певних умовах, цей тісний рід приймає до себе чужих і дивиться на них, як на своїх. Але в кожнім разі єдність такої громадської цілости велика і мусить виростати в свого роду моральний закон».

Тут уже згадувано про незвичайно важливий момент весільної «літургії», коли відбувається розподіл і споживання «святого» короваю, як своєрідне причастя всіх членів роду. В пізніші часи в цьому родовому причасті беруть уже участь не тільки родичі, але й усі присутні на весіллі, що ставали членами роду, кровно до роду не належачи.

І в козацьких думах, особливо в такій, як «Дума про бурю на Чорнім морі», що в ній відбивається дуже ясно ідея роду, в переліку гріхів супроти роду, знаходиться й гріх супроти сусідів: «Як я дома проживав, бідних сусідів з хліба - соли збавляв. . .»

Так поволі ідея роду шириться й набирає значення спільного походження вже не тільки фізичного, але й духового — від родичів до сусідів, від сусідів до земляків, від земляків до національно - свідомих співгромадян.

У цьому процесі навіть і такий специфічно родовий термін, як БАТЬКО, теж набирає в українського народу особливого, тільки йому притаманного значення — не тільки старшого в родині, чи в роді, але й провідника, старшого своїм духовим досвідом і розумом, в ріжних БРАТСТВАХ не тільки церковного, але й військово - лицарського, або навіть і економічно - добуткового характеру (артілі, чумацькі валки, тощо), що в них БРАТЧИКИ тісно в'жуться між собою почуттям взаємної солідарности та слухняности й пошани до свого БАТЬКА - ОТАМАНА. «Батько — це той, що дає підвладному певність, що він, підвладний — член роду»Ю. Липа «Призначення України» ст. 182).

Український націоналізм фактично спирається на дуже давню — і чисто українську — традицію й ідею СОЛІДАРНОСТИ РОДУ — людей спільного походження, що заступали давній кровний зв'язок духовим і ідейним зв'язком, витвореним між «мертвими, живими і ненародженими» українцями, що визнають себе приналежними до одної всім спільної соборної української нації. Див. СВІТОВИТ.

«РІДНА ШКОЛА» — українське педагогічне Т-во, засноване 1881 р., у Львові, як «Руське Товариство Педагогічне». Перші Загальні Збори 1884 визначили йому завдання: «Добути наші школи з рук чужих і боронити наші школи і їх учителів від усяких кривд». Це Т-во видавало педагогічний двотижневик «Учитель», від 1889 р. «Дзвінок» для дітей, від 1890 р. — шкільні підручники, книжечки для молоді, мапи, тощо. 1910 р. Т-во входить у склад «Краєвого Шкільного Союзу», беручи на себе обов'язок розбудувати приватні нижчі школи та мати нагляд над ними. 1912 р. Т-во змінює назву на «Українське Педагогічне Т-во. Після першої світової війни УПТ не тільки відбудовує зруйноване приватне шкільництво, а й поширює свою діяльність, засновуючи також фахові школи. 1926 р. УПТ змінює свою назву на «Рідна Школа, Українське Педагогічне Т-во», та бере в свої руки все приватне українське шкільництво, організує й переводить шкільні плебісцити, закладає курси для неграмотних, втримує дитячі садки (45), захоронки (17), народні школи (79), учительські семінарії (4), гімназії (10), фахові школи (6), торговельно - кооперативну школу(1), фахово-доповняльні школи та зразкові варстати, загалом кермує всіма справами приватного українського навчання в Галичині. Матеріяльною основою Р. Школи були добровільні жертви українського громадянства, та значна допомога від українців з Америки. На І. VII. 1932 р. Рідна Школа мала 35.000 членів, згуртованих у 724 гуртках. Друга світова війна та московська большевицька окупація все це зруйнували.

На еміґрації при ріжних українських організаціях існують школи для дітей, де вчать української мови та письму,вони теж називаються РІДНИМИ ШКОЛАМИ, але не мають нічого спільного з колишньою Рідною Школою в Галичині.

РІЖКИ, ПРИСПІР, СПОРИШ — плісњуватий грибок, що живе на травистих рослинах, головно на житі, роз'їдаючи їх нутро. Коли ниточки ріжків дістаються до стовпиків квітів в колосі, розростаються там сильно і утворюють ріжкуваті твори т. зв. МАТОЧНІ РІЖКИ, що виростають на колосі замість зернят У нас ріжки вживали для зігнання плоду, а також давали пити порошок із житняних рожків для улегшення родива. (МУЕ НТШ. VIII. 12, 20).

В весільних піснях — символ розлуки. Коли молоді відходять до молодого, забираючи скриню молодої, весільні гості співають батькові, неньці, братам, сестрам: «Рости, споришу, рости споришу, стелися при дорозі. Ой, дидики мої, бувайте здорові, бо я вже на порозі». (МУЕ НТШ. XIX. 27).

РІЖКИ — солодка й м'ясиста лушпина

зі стручків РІЖКОВЦЯ (Сератонія), все зеленого дерева, що росте на берегах Середземного моря. У нас ті привозні ріжки вживали, як ласощі. Англійці ці ріжки називають ХЛІБОМ СВЯТОГО ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ, який, живучи в пустелі, втримувався при житті тими ріжками та медом від диких бджіл. Грецька назва «локуста» означає і ріжки і сарану. У нас чомусь переклали«локусту», як сарану, але англійці вважають, що правдивіше думати, що св. Іван їв не сарану, а власне ріжки.

У нас РІЖКАМИ називають також пагонці коріння комиша, що їх теж їдять, як ласощі: «Ласощі дістаємо з води. . . спичаки, рогіз, ріжки». (Основа, 1862, І, 55).

РІЖОК — колядковий атрибут Бога та його заступників — космічних діячів: «У полі, у полі плужок, А за тим плужком сам Бог із ріжком».

Ящуржинський приймав цей ріжок за РІГ (див.), що відзначає Божеську гідність. Але Олена Пчілка, приймаючи на увагу інші колядки, що в них іде мова про святих, які трублять, прийшла до правдивішого висновку, що тут і де мова про музичний інструмент. СУРМУ Зрештою образи Орфея, пастуха з сопілкою, що символізував Спасителя, зустрічалися часто в давніх християн. (К. Ст. 1903, IV, 140).

РІЗА — відмежована частина поля в 3. 6, 10 моргів, залежно від масцевости. (Сл. Грінченка). УЗЕ визначає різу, як українську міру на землю, в 2 десятини.

РІЗАНА — рахункова одиниця в князівській Україні; ГРИВНА мала 20 НОГАТ і 50 РІЗАН (М. Груш. «Іст. УР. III, 349).

РІЗДВО — велике християнське свято Народження Ісуса Христа, Сонця Правди, незвичайної події, що від неї ввесь християнський світ веде тепер своє літочислення, вона розпочала нову еру світу. Проте саму дату цієї великої події встановлено не досить точно: Святе Письмо не вказує ні дня, ні року, коли саме народився Христос, і було прийнято за рік народження 754 рік від заснування Риму, що його встановив ув XI ст. Діонізій Малий. Але пізніші дослідники знайшли, що та дата помилкова: Христос народився 5 чи 6 років скорше, між 748 і 749 роком римського літочисленна, як на те вказують астрономічні вирахунки, які використали — між іншим — також згадку про затьму місяця, про яку говорять тодішні історики. Непевність ще збільшується, щодо дня народження, який святкується тепер 25 грудня за юліянським календарем. Але чому вибрано саме цей день, коли Євангелисти не дають щодо цього жадної вказівки?

Нераз робилися спроби вияснити цю справу. Багато вчених здогадувалися, що христтиянська Церква встановила це велике християнське свято замість римських Сатурналій, які вона не почувала себе в силі інакше викоренити. Але Сатурналії не збігалися з Різдвом, бо святкувалися перше від 17 до 19 грудня, а потім до 23 грудня. Правдоподібніший здогад інших вчених, тепер загально прийнятий, що день 25 грудня був обраний, як день повороту (ніби народження) Непереможного Сонця (Діес Інвікті Соліс), коли сонце починало знову набирати сили. І справді потім батьки Церкви нераз указували на символічне значення цього дня. Св. Іван Золотоустий сказав: «Люди називають святий день Народження Господнього днем нового сонця. . .» І св. Авґустин: «Ми святкуємо день 25 грудня не задля народження сонця, а задля народження Того, хто те сонце сотворив».

Дату 25 грудня було встановлено не зразу. Климент Олександрійський (150—б. 215) писав не без іронії про тих, що покладають точну дату народження Христа на 20 травня (чи 20 квітня) 28 р. Авґустового урядування, себто на третій рік нашого теперішнього літочислення. Сам він указував на 17 листопада того ж року, як на день народження Ісуса Христа, але, на жаль, не залишив жадних вказівок на те, ,чим він цю дату обосновував.

Пізніше, день народженняХриста в'язали з початком весни, який, за юліянським календарем, припадав на 25 березня, бо на цей день, мовляв, припадало народження світу. Але вже в 221 р. Секстус Юліус Африканус відносив день народження Христа на 25 грудня. Визначення цієї дати було зроблено, мабуть, на тій підставі, що сотворіння світу, як згадано, починали з 25 березня, і на цей же день припадало Благовіщення, а 9 місяців пізніше мало бути й Різдво.

Вперше Різдво почали святкувати лише в IV ст., коли вже були встановлені свята Великодні, Тройці й Епіфанії — Богоявлення На сході Різдво довгий час святкувалося разом із святом Богоявлення 6 січня. Це певно щодо Сірії і Єрусалиму, але навіть і в Ґаллії ще в 361 р. Різдво святковано, як і на Сході, 6 січня. Вперше святковано Різдво окремо 25 грудня в Римі, мабуть, від 353 р., бо з промови папи Ліберія 352 р. видно, що того року Різдво святкувалося разом із Богоявленням аж в т. зв. Хронографі Філокалюса з 354 р. поміж християнськими святами знаходиться вже й Різдво 25 грудня.

З Риму окреме святкування Різдва перейшло й в інші міста: історія зберегла дати перших святкувань: в Константинополі р. 379 при Григорії Назіянському, в Кападокії р. 382

в Антіохії 388 р. при Золотоустому. В Єгипті перше різдвяне казання відоме з 432 р. і належить Павлові Емеському, який виголосив його в Олександрії. В Єрусалимі натомість Різдво святкувалося разом із Богоявленням аж до 634 р. Щодо святкування Богоявлення і Різдва межи Сходом і Заходом довго не було згоди. Зрештою, при кінці IУ ст. ці два свята вже святкувала вся християнська Церква: Схід прийняв римське свято Різдва, а Захід включив у свій церковний календар свято Богоявлення. Але зміст, що вкладався в ті свята був — і, до певної міри, залишився — ріжний: на Заході 25 грудня святкували тільки день народження Хри-ста, на Сході додавали до нього згадку про прихід волхвів, і присвячували Народженню Христа нічну службу, а поклоненню волхвів день. Друге розходження виникло щодо свята Богоявлення: у латинян головна точка цього свята — прихід волхвів, чи царів, у греків цей момент зовсім тоді не існує: греки згадують тоді хрещення Христа в Йордані, а в латинській Церкві цей факт ледве згадується. Нарешті, грецьке Богоявлення цілковито поминає чудо в Каннах, що в латинян припадає теж на цей день.

В Україні, як і в інших країнах, Різдво, свято Народження Ісуса, Сонця Правди (Св. Кипріян говорив про Ісуса, що Він «правдиве сонце і правдивий Бог («Де орат. дом. 35), а Іван Золотоустий називає Його — «Сонцем Правди», що з'явилось, щоб освітити землю»), прищепилося на поганському грунті шанування Нового Сонця, Нового Хліборобського Року, що починається з поворотом сонця на весну. Відповідно до цього різдвяна обрядовість, тісно в'яжеться з віруваннями в щасливий ПОЧИН (див.) та з магічними діями, що мають забезпечити в тому наступному році добрий урожай. З огляду на велике значення, що мають для всієї родини ті магічні дії, різдвяної обрядовости, в ній повинні брати участь всі приналежні до родини, і то не тільки живі, а й покійники. Всі мають брати участь у Святій Вечері, перед Різдвом. Таким чином до свята живих прилучається й поминальне свято небіжчиків, ДІДІВ. Див. СВЯТ-ВЕЧІР. На Святому Вечорі властиво зосередковується взагалі головна увага свята, і на саме Різдво залишається тільки Служба Божа в церкві та відвідування і гостювання родичів і знайомих з відповідними розвагами та забавами.

Про вірування й поетичні обряди, зв'язані з Різдвом БАГАТА КУТЯ, БЕРЕЗА, КОЛЯДУВАННЯ, КОРОЧУН, КУТЯ, МОРОЗ, ПОЛАЗ, СВЯТ-ВЕЧІР, СВЯТКИ, ВЕРТЕП.

В своїй любові до персоніфікацій, наш нарід уособив Святе Різдво в дивному образі ГОЛУБА (див.), що полум'ям пашить. . . Натомість Церква наша назвала Різдво великим Таїнством:

«Таїнство бачу я дивне і преславне: небом — вертеп, престолом херувимським — Діву, оселею — ясла, що в них положився неосяжний Бог, Його ж оспівуючи, величаємо».

Другий день Різдва називався колись ПОЛОГОМ БОГОРОДИЦІ (див.), а у лемків ВИМІТНИМ ДНЕМ,. бо того дня ходили по хатах чоловіки (мабуть, парубки) і замітали хату за тамтешню дівчину, за що діставали від господарів «почесне» (ЗНТШ. XXУII, ст. 49 в Бібліографії). З тим пов'язано ряд «повірок», — на жаль, в ЗНТШ їх не наведено.

РІЗНИК — м'ясар, що різав худобу і торгував м'ясом, В гетьманській Україні різники були об'єднані в РІЗНИЦЬКИЙ ЦЕХ, що вважався власником РІЗНИЦЬ, себто бойні, де різали худобу. Над різницями наглядали міські отамани, які пильнували, щоб не забивано на м'ясо хворої худоби і не продавано дохлятини. Щоб не заражати міського повітря, управа міст дбала, щоб різниці містилися за містом, і хоча відповідну постанову вміщено і в Український Кодекс 1743 р. цього не завжди дотримувано. Назву різниць перенесено пізніше і на ятки, м'ясниці, крамниці, що торгували м'ясом.

РІЗЬБА, РІЗЬБАРСТВО — мистецтво обробляти дерево, камінь, кість, глину, метал, тощо. Різьбарство поділяється на статуарне, барельєфне і плоскорізьбу. Найстарші зразки статуарної різьби походять із давньо - грецьких часів, вони не старші IУ в. до Хр. З плоскорізьби визначаються славнозвісні вази — т. зв. нікопольська та кульобська із сценами з життя скитів. Дуже цікава плоскорізьба на скелях Буші (див. ОЛЕНЬ). З різьбарства дохристиянських часів (згадувані в літописі ідоли Перуна та інших) знайдено тільки одну кам'яну статую СВІТОВИДА (див.) з цікавою плоскорізьбою. Можливо, щодо тих часів відносяться й БАБИ (див.) — кам'яні постаті по степах України. Проте, староукраїнські ідоли були переважно дерев'яні, роблені, як писав літописець, «ножем і сокирою», і саме тому й не збереглися.

Із часів княжої України треба згадати особливо плоскорізьби на саркофагах Десятинної («домовина Ярослава») та Софійської церков у Києві, де ми бачимо символічні розцвілі хрести, кипариси, пальми, риби, Христові монограми в дусі старохристиянського мистецтва. М. Макаренко, дослідник різьби княжої доби, вважав, що домовина Ярослава не українського, а малоазійського походження, мабуть із УІ ст. З залишків різьбарської декорації св. Софії слід згадати капітелі кольон із

площорізними хрестами та листками аканту виразно візантійського характеру. Цікаві, з огляду на орнаментику, і мармурові поруччя софійської катедри: переважає тут стяжка. що переплітаючись, творить ромби, кола, вузли, й декоративні рямці для хризм (Христових монограм), розет та символічних птахів. Техніка тонка й майстерна. На думку М. Макаренка, орнаментальні мотиви софійських плит «прийшли до нас через Болгарію з культурного греко - італійського світу, занесені сюди, як і решта мистецько - декоративних ідей, з малоазійського культурного центру». (Цитовано в «Іст. у. культ.» 1937 р. ст. 472).

З тої ж доби збереглися капітелі в Чернігові, порталі, капітелі, хімери в Галичі, що носять на собі відзнаки романського стилю». Загалом, писав В. Січинський в УЗЕ, «різьба була більше розвинена на заході (України), як про це свідчать літописні вістки про фігурові поліхромові різьби мистця Авдія в церкві св. Івана Золотоустого в Холмі з першої пол. XIII ст. Відомо також про дрібні різьби зі слоневої кости («лев» із Білгородки), що розходилися далеко поза межами України».

Українська різьба пізнього середньовіччя залишила по собі всього кілька, та й то не першорядних пам'ятників, — писав М. Голубець в «Іст. у. Культури». — Страх східньої Церкви перед «поганським ідолопоклонством» не сприяв розвиткові тієї ділянки мистецтва на церковному ґрунті, а поза церквою розвиватися їй не було де. Більше пам'ятників залишилося з часів ренесансу — це все надгробки, що дають один тип постатей, що лежать, чи напів-лежать, у лицарському одягу на саркофагах, у відповіднім архітектонічнім обрямуванні. Кращі їх зразки — кн. К. Острозького в київській Лаврі 1534 р., М. Гербурта в львівській катедрі, В. Лагодовського в Уневі 1573 р., Синявських у Бережанах. Цікаві теж рельєфні надгробки на кам'яних дошках: пам'ятник Острозьких б. Бардієва 1590 р., плита в Сяноку, надгробок К. Рамультової в Дрогобичі 1572 р. Майстри цих надгробків походили переважно з Італії та з Нюрінберґу. Доба барока дає той самий тип надгробка (Адама Кисіля в с. Лисканичах на Волині).

Але значно більше від статуарної різьби розвинулася в часах ренесансу й барока різьба декоративна, як в камені, так і особливо в дереві. «Прекрасно розвинені й багаті формами розети, іконографічно стилізовані метопи, акантові й волютові капітелі, консолі й лукові «ключі», тваринні й людські маскарони, квітяні ґірлянди і т. п. — оце скарбниця орнаментальних мотивів, що нам їх залишила наша ренесансова різьба. Трапляються в тому й спроби фіґуральних композицій в барельєфі, як от метопи фризу Успенської церкви, або плоскорізне Успення Богородиці на головному порталі галицької катедри, але вони куди примітивніші від бравурно виведеної орнаментальної декорації. Декоративна різьба в дереві знайшла собі широке застосування в архітектоніці українських ІКОНОСТАСІВ (див.), що розвиваються й збагачуються з якоюсь стихійною силою. З невисокої перегороди, що первісно відмежовувала пресбітерію від решти храму, вже в XVI ст. розростаються українські іконостаси до справжніх картинних ґалерій, де багатство тем іде навзаводи зі складністю композицій. В часах, коли матеріяльні засоби українського громадянства не вистарчали вже на розкішні мозаїки й фрески, коли культові приписи обмежували можливості застосування фіґурної різьби, збірний ґеній народу виладовує свою творчу силу та інвенцію на архітектоніку, різьбу й малярство іконостасів, що в XVII ст. доходять до справжнього свого розвитку. В XVI ст. той процес розвитку іконостасів саме закінчується й переходить усі стадії устійнення тематики й оформлення. Кн. Конст. Острозький фундував у половині XVI ст. величавий іконостас для великої Лаврської церкви. . . мідяний модель цього іконостасу зберігся в київській збірці Ханенка». (М. Голубець в «Іст. у. культ.» 1937, ст. 538).

Барокові іконостаси незвичайно складні, на кілька поверхів, розкішно різьблені й поліхромічні, з пишним орнаментом, що виявляє суто українські мотиви (виноградна лоза, соняшник, мальва). З них треба відзначити у Києві — Миколаївської церкви 1690 р., що його різьбив С. Балика, Михайлівського собору, головної Лаврської церкви. В добу рококо різьба іконостасів набирає більше легкости й ґраціозности, такі іконостаси св. Софії в Києві 1747 р., Андріевського собору там же, церкви в Козелці, Успенської церкви на Подолі в Києві 1778 р. В Галичині славні іконостаси — п'ятницький церкви св. П'ятниці у Львові 1646, що був давніше проектований і вирізьблений для більшої церкви; рогатинський церкви св. Духа 1649 р. та Богородчанський, що належав перше до скиту Манявського, скасованого в 1785 р. Цікаві своєрідні іконостаси барокової та рококової доби зустрічаються по багатьох сільських церквах, у виконанні місцевих майстрів.

В обильній скарбниці старих українських іконостасів, — писав М. Голубець, — легко можна відрізнити твори професійних, перше манастирських, а потім цехових майстрів від продукції народніх різьбарів - самородків. Оскільки перші виявляють велику вразливість на посторонні впливи, остільки другі ставляться до них із великим засобом традиційних форм народнього примітиву, що знаходив своє застосовання в різьбі таких пам'ятників, як ручні, придорожні, процесійні та надгробні хрести, кивоти та рами ікон, дерев'яний посуд та

хатня обстанова, дитячі іграшки, тощо.

Українські народні столи, скрині, лави, прилавки, сволоки, стільці, ліжка та мисники — це окрема ділянка нашої образотворчости, на якій можна прослідити ввесь розвиток поодиноких речей від їх найпримітивнішого до найскладнішого типу, причому найбільше багатство форми й орнаменту заціліло в дерев'яній обстанові Гуцульщини. Дерев'яна різьба та інкрустація на речах щоденного вжитку процвітала на Гуцульщині до останнього часу, витворюючи речі високої мистецької вартости. Розквіт РІЗЬБИ В ДЕРЕВІ припав у гуцулів на XVIII ст., а ще більше на XIX ст. З великою увагою прикрашують гуцули різьбою церковну обстановку, зокрема напрестольні свічники й хрести. З предметів домашнього вжитку прикрашують топірці, пістолі, порохівниці, ножі, ложки, декораційні тарілки і ін Давно різьбили звичайними ножиками. Аж 100 років тому запровадив Юра Шкрибляк, найталановитіший між гуцулами - різьбарами, токарську техніку й долота. Він перший придумав нові прикраси: інкрустацію кораликами бляшками і цвяшками. Його син і низка інших майстрів довели цю техніку до вершин. Гуцульські різьблені вироби знані й славні в нас і в світі. Вони — найвище досягнення нашої народньої творчости в різьбі.

Процвітала та дерев'яна різьба і на Полтавщині, як то видно з різьбарських окрас чумацьких маж та саней, що зберігаються в київському та полтавському музеях. Порівнюючи засіб тих орнаментів із орнаментикою різьб, М. Голубець стверджував подивугідну однородність орнаментальних ліній і техніки їх пристосовування. і цитував В. Січинського: «Це той первісний український орнамент, що його плекали віддавна в недоступних горах, а який не піддавався новішим впливам ділових стилів а розвивався та ускладнювався виключно на ґрунті геометричних мотивів, що найкраще відповідали техніці різьблення на дереві» («Іст у. куль.» 1937 ст. 593—94).

За технічними засобами до РІЗЬБИ НА ДЕРЕВІ зближена РІЗЬБА НА КОСТІ, хоча кість, як твердіший матеріял, вимагає від майстра точнішої роботи і тоншого приладдя. Розкопи в городищах княжої України виявили, що кістяні вироби були дуже ріжноманітні. З цього матеріялу виготовляли ручки ножів, кинджалів і дзеркал, гребені, ґудзики, платівки для панцерів, оправи луків і сідел, іконки, гральні кістки, шахи, вістря для стріл ітп. Майстерні кістяних виробів виявлено розкопами в Києві біля Десятинної церкви (В. Хвойка), Білгороді, Шаргороді, на Княжій горі (літописний город Родня), біля с. Пекарів (Черкаси) і Витичеві (Київщина). За візантійськими джерелами XII ст. в Зах. Европі вважали РІЗЬБУ В КОСТІ спеціяльно «руським мистецтвом» і називали її РІЗЬБОЮ РУСІВ. (Я. Пастернак «Археологія України» 1961. ст. 569).

Клясична доба українського різьбарства видала блискучих майстрів — Ів. МАРТОСА (див.) та Мих. Козловського (1753—1802), що мусіли, на жаль, працювати головно на чужині, творячи славу російської скульптури, яка вбачає в них, зокрема в Мартосі, творців що вивели її в світ поза межі декоративного мистецтва. Майстром української пластичної думки у мистецькому і національному розумінні виявив себе Федір Баловенський і як творець і як педагог, що всю свою діяльність віддав Україні, тоді, як першорядні майстри з Галичини, Григорій Кузневич, Михайло Паращук. Михайло Бринський, оздобивши у Львові найкращі місцеві будови, роз'їхалися шукати щастя у світ де знайшли признання, успіхи і працю. Відбився від українського життя у Львові талановитий український різьбар Петро Войтович, а в Україні Володимир Домарацький. У тому самому часі виявила себе суто українською різьбаркою Єлисавета Трипільська і Михайло Гаврилко.

Усі ці різьбарі поклали основи під новочасне українське різьбарство, що досягло тепер свого найвищого розквіту і знайшло у себе свій терен творчости і праці. Наші часи, це часи нового відродження українського мистецтва, а в тому і різьби. Національна свідомість, боротьба за державність освідомила національно нашу мистецьку інтеліґенцію і все це дало імпозантний образ сучасного українського мистецтва. Понад сто українських різьбарів з котрих більшість висококваліфіковані майстри, що здобули освіту в найкащих мистецьких европейських центрах, принесли додому знання і талант. За нашими сучасними мистцями різьбарами стоїть величезний творчий доробок. Крім осібних композицій, тоб то речей самостійних — наші різьбарі виконали багато пам'ятників, портретів, прикрас театрів, водограїв, і взагалі великих будівель — мостів, віядуктів, двірців, церков — у себе й на чужині — у Відні Празі. Варшаві. Москві, Філядельфії, Пітсбургу і т. д. Наші різьбарі працюють усіма техніками, що знає різьба, — від глини, гіпсу, цементу — до мармуру, слоневої кости, золота — від творів найбільших, до мініятюр

У Зерова у вірші «Люкроза» РІЗЬБАРІ символізують мистців взагалі, людей духової культури, незрозумілої варварам: натяк на ту атмосферу незрозуміння й терору, в якій приходилося жити й творити мистцям України («Геллади») під московським червоним режимом:

. . .Так в давній Ольвії захожі різьбарі,
Серед буденних справ і шкурної громади,
В душі плекали сон далекої Геллади
І для окружних орд, для скитів-дикунів
Різьбили з мармору невиданих богів. . .

РІКА, РІЧКА — природний стік води від ДЖЕРЕЛА до УСТЯ, що збирає опадові води та частину ґрунтової води свого СТОЧИЩА. Звичайно більша ріка приймає в себе менші річки, т. зв. ПРИТОКИ: головна ріка зі своїми притоками творить РІЧНУ СИСТЕМУ, чи СІТКУ. Границя між двома сусідніми системами чи СТОЧИЩАМИ називається ВОДОДІЛОМ. Головні ріки в давніх часах, коли не було ще проложено шляхів, служили за найкращі засоби сполучення. Міста і селища все виникали по берегах рік, що давали найкращі можливості для торговельних та всяких інших зносин. Тому і в українській народній символіці ріка часто — символ шляху, дороги: «Ой, зійду я на гору крутую (село), стану - подивлюся на річку биструю (вулицю); аж мій милий іде сухою водою, сухою водою з милою другою. . .» (Чуб. У, 201 - 02). Як дорога до серця, річка звичайно йде в напрямку до коханої особи: «Тече річка невеличка з вишневого саду, кличе козак дівчиноньку к собі на пораду. . . » Коли ж річка перестає текти. дорога до серця уривається: «Я до річеньки річенька загачена, я до дівчини — дівчина заручена» (там же. ст. 164, 391).

З другого боку велика ріка, що надавалася до плавби, служила перешкодою до ближчих зносин між двома берегами, і це не могло не відбитися теж і на нашій символіці: «Далась мене, моя мати, за Дунай, за Дунай. . . Дунаю ані перебути, ані перебродити: не буду ж тя, моя мати, вовіки видіти. . . »(Гол. У. 587). Але любов переборює всякі перешкоди, ставлячи через річку МІСТ, або КЛАДКУ (див.).

Як спосіб сполучення, ріка часто виступає і як символ вісника: «Ой, ти, Дніпре - брате, скажи мені правду, ох скільки в тебе річок упало? — Ой упало в мене річок сорок чотири. Одна річка Копірочка та й в Дніпро упала. . .» (Чуб. У, 1012 - 13). «Ой море, море ти тихий Дунаю! Чи не бував ти в далекім краю, в чужій стороні? Чи не чував ти якої новини? Чи ще тужить дівчина по мені? — Ой, тужить, тужить, на ліжку лежить, правою рукою ся за серце держить, . .» Текли річки, текли криваві, підтекли під Горпинчині сіни, а в Горпини вечеряти сіли. Ой, як вийшла Горпина з хати воду брати, як уздріла, на ногах зімліла. . . »

Кривава річка вводиться в пісню ріжними засобами, але все так, що не залишається сумніву в її сумному значенні образу вістки навіть і тоді, як конкретність його збільшується подробицями. (зрештою, теж символічними), що над річкою явір. а на яворі ворон· «Над річкою над бистрою там журавка (дівчина) купалася, на бережку сушилася, на всі краї дивилася: що йдуть ляхи на три шляхи, попереду отаман іде, в лівій руці коня веде, а в правій шаблю держить, на тій шаблі серце стремить, з того серця **річка тече,** над річкою ворон кряче, а по сину мати плаче. . . » (Метлин. 447 - 48).

РІКО — секретар англійського посольства в Царгороді, а також консул Англії в Смірні, автор «Історії Оттаманської Імперії», виданої в 1079 р. в Гаазі в перекладі на французьку мову. В ній чимало місця відведено описові життя в Україні, і Леонід Полтава зреферував відповідні уступи в «Свободі».

РІЛЬКЕ РАЙНЕР МАРІЯ (1875 - 1926)— один із найбільших німецьких поетів, уродженець чеської Праги. В 1900 р. Рільке відвідав Україну і вона залишила в його творчості значні сліди. Краса української природи мала на неї великий вплив. В його листах з часів подорожі по Україні повно уступів, що в них проглядає захоплення краєвидами України. Та ще більше захопився Рільке героїчним минулим України та українською народньою культурою. зокрема нашими піснями. З оповідань Рільке, присвячених Україні відзначимо в перекладах Є. Ю. Пеленського «Як старий Тимофій умирав, співаючи» та «Пісню про правду». Поезії Рільке перекладали в нас головно М. Орест та Б. Кравців. Спеціяльну монографію про Рільке дав О. Ізарський під наголовком «Рільке на Україні». — Філядельфія, 1952. На жаль, як зазначив проф. Державин, Рільке, не зважаючи на все своє захоплення Україною, «не спромігся чітко розрізнити Україну й Росію; засадниче для нього існувала одна якась безмежна країна між Білим і Чорним морями. — хоч би як диференційована під етнічним і культтурно - історичним кутом зору. Захоплюючись особливо історією та письменством Київської держави (а також творчістю Гоголя, в якій він не міг не відчувати певних національних складників, ґрунтовно відмінних від усього московського) Рільке все ж таки сливе послідовно називає Україну Росією. . .» «Із проблем україніки в світовому письменстві». (Укр. Самостійник» 1952 р.).

РІЧ ВІРА — англійська поетеса, перекладачка поезій Т. Шевченка англійською мовою. Перше містила свої переклади в журналі «Юкрейніун Рев'ю» (Лондон, 1959). а в 1961 р. видала цілу книжку на 160 сторінок. Тут уміщено 38 поезій Т. Шевченка, а в тому такі, як «Тарасова Ніч», «Гамалія», «Розрита Могила», «Наймичка», «Чигирин», «Сон». В. Річ бере діяльну участь в праці Українсько - Англійського Товариства в Лондоні.

РІЧИНСЬКИЙ АНДРІЙ — псевдонім АНАТОЛЯ ПІСОЦЬКОГО, журналіста, що до 1919 р. був членом української партії соціялістів - революціонерів, коли став одним із основників української комуністичної партії; від 1924 р. член КП (б) У. Його доля характерна для долі всіх тих українців, що переняліся були облудною пропагандою московських імперіялістів в комуністичній машкері: як директор Інституту Т. Шевченка при УВАН, зредаґував він в 1931 р. «Кобзаря» і до «Юродивого», де Шевченко запитував тужливо: «Коли ми діждемося Вашинґтона з новим і праведним законом?» додав примітку «Вашинґтон — перший президент США. До 1783 р. Півн Америка належала до Англії». Цього вистачило щоб Річинського було ув'язнено і розстріляно.

РІЧИНСЬКИЙ АРСЕН (1892 - 1941?) — церковно - громадський діяч, лікар, редактор-видавець часопису «Нова Дорога» (1918 р.), «На Варті» (1925 - 26), «Рідна Церква» (1927), «Наше Братство» (1929) і особливо цінної праці «Проблеми укр. реліг. свідомости» (1933).

Про долю А. Річинського питав до автора УМЕ митрополит Ніканор Абрамович· «Польська влада вислала його, як і багато інших чільних українців, в Березу Картузьку де він і перебував до розгрому Польщі. З приходом большевиків на Волинь, концентр. табор Береза Картузька був зліквідований, і д-р Річинський піхотою дістався до мене на Ковельщину (с. Мізов біля Ковеля), а я вже підводами свідомих українців спровадив його до Володимира. Там він при большевиках спочатку працював у відділі здоров'я, а згодом большевики його заарештували і посадили до в'язниці у Володимирі, разом із іншими відомими українцями. У червні 1941 р., при наступі на Волинь гітлерівців, большевики усіх насельників в'язниці зліквідували, як і скрізь на Волині. У тій масакрі, за оповіданнями володимирчан, загинув і д-р Річинський. Кілька сот здеформованих трупів вже при німцях були поховані в братській могилі на Володимирськім кладовищі. Трупа Річинського, як і більшости трупів, зідентифікувати не вдалося. Але по цій події усякий слід по д-р Річинському загинув. . . Ми беремо за дату його замордування початок другої половини червня 1941 р. . . Його дружину Ніну Павловну ше при його житті большевики вислали до Казахстану. . . »

РІШЕЛЬЄ АРМАН, князь (1766 - 1822) — французький еміґрант, внаслідок революції 1789 р. В рр. 1803 - 15 був генерал - ґубернатором Одеси та Новоросії (степової України). В 1815 р. повернувся до Франції і став там першим міністром.

РІШЕЛЬЄ АРМАН ЖАН ДЮ ПЛЕССІ (1585 - 1642) — кардинал, що від 1624 р. стояв на чолі французького уряду, підніс значення королівської влади, побив гуґенотів під Ля Рошель, втягнув 1635 р. Францію в 30-літню війну, і був взагалі визначнішою особою французької політики. Залишив спогади. Збереглися відомості, що в своїх плянах щодо обмеження імперіялістичного розросту Австрії, Рішельє розраховував на підтримку українських козаків, що мали б загрожувати їй зі сходу. Вів подав був також плян королеві Людовикові XIII витратити певну суму на підтримку фльоти українських козаків, що мала б стримувати Блискучу Порту від експансії вглиб Середземного моря.

РІШИТЕЛЬНІ ПУНКТИ — відповідь петербурського уряду Петра II на прохання гетьмана Апостола про потвердження прав України. За цими «пунктами» Україні дійсно було потверджено її «права і вольності» і повернуто між іншим їй виборче право. Гетьманові дозволялося входити в переговори й дипломатичне листування з найближчими сусідами — Польщею й Кримом для полагозження пограничних справ. У військових справах узалежнювався гетьман від московського полевого маршала. Генеральну старшину мала вибирати сама старшина, але затверджував її цар. Державними фінансами мали завідувати двоє підскарбіїв — один українець, другий москаль. Крім реєстрових козаків, мав гетьман розпоряджати трьома наемними полками. Найвищою судовою інстанцією був шестичленний Генеральний Суд, складений з українців і москалів порівно. В «пунктах» зроблено деякі полегші українському промислові й торгівлі, але мито від ввожуваних в Україну товарів призначено царській скарбниці. Москалям дозволено набувати землі в Україні, але вони мали коритися гетьманській владі. (Див. АПОСТОЛ ДАНИЛО)

РІШУЧІСТЬ — здатність швидко переборювати сумніви і починати діяти, — сміливість чину. Риса характеру, що не тільки забезпечує в багатьох випадках успіх, але й сприяє щастю людини. Бо, як завважив італійський філософ Орестано, кожне рішення, навіть болюче, прийняте в боротьбі ріжних суперечних мотивів, витворює велике задоволення (або зменшує бодай почуття нещасливости), і тому рішучі люди визначаються звичайно далеко кращим настроєм, ніж люди нерішучі. Нема нічого більш трагічного, як невміння наважуватися на якесь рішення, як то

засвідчує приклад Буріданового осла (див. ВАГАННЯ).

РО ТОМАС (1581 - 1649) — англійський дипломат, що в рр. 1621 - 28 був послом у Царгороді і разом із голляндським послом Корнелісом Гагою, семигородським князем Бетленом, і царгородським патріярхом Кирилом Лукарісом організував українську козаччину проти Польщі. В зв'язку з зацікавленням Томаса Ро українськими козаками, в його тодішніх записках знаходиться багато нотаток про козацький побут, звичаї і тактику воювання. Деякі його реляції до англійського уряду видруковано в 1740 р. в Лондоні під заголовком «Переговори сера Томаса Ро», це — цінне джерело до нашої історії. Їх використав Ів. Крип'якевич в праці «Козаччина в політичних комбінаціях 1620 - 1630 рр.. (НТШ, т. 117, Львів, 1913).

Томас Ро інтервенював безуспішно в справі українського кн. Самійла Корецького, що під Цецорою попав вдруге в турецький полон. Турки не зважали на цю інтервенцію англійського посла і Корецького, героя старовинних українських пісень, скатували.

РОБЕР СІПРІЯН (1807 - 1860?) — французький учений і славіст, перший вчений українознавець у Франції, автор двотомової праці «Слов'янський світ. Минуле, сучасне й майбутнє», 1851 р. У ній він писав про українців: «Це — раса войовнича й неспокійна, що втручалася в усі революції та війни на сході Европи. Після монгольської навали Київ був змушений підкоритися Польщі, але, незважаючи на все лихо, що його український нарід терпів від татар, він не схотів піти слідами своєї столиці і поєднатися з Польщею, воліючи дикунську незалежність, аніж культурне кріпацтво. Український нарід витворив козаччину, себто спершу звичайних степових розбійників; пізніше ці самі страшні козаки, що до них поляки підлещувалися, згодилися поєднатися з Польщею на рівних федеративних основах. . . Козаки належали до православної віри, латинські прелати знайшли в цьому добру нагоду, щоб виявити свою запопадливість. Польська шляхта через політичні причини ліддержала латинську пропаганду. Обурена Україна взялася за зброю. Ось тоді й розпочалася війна між католиками й православними слов'янами, що в своїй новітній формі тягнеться аж до наших днів. Змушені через польську нетерпимість приєднатися до царської держави козаки зробилися головною військовою силою цієї держави, бо без них Росія не могла б існувати. Весела жвавість, відвага й нахил до пригод у козаків — усе це створило природній перехід від важких і млявих москалів до палких азіятів-кочовиків...

«Тепер від козацьких привілеїв збереглися тільки спомини. Козаки змішалися з малоруським народом, якого військовим витвором вони були. Малороси — русини — руснаки тепер нараховують 13 мільйонів душ, що з них 2.770.000 живуть в Австрії. Вся південна Росія зложена з цих революційних і рухливих чинників, які не тратять надії відвоювати одного дня свої права, відібрані у них облудою. . .

«Руська мова панує в степах від Кубані до Карпат, від Одеси й Криму до Галичини, Ті ж самі «русини» під назвою «руснаків» тягнуться крізь Буковину до північної Угорщини. Мова їх займає середнє місце між слов'янськими мовами Туреччини та московською мовою. Вона напричуд споріднена з сербською мовою Отже, навіть своєю мовою цей нарід прямує до вільних слов'ян. Ця мова, мова 13 міль'онів найінтеліґентіших слов'ян, могла б зробитися (як і зробилася Є О.) першорядною літературною мовою але пригнічена й загнана одночасно москалями й поляками, вона тратить ґрунт і збереглася тільки в народніх піснях. . . » («Україна» Париж, 1951, У, ст. 314 - 315).

РОБІНЕ ЖАН БАТІСТ (1735 - 1802) — француз, єзуїт, автор 30-томової політичної енциклопедії. «Універсальний Словник», де в XII т. є огляд України.

РОБІНЗОН ТЕРЕСА АЛЬБЕРТІНА — американська дослідниця слов'янських літератур, авторка книжки «Історичні огляди мов і літератур слов'янських націй» (Нью Йорк 1850), в якій вона навела баляду про замордування осаула Чурая 1648 р.. «Плач за осавулом Пушкарем». «Пісню про гайдамаків». «Пісню про Саву Чалого». Про нашу пісенну творчість вона писала: «У багатьох урожайних долинах України постала така величезна маса пісень що здається, немов кожна галузка їх дерев у лісі має на собі одного співака, а кожен колос ніби передає в цих розлогих квітистих лугах луну однієї пісні . . .» (ст. 355) (О Кравченюк в «Укр. Літ. Газеті» Мюнхен 1959, VIII, 9).

РОБІТНИЦТВО — суспільна кляса, що працею на фабриках та інших промислових підприємствах заробляє собі на життя. Для поліпшення умовин своєї праці робітництво, з одного боку, організується в професійних спілках в т. зв СИНДИКАТАХ (див), а з другого боку бере участь в політичній боротьбі, в лавах головно соціялістичних та комуністичних партій. (Див. МАРКСИЗМ, ІНТЕРНАЦІОНАЛ, ПРАЦЯ).

РОБЛІН ДАФФ — губернатор Манітоби в Канаді. З приводу 50-ліття «Українського Голосу» в Вінніпеґу, він прислав йому 16 жовтня 1960 р. привіт, в якому написав «. . . Українці відомі з своєї лагідности, гостинности, миролюбности, а також із своєї працьовитости. Прибувши сюди з території, що вважається одною з найбагатших у світі, із країни, де тепер зхрещуються шляхи між Европою та Азією, і яку природа щедро обдарувала земними багатсвами, вони привезли з собою багато цінного для збагачення канадського життя: любов до землі, народню культуру, неперевершену поезію і баляди драму, музику, мистецтво, жадобу волі і прив'язання до власної культури. Ми в Манітобі гордимося з того, що можемо вважати наше столичне місто Вінніпеґ також столицею канадських українців. .»

З нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Вінніпеґу 9. VII. 1961 р. Роблін проголосив, що з 1962 р. по всіх середніх школах Манітоби буде введено навчання української мови.

РОБОТ — апарат у вигляді людини, порушуваний електрикою що виконує низку важливих операцій, і то більш точно й швидше, ніж людина. До того ж не має ніяких претенсій. Ідеал, як приватного, так і державного (совєтського) капіталізму.

РОГАТИНА — зброя в князівській Україні: це — спис, що при вістрі має ще й гак. В 1149 р., при облозі Луцька, один із міщаннімців намагався «просунути рогатиною» князя Андрія. Але вживали рогатину й на ловах: кн. Данило вбив рогатиною трьох диких кабанів в грубешівськім лісі (1226 р.) Така рогатина, що її вживали на полювання, складалася з дерев'яного ратища і насадженого на нього двосічного ножа («пера»)), під яким була ще дерев'яна поперечка, щоб рогатина не пройшла звіря наскрізь. (Я. Пастернак «Археологія України» 1961, ст. 564). Рід малої рогатини це — РОГАТИЦЯ. В бою з ятвягами 1256 р. один воїн наладив праву руку, взяв із лояса свою рогатицю, кинув далеко і скинув із коня ятвязького князя. . .» (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, ст. 26).

У повстанні 1637 - 47 рр. значна частина козаків ішла у бій із рогатинами, і козацький табор був «рогатинами добре обостроженний». (там же ст. 261).

Називають рогатиною і довгу палицю із двома загостриними кінцями, як рогами.

РОГАТИНЕЦЬ ЮРІЙ — визначний діяч львівського православного Братства, здогадний автор «Перестороги», визначного твору нашого тодішнього полемічного письменства 1605 - 06 рр. Визначається цей твір державницькою ідеологією і з подиву гідною проникливістю вказує причини занепаду української нації. Найбільш для цього спричинилася, на його думку, недостача освіти і шкіл для народу.

Брак освіти, «грубость» і міжусобиці призвели до упадку українську націю. Коли ж нарід почав потрохи доходити світла наукою, коли вже стали по всіх усюдах братства, школи та друкарні, коли «православіє наше почало било просіявати, яко сонце, люде ученії почали були в церкві Божій показуватися, учителі і строїтелі церкви Божої і книги друкованої почали вножитися», — тоді на згубу людям прийшла унія і всі наслідки спасенного діла знищила. «Це був, — писав С. Єфремов, — типовий погляд для того часу, погляд людини, що розуміла вагу освіти й бачила, яку шкоду народній справі зробило релігійне роз'єднання. . .» («Іст. у. письмен.» І, 142).

РОГАЧ ІВАН (—† 1942) — секретар о. д-ра Волошина. Президента Карпатської України, потім редактор «Українського Слова» в Києві, розстріляний там німцями разом із своєю сестрою, Оршаном і його дружиною та Олійником.

РОГАЧЕВСЬКИЙ о. ІВАН — лохвицький протоєрей, засланий в 1712 р. на Соловки за український патріотизм. Зробившись в 1720 р. ректором архангельської семінарії, він сказав коротко: «Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар у небі не буде». (Млиновецький «Гетьман Мазепа у світлі фактів». 1957 ст. 77).

РОГНІДА — донька полоцького князя Рогволода, що її силою взяв собі Володимир В. за жінку, вбивши її батька. Рогніда ненавиділа Володимира і одного разу вночі хотіла вбити його, але Володимир збудився і схопив її за руку. Князь вирішив покарати її смертю Наказав їй убратися в найкращий одяг, як на весілля, та засісти на престолі. Потім увійшов до кімнати з мечем, щоб її зарубати. Але Рогніда взяла собі маленького свого сина Ізяслава і дала йому меч у руки. Коли Володимир наблизився, син вийшов насупроти нього і сказав: «батьку, ти думаєш, що ти тут сам?» Володимир був тим вражений і, промовивши. «А хто ж знав, що ти тут!» відійшов. На раді з боярами, вирішив він не вбивати матері свого сина, а дати їй город на прожиття. Він побудував для цього Ізяславець (Заслав на Волині) і примістив там Рогніду з сином. Вона померла в 1.000 р. як черниця Анастасія, а нарід і історія призвали її ГОРИСЛАВОЮ.

РОГОЖА — плетениця з дрібно порізаного лика, виріб московського походження у нас уживаний хіба в крайній бідності. Тому й автор «Історії Русов» нав'язуючи до дарунків, які, зв'язані в рогожу, пересилали царі гетьманам, писав переказуючи промову на Чигиринській Раді 1654 р. славного українського богослова й проповідника черкаського протопопа Хведіра Гурського, що палко виступав проти союзу з Москвою: «А московські дари всі в рогожах, то неминуче, і народ, живущий з ними, доведений буде до такої бідности, що вбереться г рогожі і під рогожі піде» (Москва, 1846, ст. 98.) Таке ж пророцтво вихопилося і з уст полковника Лесницького з приводу тої економічної політики, що її цар Петро І запровадив в Україні після 1709 р.: «Московитяни пустять українців ходитти в лаптях та в рогожі».

І в чумацькій пісні співається на означення крайньої бідности: «Ой, ви, чумаченьки, славні бурлаченьки, ви хлопці вгожі! Робіть тому чумакові (що від роду відбився) домовину з рогожі. . .» (Драгоманов «Політичні пісні. . .» II, в. І, ст. 144).

РОРИВО, ПОЛОГИ — акт народження дитини. При ньому відбувалося багато магічних дій, що мали, на думку забобонних людей полегшити родиво і зменшити тим страждання поліжниці. Насамперед дивилися, щоб усі вузли на поліжниці, ая і в усій хаті були розв'язані, усі шухляди й скрині розчинені, а коли й це не помагало, слали до священика з просьбою розчинити Царські Ворота в церкві. Всі ці дії мали на увазі магічно вплинути на відкриття «воріт» для дитини, що мала ввійти в життя. Цей звичай розв'язування та відчиняння відомий у всіх европейських народів а також в Індії. (Див. ВУЗОЛ).

Також водили поліжницю тричі навкруги стола, як колишнього хатнього вівтаря, та переводили через ПОРІГ (див). що мабуть, мало символізувати успішний перехід через межу, переборення перешкоди. Водили також на дорогу, — все магічні дії, що їх символіка зв'язується з необхідністю забезпечити дитині вільний прохід.

Відбувалося й чимало обрядів, що мали на меті збільшити сили поліжниці силою чоловіка, що спричинився до зародження: казали жінці переступати через штани чоловіка, або й сам чоловік лягав на підлогу, а жінка тричі переступала через нього. Полегшувала родиво також сорочка, що в ній жінка вперше ночувала з чоловіком. Допомогала ніби й вода, якщо її пити з рота чоловіка. Магічну силу чоловіка заступали іноді деякі «святощі»: давали пити воду, що в ній було обмито ікону; вішали рушника, що на ньому носили паску, або що висів перед божником, і казали поліжниці за нього триматися. Клали в головах поліжниці ріжні свячені трави і квіти. Вживалися іноді й друковані, або й писані молитви на улегшення породу, так звані НЕБЕСНІ ЛИСТИ. Прикликалися на допомогу й деякі святі, що їм приписувано здатність допомогати при родиві: у нас зверталися найчастіше з молитвою до Богородиці, у москалів — до св. Катерини. Вживали ріжних відварів із трав та зілля. Найчастіше давали пити поліжниці відвар із житяних РІЖКІВ. Але й пили відвар із житяного цвіту, васильків, з лободи, з майорців, з тої, з собачої кропиви, з расти, з остудника, пастернаку; або настої з кореня деревію, льону з хлібом, рум'янку з горілкою, повою з молоком і т. п. Як тільки дитина приходила на світ, баба замовляла її від уроків, і бралася за відрізання ПУПОВИНИ (див.) та усунення містища. Після того дитину купали. (див. КУПАННЯ ДИТИНИ). Справляли РОДИНИ того самого дня або й на другий день: скликали рідню й сусідів, які приносили породілі дарунки переважно борошно горох, сушню, яйця. Гостей частували закускою й горівкою. Давніше був звичай посилати від новонародженого УЗВАР, як про те згадується під 1723 роком в Щоденнику Як. Марковича. Перед виходом гостей баба готувала ліжко для породілі — звичайно в долішнім кінці запічка: тут вона стелила сіно, скроплювала його свяченою («Йорданською») водою, а побіч клала зілля, посвячене на Маковія. На жердці, вміщеній над ліжком, вішала простирало, витворюючи таким чином рід заслони, а на простиралі вішала від сторони хати стяжку з намистом, якщо вродилася дівчина, або з квіткою, якщо вродився хлопець. Кладучи породілю в приготовлену таким чином постіль, баба зав'язувала їй в сорочку на грудях зубець часнику, а побіч клала ніж і ключі — «щоб мала при собі залізо, бо воно має міць відганяти нечисту силу» (Етн. Зб. НТШ. XI. 34. Детальну бібліографію Родива див. у З. Кузелі в МУЕ. НТШ, VIII. 20 - 26).

Звали РОДИВОМ на Київщині також хліб і півкварти горілки, що їх батько новородженої дитини ніс тестеві із звісткою про щасливе народження.

РОДИНА — основна клітина суспільства, природно постала спільнота долі, любови і життя, що виростає із статевого гону, але служить підґрунтям для розвитку високих альтруїстичних почувань. Статевий гін зводить докупи чоловіка і жінку; інстинкт матері наказує їй піклуватися про дітей, що народжуються, і тримати їх коло себе. Так виникають перші суспільні організми — родини. В родині народжу-

ються перші суспільні почуття — любови, симпатії і обов'язку.

Примітивна звіринна людина доісторичних часів, як зрештою і сучасні дикуни та дегенерати (що саме в наслідок свого виродження вертаються в своїй психіці до первісних стадій людського розвитку) вбачають в жінці тільки джерело втіхи, лише засіб для задоволення власного інстинкту розмноження. Задовольнившись самицею, дикун більш на неї не вважає і охоче покинув би її на призволяще долі, коли б не знав з досвіду, як трудно знайти й опанувати другу самицю в конкуренційній боротьбі з іншими такими ж, як він сам, дикунами. Тому, замість покинути, він стереже її, як здобич, готовий боронити її від кожного, хто б на неї спокусився. Так, постають в перших людських родинах, окрім симпатії, любови й обов'язку, ще й інші суспільні почуття — почуття влади, власности й заздрости.

Не будемо тут зупинятися над суперечками, що ділили — та й досі ділять — соціологів і етнологів, в їх поглядах на первісну форму родини, чи була вона ПАТРІЯРХАЛЬНА, де панував чоловік (батько), чи МАТРІЯРХАЛЬНА, де вся турбота про родину (й відповідна влада) належала б матері; чи МОНОГАМІЧНА — з одною жінкою, чи ПОЛІГАМІЧНА з кількома жінками, чи ПОЛІЯНДРИЧНА — з одною жінкою на кілька чоловіків, чи, нарешті, що не було спочатку ніякої родини, а лише СТАДНЕ СПІВЖИТТЯ всіх дорослих чоловіків з усіма дорослими жінками відповідної людської групи, бо всі ці форми статевого співжиття зустрічаються і тепер серед сучасних дикунів і вищих звірин.

Життя не любить одноманітности і дає простір усім можливостям в залежності від обставин, а в початках суспільного життя — в залежності від обставин особливо економічних. Наскільки око дослідника може прослідити темряву віків, всі індоевропейські чи арійські народи знали тільки одну форму родини — патріярхальну, себто родину з пануванням чоловіка над жінкою й дітьми, і, в додаток, нерідко, як і у наших пращурів, ще й полігамічну, себто з кількома жінками. Зрештою й приклад антропоїдів (чоловікоподібних мавп), більша фізична сила чоловіків та ще досі непереможені цивілізацією полігамічні інстинкти дозволяють припускати, що полігамічна родина, де тільки на неї дозволяла переважлива кількість жінок та можливості їх прогодування, могла бути найбільш природною формою первісної родини, і що чоловік здобував собі стільки жінок, скільки міг опанувати й оборонити від суперників.

Задокументований в нашому літописі шлюбний звичай РОЗЗУВАННЯ чоловіка жінкою виказує виразно, що жінка вважалась слугою чоловіка. Таке явище, як палення чи взагалі забивання жінок після смерти чоловіка, вказує також, що жінка вважалась його власністю, частиною його майна. Проф. М. Грушевський пише з цього приводу: «Викуплена від її роду, або силоміць схоплена, жінка була з початку такою ж власністю чоловіка, такою ж річчю його інвентаря, як і всяка інша. Хотів він мати жінок більше, а ставало його на купно й удержання більшого числа, ніщо не перешкоджало йому мати їх більше. З цього виникає повна свобода многоженства, а з другого боку та обставина, що це многоженство практикувалося лише багатими, значними, а загал жив в одноженстві від незапам'ятних часів. Так взагалі бувало в патріярхальних відносинах, так бувало і в наших предків. Історія київської княжої династії дає тому зовсім виразні приклади. Ярополк був одружений з якоюсь грекинею, а все ж сватав Рогніду. Володимир мав п'ять жінок офіційних, окрім численних наложниць. Про многоженність у русичів і слов'ян взагалі говорять і араби: Ібрагім ібн Якуб оповідав, що слов'янські королі замикають своїх жінок; у одного чоловіка буває їх двадцять і більше. Християнство вплинуло на те, що тільки одна жінка вважалась властивою, шлюбною, інші звалися «МЕНШЦЯМИ, наложницями, але й воно не знищило відразу многоженства, ані не зробило ріжниці між шлюбними й не шлюбними дітьми. Як бачимо з Правила митрополита Іоана, ще сто літ по Володимировім охрещенні було звичайним явищем, що деякі «без стида і без срама дві жени іміють». Святополк не робить ріжниці між шлюбним сином Ярославом і нешлюбним Мстиславом; галицький Ярослав передав своє князівство нешлюбному синові Олегові, поминувши шлюбного Володимира..» («Іст. УР.» I, 347—48).

Ці приклади не залишають сумнівів, що давні пращури теперішніх українців жили патріярхальними, полігамічними родинами. Діти залишалися в родині, мабуть, до моменту свого повного зросту, після його представлялась подвійна можливість: або вони залишалися й надалі в родині під владою батька чи старшого в роді, і в такому разі приходило до форми ширшої великої родини, відомої в науці під південно - слов'янським іменем «ЗАДРУГИ», або відділялися і закладали свої власні родинні кубла. Треба думати, що ці нові родини осідали недалеко від того місця, де трималась батьківська родина, бо ніяка звірина і тим менше людина не еміґрує без потреби, але все відчуває жаль за рідними місцями. Окрім почувань, людей тримають рідні місця й свідомістю можливости використати, в випадку небезпеки, чи потреби, кожний захисток добре знайомої місцевости. Таким чином родини спільного пня залишались довгий час по сусідству і в якнайближчому зв'язку, формуючи собою один РІД (див.).

В часах зформовання Київської держави первісні погляди на жінку, як на власність і слугу чоловіка вже були анахронізмом і затримувалися лише в пережитках. Староруське право признавало жінку рівноцінною чоловікові, і за убивство жінки (без вини її) чоловік платив таку ж кару, як і за вбивство кого іншого. Маєткові права членів родини за життя її голови — чоловіка — батька не нормуються правом, бо майно признається власністю не самого лише батька, а всієї родини. Зі смертю батька на перший плян виступає, як голова родини, мати. Образ матері - вдови, розсудної, обов'язкової, зручної і навіть суворої господині або правительки виступає в нашому старому письменстві дуже сильними рисами. (М. Грушевський, там же, ст. 350). З найдавніших часів славилася в усіх народах моральна чистота родинного життя українців, а зокрема українського жіноцтва, що відбилося, між іншим, в «Слові о Полку Ігоревім», де описано подружні відносини кн. Ігоря та його дружини Ярославни. Навіть В. БЄЛІНСЬКИЙ (див.), пишучи про «Слово о Полку.» мусів признати: «У цій пісні є щось тепле, благородне і гуманітарне у взаємовідносинах діючих там осіб. Все те, повторяємо, відзвук Півд. Росії, де ще й тепер стільки гуманітарного в родинному житті, де сексуальні взаємини оперті на коханні, а жінки користуються правами своєї статі, а все це зовсім супротивне Півн. Росії, де родинні взаємини грубі (брутальні), жінки — рід домашньої худоби, кохання зовсім зайва річ у справах подружжя. Порівняйте життя малоросійського селянина з життям великоросійського мужика, міщанина, купця, а частинно навіть і інших прошарків, і ви переконаєтеся про слушність нашого висновку, що Пісня Ігоря — південноросійського походження. . .» (Твори. т. II).

Ця родинна моральність в українського селянства (на жаль, не в інтелігенції, що зазнала розкладового московського впливу) додержалася до останніх часів. Відомий наш географ Ст. Рудницький писав: «Полового проміскуалізму поміж нашим мужицтвом немає; між усіма мужицтвами (селянами Є. О.) Европи, які я пізнав з автопсії (особистого досвіду, Є. О.) українське мужицтво стоїть, без сумніву, найвище. І то невважаючи на всякі вечерниці, досвітки, вулиці, купала і т. п. А може саме через них. Бо після них слідує українське весілля з його КАЛИНОВОЮ розправою, ПЕРЕЗВОЮ, ХОМУТОМ, як дальше звено в етнологічному циклі обрядів, що в ньому обертається життя українського простолюдина. Навіть таке гуцульське плем'я, що, завдяки «культурним» впливам сусідніх румунів, бере полову справу найбільш легко поміж українськими племенами, зовсім не ближче до проміскуалізму, як, прим., польські, німецькі, французькі, італійські верховинці, а навпаки дальше. Моногамічна родина, ця головна остоя надійного полового добору, є також головна остоя нашого мужицтва. Для нього нема «сексуального питання», мужик не мудрагелює над усякими видеалізованими порнографіями, а на основі моногамічного устрою робить своє здорово й основно. Без знання засад ЕВГЕНІКИ (див.) наше селянство. . . півсвідомо бережеться перед одруженням з тілесно менше вартісними чи хорими осібняками. Так само береже наше селянство чистоти української раси супроти чужих расових примішок. Мішання з москалями навіть у граничних областях дуже рідкі, з поляками так само (коли не рахуватимемо поляками українців - латинників), мішаних подруж із жидівським елементом народня психіка не може собі навіть уявити. . .» (Ст. Рудницький «До основ укр. націоналізму» «Воля» 1920, III. ІУ, ст. 125).

Т. Шевченко високо цінив суспільну вартість родини, і кріпацтво йому було ненависне не стільки в ім'я абстрактної справедливости як тому, що воно ломить і руйнує родину, що залишається на призволяще свавільних панів. Найбільший закид, що він робить царям та князям, це власне — ломання родини чужої, чи своєї. Ф. Колесса писав: «Тепле почування до родини, особливо звеличання матірньої любови. . . ярко виступає в українських народніх піснях і в думах про «Вдову», «Сестру і брата», «Олексія Поповича», Утечу братів з Азова» і інші (ЛНВ. 1922. УІІ, ст. 41).

Але, — писав Ст. Рудницький в 1920 р., — «якщо український простолюдин глибоко шанує моногамічну родину і сливе не знає полового проміскуалізму, то українська інтелегенція стоїть на прямо противному становищі. Що торкається моногамії й родини відрадніші відносини панують тільки в Галичині, де недобрий польський вплив гальмує національна ворожнеча і тісний зв'язок інтелігенції з селом. На Буковині румунські, на Закарпатті мадярські впливи сильно підкопують моногамію й здорові родинні відносини. Та найбільше спустошення зробили в половому й родинному житті української інтелігенції московські культурні впливи на Вел. Україні. Під покришкою «Поступовости», «вільної любови», нехтування «буржуазною» чи «міщанською» мораллю. . . твориться таке, як каже гуцул, що май-май» (віденська «Воля» 1920, III. У. ст. 209). Див. СНОХАЦТВО.

РОДИНКА — вроджена кольорова плямка на шкурі, звичайно жовто - бура, часом червона. Появу родинок на тілі в дітей пояснювали в нас тим, що, мовляв, мати, коли була вагітною, чогось злякалася. Якщо, напр., вагітна жінка злякаеється пожежі і схопиться рукою за якесь місце на свойому тілі, то на

відповідному місці в дитини з'явиться червона родинка. Подібні вірування відомі і в інших народів. Італійці напр., кажуть, що коли вагітна жінка чогось хоче і не може задовольнити свого бажання, повинна торкнутися землі, бо якщо торкнеться якогось місця на свойому тілі, то негайно це незадоволене бажання відіб'ється на відповідному місці дитини. Де Ґубернатіс, I, 41, 168 - 69).

РОДНЯ — замок на т. зв. Княжій Горі на півдні Київщини недалеко устя Росі, тут пересиджував Ярополк під час боротьби з Володимиром В.

РОЖА, ТРОЯНДА — кущувата рослина до 2 метрів заввишки, вкрита гострими колючками і дуже гарними й запашними квітами, що зробилися в нас символом жіночої краси: «Моя врода, як повная рожа». (Максимович); «Сидить Олена між дружок, як повная рожа» (Марко Вовчок); «Ой ти дівчино, повная рожа»(нар. пісня). «Рожа і в терню гожа» — себто гарна дівчина гарна і в бідній одежі (Ів. Франко «Прип.» III, 34).

Сюди ж відноситься й гарна символічна пісня:

Посію я рожу, поставлю сторожу (Приспів: Стороною дощику, стороною, Над моєю рожею червоною! Поставлю сторожу батенька рідного: Непевна сторожа, виламана рожа (теж із братом, матір'ю, тоцо); Поставлю сторожу миленького свого: Добра сторожа. повная рожа» (Чуб. III, 207).

Змисл ясний: дівоча, чи жіноча, краса розцвітає тільки в житті з милим. тільки він може її охоронити й виплекати.

В другій пісні співається: «Ой, коли ми поберемось, дівчинко - роже? Ув осени, козаченьку, як Бог нам поможе» (К. Ст. 1903, IУ, 147).

Під красою розуміється в піснях не тільки красу фізичну, але духову. моральну, чистоту дівочу: «Маруся по ночах ходила, Да при собі рожу носила; Купували купці -- не продала; Прохали хлопці — не дала. Шовком ніженьки в'язала, Для свого Іванка держала» (Чуб. IУ, 470).

Або: «Темного лугу калина, Доброго батька дитина, — Така вона добренька. Як рожа повненька. . .»

Рвання, ламання чи щипання рожі -- заручення дівчини, або вихід заміж:

«Чи рожу рвати, чи калину ламати? Чи заміж іти, а чи дівувати?» (Чуб. V, 48л).

«Ломіте роженьку, стеліте дороженьку Молодій, молодому до Божого дому» (Чуб. III, 249).»

«До шлюбу йдемо, молодого ведемо, Щипайте роженьки, стеліть дороженьки» (Чуб. IУ, 250).

В стародавніх німецьких піснях, побудованих на дуже давніх мотивах, знаходимо огороджений і замкнений на ключ квітник дівчини, її рожевий сад, де дерево в квітах, вітами широке, а під ним холодне джерело, і до цього саду не впускає вона молодця, щоб не витоптав він квітів: ця символіка може й вплинула на українську, головно через католицьку церковну поезію, в якій рожа стала символом Діви Марії.

Пізніше, не тільки Богородиця народжується з квітки - рожі, але й ставши рожевим кущем, народжує й сина - рожу: «Над Марією рожа процвіла, а з тієї рожі та вилетів птах, полетів він попід небеса: Йому небеса розтворилися, усі янголи вклонилися. . .» (К. Ст. 1903, IУ, 148). Або: «Ой, на річці тихая вода стояла, там Панна Марія білого сина купала. а, укупавши, в тонкі кубочки сповила; а, уповивши, на престолі положила, рожеву квітку йому в руки дала: Ой, квіто, квіто, рожевая квіто ясная, усьому світу, усьому миру дивная. .» (там же).

Але й на цьому народня символіка не спиняється: вона робить із рожі й символ самого святого Різдва: «А третій цар золотую квітку дав. То ж не квітка — то святе Рожество, всьому світу воно радість принесло. .» (там же).

Зрештою, як указала Олена Пчілка, для зародження й поширення такої символіки давали привід і релігійні псальми, де ми знаходимо такі символічні вислови про Різдво: «Цвіт мисленний днесь ся родить. . .», себто Христос; або: «Цвіт красний, празниче. .» — себто саме Різдво.

З приводу багатобарвної символіки рожі, якої тут дано тільки кілька прикладів, акад. О. Веселовський писав: «Рожа дає яскравий приклад того, як поширюється символ що відповідає вимогам суґестивности. Ця південна квітка була в клясичному світі символом весни і любови, але також і смерти, що встає весною до нового життя. Вона була присвячена Афродиті - Венері, але нею ж вінчали в поминальні дні — РОЗАЛІА — «дні рож» — могили покійників. В християнській Европі відношення рож до покійників було призабуте, але наші РУСАЛКИ та назва П'ятидесятниці по латинському — ПАСХА РОЗАРУМ — далекі відблиски тих давніх «Розаліа». Рожа, як символ любови, прийнялася на ґрунті західньої народньої поезії, проходячи почасти і в інтимну символіку РУТИ та КАЛИНИ. Тут розвиток пішов, може бути, слідами клясичного міту про рожу, що розквітла з крови Адоніса, Афродітового коханця, що його вбив ревнивий Арес, у вигляді кабана; рожа зробилася символом мучеництва. крови, яку пролив Христос на хресті; вона починає служити християнській поезії та мистецтву, наповнює жит-

тя святих, розцвітає на їх тілах. Богородицю оточують рожі, вона сама вийшла з рожі, вона сама — рожевий куш, з якого вилетів птах — —Христос. Так у німецьких, західньо - слов'янських і українських піснях символіка рож поширюється, і квітка Афродіти розцвітає в Данте в величну небесну рожу, пелюстки якої — святі,свята Христова дружина» (ЖМНр. 1898, Ш, 59—60).

В зв'язку з цією останньою символікою стоїть і рожа наших надгробних хрестів, що про них писав К. Широцький: «Всілякі рожі й зорі на краях надгробних хрестів служать об разами того небесного раю, тої вічної рожі, листочки якої складають там собою спасенні душі. На це показує насамперед розмір рожі, який відповідає часом і святим числам — п'яти, семи або дев'яти. Число 7 має символізувати 7 таїн Церкви або 7 соборів, 5 — Христа і чотирьох евангелистів, 9 — дев'ять янгольських чинів. На те, що рожі — образи раю, показує й те, що вони причіплені до змальованого дерева і взагалі зв'язані з зубчиками, листочками та іншими стилізованими рослинками. Рослина хрестів — знак вічного життя». (ЗНТШ, т. 82, ст. 28—29).

Відгомін символіки рожі, що в'яжеться перше з кров'ю Адоніса, а потім із кров'ю мучеників, знаходимо в наших замовляннях від крови: «Там на горі тури орали, красну рожу сіяли — красна рожа не зійшла. . .» Або: «Ішли ліки через три ріки, і лозу рубали, і рожу сажали — рожа не прийнялася, і кров унялася. . .» (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 109).

Як символ всякого добра, що неминуче в'яжеться з дрібними неприемностями, рожа виступає в відомій приповідці: «Нема рожі без терня», себто без колючок (Ів. Франко, Ш, 34).

В народніх піснях рожа виступає іноді, як символ вістки, що засилається з чужини до свого роду: «Як зірву я з рожі квітку та пущу на воду: пливи, пливи з рожі квітко та й до мого роду» (Ворон. Губ. Ведом.» 1888). Або: «Ой вирву я з рожі квітку, з винограду, та й пошлю я до батенька на пораду. А батенько тої квітки не приймає, він мене, молодої, не пізнає». (Чуб. V, 511).

РОЖАНИЦІ — мітологічні істоти, що в них змішувалися мабуть, матері роду і богині долі. Старі «Слова» згадують про трапезу «роду й рожаницям», яка складалася з «крупичного хліба, сиру й добротного вина». Таку ж трапезу родові й рожаницям згадував у XII в. Кирик: «крають хліби і сири і мед», а «Слово Христолюбця» говорить про «кутю та інші трапези й законний обід» родові й рожаницям. (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 197 - 98). Святкували Рожаниць десь на другу Пречисту. (Див. СВІТОВИТ).

РОЖЕН — загострена, залізна, досить довга палиця, на яку насаджують птиць, поросят, тощо, щоб, повертаючи його, пекти їх на вогні. «Один тримає рожен, а другий їсть печеню», себто один працює, а другий використовує ту працю» (Ів. Франко, Ш, 34). Звали рожном і просто загострений кілок: «Ой хто ж мене та не любить, рожен йому в серце» (Чуб. У, 10).

РОЗБІЙ — за Українським Кодексом 1743 р. це — ґвалтовний збройний напад на публічній дорозі за межами міста, чи села, для грабежу. За звичайний розбій Кодекс становлював кару смерти, або іншу кару відповідно до обставин, повернення пограбованих речей та відшкодування. В разі доконаного при розбої вбивства — кара смерти й виплата ГОЛОВНИЦТВА (див.)

Народня поезія східньо - европейських народів дуже баггата на пісні про РОЗБІЙНИКІВ, причому ці останні виступають переважно, як заступники свободи й правди, і як оборонці і месники бідних і покривджених: часто вони (в піснях) відбирають гроші у багатих, щоб наділяти ними бідних (див. ДОВБУШ, КАРМЕЛЮК, ОВУР). В такій ролі виступають в новогрецьких піснях Клефти, у південних слов'ян та в румунів — гайдуки, а в українців опришки і почасти ГАЙДАМАКИ.

РОЗВАЖНІСТЬ — риса характеру, що набувається з літами і досвідом і забезпечує від надто ризиковних учинків. Розважність в поєднанні з МУЖНІСТЮ (див.), і РІШУЧІСТЮ (див.), творить державного мужа, що нічого не повинен робити необдумано, чи імпульсивно.

Розважність порятувала багато людей від ріжних катастроф, але, коли б вона була єдиною прикметою людської природи, не мала б людськість ні героїв, ні мучеників. Не дурно А. Граф писав: «Існують маніяки розважности, що, намагаючись не робити найменших помилок, роблять помилковим все своє життя» («Ось людина»). А. Шамфорд розріжняв: «Існує розважність вища від тої, яку звичайно визначають цим словом: це розважність орла, відмінна від розважности кертиці; вона полягає в мужності діяти згідно зі своєю натурою, приймаючи без жалю всі неприємності й нещастя, що з того походять, , ,»

РОЗВИВАННЯ ДЕРЕВ ВЕСНОЮ — себто пускання листя, в українських піснях символізує вступ у шлюбне життя:

«Ой, вербо, вербо, вербице! Час тобі, вербице, розвиться. Час тобі, Іванку, жениться. — Ой, ще не час, не пора, ще ж моя дівчина молода» (Чуб. III, 214).

Або: «Ой, шуміла ліщинонька, як ся розвивала; Ой, плакала дівчинонька, як ся віддавала». (Голов. II, 783).

Стояла тополя край чистого поля, Стій, тополенько, не розвивайся, Буйному вітрові не піддавайся.

Цей приклад — негативний: не розвивайся — не виходь заміж, не піддавайся вітрові залицяльникові.

«Стоїть верба над водою, розпустила гілля, — убирайся дівчинонько, днесь твоє весілля» (Голов. II, 734).

Проте, розвивання дерева, як передмова до його повного життя, символізувало в нас і щастя того повного життя:

«Ой, як же ми кохалися, сухі дуби розвивалися, а як кохатися перестали, й однолітки повсихали» (Бодянський в «Чтенія» 1867, IV, 98).

Коли дерево розвивається, себто пускає листя, те листя шелестить, ніби щось говорить, щось думає, звідти й пісня, побудована на асоціяції листя — слово — розум — мисль:

«Не стій, вербо, розкидайся, Не сиди, Марусю, розмишляйся, Чим свого свекорка називати будеш?» (Чуб. IV, 207; Метл. 159).

РОЗВІД — розрив подружнього зв'язку на бажання обох подругів, або й одного з них. Католицька Церква не дає розводу, православна — дає в обмежених випадках (чужоложство), у протестантів розвід осягається досить легко. Учення католицької Церкви про розвід виклав о. М. Шудло, ЧНІ, в праці «Духовні скарби Св. Письма»:

«Бог установив подружжя, як нерозривний контакт між чоловіком і жінкою. Добро родини, виховання дітей, заряд дому вимагають, щоб чоловік і жінка проживали разом аж до смерти. Біблія виразно заявляє, що подружжя не звичайний контракт, що його подруги можуть довільно й безкарно розв'язати, як їм це подобається. «Що Бог злучив, людина нехай не розлучує! . . . Я кажу вам: Хто відпустить свою жінку й ожениться з другою, той чинить перелюб. І хто ожениться з розвідкою, той чинить перелюб». (Мат. 19. 6 і 9). Про нерозривність християнського подружжя свідчить теж св. Марко (10, 11) і св. Лука (16, 18). «А тим, що побралися — каже Св. Павло — наказую не я, а Господь: Нехай жінка не розлучується з чоловіком. А коли ж і розлучиться, хай зостається незамужня або нехай помириться зо своїм чоловіком. І нехай чоловік не відпускає своєї жінки!» (І Кор. 7, 10 - 11).

Апостол знав, що подружжя не легка справа. Труднощі та непорозуміння, що бувають між подругами, часом можуть так огірчити їх, що вони не годні спільно проживати. Тоді можуть розійтися, але не сміють удруге женитися, бо вони далі залишаються зв'язані подружою присягою, що тільки смерть може розв'язати. «Бо замужня жінка — каже св. Павло, — поки живе чоловік, зв'язана законом. А коли помре чоловік, вона звільняється від закону чоловіка. Тому, поки живе чоловік, вона буде зватися перелюбницею, якщо стане жінкою іншому чоловікові. Коли ж помре чоловік, вона стає вільна від закону, і не вважається перелюбницею, якщо стане жінкою іншому чоловікові». (Рим. 7, 2 - 3).

Що тут сказано про жінку, обов'язує теж і чоловіка, бо подружжі права однакові для обох партнерів. «Жінка не володіє над своїм тілом, але чоловік. Так само й чоловік не володіє над своїм тілом, але жінка». (І Кор. 7, 4).

Закон про нерозривність подружжя, що його Христос проголосив, видавався надто суворим навіть самим Його апостолам. Учні говорять Йому: «Якщо так справа мається чоловіка з жінкою (якщо Ти забороняєш розводитися й вдруге женитися), то не добре воно женитися», цебто краще для людей узагалі не женитися. (Мат. 19; 10). Не зважаючи на їх чемний протест, Христос не тільки не злагіднив Свого закону про подружжя, але ще й підтвердив його: «А Він відказав їм: Не всі вміщають це слово, але ті, кому дано».

Г. Мироненко, описуючи «Весілля на Полтавщині» в минулому столітті, писав:

Про розводи тоді майже ніхто ще не знав, і їх по селах не було. Перейнята від далеких прадідів віра, що подружжя, зачинені в небі й освячені благословенням Божим («Нехай не розлучить чоловік з'єднаних Богом»), та сором — стримували людність від цього. Подружжя в розумінні давніх Греків «інституція Богів», а в Україні чоловік жінки це «суджений», а жінка — «суджена», від Бога призначена дружина «доля».

Траплялися випадки, коли подружжя з тих чи інших причин розходилось часово, а іноді й назавжди без формального розводу. Не погодившись із якихось причин і вважаючи, що супружне життя неможливе, жінка покидала свого чоловіка і йшла до своїх батьків. Але перетримавши доньку кілька днів чи й тижнів, батьки казали: «Іди доню, дасть Бог привикнеш, погодитесь і будете жити». . Жінка верталася до свого чоловіка. Та й що їй лишалося робити, коли — «відрізану скибку хліба вже не притулити». . . і коли їй вже «зав'язаний світ»?.

Проте бувало що поверненням незгода не кінчалася, і рідня мусіла визнати, що супружнє співжиття новоженців неможливе, Тоді батьки забирали доньку до себе назавжди. Це

звалося «розійшлися». Випадків таких було однак дуже мало.

Невідрадне життя РОЗВІДКИ виявлене в народній пісні: «Ой жала пшеницю Правою рукою, Не сподівалася бути розвідкою. А за розвідкою Нікому остати, Пішов мій милий Світа оглядати. А де ж тії воли, Що поле орали? А де ж тії козаки, Що розвід давали? А де ж тая мати, Що мене хрестила? Несла через Дунай, Чому не втопила?» (Див. РОЗВОДИ).

РОЗВІДЧИК — людина, що розвідує на службі держави (чи нації), пляни чужих держав, скеровані на шкоду її держави. Ця розвідча служба почасти леґалізована в міжнародніх відносинах. Цю леґалізовану розвідчу службу на території чужої держави (ця чужа держава називає цю службу ШПИГУНСТВОМ), виконують до деякої міри ріжні військові, пресові, торговельні, господарські, са всякі інші атташе при посольствах та амбасадах. Але офіційне становище цих людей та правила дипломатичної поведінки їх діяльність обмежують. Тому діє ще й неакредитована розвідча служба, що діє таємно, не раз серед дуже важких обставин. Бувало не раз, що в випадках викриття такої таємної служби, офіційні чинники тої держави, якій вони служили, їх відрікалися і залишали їх на їх власну долю. А тим часом, як писав д-р Ст. Баран в «Українських Вістях», були це часто люди «високо ідейні та освічені, що для виконання патріотичних завдань вступали добровільно й не для особистого матеріяльного зиску в дуже небезпечну розвідчу службу, яку загал звик вважати за непочесну».

І д-р Б. Кентржинський, що написав розвідку «Розвідча мережа гетьмана Б. Хмельницького» (Календар - Альманах Укр. Друкарні в Парижі на р. 1956) теж писав:

«Народ, окружений з усіх сторін ворогами з імперіялістичними зазіханнями на його землі з злочинними замислами на його національне державне життя, — народ, який і під час війни, і під час миру ворожі аґентури безсовісно стараються підступством, диверсією й терором розсаджувати з середини та вводити в конфлікт із національними провідниками, не може обійтися без аналогічного власного аґентурного апарату, без розвідки й контррозвідки, які б протидіяли тим ворожим замахам та завдавали дошкульних ударів ворогові. . . . Нема нічого більш підлого, як ізза ренеґатства чи з матеріяльних мотивів ставати на службу чужих аґентур, а ще гірше — ворожих. Не належить також до найприємніших завдань, приймати на себе аґентурні обов'язки на службі власного народу. З тим більшим признанням і пошаною треба ставитися до тих, які беруть на себе такі недячні завдання, жертвуючи особистим життям, щастям і особистою кар'єрою.

У модерних часах, особливо після першої й другої світової війни, заслуги таких людей знайшли відповідну оцінку та відзначення, але, щоправда, тільки тоді, коли їм щасливо вдавалося виконати свої завдання, та коли в їх батьківщині урядові чинники знайшли можливим відслонити ті таємничі справи, в яких той чи інший агент відограв вирішну ролю. В Англії не один із них був нагороджений та ще й за наших днів нагороджується високими почестями і лордівськими титулами. Але назагал, нема більше невдячної служби батьківщині, як власне в цій ділянці. Агент, особливо той, який висилається з окресленими дорученнями на чужину, являється беззахисною людиною, якої доля в цілості залежить від власного сприту й уміння давати собі раду в найбільш небезпечних ситуаціях. Коли йому повихається нога, коли він попаде в руки ворога, і той відслонює його таємні завдання, ніхто за ним не вступиться, ані не піднесе голосу в його обороні, і навіть власний уряд або вдає, що не має нічого спільного з ним, або його навіть відрікається. Це — безіменні патріоти, яких вклад у національну справу не менший від того, що його дає вояк і партизан. . .»

Про таку патріотку, українську героїню-розвідницю Віру Бабенкківну оповів Ю. Степовий у цікавій книжці «Зв'язкова Віра» Мюнхен 1948. (Див. СТАСЕНКО).

РОЗВОДИ — платня селян в XV ст за РОЗВІД (див.). Орост Левицький писав:

«Коли королівські урядники робили в 1565 р. люстрацію (перепис) українських староств на Поділлі, то вони з здивуванням помітили, що все шлюбне право зводилось там до двох пунктів: . . . ПОЄМЩИНИ (див.) і — «хто хоче розвестися з жінкою, чи жінка з чоловіком, то той з них, хто дає до того причину, платить до замку три гривні РОЗВОДІВ». Себто, значить, тамошні люди приймали поміж собою шлюб і розводились, не тільки не беручи церковного благословення, а навіть не питаючись дозволу у світського уряду, а лиш повідомляли його про те, що чинили, і за те платили старості гроші, що звалися ПОЄМЩИНА і РОЗВОДИ і збиралися в селі отаманами, а по містах війтами»» (Невінчані шлюби в Україні XVI - XVII вв. в Зап. Наук. Т-ва в Києві, III. ст. 99).

РОЗВОДИ — при вишиванні рослинних орнаментів так звуться вибагливо гнучкі лі-

нії стебел, прикраси, які пов'ядують окремі рослини в цілість. У О. Олеся:

Степ весною — наче килим:
Сонце кидає нитки,
Вишиває визерунки,
То розводи, то квітки. . .

РОЗВОРА, РОЗВОРИНА — дерев'яний дрюк, що служить для РОЗВОРЮВАННЯ воза, себто для його видовження, коли треба перевозити якусь довгу річ. Звуть його також ПІДТОКОЮ (див.).

РОЗГЛЯДИ, РОЗГЛЯДИНИ — передвесільний звичай. «У розглядини» йшли на Чернігівщині на другий день, або й через днів два - три, після сватовства. Йшли батько й мати молодої та родички — заміжні сестри, тітки, хресна мати і т. д. Якщо достатки парубкового батька були відомі, то розгляди не мали особливого значення, але в другому випадкові були дуже суворі. Якщо розгляди виходили на добре, всі заходили до хати, сідали й закусували та казали сватам, коли приїздити по хустки, себто на ЗАРУЧИНИ. Якщо ж розглядини не задовольняли родичів дівчини, то вони зараз же, не закусуючи, їхали додому і вертали прийнятий раніше хліб (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 74).

РОЗГОВІНИ — вечеря, що відбувалася після Великодньої служби Божої на знак закінчення Великого посту.

РОЗГРИ, РОЗИГРИ — подекуди так звуть перший день ПЕТРІВКИ (див.), подекуди як от на Гуцульщині — понеділок перед Іваном Купала. На Брацлавщині розигри продовжувалися ввесь тиждень від другого дня Зелених Свят до Петрівок. Того тижня селяни нічого не робили, особливо жінки, що в них були померлі діти. Населення збиралося коло коршми, або на вигоні. Співали пісні, між ними такого змісту: «Не сій муки, бо гріх; не крий діжі, бо то гріх, не три ноги ногою, бо то гріх. . . .» і т. п. Селяни вірили, що в ті дні душі померлих немовлят блукають по городах та нивах заколосілого вже жита та пшениці. Називали їх МАВКАМИ (див.), НЯВКАМИ, чи ГРЕЧУХАМИ. Живим людям виходити тоді на поля небезпечно, особливо одинцем бо мавка може залоскотати на смерть. (Венгженовський в К. Ст. 1895, IX, 299).

Новосельський в книзі «Люд Український» (I, ст. 124, 130 - 31) відзначив, що на другий день Зелених Свят молодь по селах святкувала Розигри. Увесь обряд полягав ніби в тому, що найстаршу бабу саджали на зелену гілку, яку брали з МАЯ, себто з того галуззя, що ним прикрашували хати й двір на Зелені Свята, і тягли усім селом до коршми, де баба, вшанована цим обрядом, ставила могорич. Баба тут ніби символізувала літо, що його таким чином ввозили до села. Цей обряд виконували тільки замужні жінки.

М. Грушевський писав, що «подекуди перший день Петрівки вважається за звірячі розгри — коли звірята зводять свої ігри» (Іст. у. літ.» I, 191). На жаль, він не подав джерела цієї замітки. На Київщині казали: Перший день ПЕТРІВКИ (див.), то бабське Свято Розгри. Вони того дня зілля збирають і сушать..» Перв. Громд. 1927, I, 179). (Див ШУЛІКИ ГОНИТИ.

РОЗДОРІЖЖЯ — небезпечне місце, що на ньому людина мусить вибирати свій дальший шлях, і що на ньому завжди товчеться нечиста сила, щоб примусити людину вибрати помилковий, а то й злочинний шлях. Якщо хто хоче запродати свою душу чортові, то все йде на роздоріжжя і там його знаходить Тут же викликалося й ПЕРЕЛЕСНИКА (див.) щоб увійти з ним у любовний зв'язок. (М Сумцов, К. Ст. 1890, I, 68 - 73). У сл. Шелякиній на Білгородщині оповідали в 1892 р., що відьма, яка ще два дні по смерті рухала руками, просила перед тим кревних, щоб, як ховатимуть, перенесли її через роздоріжжя, — мабуть, щоб смерть узяла її душу, що ніяк не виходила з тіла (Дикарев, ст. 223).

Вдавнину на роздоріжжях ховали самогубців та скараних злочинців, яких душі не знали спокою й переслідували прохожих. Звідти й приповідка, неприязне побажання: «Щоб тебе поховали на розстаннях!» (Номис, 3799).

Роздоріжжя належало пекельним силам ще з часів клясичної давнини, бо на роздоріжжях спинялася ГЕКАТА, богиня помсти і чарувань, що висилала з підземного світу ріжні страховища. На роздоріжжях ставилися й статуї Гекати, і тут же приносили їй в жертву собак, на тридцятий день після чиєїсь смерти, як жертву за покійника. Геката була також богинею привидів.

РОЗЕНБЕРҐ АЛЬФРЕД (1893 - 1945) — ідеолог расизму націонал - соціялістичної німецької партії, за фахом архітект, народжений в Ревелі, прибалтійський німець. Був головним редактором мюнхенського «Фолкішер Беобахтер», центрального органу нац. соц. партії. Від 1935 р. стояв на чолі «Установи Закордонної політики» партії. Автор книжки крайнього расизму (див.) Міт XX-го століття» та «Шляхи майбутности німецької закорд. політики» (1926 р.), що зробилася програмою III-го Райху. Від 17. XI. 1941 стояв на чолі Східнього Міністерства, що мало

керувати окупованими територіями СССР. На суді в Нюренберґу, де суджено провідників німецького нацизму, було оголошено документ з 1943 р. за підписом Розенберґа, в якому він наказував вивезти з України 500.000 дівчат і жінок у віці від 15 до 35 років, щоб вони 1. були служницями в родинах панівної раси і 2. щоб вони сприяли кількісному збільшенню німецького населення, бо для цього німок не вистачало. . . Суд в Нюренберґу засудив його на шибеницю.

РОЗЕНДАЛЬ — капітан Нарвського полку фінського походження, народжений у Москві, ніби післанець гетьмана К. Розумевського на переговори з французами. Про нього писав маршал Льовендаль, що був в особистих справах у Люблині, в Польщі, до ґрафа д. Аржансона (1694 - 1764), військового міністра Франції, якому Григор Орлик був в великій мірі зобов'язаний своєю військовою кар'єрою: «. . . . Розендаль дістав у мене авдиєнцію, спитав досить таки збентежено, чи я маю шифр, щоб листуватися з Францією. Я відповів, що не маю шифру, але не вагатимуся негайно послати гінця до Франції, якщо справа варта цього. Тоді Розендаль заявив, що його надіслав до мене ґраф. Розумовський, президент Академії та гетьман козаків, що про нього Ви, певно, багато читали в газетах, і що його рідний брат фаворит цариці. Гетьман Розумовський надіслав п. Розендаля до мене, щоб я йому дав пашпорта до Франції або вислухав його та переслав його пропозиції. Капітан Розендаль вибрав останнє й ствердив од імени гетьмана, що п. Розумовський бажає задля себе й задля своєї родини опіки Його Християнської Величности (Людовік XV), що цариця старіє, і що він (Розумовський) передбачає після її смерти руїну для Росії.

«Я спитав п. Розендаля насамперед, чи брат гетьмана, фаворит, також згідний з пропозицією п. Розумовськогго. Капітан Розендаль відповів, що він цього не знає, бо послав його тільки гетьман, але обидва брати зв'язані такою приязню, що він певний, що фаворит знає про заходи свого молодшого брата, тим більше, що їх інтереси спільні, і що вони ризикують однаково. На моє запитання щодо характеру бажаної опіки від Його Християнської Величности капітан відповів мені, що гетьман бажав би, на випадок смерти цариці, мати змогу від'їхати до Франції Капітан додав, що гетьман чекає першої відповіді нашого двору, і що тоді він, певно, докладніше відкриє свої карти. Не зважаючи на стриманість капітана, я міг витягти від нього, що гетьман вже віддавна. під притокою замовити розкішні меблі у Львові, надіслав туди кілька разів велику суму грошей. Я зрозумів також, що в разі нашої опіки гетьман готовий віддати нам усі бажані послуги. Капітан казав мені також, що атташе расійських амбасад у Відні та Лондоні українці з походження, і що йому вони особливо віддані. Я навіть міг бачити, як ті атташе листувалися з гетьманом: листи надходять до француза - ювіляра у Львові, що передає їх грекові - купцеві, що мандрує черер Київ, до Глухова, на Україні, де гетьман має свою столицю. Існує ще в Польщі офіцер, якийсь капітан Лінден, також кур'єр у гетьмана.

«Гетьман благає, щоб з нашого боку вжити всіх заходів обережности при листуванні з ним, бо він згине, якщо про це дізнаються в Петербурзі. Тут мушу додати, що острах гетьмана перешкодив йому вибрати доброго аґента, бо капітан Розендаль людина надто полохлива й надто обережна. Він згодився виконати доручення гетьмана виключно під умовою, що вже ніколи не повернеться до Росії, і що він діставатиме від п. Розумовського до смерти річну пенсію в 5.000 французьких лinduлівр. Зрештою, в цьому одному лише визнаю розум капітана, в інших справах цього не видно.

«Хоч усю цю справу я знайшов досить заплутаною, але вважав, мій Пане, за доцільне зреферувати вам докладно, щоб Ви зробили з неї відповідний ужиток.

«Я сам кінчу свої справи за тиждень і тому прошу Вас подати всі належні в цій справі інформації амбасадорові Його Величности у Варшаві, бо я відповів п. Розендалеві, що він зможе за якийсь час звернутися до нашого амбасадора, що від нього він одержить або пашпорт, щоб виїхати до Франції, або ту чи іншу відповідь від Вас. В цілях конспірації я прохав п. Розендаля не показуватися у Варшаві, а покищо замешкати в одному з моїх маєтків.

«Тому, що ця справа не моя таємниця, я нічого про неї не скажу п. Кастера. Ви самі порішіть, як далі повести цю справу або зовсім кинути її.

«Щоб цей лист оминув цікавість німецьких аґентів, надсилаю його через молодого старшину Жібся, з мого полку».

У відповідь на цього листа ґраф д'Аржансон відповів 13 липня 1754 року до маршала Льовендаля:

« П. Леґран, військовий комісар, що займається справами Росії, приїхав позавчора. Він передав мені писта, що його Ви мали за честь надіслати до мене. Я конферував у справі цього листа з п. міністром закордонних справ, а потім разом з ним ми були в короля. що йому ми прочитали Вашого листа щодо гетьмана Розумовського. Його Воличність по-

рішила, що можна вислухати все те, про що говоритиме п. капітан Розендаль, і що можна йому сказати, що вразі потреби гетьман знайде у Франції захист і опіку. Але тому, що справа ця вельми делікатна, і тому, що раніше, ніж заанґажуватися в такі перемови, треба мати ґарантії щодо певности агента, треба спершу випробувати п. Розендаля в дорученнях загальлішого характеру, щоб їх викриття не принесло великих неприємностей інтересам Його Величности. В цьому питанні Ви краще, ніж хтось інший, зможете порадити нам, коли повернетеся до Франції. Покищо король наказує Вам відослати капітана Розендаля з Вашого маєтку в Польщі до Страсбургу, де капітан чекатиме Вас, коли вертатиметеся до Франції й коли привезете його тоді до Парижу».

12 серпня 1754 року новий лист од маршала Льовендаля до д'Аржансона, вже з Берліну: «. . . Тому що відома Вам особа (Розендаль) не є більше в мойому польському маєтку, а знаходиться в Данціґу, я негайно відписав цій особі, щоб вона зустрілася зі мною в Гамбурзі, де я буду 24 серпня».

Зрештою 30 серпня останній лист Льовендаля: «Чекаю кожної хвилини новин від відомої Вам особи (Розендаля), що його Ви доручили мені привезти до Франції».

На цьому — зазначає І. Борщак, що видрукував ці документи, кінчається тека паперів, що «зберігаються в Нансі. Яка ж була доля місії Розендаля? На всі ці питання годі сьогодні, за браком документів, дати відповідь. Але все те, що ми подали вище, яскраво свідчить про те, чого властиво шукав Розумовський у Франції 1754 року. . .» («Слідами гетьмана Розумовського у Франції» в «Укр Літ. Газеті ч. 1. р. 1957).

РОЗЕТА — орнаментаційна прикраса в архітектурі в вигляді рожі, чи восьмираменної зірки. На наших писанках — символ сонця. П Курінний писав: «Виображення сонця у вигляді розет обов'язкове на божниці українськ кої хати, на столах, що замінили собою давні жертовники, на санях та возах, що в давні часи були пов'язані з уявою про колісницю сонця на небі. . .» («Нов. Шлях», 4. У. 1959)

РОЗЗУВАННЯ — давній акт весільної обрядовости: молода, на знак покори, роззуває молодого, а той, на знак влади, легко б'є молоду по щоці. Найдавніша згадка про цей звичай знаходиться в Лаврентівському літописі під 980 р. Коли Володимир В. посватав РОГНІДУ (див.), та гордовито відповіла: «Не роззую Володимира, волію роззути Ярополка. . .»

І досі обрядовість весільної комори вимагає, щоб молодого роззула молода: «Роззуватиму, кого знатиму: ледачого обійду, не займатиму. . . .» (Вовк «Студії..» 291). І в піснях співається: «Ой у мене в городі зозуля кувала, — бодай, милий, не діждав, щоб я тебе роззувала, — найми собі хлопця маленького, щоб він тебе роззував, молоденького».. При роззуванні, в одному з чобіт молода знаходила кілька монет, для неї туди покладених: «Як же роззула чоботи й онучі, то й знайшла зашитих аж л'ять золотих» (Квітка, II, 315).

У стародавніх жидів роззування було одною з форм інвеститури та означало спільність майна, хоч можна припускати, що в них акт роззування був актом приниження, чи підлеглости: «Я не гідний розв'язати ремінь від твого черевика» (Марка, І, 7).

РОЗКІШ, РОЗКОШІ — велике багатство, життя повне насолоди: «То була колись розкіш - воля, а теперенька — неволя», — співає народня пісня. Звідси РОЗКОШУВАТИ — насолоджуватися життям та його приємностями: «До схочу розкошував і цілісіньке літо не вгаваючи, співав. .» (Глібів). ЖИТИ В РОЗКОШАХ — жити ні в чому собі не відмовляючи.

Фактично поняття розкошу визначити з точністю дуже трудно, настільки рухливі й туманні його межі. Річ розкошу — це річ, що дорого коштує і що без неї, при бажанні цілком добре можна обійтися, бо її можна завжди заступити, в практичному використовуванні, речами дешевшими, але вона бажана, бо її придбання підносить вас до ранґи людей більш привілейованих. Але саме тому розкіш — поняття релятивне. Визначити, котрі саме речі — речі розкошу, а котрі ні можна тільки беручи під увагу розвиток техніки й рівня життя даної місцевости й даного часу. Ніхто тепер не назове розкішшю салфетку, або сорочку, але в Середньовіччі саме вони були речами розкошу, і то великого розкошу. І в наші часи ми помічаємо, як багато речей, як от лазничка в хаті, або радіо приймач, або машинка до писання, що ще недавно були речами розкошу тепер уже перестали ними бути.

Люди, що змагають до розкошу, вражають моральне чуття загалу, бо вони, очевидячки намагаються виділити себе з того загалу, піднестися над ним, задовольняючи забаганки своєї марнославности Вдягаючи звичайну сорочку, ніхто не думає, що робить акт розкошу, але так думає осібняк, що не хоче звичайної сорочки, а жадає собі сорочки з шовку, та ще й до того, щоб її мати, не виконує суспільних обов'язків, не культивує своїх духових здатностей і уникає платити борги. Бо марнота розкошу не рідко

супроводиться іншими від'ємними рисами характеру.

Проте, не треба змішувати розкошу з елеганцією: в елеґантності наголос ставиться на особі, в розкоші — на речі. Суворий Кант був, як кажуть його біографи, елеґантний в одягу і в манерах, але ніхто не міг би собі його уявити, як особу розкошу. . . Гнатися за розкошшю значить підбивати свою особистість матерії, дух — тілові. Намагатися бути елеґантним — значить культивувати свою особистість, свій людський образ. Можна бути елеґантним в дуже простому одягові . .

Не треба також змішувати розкошу з пишністю, з бучністю, як робить Словник Уманція й Спілки. В пишності є ідея суспільної функції, родинної традиції, яку треба підтримати, публічного престижу, який треба ствердити. Пишна особа (не пихата!) чинить не стільки для себе, як задля своєї суспільної функції; особа, що женеться за розкішшю, думає тільки про себе. І тут треба відзначити ріжницю між розкошами давніми й теперішніми. Вдавнину розкіш була головне пишністю, бундючністю вона стверджувала славу родинного ймення, сяйво уряду, гідність громадської посади. Великопанська родина в давньому суспільстві саме тому й була великопанською, що вона повнила певні суспільні функції, і в тому полягала її гідність Самі народні маси ганили б її, коли б вона не дотримувала належного їй блиску й пишности. Вони подивляли її, можливо заздрили їй, але не думали її наслідувати, бо те життя та пишнота були зв'язані з суспільними прероґативами, які їм не належали. В наші часи розкіш, навпаки, виключно особиста, відірвана від усякої родинної та громадської традиції, — і саме тому змагання до розкоши зробилося загальним. Всі кляси суспільства ним заражені. Розкіш зробилася необхідним наслідком капіталістичної, чи вірніше ПЛЮТОКРАТИЧНОЇ (див.) системи. Продукція всяких непотрібних але гарних і коштовних речей, що все зростає, іде поперед вимог життя, і тому відповідною реклямою їх викликає, лоскочучи людську марнославність. Поступ техніки дуже швидко робить звичайними речі, що ще недавно були речами розкошу, і тоді потреба розкошу в марнославних людей підноситься на поверх вище, і, як писав італійський філософ А. Тільґер, «не маючи можливости мати навіть усе необхідне, всі намагаються мати дороге й рідке. І щоб осягнути те й друге, розбивають усі гальма, роблять перед власним сумлінням безконечні уступки, що підривають у корені моральне життя. Падає соромливість дівчат, цнотливість жінок, чесність громадян, гідність людини. Любов до праці й ощадности погасає. Ґасне полум'я особистости, — бо той, хто женеться за розкішшю, мусить пристосуватися до смаку натовпу і до МОДИ (див.) до загально прийнятих думок (див. КОНФОРМІЗМ) про те, що тепер уважається розкішшю а що не вважається, — мусить пристосовувати своє життя до схеми, що йому надається ззовні, а не до тої, що він її сам утворює. І так особа зрікається власної особистости саме тоді, як хоче піднести свою особистість понад загалом. . .» (Уомо — Фабер», 1929 ст. 187 -94).

РОЗКОЛ — розбиття московської православної Церкви в пол. XVII ст., викликане реформами патріярха Нікона (п о п р а в а богослужбових книг за українськими зразками, тощо): частина духовенства і вірних відкололися від офіційної Церкви, залишаючись при давніх звичаях. Ці т. зв. РОЗКОЛЬНИКИ чи СТАРООБРЯДЦІ з часом розпалися на два табори — ПОПІВЩИНУ, що признавала єрархію, і БЕЗПОПІВЩИНУ, що її відкидала, бо, мовляв, антихрист її вже знищив. А потім і ці два табори поділилися на ріжні ТОЛКИ, себто секти, особливо безпопівці Суворо переслідувані церковними і світськими властями, порозбігалися по далеких та неприступних місцевостях, багато їх виселилося за межі Московщини — в Україну, головно в Стародубівщину, на Буковину, тощо. Див. БУКВОЇДСТВО, ЛИПОВАНИ.

Арс. Річицький писав: «Історія розколу свідчить, що не тільки старовіри (котрі держалися букви й національної старовини), але в рівній мірі й реформатори — ніконіяни перебільшували значення зовнішньої обрядовости і плутали обряд із догматом. (Стоглавий собор прийняв, як догмат, заборону голити бороду й вуса. . .) Тільки ж якраз у старовірів найбільш маркантно виступають особливості російської (себто московської, Є. О.) релігійної вдачі, яка потрапила при цілковитому незнанні правд віри, а навіть звичайних молитов, - держати нарід довгими годинами на церковній відправі й місяцями на сухім хлібі; яка перейняла зі Сходу легковаження мірської суети, нахил до аскетизму, відлюдництва, мандрівництва — сполучила це з упокоренням Церкви світській владі та з переважою імперіялістичної політики над справами чисто релігійними. . .». (Проблеми укр. рел. свідомости» ст. 101).

Московський історик Церкви проф. Є. Ґолубінський також писав: «. . . Порівнюючи пізніших малоросів з великоросами і звертаючи увагу саме на те, що великороси викликали розкол, що виявляє ототожнювання зовнішніх обрядів віри з її догматами, — що в свою чергу є наслідком прив'язаности до зовнішньої побожности, — і що в малоросів нічого

подібного не було, і розкол досі між ними зовсім не має місця, приходять до висновку, що ці два племени — великоруське й малоруське **історично ріжняться між собою характером своєї духовости,** і що пізніша крайня прив'язаність до зовнішньої побожности, відзначаючи великоросів, яким належить московський період (історії Церкви, тим часом як до монгольський період належить історії Церкви того «пемени, що називається тепер малоруським») є виявом саме такої їх вдачі.

«Ця думка про ріжницю вдач у малоросів і великоросів, звичайно більш - менш справедлива, але навряд чи відноситься до тих рис характеру, які тут нас цікавлять, — себто думати, що малороси, через свою вдачу, ніколи не віддалися б тій прив'язаності до зовнішньої побожности, яку ми бачимо в Москві в XVI в. більш, ніж сумнівно. Пізніші малороси, малороси XVII ст., дуже відмінні від сучасних їм великоросів, являють собою продукт своєї історії, відмінної від історії Москви. . . . Великоросія, в наслідок свого географічного положення дуже віддалена від Зах. Европи, почала в деякій мірі втрачати зв'язок із нею з часів Андрея Боголюбського, що з нього починається її історія, а потім цілком пірвала свої зв'язки з нею, і то до такого ступня, що вона стала країною в собі замкненою, щось ніби як европейський Китай. Малоросія, навпаки, не тільки ніколи не поривала з Зах. Европою, але саме тоді, як для Великоросії почалося справжнє роз'єднання (нахід монголів), ще тісніше, як перед тим зблизилася з нею (королівство Галицько - Волинське), а потім, підпавши під державну владу Польщі, опинилася й під її рішучим духовним впливом. . . Малороси більш - менш відріжняються характером своєї духовости від великоросів, але в усякому разі цю відмінність не треба представляти собі так, ніби малороси коли б залишилися, як великороси, людьми неосвіченими і знаходилися в подібних їм умовах, не піддалися б крайності надмірної прив'язаности до зовнішньої побожности» («Іст. Русской Церкви» т. І. вип. II. Москва, 1901, ст. 881 - 82).

Ів. Власовський теж уважає, що «до внутрішнього характеру побожности (українського народу), треба додати й безумовно вищий рівень освіти в XVII ст. українського народу, ніж освіти великоросів (москалів) Оці два фактори — перевага внутрішньої побожности й стан освіти цілком пояснюють, чому богослужбова реформа не породила розколу в Україні, а породила його на Московщині, при відсутності там тих факторів» («Нарис історії. . .» 1956, І, 241).

РОЗМАРИН, РОЗМАЙ - ЗІЛЛЯ — вічно зелений кущ з вузьким листям і дрібним, дуже запашним квітом. В наших піснях розмайзілля — приворотне зілля, що має магічну силу: «. . . Біжи, дівко, до гаю, шукай корінь розмаю. Ще до гаю не дійшла, розмай - зіллячко знайшла. . . Кипи, кипи, корінець, поки прийде молодець. Ще корінець не вскипів, вже молодець прилетів. . » (Чуб. У, 414).

Головне значення слова «розмай» — це щось, що віе за вітром, тому розмай — епітет лісу: «Ой, гаю мій гаю, великий розмаю. . » Також розмаєм називається той, хто розвиває, розплітає, роздмухує і тому брат молодої, що розплітає їй косу, називається — РОЗМАЙ - КОСА: «Ой глянь, дівчино, крізь колач карими очима та й заплач, бо йде твій розмай - коса, загуби - краса. . »

РОЗМИВКИ див. **ЗЛИВКИ.**

РОЗПАЧ, РОЗПУКА — крайнє зневір'я, всеохопний сумнів в вартості дальшої боротьби, чи дальшого навіть життя. Достоєвський в романі «Злочин і Кара» запитує формулою розпуки: «Чи ви розумієте, що це значить — не мати вже куди йти?» Розпука — це власне свідомість безвихідного становища. Але з другого боку, саме ця свідомість може спонукати енергійну людину до «розпачливого» акту, мовляв, все одно пропадать. . . Рамюз писав в книзі «Потреба величі»: «Нічого великого не було створено без розпачу. . . Нема нічого величного в самозадоволенні. Розпач робить святих, розпач робить героїв. . .» (ст. 83).

Але це буває тоді коли нема абсолютного розпачу, коли в його глибині все ж ховається бодай маленька НАДІЯ (див.), що всетаки вихід може знайтися В людей пасивних ця надія, як і розпука, безплідна, в людей активних вона жене до розпачливого, чи героїчного, чину. Унамуно писав повторюючи фразу Салазара — і — Торреса, що «розпач — навчає неможливого», бо «тільки від розпачу народжується героїчна надія, абсурдна і божевільна. . .» (Про трагічне почуття життя» іт. пер. Фльоренція, 1937, 346).

РОЗПРАВА — боротьба сторін за право перед владою, яка кермує суперечкою, вислухує внески та заяви сторін, перевіряє докази і зрештою виносить присуд.

РОЗП'ЯТТЯ — найтяжча смертна кара у давніх народів. Відома вона була у персів, які розп'яли Полікрата, тирана Самосу, і у картагенців. Від цих кара розп'яття перейшла до римлян десь у III столітті до Р. Хр. Але римляни не вживали її супроти римських громадян: карано нею тільки людей найнижчих суспільних верств, невільників, дезерти-

рів із війська під час війни, грабіжників, то що. Після повстання невільників на чолі зо Спартаком (73 - 71 р. до Р. Хр.). полонених повстанців в кількості 6.000 розп'ято вздовж відомого шляху Вія Аппія. Греки розп'яття вживали рідко, але Олександер Македонський здобувши Тір, наказав розп'яти 2.000 його мешканців. Для розп'яття звичайно не вживано хреста, що його ми бачимо на християнських іконах: для цього служили два палі, один був перше вкопаний сторч у землю, а другого вбивали зверху поперек. Цей другий звали у римлян ФОРКА і ПАТІБУЛЮМ. Засудженого звичайно прив'язували до цієї поперечки, а потім ще й прибивали цвяхами долоні рук до поперечки і ноги (до сторчевого стовпа).

Ні одного образа з розп'яттям ми ще не знаходимо в катакомбах, — перші християни не відчували жадної потреби пригадувати собі образ жахливої смерти, що вважалася до того ще й ганебною.

І взагалі сцени з страстей Господніх ніколи не з'являлися на християнських монументах до часів Константина В. Найдавніше розп'яття, що дійшло до нас, це твір поган, зроблений на осміяння християн: це відома карикатура, зроблена вістрям на штукатурці стіни в приміщенні імператорських слуг на Палатині в Римі. Вона представляє людину з ослячою головою розп'яту на хресті. Біля неї — людина з піднесеною рукою і напис: Але того ще й ганебною.

Лише в V столітті з' я в л я є т ь с я християнське розп'яття на бронзових дверях церкви св. Сабіни в Римі, що їх зробив Петро Ілірійський після погрому Риму від Аляріха

На давніх образах розп'ятого Христа хрест має вигляд грецького хреста, себто з рівними чотирма раменами, але пізніше сторчеву частину було продовжено, щоб зручніше було покласти на неї тіло Розп'ятого. Давніше малювали Христа, на хресті в довгій туніці, потім у короткій сорочці, нарешті з широким поясом, що вкриває т. зв. соромні частини тіла, і з чотирма цвяхами, по одному на кожну руку й ногу. Лише з XIII в. почав ширитися на Заході звичай малювати Розп'ятого з трьома цвяхами: один цвях на дві ноги, покладені одна на одну. Це особливість католицького мистецтва, що походить ніби від вислову св. Франціска Асізького, який в своїй молитві до Бідності зазначив, що Бідність уважає зайвою розкішшю вживати аж чотири цвяхи, коли вистачає і трьох.

З нашого давнього мистецтва треба відзначити два розп'яття в «Евтологіоні» 1640 р.: на одному з них хрест стоїть серед овочевих дерев. По боках його — Божа Мати й Іван Богослов. З рук і ніг Христових та з простромленого боку йдуть струмені крови, що виливаються в кожен із семи медальйонів де зображено сім таїнств Христової Церкви. В другому, на ст. 20, з дерева хреста йдуть по обидва боки рослини з квітами, на шести галузях цих рослин розміщено стилізовані великі квіти, а в них шість таїнств — миропомазання, шлюб причастя, висвячування, маслособорування і сповідь, — а внизу хрестини. У таїнства причастя у чашу стікає струмок крови, що витікає з боку Христа. Значення обох обрадів ясне: хресна смерть Христа освятила всі таїнства (М. Новицький в ЗНТШ г. 144, ст. 143). Див. ХРЕСТ.

М. Де Унамуно писав: «Той, хто в'яже справу любови, духовости, визволення до тимчасових й особистих справ, розпинає Бога в матерії; розпинає Бога в матерії той, хто віддає ідеали на службу своїм земним інтересам, чи своїй світській славі. Така людина — боговбивця». (Про трагічне відчуття життя» Фльоренція, 1937, ст. 234).

РОЗРИВ - ТРАВА — казкова магічна трава, перед якою ніщо не встоїться: «Що нам кайдани? я припас такої розрив - трави, що тільки притулимо так ік нечистому і порозпадаються!» (Куліш «Чорна Рада» ст. 400). «Черепаха знає, де є розрив - трава: як обгородити її гніздо, вона цим зіллям зараз розриває. . .» (Чуб. І. 66). Злодії, які вірили, що розрив - трава розриває найміцніші замки, шукали її в ніч під Івана Купала. Щоб здобути її треба говорили стрибати всю ніч на одній нозі навкруги трухлявої верби. Дехто ототожнював її з цвітом папороті.

РОЗРОСТАННЯ ОБРЯДУ — явище, яке ми спостерігаємо в нашій обрядовості. Переодягання — один із звичайних елементів весільної обрядовости, але коли наречена на оглядинах переодягається кілька разів підряд, то це вже гіпереластичний обряд, за термінологією Є. Кагарова. Таке саме явище маємо ми і в тім випадку, коли замість одного кума, кількість їх збільшується до безглуздя. Таке саме накопичування однородних обрядових дій спостерігається і в вичерпному перерахуванні демонів та частин тіла хворого і ріжних видів хвороб у замовляннях, — причому, як думає Є. Кагаров, докладний перелік частин тіла має зв'язок із примітивною уявою про частинні (парціяльні) душі. (Первісн. Громад. 1928, І, 54).

РОЗСПІВ ЗНАМЕННИЙ — нотний розспів (знам'я - нота) церковної мелодії, що була в ужитку в нас від початку християнства Пам'ятки знаменного розспіву походять із XII в. Він був основним розспівом української

Церкви приблизно до XVI ст., коли його почали витискати інші розспіви. Мик. Грінченко писав«Нотні знаки, що ставилися над текстом, звалися КРЮКАМИ або ЗНАМЕНАМИ, а перша найдавніша система нашого церковного співу звідси дістала назву ЗНАМЕННЮГО РОЗСПІВУ. Знаменний розспів без сумніву, греко - слов'янський. . . . але . . для знаменного співу не був чужим і елемент своєрідно_ націоеальний, що підтверджується й фактом творчости руських співців: в нотних книгах того періоду здибаємо служби руським святим Теодосієві Печерському, Борисові й Глібові, Миколі Чудотворцеві. . .

«Основні мелодійні риси і взагалі ввесь музичний склад цього розспіву дійшов до нашого часу і зафіксований нашою нотно - лінійною системою майже в тому вигляді, який він був і в давні часи. Правда, завдяки тому що самий мелодійний устрій знаменного співу складався в той спосіб, коли кожний глас мав ту чи іншу кількість характерних мелодійних фіґур або ПОПІВОК, з яких складалися богослужебні співи, — скоро в знаменнім розспіві з'явилися т. зв. ПЕРЕВОДИ, себто способи співу тої чи іншої церковної пісні на основі тих гласових, «попівок», а зважаючи на те, що тих «попівок» була досить велика кількість (до 100), то і розспівання одної церковної пісні можливе було в декілька переводів. Але це все не затемнювало основних мелодійних особливостей знаменного розспіву, строгої церковности та релігійности його музики, що все разом дає вдячний ґрунт для оброблення цього розспіву в вищі форми сучасного церковно - музичного мистецтва

«Щодо нотних знаків знаменного розспіву — крюків або знамен — то треба сказати, що вони еволюціонували і остаточно формувалися лише наприкінці XVII ст. Система крюкової семіографії в своєму основному вигляді нагадує західне невматичне нотне письмо власне в тому, що як те, так і друге скоріше служать цілям мнемонічним, уявляються допомоговим засобом, щоб краще запам'ятати мелодії співу, не виявляють собою точних даних про високість тону., його ритмічний рух, напрям мелодії і т. д. Не маючи такого усталеного абсолютного музичного значення, передаючися від одного майстра церковного співу до другого шляхом традиції, крюкова система музичного означення співу що дальше, то більше втрачала в своїй ясності, ускладнювалася, запутувалася, що й було причиною переходу до ясної нотнолінійної системи». (М. Грінченко «Іст. укр. музики Нью Йорк, 1961, ст. 78 - 79).

РОЗСУДОК — інтелектуальна здібність аналізувати, розкладати, пізнавати окремі елементи. З часів німецького ідеалізму (Кант - Геґель), протиставляється розумові, як нижча здібність.

РОЗУМ — вища інтелектуальна здібність, скерована, в протилежність РОЗСУДКОВІ, на синтезування, пізнання об'єкту в його цілості, у взаєминах його частин. Проте, не тільки в поточному житті і літературі, але навіть і в філософії, під розумом розуміють інтелект в широкому змислі цього слова, що охоплює здатності і аналітичні і синтетичні, отже і розум у тіснішому значенні цього слова, **як здатність пізнавання й думання, розважання.** Розумові протиставляється дурість, не - розум. Точної межі між розумом і не - розумом провести не можна, бо і дуже розумні люди роблять великі дурниці. Див. ІНТЕЛЕКТ. ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ. ІНТЕЛІҐЕНТНІСТЬ. РАЦІОНАЛІЗМ.

РОЗУМІННЯ — схоплювання змислу чужої думки в її основних елементах, схоплювання змислу подій в їх взаємовідносинах у світі духовому й матеріяльному, — здатність, що походить з середини людського інтелекту, в протилежність знанням, що приходить ззовні. Так само неможливо передати комусь завдання розуміти за когось, як завдання дихати за когось. Г. Кайзерлінґ писав: «Ніколи ми не знайдемо в речах змислу, якого самі не вкладаємо в них. . . . Хоча всі істоти, події, речі мають цілком визначений змисл, ми ніколи не зможемо його знайти, якщо самі не привнесемо той змисл у ті речі. Той, хто читає книжку, не додаючи до неї свого, чисто особистого, розуміння, бачитиме в ній тільки папір та друкарське чорнило. . . Розуміння — творче. В царині духу, змисл витворює факти, як поетичне надхнення творить вірші, що йому відповідають Певна річ, розуміння не ототожнюється з властивою творчістю. Але і розуміння і творчість належать до того самого ладу речей, бо обидва акти чисто особисті, бо в обох випадках йде справа про чинність, і той, хто розуміє якусь правду, тим самим робить її своєю. Звідци явище, на перший погляд, парадоксальне, що можна все знати, нічого в тому не розуміючи, і розуміти все, нічого не знаючи Характеристика нашої механістичної доби та, що в ній панує незвичайно широке знання, але одночасно й таке саме н е з в и ч а й н е незрозуміння В наші часи, для величезної більшости, тільки факти важать, але тим самим факти залишаються незрозумілі. Коли бракує розуміння, не може бути творчости, бо розуміння — найелементарніша форма творчости». («Інтимне життя» 1937, ст. 163 - 64).

В іншій своїй праці Ґ. Кайзерлінґ теж писав: «Розуміти — зовсім не те, що знати, це

— безпосереднє схоплення змислу, як малярство, поскільки мистецтво, в протиставленні до ремесла копіста, являється безпосереднім схопленням змислу баченого («Спектральний аналіз Европи» Париж, 1930, ст. 13. Див ІНТУЇЦІЯ.

Ніцше також завважував: «Слова - музичні символи понять; але поняття — більш - менш визначені символи почувань, що часто повертаються і навертаються разом, цілими групами почувань. Не вистачає, щоб порозуміватися, вживати ті самі слова; треба вживати ті самі слова для однакового роду переживань, треба мати спільний досвід. Саме тому особи одного народу порозуміваються між собою краще, ніж особи ріжних націй, хоча б ті й вживали спільну мову; коли люди прожили довший час разом в однакових умовинах підсоння, небезпек, потреб, праці, у них виникає щось спільне, що р о з у м і є т ь с я. У всіх людей однакове число спільних переживань, що часто повторюються, бере гору над іншими переживаннями, що рідше трапляються: на підставі тих спільних переживань люди розуміють одні одних далеко швидше на підставі цього швидкого розуміння, вони зв'язуються все тісніше. Що більша небезпека, то більша потреба швидко порозумівати ся про те, що треба зробити. . . Те саме відноситься до любови, чи приязні: вони і не можуть тривати, як тільки одне з двох завважить, що друге з тими самими словами відчуває, плаче, розуміє, бажає, боїться інакше ніж воно». (По ту сторону добра і зла» Мілян, 1927, ст. 223).

РОЗУМОВСЬКИЙ АНДРІЙ (1752—1836) — син гетьмана Кирила, російський посол у Відні, де й помер. Перед смертю перейшов на католицтво. Його рід понімечився. У Відні протеґував німецьким композиторам, в тому числі Бетховенові, який у нього грав і в нього познайомився з українськими піснями, що їх співала капеля, яку втримував посол. Див. БЕТХОВЕН

«Пристрасний любитель музики, — читаємо у спогадах одного з тодішніх австрійських дипломатів, барона Р. Роппа, — князь Андрій Розумовський був просто уосібленням синтези культур Сходу й Заходу, якою то синтезою, як кажуть, являється його батьківщина. Коли після одного концерту, що відбувся в його палаті, я захоплений, приступив до нього й ґратулюючи йому , сказав, що тільки в Росії можуть виховатись люди, що мають таку тонкість відчування музики й поезії, він із ввічливою усмішкою, беручи мене під руку сказав: Ви помиляєтесь, не Росія родить таких людей, їх родить моя батьківщина Україна».

У Відні залишилася вулиця його імени: Розумовскіштрассе.

РОЗУМОВСЬКИЙ КИРИЛО (1728 - 1803) — останній гетьман, проголошений в 1750 р. з ласки цариці Єлисавети, що вийшла в 1742 р. заміж за його брата ОЛЕКСІЯ (див.). П'ятнадцятилітнім сільським хлопцем опинився він в 1743 р. при царському дворі, і з скорому часі був висланий закордон, щоб там набути, під опікою адьюнкта Академії Наук Г. Теплова, освіту й світську огладу. Об'їхав він Німеччину, Францію й Італію. В 1746 р. повернувся до Петербурґу, і на 18 році життя був призначений. . . Президентом Академії Наук, одружений зі своячкою цариці Катериною Наришкиною, обдарований високими чинами та орденами і визначений на гетьмана України. В 1747 р. дано сенатові наказ про відновлення гетьманства, а в лютому 1750 р. прибув в Україну, до Глухова, царський висланник, теж царський свояк і міністер граф Гендріков, щоб перепровадити формально вибір гетьмана, що й відбувся в незвичайно урочистій й святочній обстанові 22 лютого. В подяку за цей вибір, генеральна старшина піднесла царському висланникові «за труд і честь» 10.000 рублів, суму на ті часи величезну, його товаришам 3.000, а війську видано понад 900 відер горілки.

Цариця негайно підтвердила вибір і видала наказ — уважати гетьмана нарівні з російськими фельдмаршалами. Московських урядовців що їх уже повно було в Україні, відкликано, під владу гетьмана віддано Запорозьку Січ, чого не мав навіть гетьман Ів. Мазепа, і відновлено устрій, що був в Україні до 1722 р., перед призначенням МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕҐІЇ (див.). Україну переведено з відомства сенату до міністерства зак. справ. Проте, Розумовський, посварившись із міністром, чи, як тоді його звано, президентом чужинецької колеґії, сам попросив перевести його назад під сенат, — що ніяк не свідчить добре про його політичну й національну зрілість.

Зрештою, такої думки були й чужинецькі тогочасні дипломати, як от шотляндець кавалер (шевальє) Дуґлас, що його було надіслано з Франції з таємною місією до Петербурґу. 16. II. 1756 р. він писав Дюрддові послові Франції в Польщі: «Я маю всі підстави гадати, що населення в Україні дуже пригнічене, хоча не так, як за попередніх років. Дух незалежности, що так довго панував у козацькій нації, живе досі в Україні. При першій революції, що так часто трапляється в Росії, можна, як завжди , чекати відгуку в Україні». Але вже 2. V. 1756 він, познайомившись особисто з К. Розумовським, доповнив свою

інформацію характеристикою гетьмана: «. .Це людина симпатична, з нахилом до доброго життя, що для нього він віддасть усе. До великих справ ця людина не здібна». В короткому часі Дуґласа було відкликано до Версалю, і на його місце прибув шевальє Д'Еон де Бомон, який в свою чергу писав: «Гетьманський уряд міг би мати дуже великі політичні наслідки, якби його посідала амбітна людина. Гетьман бо — це вождь козаків, численної нації, що за часів якоїсь кризи може зробитися страшною. Петро В., хоч який був деспот, не міг уникнути козацького повстання. На щастя для Росії, теперішній гетьман — людина лагідна і, як оповідають, не має стільки розуму, щоб задумати, реалізувати й підтримати якийсь політичний проект». (Іл. Борщак «Слідами гетьмана Розумовського у Франції» в Укра. Літ. Газеті ч. 1 р. 1957).

М. Грушевський, якому були невідомі документи, що їх опублікував І. Борщак із Архіву Мін Зак. Справ Франції, все ж так характеризував К. Розумовського: «Новий гетьман був чоловік зовсім чужий Україні й її життю. Він виріс у Петербурзі (це не зовсім точно, до 15 років він жив в Україні, а коли зробився гетьманом, мав 22 роки! Є. О.), був усім зв'язаний з петербурзьким панством. . . На Україні Розумовський нудився, проживав частіше в Петербурзі; держав себе, не як товариш української старшини, а немов який володар з Божої ласки, і завів у своїй глухівській резиденції двір на взірець двору петербурґського. В справи українські не дуже мішався, і Україною правила старшина по своїй волі, зносячися безпосередньо з сенатом і російським правительством. . .» («Ілюстрована історія України», ст. 414—415). Проте, «з огляду на впливи і значення Розумовського в правительствених кругах, ріжне російське воєнне й інше начальство не важилося мішатися і командувати в Україні по давньому . .» (там же). І це мало свою велику вагу: «Українське життя під охороною царської ласки до останнього гетьмана текло досить спокійно, старшина мала змогу упорядкувати устрій і відносини українські по мислі своїй: те, що зроблене було нею за цей час, пережило потім і скасовання гетьманства, а в дечім дожило і до наших часів. В цім вага цих часів останнього гетьмана, хоч який не цікавий був він сам своєю особою». (Там же). Проте, саме з огляду на те, що все, що діялося в Україні, діялося з царської ласки, завдяки впливу, що мав на царицю Єлисавету її чоловік Олекса Розумовський, брат Кирила, все це було дуже ненадійне і нетривале, як це розумів і гетьман (див. МОКРАНОВСЬКИЙ і РОЗЕНДАЛЬ), і все це скінчилося, як тільки після смерти Єлисавети (1761 р.) і короткого царювання Петра III, прийшла до влади (в 1762 р.), дармащо з допомогою самого таки К. Розумовського, що командував Ізмаїловським полком, Катерина II. Вже при кінці 1763 р. вона викликала до себе К. Розумовського і «порадила» йому, загрожуючи в противному разі своєю «неласкою», зректися «добровільно» від гетьманства. Безпосередньою причиною «поради» були інтриґи Г. ТЕПЛОВА (див.), ніби найближчого дорадника гетьманового, а насправді аґента петербурґського уряду. За його намовою К. Розумовський захопився був ідеєю, яку підтримала також старшина, перетворити виборне гетьманство в спадкове в роді Розумовських. Старшина почала збирати підписи під прохання в цьому намірі. А тим часом Катерина з самого початку думала про повну ліквідацію гетьманства — «щоб навіть сама назва гетьманів зникла, не то щоб вибирати на цей уряд якусь особу».

Отже, вона поспішилася використати провокаціюТеплова, К. Розумовський, хоча й був дуже вражений «невдячністю» цариці, не насмілювався протестувати. За цю свою покірність одержав він незвичайну пенсію в 60.000 рублів річно і величезні маєтності, що належали йому, як гетьманові, перше тільки тимчасово, як ранґові, і прожив у розкошах ще 39 років, залишивши по собі в Батурині руїни чудової палати, єдиної величної пам'ятки його часів (див. ПАЛАТА). Будинки в Глухові, де він був розбудував свій гетьманський двір, були дерев'яні і, після скасування гетьманату, російська адміністрація поспішилася їх розібрати і продати, як матеріял,, щоб бува, хто з «мазепинців» не використав їх пізніше на гетьманську резиденцію (В. Січинський).

Катерина поквапилася видати 10. XI. 1764 р. маніфест до «малоросійського народу» про звільнення К. Розумовського з гетьманства: про вибір нового гетьмана вже нічого не згадувалося, тільки обіцялося «переміни на краще», а покищо заводилося знову МАЛОСІЙСЬКУ КОЛЕҐІЮ, що її очолив генерал - губернатор Малої Росії ґраф РУМ'ЯНЦЕВ (див.).

Ще до того, як було опубліковано цей маніфест, але вже було відомо про відхід К. Розумовського з гетьманства, саксонський дипломат ґр. Сакен новідомляв свого міністра, ґр. Флеммінґа:

«Тут секретно передають, наче б то граф Орлов буде поставлений гетьманом на місце графа. Розумовського, який залишає цей важливий пост, зберігаючи утримання, рівно ж і прибутки, якими він користувався, як гетьман. **Коли б граф Розумовський був здібний**

зрозуміти ту помилку, яку він робить, і ту залежність, в яку він цим себе ставить, він віддав би перевагу тому, **щоб довести справу до останнього краю,** раніш, ніж погодитися на таку зміну. Цариця, ставлячи на чолі козаків людину, цілком віддану її інтересам, — закріплює за собою, на всякий випадок допомогу народу могутнього й войовничого».

Поховано було К. Розумовського в Батурині, і на його нагробку виписано таку епітафію:

Постій, козаче, не біжи;
Читай, чия могила:
Це гетьмана останнього Кирила,
Присядь же, брате, потужи. . .

Проте, Т. Шевченко, що не зносив в останньому гетьмані його московського вислужництва та українського опортунізму, залишив нам у «Невольнику» іншу «епітафію» людини, що, за виразом Дуґласа, була надто схильна «до доброго життя, задля якого готова все віддати»:

Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали. .

РОЗУМОВСЬКИЙ ОЛЕКСА (1709—71) — український козак, син Григорія Розума, що, завдяки красі свого тенорового голосу та особистій красі, став в 1742 р. чоловіком цариці Єлисавети, з відповідними титулами ґрафа римської імперії, фельдмаршала, тощо.

Влітку 1731 року з Києва до Санкт-Петербурґа, повертався близький до царського двору російський полковник Вишневський. У селі Чемері, що недалеко Козельця, на Чернігівщині, треба було зупинитись, щоб перепрягти до полковницького ридвану коні. Була неділя. Полковник зайшов до церкви, де саме відбувалась обідня. В церкві його увагу привернув спів чудового тенора, що вирізнявся поміж співаків церковного хору. Коли обідня скінчилася, полковник забажав побачити співака. Це був простий козак Козелецької сотні Чернігівського полку з села Лемеші Олекса Розум, який ще незадовго перед тим пас громадську худобу. Парубок був гарний на вроду і показний. Полковникові спало на думку прикрасити цим співаком церковну капелю в царському палаці і він забрав з собою до далекої столиці співучого козелецького козака.

Причепурений та добре вбраний Олекса Розум почав співати в палацовій церкві, і на нього звернула увагу царівна Лизавета. Ніжний тенор і козача врода скорили серце веселої Петрової доньки, і вона закохалась у співакові.

1741 року Лизавета з ротою ґвардійців учинила палацовий переворот, скинула реґентку Анну і сіла на царський престол. Та серце молодої цариці Російської імперії лишилось вірним українському козакові. Вона зробила Олексу, який вже втратив тоді свій чудовий голос, придворним бандуристом, управителем усіх її маєтків. А 1742 р. в Перові під Москвою таємно з ним повінчалася. І став Олекса Розум з ласки своєї дружини - цариці ґрафом Розумовським і фельдмаршалом російського війська. В 1744 р. німецький імператор Карло УІІ надав Олексі титул ґрафа Римської імперії, а два місяці пізніше його, разом із братом Кирилом, зробили й російським ґрафом. Та цей казковий зліт угору не запаморочив голови Олексі. Простодушний, щирий і водночас з природи тактовний, він, опинившись на такому незвичайно високому становищі, не запишався, не ліз у політичні інтриґи й чвари царського палацу, проте впливав на царицю.

Згодом в царському петербурзькому палаці пішла мода на все українське: завелися бандуристи, в штат палацу було введено спеціяльну українську співачку, «малороссиянку - воспевальницу», яка тішила закохане подружжя українськими піснями. Українські співаки не тільки заповнили церковну капелю, але виступали й у театральному хорі в палаці поруч італійських співаків. Цариця навіть звеліла убрати церковних співаків у сині козацькі кунтуші, що як парадна уніформа надовго задержалась потім у російських військових хорах, «певчих». Ґраф Олекса утримував і свою власну оркестру й хор, що були найкращою приватною капелею в часах Єлисавети в Росії. Один російський історик дає таку характеристику Олекси: «Розумовський з рідкою у фаворитів відданістю минулому своєї вбогої рдіні й «хохлацької батьківщини» не соромився, і бувши ґрафом Римської Імперії і фельдмаршалом, їсти галушки, грати на бандурі і співати вивчені за молодих років пісні та думи» (Вл. Михневич, «Історіческіє етюди русской жизни» СПБ, 1879). А біограф Розумовського пише: «Серед усіх упоєнь такої нечуваної фортуни, Розумовський залишався завжди вірний собі і своїм. На крилосі і в покоях петербурзьких палаців, серед лемешівської отари і на чудових святах розкішної Елисавети . . він усе був дуже добродушним «хохлом», що без пам'яті любив свою чудову батьківщину (А. Васільчіков: Семейство Розумовскіх, 1880). Отже великий нахил до всього народнього, а до того — свого, українського, в ньому був завжди і не щез до самої смерти. Цариця Елисавета поділяла національні смаки свого дружини. За ними пішов і весь царський двір, а далі й вищі кола російського громадянства взаґалі, серед яких

входять в моду народні пісні не тільки українські, але й російські. Таким чином Розумовський залишив слід в історії української музики, як людина, що мала великий вплив на розвиток музики за панування цариці Елисавети.

1744 року цариця приїхала в Україну Прожила якийсь час у Козельці, де познайомилась з родичами свого чоловіка, а потім урочисто відвідала Київ.

Тоді правила Україною ненависна народові МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ, що складалася з російських генералів і української козацької старшини. З намови свого чоловіка й на прохання козацтва, Лизавета надумала повернути Україні частину забраних у неї прав, зокрема, відновити гетьманщину, і зробити гетьманом Олексового брата Кирила, тоді ще малолітнього. Тож треба було почекати, поки підросте той запроектований гетьман. А тим часом, з ласки цариці та за порадою Олекси, Україну прикрашали церквами та будинками. Тоді у Києві, за проектом славетного архітекта РАСПАРЕЛЛІ (див.) сбудовано Андріївську церкву, а трохи згодом і царський палац, що стоять і досі, як цікаві архітектурні та історичні пам'ятники тої доби.

Розумовський доживав свій вік в подарованому йому Аненківському палаці і рідко показувався між люди. Проте царицю Катерину II непокоїв факт шлюбу між покійною царицею Єлизаветою і українським козаком, і вона публічно заявляла, що ніяких документів у тій справі вона не бачила і нічого в цій справі не знає.Олекса Розумовський, йдучи назустріч бажанням цариці одного дня, в присутності ґрафа Воронцова, спалив свої шлюбні документи, і це викликало відому заввагу Катерини II, що цього вона і ждала від **«властивого малоросіянам самоотверження».** Цій «історичній» українській прикметі проф. М. Грушевський присвятив пізніше спеціяльну статтю в ЛНВіснику за 1906 р. кн. III. Див. КОМАР, ТАРАКАНОВА.

РОЗЧИНА — тверда річовина розпущена в т. зв. РОЗЧИННИКУ. В буденному житті це — трохи квасного тіста, що служить ферментом для всього іншого, — так звана ОПАРА.

Ісус Христос порівнював свою науку з розчиною: «Царство Небесне подібне до розчини, що її бере жінка і кладе в три мірки муки, аж поки все вкисне». Матв. XIII, 33).

Для Ол. Кониського розчина була символом української інтеліґенції, зараженої інтернаціональним соціялізмом та демократизмом, що йшли на користь московському імперіялізмові. 19. I. 1893 р. він писав О. Барвінському: «Коли чоловік іде на службу рідному краєві, він повинен усім поступитися. Мене за це ославили фанатиком, та все ж фанатизм ліпше, ніж розчина, що розлазиться на всі боки». (ЗНТШ. т. 141 - 43).

РОКИТА — рослина, що вдавнину коло неї відбувалися весілля. В наших весільних піснях рокита ще й досі відограє поважну ролю: «Та коли б я знала, коли б відала, що засватана буду, то мила б я стіни, щоб були білі, білою рокитою; терла б лавки, щоб були гладкі, та зеленою рокитою, — все для свекорка та для старенького, та для приїздоньку його. . .» Або: «Чорна галочка на рокиті сиділа, хотіла рокиту ломити: рокиту не обломила, іно росу оббила. Дівка Марися на посаді сиділа. хотіла матінку звеселити, — матінку не розвеселила, іно гірше засмутила. . .» (Чуб. IV, 29 - 30, 165).

У багатьох піснях смерть змішується з весіллям, а могила зветься жінкою: «Ти не кажи, ворон - коню, що я утопився, та скажи їм, ворон - коню, що я оженився: узяв собі жінку паняночку — в чистім полі земляночку» (там же, У, 800). В наслідок цього змішання і рокита часто вказує місце, де лежить мертвий, а особливо вбитий: «Ой у полі сніжок порошить, аж там козак убитий лежить, на купині головою, прикрив ноги осокою, закрив очі муравою, жовте тіло рокитою, білі руки хустиною» (Чуб. У, 942). Або: Ой лежав козак убитий та й у полі під рокитою..» (Чуб. У, 881).

РОКІВЩИНА, РОКОВЕ — що-річна платня прихожан священикові, що він її сам збирав.

РОКОВИНИ — святкування дня народження хлопця, коли йому кінчався перший рік: «Було колись і Ходини і Сидини справляють, а тепер минулося. Коли б лиш їсти було що, а ті випивання та частування минулися. За вуха теж було збираються скубти дитину у год якраз, або й так на іменини та й даровизну несуть. А тепер, де те й ділося? А то, бувало, піднімають угору та мнуть ту бідну дитину. А піднімають за головку, наче б то за вуха держачись, щоб «таке-отаке велике виросло!» Так приказують ще тепер на роковини, як піднімають. тільки не могоричаться вже. . .» (МУЕ НТШ. IX, 69. Київщина). Див. ПОМИНАННЯ.

РОКОКО — мистецький стиль, що в деяких країнах, головно у Франції за Людовика XV, розвинувся з пізнього барокка. Назва походить від «рокай», себто декоративних композицій з раковини, що в ріжних відмінах

зустрічаються в рококовім орнаменті. У відміну від барокка форми архітектонічні легші, делікатніші, ґраціозніші. Зразком нашого рококо може служити Андрієвська церква в Києві, або дзвіниця Печерської Лаври Шеделя. Але помітно його головно в декоративному мистецтва, на меблях, в ювелірстві. Церковне мистецтво в цю добу далі проймається світським характером. Ікони в стилі рококо малюють у світлих радісних кольорах; суворі брунатні тіні з них зникають; замість сухих виснажених облич, святі зображаються з м'яко нарисованими округлими рожевими обличчями. Зображують на іконах риси українського побуту з постатями історичними і типовими — гетьманів, старшин, козаків, фундаторів церков, офіродавців. Виробляється українська типізація образів Ісуса Христа, Божої Матері, святих. Намісний образ Христа - Учителя з розкритим Євангелієм в одній руці і благословляючи другою рукою вийшов, як думають, з Київської Лаврської школи і став взірцем з кінця XУII ст. для всієї України від Поділля і Волині до Слобожанщини включно» (Ів. Власовський «Нарис історії. . .» 1957, III, ст. 105).

Українське рококо залишилось досить своєрідним, бо засадничою формою залишилася й надалі грецька копулова церква, а крім того українські ремісники, що прикрашували будівлі, продовжували жити рідною мистецькою традицією. Цим пояснюється незвичайне враження, що його робить львівський собор св. Юра. Цей прегарний, збудований в середині XVIII ст., твір покритий плястичними окрасами, які стоять у повному контрасті до рівних площ візантійської архітектури: багато цікавих фіґур та ваз, балюстрад і ліхтарень украшають сходи й причілки. Але загалом кажучи, як завважив проф Дм. Чижевський, «цей природний, легкий, ґраціозний, але разом і іграшковий, легковажний стиль на Україні не розвинувся. Бо в середині XVIII ст. в Україні не було свого двора; пани, що йшли за модою, в значній мірі русифікувалися, і лише десь далеко на півночі починав при дворі цариці Єлизавети складатися стиль українського рококо, що знайшов вираз та почасти відклик майже лише в українській ліриці, перерібках та музичних обрібках народніх пісень та небагатьох спробах власної творчости». («Іст. у. літерат.» Прага, 1942, ст. 51).

РОКСОЛЯНА (†1558, або 1561) — улюблена жінка турецького султана Сулеймана II (1520 - 66) Законодавця, родом із України, з-під Рогатина (передмістя Долішні Бабинці). Була вона донькою православного священика і звали її Настею Лісовською, але в 1520 р. татари схопили її, коли їй було 16 - 18 років в ясир. і вона дісталася на двір султана в Царгороді, як невільниця. Але Сулейман взяв її собі за законну дружину, і вона була в поході з ним на Відень і жила тоді, під час облоги Відня в наметі в Семерінґу, передмісті Відня. Мала вона трьох синів і одну дочку. Син її Селім II був султаном в рр. 1566 - 74. Писав про неї венецький посол Пієтро Браґадіно, що була невеличка на зріст, але ґраційна, і мала веселу вдачу. Звали її по турецьки «Чуррем - Султан» — себто «усміхненою». Її портрет малювали італійські малярі, і один знаходиться в Фльоренції в ґалерії Уффіці, а другий портрет з'явився в 1596 р. в німецькім виданні «Іконес Султанорум». Два її портрети знаходилися в Національнім музеї у Львові. Її постать викликала велике зацікавлення в літературі, їй присвячені: мелодрама Лаврівського «Роксоляна», поема тої ж назви Старицької-Черняхівської, історичне оповідання «Роксолянка» Д. Шарабуна, повість о. Назарука «Роксоляна», драма Гн. Якимовича, опера Ден. Січинського.

РОКСОЛЯНИ — одне з племен САРМАТІВ (див.), що заселювали в давні часи наші українські землі. На думку проф. В. Січинського, вони були тими автохтонами, що «стали піґментом, основою й джерелом для створення українського народу, його державности і культури Х—XIII ст. з центром у Києві». («Визв. Шлях», 1957, III, ст. 319). В 1957 р. вийшла й книжка проф. Січинського «Роксоляна», присвячена висвітленню питання про Роксолянію, як найстаршу назву української землі в географічному змислі. Базуючись передусім на відомостях **Страбона** (з 94 р. до Христа) В. Січинський намагається довести, що роксоляни були вже відомі в II ст. до Хр. і заселювали територію між Дніпром і Доном, особливо над Озівським морем. В I ст. були могутнім народом і воювали проти Понтійського Мітридата - Євпатора. Щоб панувати на Чорному морі, заклали на Криму свої бази. До найбільшої могутности дійшли роксоляни в II і III ст. по Хр. за князів **Скилура, Тасія й Распарасана.** Разом із даками вони воювали проти римлян і примусили їх платити собі данину. За Марка Аврелія (161 — 180 рр. по Хр.) роксоляни вже опанували територію між Дунаєм і Тисою.

Поява ґотів у південній Україні (III ст.) викликала ворожнечу зо сторони роксолян, і вони довго з ними воювали. На підставі відомостей ґотського історика **Йордана,** роксоляни вбили ґотського **короля Германаріха** в IУ ст. На його думку, роксоляни, воюючи з ґотами, улегшили гунам наїзд на Европу. Існують погляди, що деяка частина роксолян брала участь у поході короля гунів **Аттіли** на захід Европи.

Про розселення роксолян є різні погляди.

По нападі гунів, що багато роксолян вимордували, розігнали, а решту підпорядкували собі і з ними пішли на дальші підбої в Зах. Европу. Роксоляни — аляни розбилися на кілька груп і поселилися на різних теренах поза своєю батьківщиною: Одна частина пішла з ґотами й осіла в Руґії та над Балтійським морем; друга група, що пішла з гунами на південний захід Европи і, осівши в південній Франції, дала назву Руссільон — провінції в південній Франції. Третя група подалася на Кубань і до стіп Кавказу. Остання — найбільша група зайняла терени поміж Дінцем і Доном, на Запоріжжі, над Богом і добігала аж до Пруту. Є погляди, що на цих теренах роксоляни змішалися зо слов'янами і лягли в основу українського народу. Крим і все побережжя Чорного й Озівського морів були заселені чи обсаджені алянами — роксолянами від І ст. до Хр. до IV ст. по Хр.

Б. Кравців у речевій рецензії на працю про роксолян В. Січинського, (в «Свободі» 18. X. 1957), піддав її солідній критиці, зазначаючи, що:

«У доцьогочасній науці, м. ін. не тільки в совєтських історичних працях, але й в дослідах таких «буржуазно - націоналістичних» істориків, як М. Грушевський, Кречмер і Томашек, чи в працях Міннса, Ростовцева, Мих. Міллера та інших вдержувався і вдержується погляд, базований на античних джерелах, що і язиги, і **роксоляни, й аляни й інші племена — все це САРМАТИ** (див.) чи точніше сарматські іраномовні кочовничі народи, що від IУ ст. до Хр. до IУ століття по Христі, а то й далі заселювали територію сьогочасної України. .»

У загальному проф. Січинський приписує роксолянам здебільша всю ту політичну й культурну ролю, що її дотеперішні дослідники призначали сарматам. а інколи навіть скитам. . .

«Відома нам історія роксолян не багата на події. Поза їх участю у війні скитських царів Скилура і Палака з босфорськими військами Діофанта, описаною в Страбона, і в т. зв. херсонеському декреті початку І століття до Хр., поза їх нападом на римську Мезію в 69-му році по Хр. і вістками про переговори римського цісаря Адріяна (117—138 по Хр.) з королем роксолян і сарматів, що поселилися над Тисою й створили васальну римську державу для оборони проти даків, — історія не залишила нам свідчень про їх дальшу долю, хоч би й таких, що їх маємо про алян, яких потягли з собою германські племена, відступаючи від гунів, на далекий Захід, аж на Піренейський півострів і звідти навіть до Африки. Якби роксоляни були таки справді споріднені чи й навіть ідентичні з алянами, як це твердить проф. Січинський, то можна було б висловлювати здогад, що на Заході Европи й опинилися роксоляни, як це висновував ще імперський - російський історик Дмитрій Іловайський, який виводив назву південно - французької провінції «Руссільон» від . . .роксолян. Але ніяких даних чи хоч би й натяків на це в історичних джерелах і в працях істориків немає. . .»

Цілком неуґрунтовано вживає, на думку Б. Кравцева, В. Січинський в заголовку книжки і в змісті своєї монографії назву «Роксоляна» чи хоч би і правильнішу «Роксолянія». «Немає таких визначень ні в одного з античних авторів, ні в одному з написів часу існування роксолян, невідома вона й дослідникам, хоч і засвідчені такі назви, як Алянія. Назви «Роксолянія» почали вживати, здається, під польським впливом, щойно західньо - европейські космографи і географи (Мюнстер, Герберштайн та ін.) XУI століття. Згодом, здебільша в XУII столітті, назви роксоляни, Роксолянія стали популярними і в Україні, провідні діячі якої, зокрема письменники, почали називати українців роксолянами а Україну Роксолянією, щоб протиставити їх деякою мірою полякам, які в той же час залюбки охрещували себе сарматами, а свою країну Сарматією». (Досі Б. Кравців).

І дійсно в XУII—XУIII століттях цієї назви уживано в офіційних гетьманських листах, у дипломатичних зносинах, у письменстві та в народньому побуті. Ще досі в Дніпровому лимані, в Ольвіопольському пов. існує село Роксоляни Бузиноваті. Інше село Роксоляни є б. Оріхова на Запоріжжі. Особливо вживано цього етнічного означення, коли треба було підкреслити окремішність, автохтонність українського народу або відріжнити Русь - Україну від «Московської Руси». Українська стара наука, репрезентована козацькими літописами говорить про роксолян і то в дуже оригінальному насвітленні.

Петро Могила, як митрополит київський, у своїх офіційних листах, а також у своїх дворах вживав виразу «православні роксоляни», а навіть «Церква Роксолянська», маючи на увазі українців та українську Церкву. Гетьман Б. Хмельницький під час переговорів з шведським послом Веллінгом за головну умову ставив, щоб шведський король признав за Козацькою державою «Право на всю стародавню Україну, чи Роксолянію, де була грецька віра і мова (їх) ще існує — до Висли». Виговський домагався від шведів в 1657 р. того самого: «всю стару Україну, чи Роксолянію..» Роксолянська нація і роксоляни згадуються, як предки українців, і в Бендерській конституції гетьмана П. Орлика 1711 р.

В красному письменстві України козацьких часів також уживалося назви роксолян. Відома поема латинською мовою Сев Саковича (1545—1602) під заголовком «Роксолянія», опис «Червоної Руси». де зустрічаємо мотиви з української природи, побуту, звича-

ів, фолкльору, зокрема голосіння і пісню про чабана. Один із перших панегіриків на честь гетьмана Ів. Мазепи, автором якого був Ів. Орновський, має назву «Муза Роксолянська» (Чернігів, 1688). В давні часи в Україні назва «Роксоляна» була не тільки шанована, але й популярна, як особливо близька, інтимна, мила українському народові. Виходців із України, особливо жінок, звали «роксолянами», або «роксолянками».

РОЛЛЯН РОМЕН (1866—1944) — французький провідний письменник, що в 1916 р. одержав нагороду Нобеля. М. Рудницька писала про нього: «Ромен Роллян, який жив тоді в швайцарії, відмахувався руками, коли йому розказували про голод в Україні. «Я цього не хочу слухати, мій обов'язок — поборювати ближче й більше лихо, я поборюю гітлеризм», — повторював він з упертістю маніяка. Він, що писав гімни на честь Ґанді і його тактики пасивного спротиву, не мав жадного співчуття до українських селян, які гинули з голоду за спротив колективізації. («Боротьба за правду про великий голод»).

РОЛЯНД — бретанський лицар, один із 12 перів Карла В., що загинув в 778 р. в Піренеях, в долині Ронсево, прикриваючи відступ армії Карла В. Про нього була зложена слав на провансальська епопея «Пісня про Ролянда», а в ній згадуються полки «з племен русів та слов'ян».

РОЛЯНД — група Південь українського військового відділу при німецькій армії, зорганізована ОУН Бандери у Відні в початку 1941 р. з місцем вишколу в старому замку в Завберсдорф (9 кіл. на півд. захід від Вінер Нойштадту). Вивезений в червні 1941 р. перше до півд. Буковини, а потім до Кишинева і Дубосар на лівому березі Дністра, а ще пізніше до с. Унтилівки при залізничному шляху Проскурів — Одеса, «Ролянд» участи в військових діях не брав, бо вже в серпні його відкликано до Румунії, де, на станції Фокшани, роззброено, і потім перевезено до Відня, де 16. IX. 1941 р. провідників відділу арештували агенти Ґестапо. Тиждень після арештувань решту куреня перевезено до Франкфурту над Одрою, де з них і з куреня «НАХТІҐАЛЬ» сформовано новий баталіон, ч. 201.

РОМАН — довгий літературний твір, що в своїх персонажах, чи героях, відбиває певні типи людського суспільства і дає в своїх описах мистецький образ того суспільства в його ідеях і пристрастях. Автор романів, чи РОМАНІСТ, повинен бути одночасно хроніст, критик і історик почувань людей свого часу, чи « в випадку історичного роману — почувань людей відповідної доби. Роман відрізняється від ПОВІСТИ більшою перевагою любовного «романтичного» елементу.

РОМАН - ЗІЛЛЯ, РОМАНЕЦЬ, РОМЕН - ЗІЛЛЯ — лікувальне зілля що в нас його святили на Маковія і давали пити відвар із нього дітям — «щоб їх не чіпали уроки» (МУЕ НТШ, УІ, 464). Але частіше й дуже часто вживали його проти кашлю (там же, 124), як і в усій Европі.

В клясичну давнину сіяли ромен, як приємну небіжчикам квітку навкруги гробків. Душі покійників, що ждали присуду Міноса, знаходилися, як писав Гомер в Одиссеї — «на луках вквітчаних роменом». Чи не в зв'язку з цією асоціяцією ромена з гробками і смертю, зробився він у нас символом горя: «Ой поріс ромен із тином у рівень, а трава то по облозі, ой, нема, нема правди ні в кому, тільки в единому Бозі» (РФВ. 1886, II, 756). Або: «По румену ходжу, румен толочу, — не дай мене, мамко, за кого не хочу. . . Дала мене мамка, за кого хотіла, обвивається батіг коло мого тіла» (ЗНТШ. 1899, III, 198. Карп. Україна). Або: «А на городі роман зелененький, розгулявся козак молоденький. Нема впину вдовиному сину: п'є горілку в неділю в шинку, ой сушить - в'ялить чужу дитинку» (Чуб. V, 782). Або ще: «Ромен зілля, ромен зілля та й у кучері в'ється. . . Ой, десь моя та лихая доля та й по степу волочеться. . .» («Ліра» Тищенка, ст. 140). Див. РУМ'ЯНОК, РОМЕН.

На півн. Буковині роман-зілля, як співається в гаївці, має йти на вінець (Наша Культура, 1937, ст. 495), — що, зрештою, не виключає можливости будучих родинних неприємностей в роді цих:

«Росте зіллячко романець: кращий парубок, як удовець. Ніхто не винен тільки я, що полюбила ґультая: ґультай не робить, тільки п'є, прийде додому, жінку б'є». (Чуб.. У,

РОМАН ДАНИЛОВИЧ (†1258) — князь галицький, в 1253 р. добув Городенку в 1256 р. ходив із батьком на ятвягів.

РОМАН ІГОРЕВИЧ (†1211) — князь сіверський, син героя «Сл. о Полку Ігоревім», брав участь у походах на половців, був князем галицьким, де боровся з боярством (1208 р. скарав на горло 500 бояр); на проханян галичан, його повісив угорський король.

РОМАН МСТИСЛАВОВИЧ (†1205) — князь волинський і галицький; дбав про зміцнення князівської влади, вів боротьбу з сильним галицьким боярством, обороняв селян та міщан; ходив походом на половців, на Литву та Польщу, — під ним об'єдналася Волинь та Галичина в одну Галицько - Волинську дер-

жаву, що існувала з 1200 до 1340 р.; відмовився від королівської корони, яку пропонував йому Папа; дав початок династії Романовичів (1200—1340), загинув під Завихвостом в бою з поляками над р. Сяном.

РОМАН СВЯТОСЛАВИЧ († 1079) — князь тьмутороканський, згадується вперше під 1077. Його забили кияни, коли прийшов на них із половцями.

РОМАНОВИЧ - ТКАЧЕНКО НАТАЛЯ (1884—1933) — письменниця. Від 1905 р. рік за роком друкувала оповідання в ЛНВіснику. В 1918 р. ці оповідання й кілька інших вийшли книжкою «Життя людське». В останніх роках співпрацювала в журналах «Життя і Революція» та «Червоний Шлях». В 1945 р. вийшла друком її повість «Чебрець-зілля». В ЛНВіснику друкувалася її більша повість — трилогія «Мандрівниця», що в другій частині зветься «Манівцями», а в третій «За водою» (1917 р.). Залишила також цікаві спогади. Була замужем за Мих. С. ТКАЧЕНКОМ (див.).

РОМАНС — вірш, покладений на музику, зворушлива поезія, близька до пісні. В протилежність москалям, що пишаються своїми романсами, якими завойовують серця сентиментальних панянок, українська музична нація, плекаючи народню пісню, витворила мало романсів. Серед їх творців треба назвати хіба Забілу, Петренка, О. Олеся, — особливо останнього «Айстри» (муз. М. Лисенка), «Рідна мати моя» («Рушничок») А Малишка - П. Майбороди.

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ — в плястичному мистецтві, що панував в Европі від XI до XIII ст.: утворився він на основі античного, старохристиянського та візантійського мистецтв під впливом творчости півн. - европейських народів. Він відзначається в архітектурі застосованням римської базиліки в формі латинського хреста з монументальними вежами головного причілку, з коробовим перекриттям, півокруглими дверми та вікнами, — останні часто подвійні. Орнаментика з плетінки та з фантастичними тваринними й людськими мотивами. У нас в Україні вплив романського стилю відчувається вже в XI—XII вв., особливо в Чернігові, (церкви Успенська, Борисоглібська, П'ятницька), а в XII — XIII ст. вже й переважає в галицько - волинському монументальному мистецтві. Зразком синтези візантійсько - романських елементів могла служити Мстиславова катедра 1160 р. в Володимирі Волинському: мала вона візантійський плян і типовий романський вигляд з двома вежами й високим фронтоном. Також Василівська церква в Овручі єднала візантійський плян із зовнішнім романським виглядом (дві симетричні вежі з західнього причілку, портал, колонки, лучковатий фриз у ґзимсах), але змінила свій вигляд після перебудови. Церква Пантелеймона в Галичі «будучи під оглядом поземного пляну і конструкції ярко візантійською будівлею, решту архітектурних форм ділить із романською архітектурою. . .» (О. Пеленський).

РОМАНТИЗМ — філософський і літературний рух, що виник, як бунт проти вузьких правил клясицизму та сухих схем раціоналізму, протиставляючи права «палкого серця» тиранії «холодного розуму» і домагаючись повернення людини до більшого зв'язку з природою з огляду на те, що цивілізація «псує людину» (Ж. Ж. Руссо). Жити згідно з природою, повернутися в лоно природи, зробитися знову чистими й безневинними, як природа, — з такою проповіддю звертаються романтики до людства, зіпсованого міською цивілізацією. Одночасно зростає бажання утекти від сірої й нудної дійсности щоденного життя в ідеалізовану минувшину, або в вимріяне майбутнє, або й просто в світ фантастичних пригод. Бо романтизм, як писав Честертон, полягає в тому, щоб уважати якусь річ приємнішою, тільки тому, що вона небезпечна. У зв'язку з романтизмом розпочалися й відродження та культивування давніх народніх традицій, а з ним і народження національних рухів. Особливо це помітно в Німеччині, де доти процвітало в літературі наслідування французьких клясиків Корнеля та Расіна, а в філософії панувала теж французька школа. З німецьких романтиків треба особливо відзначити Фіхте, братів Шлеґелів, Шіллера, Новаліса, Гердера, Клопштока, Улянда. . . В Англії великими романтиками були Байрон та Вальтер Скотт; у самій Франції на чолі романтичного руху стали Шатобріян та мадам Сталь, а потім Гюго та Лямартін, що антирелігійним гаслам французької революції протиставили з одного боку проповідь повороту до давніх ідеалів християнства, а з другого відкривали обрії до широких моральних реформ нового суспільства.

В Україні все національне відродження розпочалося й розвинулося під впливом романтизму. Романтиком був Т. Шевченко в першому періоді своєї поетичної творчости зі своєю ідеалізацією козацтва з такими постатями як Іван Підкова, Тарас Трясило, Ґонта, Залізняк, Ярема та інші; романтиком був М. Гоголь з його ідеалізацією української природи та з фантастикою його «Вечорів на хуторі біля Диканьки»; романтиками були всі оті записувачі українських народніх пісень з їх героїчними думами та з усім українським мальовничим фолкльором, що засвідчував

велику культуру українського народу, яка вимагала дальшого розвитку; романтиками були майже всі діячі української національної революції 1917—18 рр.; і романтиком був навіть М. Хвильовий, як він сам писав про себе в передмові до «Етюдів»: «Я, знаєте, належу до того мистецького напрямку, який сьогодні не в моді. Я — пробачте за вольтеріянство — я. . . романтик. Саме відси й іде розшарпаність, і зворушливе шукання самого себе. . . Я до безумства люблю небо, траву, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи, все те, чим так пахне сумовитий край нащого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних женщин з добрими розумними очима, і я страшно шкодую, що мені не судилося народитися шикарним, як леопард. І ще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати»), знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни. Я вірю в «загірну комуну», вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий скептис нашого віку. Ну і так далі. Словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово! . .»

Романтизмові Хвильового присвятив розвідку П. Голубенко в «Самостійній Україні» 1950 р. ч. ІУ. В ній читаємо:

«Це — романтизування краси української природи й героїчної історії українського народу. Але ця романтика не тотожна з історичною романтикою, скажімо, Метлинського чи Кащенка і з тією пасивною, часто занепадницькою «романтикою зір і місяця», що випливає з інтеліґентсько - народницької «просвітянської ідеології», для якої сучасність є контрастом і запереченням минулого, а не його продовженням. Романтики цього типу звернені в минуле. Для них романтика — романтика пасивного спротиву супроти національно - ворожих сил, що діяли в Україні. . .

Романтика Хвильового — «це синтеза минулого й сучасного з накресленою перспективою у велике майбутнє України. В цьому відмінність романтики ВАПЛІТЕ і Хвильового від романтики народників - просвітян, які ідеалізували національну самобутність селянської України, і погляди яких були звернені в минуле, до часів козаччини, плекаючи образ гопаківсько - шароваристої Неньки - України. Романтика Хвильового своїм характером відріжняється також і від романтики Донцова й вісниківства, з її ідеалізацією українського середньовіччя княжої доби і культом абстрактної романтики, як джерела героїчних емоцій: пожадання, жадоби життя, шалу упоєння, нестямного пориву, погорди небезпекою, насолоди ризиком, бажання нездержного лету, чину ради чину — «етичний зміст яких (емоцій) є неозначений, аморальний». Героїчна романтика Хвильового більш осучаснена і перейнята ідейно - моральним і етичним патосом, хоч є в ній безперечно і багато спільного з вісниківським культом романтики, — «не романтики зір і місяця, а потужньої, суворої, жорстокої романтики завойовників, відважної й сильної, як ті роки, що ми перейшли, — романтики, яка з своєї ідеології зробила б осередок, сліпучий центр, до якого горнулися б ті , які тікають під чужу звізду від своїх опереткових і сонних аулів. .» (Донцов «Наша доба і література» ст. 5).

«Романтика Хвильового випливає з активного оптимістичного і волюнтаристичного світогляду. Творча метода хвильовистів скерована на витворення стилю АКТИВНОГО РОМАНТИЗМУ — стилю, який відтворив би у філософсько - мистецькій синтезі ідеологію Українського Відродження, — стилю не пасивного споглядання, а творчого життя «вічного і ненаситного прагнення нового в змісті, чарівного і привабливого в формі». Активні романтики з ВАПЛІТЕ відштовхуються від «сирого побутового матеріялу, від натуралістичної літератури, як мистецтва віддзеркалювання окремих фактів», від омертвляючого «так у житті буває», до «живої комплектної системи фактів, втіленої в поетичний образ, як у невмирущий символ жадань, турбот, поразок і перемог» і піднесеного «на найвищі філософські ідейні висоти» (Літературний Ярмарок, ч. IX, 1929 р.).

«Мистецтво активного романтизму — це активна форма суспільної ідеології, як образного виразу почуттів, поглядів, намірів і надій молодої української ґенерації. Це — РОМАНТИКА ВІТАЇЗМУ (див.) — як вияв української ідеї життя і любови до життя у його світлих і радісних проявах. Це романтика відваги «бути не в моді», плисти проти течії і прокладати власні шляхи в житті і творити життя так, як творили його хоробрі впродовж тисяч років. . .»

Романтизм в літературі і в музиці (Бетховен) витворив справжні архитвори, але в політиці він дав сумні наслідки. Про це писав В. Липинський:

«Нації ситі, з перевагою емоціональности в своїм характері, мають більший нахил до романтизму, ніж до ідеалізму. Між тим держава може бути сотворена тільки поривом ідеалістичним, а не романтичним: поривом, в якому стихійне чуттєве хотіння скристалізувалось в ясно окреслену ідею, і в якому на здійснення цієї ідеї скеровані всі сили розуму й волі. Поривами романтичними, себто поривами ви-

ключно емоціональними, яких ідеї гуманні («дуже хочемо, але не можемо сказати, чого хочемо», — мовляли деякі наші «фашисти») і яких здійснювання відбувається шляхом постійного дражнення емоцій («грою на серцях») — не будуються держави. Від ріжних труб єрихонських можуть падати державні стіни, але не було такого випадку, щоб ці стіни в той спосіб будувалися. На виховування ідеалізму (в його, як було сказано, прагматичній, а не діялектичній формі) і на поборювання емоціонального романтизму мусить бути скерована увага політиків - державників такої нації. Серед неї буває завжди забагато фразерів і позерів, які здобувають собі оплески «народні» грою на почуттях і пристрастях юрби. Щоб така нація могла здобути власну державу, неподільне в ній панування такого типу провідників мусить бути усунене силою організації, яка матиме свою сталу і ясну державницьку ідею і цю ідею потрапить довготривалим напруженням розуму й волі реалізувати. . .» («Листи до Братів. . », ст. 427—28).

РОМЖА ТЕОДОР (1911—1947) — Апостольський Адміністратор Мукачівської Єпархії, родом із В. Бучкова на Гуцульщині. Студіював в Ужгороді, потім у Римі. На священика рукоположений в 1936 р. Хіротонізовано його 1944 р. Згинув, разом із двома священиками в наслідку автомобілевої катастрофи, організованої совєтською властю, коли він відмовився перейти на московське православіє.

РОМЕН — місто на Полтавщині над Сулою, припливом Дніпра. Виникло не пізніше XI ст., як оборонна фортеця проти степовиків — печенігів та половців. Вперше згадується в Духовниці Володимира Мономаха. В 1604 р належав Корибутові - Вишневецькому. За Хмельниччини входив Ромен у склад Миргородського полку, а пізніше Лубенського. В 1659 р. гетьман Виговський обложив Ромен, і московська залога здалася на його обіцянку, що відпустить її, але Виговський відіслав її польському королеві. В 1708 р. за шведчини тут відбулася кривава розправа з усіма тими, що були пішли за Мазепою. Про це згадує в «Великому Льоху» Шевченка «українська ворона» (символ українських розкладових сил), як вона «Сулу в Ромні загатила Тільки старшинами козацькими. .»

У XVIII ст. Ромен був славний своїми ярмарками, але в 1851 р. головний Ільїнський ярмарок, на пропозицію ген.-губ. Малоросії Кокошкіна було перенесено в Полтаву.

РОМЕН - ЗІЛЛЯ — див. РОМАН - ЗІЛЛЯ.

РОМАНЧУК ЮЛІЯН (1842—1932) — дійсний член НТШ, основник Т-ва «Просвіта» і НТШ, в рр. 1896—1906 — голова «Просвіти» у Львові, основник і співробітник львівського «Діла», в рр. 1883—95 — посол до галицького сойму і від 1889 р. голова українського соймового клюбу; в 1890 р. один із ініціяторів т. зв. «НОВОЇ ЕРИ»; в рр. 1891—97 і 1901—1918 — посол до Віденського парляменту, в 1911 р. голова українського парляментарного клюбу, від 1911 — віцепрезидент парляменту; за першої світової війни — голова Української Культурної Ради у Відні; в рр. 1904—1915 — редактор збірного видання укрнїнських клясиків п. н. «Руська Письменність».

РОМОДАН — шлях із Полтави в Москву. Роблено його при воєводі кн. Гр. Ромодановському, що при його участи було обрано на гетьмана Д. Многогрішного, що підтримував Самойловича проти П. Дорошенка. Писав Т. Шевченко в поезії «Заступила чорна хмара. . .» «. . .А москалі з Ромоданом в неділеньку рано пішли собі з поповичем (Самойловичем) шляхом «Ромоданом». Зветься РОМОДАНОМ також містечко на Лубенщині при залізничному шляху Полтава — Київ. Тут в днях 19—21. III. 1917 були бої Окремої Запорізької Дивізії з московськими большевиками.

РОМОДАНІВ ПЕТРО — священик із Лубенщини, висвячений I. X. 1923 на єпископа Лохвицького. Він скоро перейшов до Харкова, де став на службу ҐПУ і перейняв в 1926 р. головування в президії Третьої Всеукр. Правосл. Церков. Ради УАПЦ в цілях її ліквідації. Про його ганебну ролю розповів митроп. В. Липківський в своїй «Іст. Укр. Прав. Церкви» 1961 р. ст. 153—165. Сповнивши свою ролю, прилюдно відрікся сану й віри (там же ст. 173).

РОМОДАНОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ — московський боярин, воєвода, який після бою з прилуцьким полковником Дорошенком ущент зруйнував м. СРІБНЕ (див.) і вирізав там усю людність. Див. РОМОДАН.

РОРБАХ д-р ПАВЛЬ (1869—1956) — німецький політичний діяч, родом із Курляндії, знавець питань Сходу, великий приятель України і прихильник розбиття Росії на національні держави. Один із основників і голова, а потім почесний президент Німецько - Українського Т-ва в Берліні, видавець журналу «Ді Украіне» (в нім. мові). Український Вільний Університет відзначив його докторатом «гоноріс кавза».

Про своє зацікавлення Україною й українськими справами, про те, як воно виникло і розвивалося, писав Рорбах 1952 року в журналі «Україне ін Фергангенгайт унд Ґеґенварт» таке: «Ще перед вибухом першої світової війни я старався вияснити прилюдній опінії й урядові Німеччини, що війна з Росією неминуча, і що для ліквідації панування ворожої для Европи Московщини над східньо - европейським простором в інтересі Німеччини, Европи й европейської культури треба поділити Росію і **спертися в дальшій політиці на волелюбному українському народові**. До таких висновків привело мене моє знання східньо - европейської історії, мої студії над початком і розвитком української нації і моє утривалене вже з самого початку живе географічне поняття, яке виробило в мене переконання, що «українство» мусить бути головним елементом німецької і в дальшому також міжнародньої політики. Тому я сердечно привітав проголошення державної незалежности України та визнання її державности Німеччиною на мировій конференції в Берес-ті Литовському».

Свою ідею розподілу Росії і звільнення поневолених Москвою народів Рорбах пропагував у довгій низці статтей, праць і меморіялів. Її обстоював ще 1914 року в брошурі «Війна і німецька політика» і в виданій 1915 року публікації «Бісмарк і ми», в якій м. ін. висловив таку істину: «Якщо Росія буде залишатися в своєму дотеперішньому вигляді, то навіть і найбільша її мілітарна поразка зможе тільки тимчасово зменшити її тиск на Европу». Цього ж 1915-го року Рорбах звертає окремим меморіялом увагу німецькому урядові на важливість української проблеми, бо, мовляв, тільки цим можна забезпечити тривало Німеччину й Европу перед Росією. Визнання України незалежною державою в Бересті Литовському не задоволило Рорбаха, який вимагав ширшої політики і створення фронту держав із визволених з під московського поневолення народів.

Роки поміж першою і другою світовими війнами присвятив Рорбах дальшим подорожам і студіям різних політичних проблем. У своїх тодішніх політичних творах, таких, як «Німеччина між світовими народами», «Політичне світознання для німців», «Німецька думка в світі» та інших, Рорбах завжди звертав увагу на світове значення української проблеми. Коли прийшов до влади гітлеризм, то його ледве толерували, а під час другої світової війни заборонили йому виступати з доповідями на політичні теми зокрема, пропагувати українську справу. Тільки побіжно міг Рорбах торкнутися цієї проблеми в своїй більшій, виданій уже під час останньої війни праці «Східня Европа». В своїй автобіографічній статті «Чому я став українофілом?», видрукований 1952 р. в квартальнику «Україна в минулому і в теперішності». П. Рорбах писав про цей період свого життя:

«Впродовж другої світової війни не маючи я можливости свобідного висловлювання думок політичного характеру ізза мойого противенства до режиму Гітлера, всеж таки міг я в книжці «Східня Европа», що вийшла впродовж війни, висловити мої думки щодо України. Неуявима глупота і злочинна брутальність Гітлера, що ними притоптувались всі можливості до уздоровлення Східньої Европи при допомозі українства, наповнили мене журбою й огірченням. Зовнішні умовини життя в мойому віці стали у висліді війни скромнішими в порівнянні з попередніми, але мені було приємно, коли одержав я почесний докторат від Вільного Українського Університету в Мюнхені, як велике моральне признання і вдячно відчутий вислів пошани. В моїх публікаціях що мають незадовго появитися, як «Життеві спомини», нова перерібка моєї «Історії Людства» і «Моєї Книги Світової Політики» висловлені будуть, знову, якщо я доживу їх закінчення і уприлюднення, особливо тих обох останніх, також мої погляди щодо України, як головного чинника здорового світово - політичного розвою майбутности».

Найуспішнішими публікаціями Рорбаха були «Німецька думка в світі», коротка «Історія людства» і «Мандрівна Книга Світової Політики», які розійшлися приблизно в пів мільйона примірників.

РОСА — краплини води, що сідають на поверхню землі по заході сонця внаслідок охолодження повітря та пари в ньому. Якщо температура спадає нижче нуля, роса замерзає і робиться ІНЕЙ (див.).

В українських народніх піснях роса символ сліз, а тому і горя: «Упала роса на мої карі очі, а дрібні слізки на мої білі ніжки...» Або: «Чорна галочка на рокиті сиділа, хотіла рокиту обломити, — рокити не обломила, іно росу оббила. Дівка Домаха на посаді сиділа, хотіла матінку розвеселити, — матінки не розвеселила, іно гірше засмутила. . .» Або ще: «Де матуся плаче, тихий дунай тече; де плаче сестриця, там стоїть води криниця; де милая ридає, там і роси немає». Або: «Ой, стояла я з вечора до півночі та впала роса на мої карі очі, не так на очі, як русую косу, либонь я, мати, віночка не доношу. . .» («Ліра» Тищенка ст. 127).

У Вінницькому пов. говорили, що «роса — то сльози св. Варвари, котра рано ходить полями та плаче». Дикарев здогадувався, що св. Варвара, як джерело роси, стала тут за-

місць зорі, як це видно з одної білоруської пісні: «Ох, ішла зоря з синього моря: не єсть то зоря, то — св. Варвара. . .»

Таксамо і в приповідках українського народу роса символізує сльози: «Доки сонце зійде, роса очі виїсть. . .»

В українських величальних колядках зустрічається роса в такому ж змислі:

« А в нашого пана, пана Івана, А в нього двори та й пометені, На тім подвір'ї впала росиця, З тої росиці стала криниця, А в тій криниці Пречиста Діва . . . Христа купала. . .»

Що тут роса символізувала колись сльози, це видно з цілої низки інших колядок, які оспівують купання Христа: — «Ходімо, зірко, Бога шукати, Знайшли вони Бога у господаря: За столом сидить, головку склонив, Головку склонив, слізоньку вронив, А з тієї слізки Дунай розлився. А в тім Дунаї Господь купався. Господь купався, з Петром змагався. . .»

Багато інших варіянтів цього типу наведено у М. Грушевського в його «Іст. Укр. Літератури» т. І, ст. 521 — 23.

М. Хвильовий дуже вдатно використав цю народню символіку в «Солонському Ярі»: «. . .Темна наша батьківщина. Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему й зойкає росою по обніжках своїх золотих ланів. . .»

Але, сльоза символізує в нас і чистоту; «Чиста, як сльоза» (Ів. Франко, — «Приповідки» III. ст. 309). Цю прикмету перенесено і на росу: її вживали у нас, як лік, проти різних хвороб, що вимагають «очищення», як, напр., лишаї: «Як хто має лишаї на лиці, чи денебудь на тілі, то треба їх мастити тою росою, що насідає на вікні, то від того загояться»(Етн. Зб. НТШ V, ст. 186).

В київському «Первісному Громадянстві» за р. 1927 ч. І, с. 14, читаємо: На Івана рано гуцулки качаються по траві голі, щоб не свербіло тіло. Це роблять і чоловіки, щоб не було чиряків або короти. Від корости качаються по росі голі жінки й в Овруччині».

Особливо сильною на хвороби росою вважалася власне ота купальська або й юр'євська роса. «На Юр'їв день, — кажуть на Херсонщині, — треба йти на річку й чистою білою хусточкою водити по траві. Коли хусточка досить намокне, витискати росу в білу посудину, а потім перелити в білу шкляну пляшечку і тримати на випадок хвороби очей. Ця юр'євська роса вигоює навіть застарілі більма. Лікувати від більма треба до нового місяця, інакше нічого не поможе. і навіть після того трудно буде взагалі лікувати». (Ястребов в «Летопись» III. 102). Юр'євською росою, або хрещенською водою, розводили на Херсонщині мед, що ним годували бджіл. (Ястребов у «Кіевс. Стар.» 1897, V, с. 65 — 66). Як бачимо, юр'євську росу тут дорівнюється воді, посвяченій на Водохрища, що у нас дуже цiниться. Таким чином, вона теж набирає значення якоїсь святощі.

Проте, якщо по всій Україні наші люди дивилися на росу, як на лік та вмивалися нею самі і обризкували нею худобу на красу й на здоров'я, — то, з другого боку, вірили, що відьми, як представниці нечистої сили, могли вживати росу на шкоду людям і худобі. Для цього вони ніби збирали вдосвіта росу хустками, б'ючи ними по зарошеній траві. Набряклі росою хустки вони потім викручували над посудиною з молоком. Молоко, змішане з росою вважалось у нашого народу за найулюбленіший напиток відьом та взагалі нечистої сили. На Київщині казали, що юр'євською росою відьми миють цідилко, що через нього проціджується молоко, і потім чавлять його, а з нього тоді, замість роси, текло молоко, а сусідські корови залишалися з порожнім вим'ям. Таке ж забобонне вірування було поширене і в Литві; та тут господині, напередодні Іванова дня, варили цідилко в свяченій воді, взятій з трьох костьолів, і тим примушували відьом повернути коровам забране в них молоко. Зрештою, і в інших народів були подібні ж забобонні вірування. (Сумцов в Кіевс. Стар. 1889, XII, 602 — 603).

В зв'язку з цим склалась у нас приповідка, що порівнює молоко з Божою росою: «За Божу росу не беруть грошей» (Номис» 12312).

З другого боку ставили росу в вузький зв'язок із дощем. Та вірили, що дощу довго не буває тому, що відьми збирають росу, та тримають її навмисне в себе у горшках (Чубинський, І, 20). Проте, в Галичині насупроти цьому забобонному віруванню склалася прикмета: «Роси нема — дощ буде», — прикмета, побудована на тверезому спостеріганню факту, що після вогких і теплих ночей в літі роси не буває, і тоді сподіваються дощу (Ів. Франко «Приповідки», III, 42).

Роса довго не тримається, і як тільки встає сонце, вона зникає. Звідти загадка: «Ішла пані через гори - доли, розсипала пацьорки: місяць видів — не повидів, сонце встало — позбирало» (Ент. Зб. НТШ. V, с. 222). Тут пацьорки символізують росу, — поперше, тому, що і роса і пацьорки блищать, а подруге й тому, що пацьорки, як взагалі круглі речі, символізують сльози, що їх символізує роса.

Та одночасно з цим, роса стає й символом скороминучости, недовготривалости:

«Моя пригодонька, моя пригодонька, як літня роса: як вітер повіє, а сонце пригріє, спаде вона вся. . . »

«Бо моя пригода, козацькая врода, як рання роса: як вітер повіє, сонечко пригріє,

Роса на землю впаде, Так моя неслава, людська поговірка, Усе марно пропаде. («Ліра» Тищенка ст. 40).

. «Ой, не бійся батенька свого, ой, бійся мене та й молодого: батенькова гроза — як літня роса, моя гроза — гірш лютого мороза. . . . » Протиставлення тут більш точне, ніж на перший погляд здається; літня роса протиставляється «морозові» — себто інеєві. ожеледі, себто зимній росі, що в давнину й звалася «морозом» і що, як завважує Потебня, зберегла це своє значення почасти з сербській мові.

РОСІЯ — назва, що її Петро І надав у 1713 р. державі, що перше називалася Московією, чи Московщиною. Правда, вже в 1550 р. великий князь московський Іван писав до Жиґмонта Авґуста: «Жидам єздити в Росію с торґамі не пригоже. . .» (Чтенія в . Общ Ист » 1860, т. ІУ). Але це була виняткова згадка. Лише в 1713 р. Петро І наказав усім своїм дипломатам домагатися від чужинецьких держав, щоб вони залишили назву «Московщина», чи «Московська держава», а вживали тільки назву Росія, що стверджувала панування Москви над Україною. давньою Руссю чи Росією, як звали її в латинських текстах. Зберігся лист кн. Меншікова до московського посла в Данії, писаний з доручення Петра І, де Меншіков скаржиться, що: . . .«Во всіх курантах (часописах) друкується наше ґосударство московським, а не російським. . .» (див. ПЛАҐІЯТ).

У нас, за московською указкою, пришепилася мода називати московську мову — російською. Т. Шевченко уникав цієї назви. В листі до брата Микити з 15. XI. 1839 р. він писав: «Напиши до мене так, як я до тебе пишу — не по-московському, а по нашому. . .». А в листі з березня 1940 р. він знову пише: «. . .Скажи Іванові Федорці, нехай він напише до мене письмо окреме, та тільки не помосковськову, а то читати не буду. . .» В листі до В. Тарнавського з 21. І. 1843 р., пояснюючи йому написання «обіцянки. . . помосковському скомпонованої», Шевченко зазначає, що він це зробив — «щоб не сказали москалі, що я їх язика не знаю. . .» (Цитовано в В. Чапленка «Укр. Літер. Мова», 1955, ст. 99). Варто звернути увагу на цю Шевченкову термінологію: не російська мова, а московська; не «русскій», і не «росіянин», а «москаль»!

РОСС КОЛІН — німецький журналіст, автор спогадів «Шлях на Схід», що вийшли книжкою в Ляйпціґу в 1924 р. Тут описано подорож по совєтській країні. Україні присвячено сторінки 29—61. Між 50 ілюстраціями 4 з України, а в тому 2 жахливі: трупики дітей, які згинули з голоду, скинено до однієї великої купи, і п'ять живих кістяків жінок з підписом: «ті, що голодують в Україні». Про Україну автор висловлюється якнайкраще, хоча на ст. 43 сказано, що один «московський розумний жид сказав мені, що властиво Україна — винахід Павла Рорбаха», — все ж автор дуже різко відмежовує Україну від Московщини.

РОСТОВЦЕВ МІХАЇЛ (1870—1952) — московський історик античної історії та культури, вчений археолог, що до 1917 р. викладав в СПетербурському університеті, а від 1920 р. в США. Політичний ворог української незалежности, Ростовцев як учений, чимало прислужився українській науці, довівши в своїх основних працях, як «Іранці й греки в південній Росії» (Оксфорд, 1922 р. по англ.) та «Скитія і Босфор», що «Півд. Росія (себто Україна) була споконвіку заселена автохтонним народом, якого володарі мінялися, але він сам залишався незмінним аж до наших часів», і що істотні елементи т. зв. ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (див.) збереглися аж до наших часів тільки в українському народі Це примусило його навіть назвати ту культуру «українською». Вслід за ним і палеонтолог Віденського Університету. О. Менґгін, називвав цю культуру тільки українською.

РОСТОЦЬКИЙ ТЕОДОСІЙ (1725 — 1805) — уніятський єпископ холмський (1784—88), потім київський митрополит 1788—94), що під тиском російського уряду мусів залишити свій митрополичий пост.

РОТА — у судовому процесі княжої України договірна присяга в роді Божого суду, себто поєдинку. Згадується в договорах із греками та в Руській Правді. М. Грушевський писав: «По аналогії широкого розповсюднення поєдинку на заході, припускають його існування і у нас під назвою РОТИ, що означає «битву» по перекладу Беринди (ХУІІ ст), але справа ця зістається непевною». («Іст. УР.» ІІІ. 249). РОТА РИМСЬКА - «найвищий суд католицької Церкви, який зреорганізував у ХУ в. папа Сікст ІУ.

РОТА — військова частина російського полка, також в Україні до українізації війська. Звідти РОТНИЙ КОМАНДИР. Назва РОТИ, як військового відділу, зустрічається, зрештою, і за козацьких часів, як роти «драбів», себто наемних вояків (М. Грушевський, УП, 85).

РОТМІСТР — старшинський ступінь

кінноти в польському війську, звичайно командант ескадрону. Відповідає українському сотникові. Були ротмістри і в Україні: в XVII ст. так звалися команданти охотницьких (наємних) полків; а в XVIII ст. — тільки підполковники, як помічники полковника (Слабченко «Мал. Полк», 1909, ст. 112).

РОТОНДА — округла будова з пляном у формі кола. Найстарші ротонди — надгробки в Єгипті, Малій Азії. в Римі. І на Україні ротонди були поширені з найдавніших часів, як про це засвідчують сліди ротонд в Херсонесі (бл. 600), Вишгороді (1115), Галичі (XII XIII ст.), Горянах б. Ужгороду (XII-XIII ст.). Володимирі Вол. (XIII ст.), Лаврові (XV ст.), Кам'янці (1575 р.). в Мукачеві (1661). Вони зробилися улюбленою формою також пізнішого українського «ампіру».

РУБАН ВАСИЛЬ (1742 - 95) — збирач та видавець матеріялів до історії України. В 1775 р. видав «Краткую Летопись Малия России с 1606 по 1776 р.» Видав опис подорожі В. Григоровича - Барського та інш. На ньому слідно загальний на ті часи занепад національної української свідомости вже хоча б із того, що він прийняв. замість української, московську термінологію.

РУБІНШТЕЙН АНТІН (1829 - 95) український жид із Поділля, поруч із Лістом найвизначніший піяніст XIX ст.; основник першої консерваторії. Серед численних композицій фігурує і фортепіяновий твір «Козак та Українка».

РУБРУКВІС, РЮІСБРУК, РОЗБРОК ВІЛЬГЕЛЬМ — голляндський чернець - подорожник, посол французького короля Людвіка IX до головного татарського табору в 1253 р.. В своїй подорожі перейшов із Криму через південну Україну і подав в описі подорожі цінну відомість про українські оселі. що вдержалися були на Донщині серед татарської навали.

РУГА — церковна земля, або земля, що її віддає громада на втримування духовенства. Звичай руги був тісно пов'язаний з виборним духовенством. Автор «Апокрізиса» писав: «Миряни признають за собою непорушне право вибирати гідних єрархів, і н і х т о не сміє бути поставлений проти їх волі. згідно з «Антіохійським собором». Б. Хмельницький ствердив це право в договорних статтях. Громади дорожили тим правом і завжди запрошували до себе священиків, що про них ішла добра слава. Запрошений священик складав з громадою договір про винагороду за свою працю: громада визначала РУГУ, а також окремо «датки» за ріжні треби. Звідти термін РУЖНА ЦЕРКВА, себто церква. що утримувалася з руги. Із скасуванням виборного духовенства, проти якого воював російський синод, ружні церкви в Києві перебрав на своє утримування уряд. Але з припиненням виборів та договорів між священиком і прихожанами, вивелася й руга.

РУДАНСЬКИЙ СТЕПАН (1833 — 73) — славний поет із Поділля, лікар, син священика с. Хомутинці на Вінничині, який відмовився допомагати синові в його студіях медицини, бажаючи. щоб син теж був священиком. В наслідок того, Руданський дуже бідував в Петербурзі на студіях (поезія «Студент») і, мабуть, вже тоді захворів на сухоти, що його рано викінчили, вже в Ялті, де він лікарював. За життя поета майже нічого з його творів не було видруковано. І тільки в рр. 1895 - 1903 вийшло повне видання його творів в семи томах. Залишив він нам численні ліричні поезії (його «Повій, вітре..» зробилося народньою піснею), історичні поеми «Мазепа» (перший у нас оспівав славного гетьмана всупереч московській традиції його знеславлювання). «Іван Скоропода». «Павло Полуботок». «Віщий Олег». «Цар Соловей»... мистецький переспів «Іліяди» Гомера та «Слова о Полку Ігоревім», але найбільш популярним став серед читачів дотепними анекдотами та веселими віршами маси своїми «Співомовками» — віршованими ріжнородні громадські теми. в яких, як от у «Вареники» виявляв народнє відношення до москалів:

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі.
Так і знати псявіра
Вареників хоче....

Зрештою, це своє відношення він виявив не менш виразно в історичних поемах. де,як от у «І. Скоропаді», даючи від'ємну оцінку опортуністам минулого, звертається до України з гірким запитом:

....І ще довго над тобою
Будуть панувати?
Твоя слава у могилі,
А воля в Сибірі.
От що тобі, матусенько,
Москалі зробили.....

РУДЖЕРО ДЖУЗЕППЕ — італійський славіст, який 10.X.1941 р. видрукував в римському щоденнику «Іль ДЖорнале д/ Італія» довгу статтю про «Великий Українсько — Італійський Словник» Є. Онацького, в якій між іншим сказано: «.... Момент, коли публікацію того роду передано в руки вчених та спеціялістів, без сумніву, найбільш сприятливий. Але

не треба думати, що працю, яку здійснив Є. Онацький для Інституту Культурних Зносин із Закордоном, плід якоїсь імпровізації. В дійсності три роки впертої, постійної, витривало, чертозіянської праці витратив Автор, визначний син страдницької України, щоб дати італійцям на 1736 густих сторінках тексту все словне багатство власної мови. Ця витривалість, перемігши перші труднощі економічного та технічного характеру, знайшла в Інституті Культурних Зносин із Закордоном та в Університетському Неаполітанському Східньому Інституті заслужену підтримку, підказану критеріями ясної й здорової передбачливости.

«Було б надто довго переповідати історію цього твору. Але нашим обов'язком указати, що в роботі над словником не тільки було досить труднощів, але він викликав проти себе ще й низку розмов, підозрінь, опозицій, що мали на меті перешкодити його завершенню. **Советський Союз, завжди радий перешкодити всякому культурному виявленню української нації, намагався (в моменти, коли, використовуючи особливу політичну ситуацію, вважав можливим накидати свої бажання) перешкодити продовженню цієї праці. Але дипломатичні представники «товариша» Сталіна знай**шли в дирекції Інституту Культурних Зносин із Закордоном заборолo стриманости і спокою, впертої і невгнутої волі. І тому праця проф. Онацького поступала далі, навіть була прискорена в останньому часі, без жодної при тому шкоди для її ще більшого вдосконалювання. (Автор Словника про ті заходи Советського посольства нічого не знав і довідався про них тільки з вищезгаданої статті, а пізніше із розмов із відповідальними особами, Є. О.).

«.... Онацький може бути тепер гордий, що зумів збудувати монументальний твір, без якого не зможе обійтися ніхто з тих, хто у звільненій Україні, чи поза нею, намагатиметься порівнювати українську мову з іншими, її чужими, протиставлюючи українське словне багатство багатству інших мов .....

«.... Внутрішні вартості цієї праці, що виявлятимуться перед тими, хто студіюватиме мову заприязненої з нами нації, безчисленні. Поминаючи цілком відповідний спосіб вказування для прийменників усіх трьох родів, автор науково подає для кожного іменника родовий відмінок, а також і інші відмінки, коли вони відхиляються від правила. Дуже добре зробив автор, подаючи, поруч із формою недоконаного виду, також форму виду доконаного.... Інше дуже важливе полегшення для студій полягає в тому, що автор, поруч із правильною формою дієйменника, вмістив і ті неправильності, що іноді походять тільки з фонетичних ріжниць.

«Для кожного слова автор подав незвичайно багату фразеологію. Напр., слово «думка» має 29 фраз, які вияснюють її значення з ріжних точок погляду. Іменник «зуб», крім усіх тих висловів, де значення слова цілком збігається в обох мовах, має ще інших 23 типових українських висловів, які в буквальному перекладі були б італійцям незрозумілі.... Дуже пильно простудійовано в словнику вживання прийменників та приростків, що в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, мають першорядне значення для точного виявлення думки.

«Важливість праці Онацького велика. Кожний будучий історик культурних італо-українських відносин повинен вважати її за фундаментальний, точний і неминучий пункт для всякого іншого наступного розвитку...»

Див. також іншу його статтю «Великий Українсько - Італійський Словник» в журналі «Італійська книжка в світі» Рим, 1941 X-XI, ст. 101 - 102. Див. Енріко ДАМІАНІ.

РУДИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (1887 - 1956) — видатний археолог, дослідник праісторичної Полтавщини, член ВУАКу — Всеукраїнського Археологічного Комітету (1922 - 1933), співробітник Дніпрельстанівської археологічної експедиції в рр. 1928-32. Після 10 - літнього заслання, повернувшись до Києва, досліджував настінні рисунки в «Кам'яній Могилі» біля Мелітополю, єдиного цього роду праісторичної пам'ятки на землях України.

РУДІСТЬ — барва, головно волосся, що її український нарід спеціяльно не долюблює: «Рудий, як пес» (Ів. Франко «Прип.» III,44). «Рудого й кривого стережися» (там же, 45). Вірили, що руді люди погані на перехід, особливо вагітним жінкам (МУЕ НТШ XVIII,96). Навіть і в речах руда барва викликає неприємні асоціяції:» Ой, за городом руда глина, - за що тебе, Килино, мама била? (там же, 219).

Не люблять рудих людей і во Франції, але в давніх германців та і в пізнішій Німеччині рудих людей вважали за представників кращої раси (Франко, III, 45).

Очевидячки, в такому ріжному відношенні до рудих людей виявляються дуже давні сліди расових ворогувань: «Ой, ти рудий та поганий, поганого роду...» (Чуб. III, 172). Українці — переважно чорняві або шатени, серед москалів багато рудих людей.

РУДНИЦЬКИЙ СТЕПАН (1877 - ?) — географ, дійсний член НТШ та ВУАН, член кореспондент Віденської Академії Наук, член кореспондент Королівського Географічного Т-ва в Лондоні, дійсний член Географічного Т - ва в Берліні, дійсний член Чехо - Словацького Географічного Т-ва та дійсний член Слов'янського Інституту в Празі. Почав він нау-

кову карієру у Львові, як доцент університету, потім був професором Вільного Українського Університету та Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі. зрештою директором Картографічного Інституту в Харкові та редактором «Записок Географічного Інституту». Заарештований, після перебування по підвалах НКВД, десь на весні 1935 р. був на Соловках. Наприкінці 1937 р. звідси його вивезено на якусь іншу сибірську каторгу, і тут його й слід пропав.

Його учень проф. М. Дольницький писав про нього в «Гомоні України» 25 II. 1959:

«До появи наукових праць проф. Рудницького не можна й говорити про існування наукової географії України .....

Щойно проф. Рудницький, перший у нас, взявся за тяжке і відповідальне завдання — створити дійсно наукову, всім вимогам сучасної наукової географії відповідаючу географію - України. І він її створив. Він дав її не лише нам українцям, не лише українській, але і світовій науці».

До виконання цього діла проф. Рудницький йшов поступово, так мовити б етапами. Почав з популярно - наукових підручників географії України, як, напр. «Коротка географія України», або «Україна — наш рідний край», щоб потім дати вже повну, вичерпну чисто наукову синтезу географії України в таких своїх працях, як **«Украіне — Лянд унд Фолькк»** та «Основи землезнання України» в двох томах.

Разом із цим проф. Рудницький поставив все питання географії України на ширшу наукову площину.... Він розбив дотеперішнє розуміння Схід. Европи. як одного суцільного географічного простору і доказав, що Східня Европа — комплекс природних одиниць. які різняться між собою всіми географічними чинниками, і що між цими географічними одиницями Схід. Европи окреме і дуже виразно зазначене місце займає Україна. Ця наукова концепція проф. Рудницького найшла пізніше потвердження теж у працях інших европейських вчених, в цьому числі навіть і деяких російських (Бубнов).

Проф. Рудницький дав теж, перший в нас. синтезу політичної географії України. Зробив він це у своїй праці «Українська справа зі становища політичної географії», друкованій у видавництві «Українське Слово» в Берліні 1923 д. Проф. Рудницький старався не забувати ні одної ділянки географії України. включно до картографії. Працюючи на полі географії України, тобто на полі у нас досі неіснуючої науки, натрапляв він на великі труднощі. викликані браком наукової термінології. І цю недостачу старався він усунути. склавши таку термінологію. Див. РОДИНА.

РУДЧЕНКО ІВАН (1845-1905) — письменник та етнограф: видав збірку українських казок та чумацькі пісні зі студією про чумацтво; співпрацював в «Основі» і в галицькій «Правді». Разом із братом Панасом (МИРНИМ) написав під псевдонімом БІЛИК роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (Див.ясла)

РУЇНА — назва сумного періоду української історії, що охоплює роки трьох затверджених Москвою гетьманів — Брюховецького, Многогрішного та Самойловича (1663-87) і характеризується безпомічністю народніх мас і безидейністю та продажністю проводирів. М. Костомаров присвятив описові «Руїни» спеціяльну монографію.

РУКА — передня кінцівка в хребетних тварин, а властиво спеціяльно в людини, природний прилад праці. Правда, в наслідок усе більшого поширення машин. люди втрачають звичай користуватися на кожному кроці цим своїм природнім приладом, але вдавнину люди копали землю руками, шили, вишивали, пряли все руками. І тому й досі маємо приповідки про руки, як символ праці: «Абисте залізні руки мали, то всієї роботи не переробите», — кажуть дуже працьовитій людині. що все поспішає з роботою. «В мене лише дві руки маю, не розірвуся», — каже людина. обтяжена працею. «До цього не треба рук жалувати», — кажуть про працю, що варта заходу. «Золоті руки має, коли писок пустий», — кажуть про доброго робітника, але балакуна. «Сидіти зложивши руки» — нічого не робити. «Я своїми руками скрізь собі світа знайду», — каже людина, певна своєї працездатности. «Без його рук тут не обійшлося», — кажуть про людину. що брала участь в якійсь справі, хоч і потаємно (Ів. Франко «Прип.» III, 45, 47, 50, 52).

Але руки — добрий прилад не тільки. щоб працювати щось робити. але й щоб когось побити, чи то в власній обороні, чи то в нападі: «Аж мені руки сверблять. так бим його тріснув». каже розгнівана людина, готова вдарити. «Не минеш ти моїх рук», — кажуть, коли хтось хоче битися. «Будеш мої руки тямити руський місяць», — себто, наб'ю так, що довго пам'ятатимеш (там же, 45, 48, 49).

Як найважніша, після голови, частина людського тіла, рука, чи руки. часто виступають, як емблема, чи знак власности. В давнину, на документи прикладали руку, або відтискуючи її, або робили її обрис. Звідти ще й досі зберігся в нас вираз: «. . . І руку свою приклали». Почасти належить сюди й звичай РУКОБИТТЯ (про це нижче). Всяка річ, що знаходиться в чийомусь посіданні. перебуває, як кажуть, «в його руках», себто

в його власності, чи — в дальшому розвоєві цієї символіки — в його власті: «Взяв його добре в руки», — кажуть про когось, що обмежує чиюсь сваволю· «Він там у добрих руках. — себто,, з ним там добре поводяться, чи його добре виховують. «Дістати когось у свої руки». — осягнути власть над кимсь. «Пішло з рук до рук», — себто, міняє власника. «То все в Божих руках». себто, все залежить від Божої волі». З тим в'яжеться й забобонна прикмета: «Коли молодий при шлюбі тримає молоду за руку, то він буде старшувати, а як молода молодого, то навпаки.» (Ент. Зб. НТШ. У, 199) Ця прикмета має під собою психологічні підстави.

Але тому, що руки символізують власність, посідання. символізують вони також здатність давати чи не давати, себто скупість. або, навпаки, щедрість, гойність Затиснена в кулак рука — скупість, широко розкрита — щедрість. Якщо свербить долоня правої руки — отримаєте гроші, якщо свербить ліва — видаватимете гроші (М. Сумцов в К Ст. 1890. I. 86). Те саме в Італії, Болгарії, Норвегії.

В залежності від цього купецький вираз. «аби з рук збути» означає віддавання краму без особливого зиску, бо він надто залежався, або надокучив. «З легкої руки дати» — дати щиро». «Одною рукою дає, а другою відбирає» — кажуть про лихваря.

Отже, руки не тільки дають, але й беруть. І то по праву, чи без права, чесно, чи нечесно. Тому й говориться про «чисті руки», що нічого чужого не брали, ні в чому не завинили, і про «руки нечисті», що забруднилися крадіжкою, чи лихварством чи взагалі незаконним привласненням Про злодіїв просто кажуть, що вони «задовгі руки мають», або «липкі руки мають»· Зрештою — «кожна рука до себе горне» себто кожний дбає насамперед про себе «Руки загребущі, очі завидющі», — кажуть про ненаситного деришкіру, глитая

Проте «довгі руки» бувають не тільки г злодіїв, але й в людей, що мають вплив можуть далеко дістати. З другого ж боку кажуть: «У нього закороткі руки». — себто у нього замало сили замало впливу. «Тут мене його рука не досягне», — себто, сюди його впливи не сягають. «Зазирати комусь у руки», — жити чужим коштом або чекати на подачку. «То все через його руки переходить», — себто, він має нагляд у тих справах, він за те відповідає. Але служать руки й символом уникання відповідальности: «Він від того руки умиває». Найбільш відомий історичний приклад Пилата, що вмив руки в Христовій справі. В церковній іконографії можна бачити іноді дві руки над чашею: це власне символ вмивання Пилатових рук, а також емблема розп'яття, що з того послідувало.

Вдавнину невольникам, полоненим в'язали руки. Звідти й тепер кажуть: «У нього руки зв'язані». — себто він не вільний не може робити так, як би хотів· «Розв'яжи мені руки» — каже хтось, прохаючи про звільнення від взятого на себе зобов'язання. Відповідно до цього й женитися — в'язати собі руки», відмовлятися від парубочої та дівочої свободи: «Ходімо до церкви, зв'яжемо руки» (Чуб. У, 77). Вираз цей походить про те не з цієї символіки, а з того, що священик, при вінчанні, обводячи пару навкруги аналоя. в'яже їй руки хусткою.

Взагалі ж держатися за руки — значить товаришувати. допомогати один одному. «Ідуть рука в руку» — кажуть про людей, що працюють у згоді. «Подайте собі руки хай буде згода між вами» — кажуть мирячи посварених. Але з другого боку: «Не варт він того щоб йому руку подавати» — кажуть про нечесну чи підлу людину. Сюди ж відноситься й вираз: «Не хочу ним рук паскудити» — себто не хочу з ним мати ніякого діла, або не хочу його бити, бо він того не вартий Добровільна подача руки з боку дівчини означає її згоду на шлюб. В величальних піснях про дівчину часто приходить ця тема: «Плила Олена краєм Дунаю, вийшов до неї батенько її: дай мі рученьку, моя доненько! — Ручки не даю, я сі плаваю». Те саме відповідає матері братові, сестрі. аж нарешті приходить милий: «Ручку вже даю вже випливаю. . .» (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I. 265).

На сватанні, якщо погоджуються на весілля. — подають собі господарі руки, на знак згоди, а староста перетинає руки хлібом» (МУЕ НТШ. У, 12). На заручинах вже молоді « на знак згоди, подають собі праві руки, які староста перетинає хлібом» (там же, 13). І на торзі, на знак згоди, перетинають руки (див. РУКОБИТТЯ).

Давали руку також на запоруку вірности: «Я дав йому руку на то», — себто поручився за щось, дав слово. Вдавнину послухи, себто свідки якщо неписьменні, подавали на потвердження свого свідоцтва, судді. чи хто за нього, праву руку, і тим давали ЗАРУЧНИЙ ПІДПИС. В багатьох випадках вимагалося й прикладування руки. про яке згадувалося вище. В усякому разі. людина ручилася за другу на суді. ставала за неї ПОРУКОЮ, однаково, чи обмежуючись голословним свідоцтвом з подаванням руки. чи цілуючи при цьому хрест чи Євангелію. чи сиру землю, скріпляючи тим свої слова присягою. Звідти й вирази: «Держати чиюсь руку»: та «грати комусь в руки», себто підтри-

мувати когось, бути з кимсь у згоді. Без відношення до повищої символіки, має подібний зміст і вираз «рука руку мие» — згода між злодіями.

В народі вірили, що коли який злочинець умирав, непокараний за свій злочин. то виставляв по смерті руку з гробу, домагаючись кари. Звідти прокляття: «Бодай єсь руку з гробу виставив!» (Ів. Франко» III, 45).

«Сидіти з зложеними руками» — нічого не робити. відпочивати. Але складають руки і по смерті, на грудях покійникові. Звідти вираз: «Вже хіба як руки на грудях зложу, то тобі догожу», — каже нещасна жінка, що не може догодити свойому чоловікові (там же).

У нас люди загально вірили, що є люди «добрі» й «недобрі на руку»: «Тото добрий він на руку — що раз. . . . У нього варто купити. . . Я, як купила у нього чорну курку, що вже шостий рік несеться і без когута, і не квокче, лиш несеться» (Етн. Збір. НТШ. XXXIV, 156). Тому кажуть теж: «То він дістав із доброї руки. . . . » (Франко. III, 47). «Піти рукою», мати удачу, щастя. «Недавно ся оженили, не пішло рукою: пішла жінка за пшоном, а я за мукою. . . » (Номис, 8855).

Український нарід дуже розріжняє праву й ліву руку. Правою рукою людина бере й дає, права рука їй в усьому допомогає, тому й про людину, головного помішника в якійсь справі часто кажуть: «Це моя права рука». «Лівою ж рукою не годиться нічого подавати іншому, бо то йому не вийде на добре; не годиться також лівою рукою їсти А хто б перехрестився лівою рукою, той би до себе дідька прикликав» (Етн. Зб. НТШ, У. 189).

На давніх християнських пам'ятниках жестикулює тільки права рука, бо за правилом одідиченим від античного красномовства, лівою рукою не можна робити жестів (ЖМНП р. 1895, IV, 262). Про те, що індуси їли тільки правою рукою і не сміли їсти лівою, згадував уже Марко Польо (II, 278). Писав про це й тверський купець Нікітін: «А їдять усе правою рукою, а лівою ні за що не береться» (с. 336). У Шастрах є безпосередній припис: не торкатися страв лівою рукою, а хто набрав би води лівою рукою і випив би її. поповнив би не менший гріх, як коли б випив вина (Мінаєв «Старая Індія» в ЖМНП р. 1881, VII, 44 — 45).

«Вдаритися об поли руками» — вияв здивування, або розпачу. «Сплеснути в долоні» — вияв радости або здивування. «Але як хто опівночі на дворі сплеснув в долоні, то б йому злий дух обізвався» (Етн. Зб. НТШ. V. 181). «Взятися руками за підбоки» — вияв веселого, гарного настрою, або виклику.

РУКАВ — частина верхнього одягу, що вкриває руку від плеча до долоні. В наших українських приповідках рукав — символ гойности, великої кількости: «Сніг. як з рукава», себто дуже сильний сніг. «Говорить, як із рукава сипле», — говорить швидко й багатослівно.. «Того тобі з рукава не висиплю», — себто, це річ не така легка. Ці приповідки походять із тих далеких часів, коли наші прадіди носили одяги з дуже широкими рукавами, які служили одночасно й за торби, в які складалося чимало добра. Бувало, що хтось так необережно вимахував рукою. що нараз усе, що було в рукаві, вилітало звідти нестримно й дуже мальовничо. Приклади цього часто зустрічаються в давніх наших казках. До тих же часів відноситься й вираз «Закочувати рукави», себто братися енергійно за працю, що її з тими довгими й широкими рукавами ніяк не можна було б викона. ти.

РУКАВИЦЯ, РУКАВИЧКА — додаток до одягу, що вкриває руку з пальцями до плесна, а іноді й до ліктя. Рукавиця — слово загально - слов'янське, що вказує на її давнє походження. викликане потребою охороняти руки від колючок, а на півночі від холоду. Ксенофонт висміював звичай персів вбирати рукавиці, не розуміючи їх потреби під весняним небом Аттіки. В пізніші часи рукавиці стали річчю елеґантности і моди, що робила руку гарно змодельованою під м'якою шкурою, нерідко прикрашеною мережами та шовками. В Україні, як і в інших країнах був дуже поширений звичай, здоровкаючись, здіймати з руки рукавичку. Походження цього звичаю, до деякої міри, релігійне Жиди, Мойсеєві сучасники, мусіли, приносячи присягу. здіймати рукавиці, щоб мати чисті руки, на знак, що їхнє сумління чисте. Аквісґранський собор заборонив був християнам носити рукавиці, і був час, коли до французького двору не можна було приходити в рукавицях, бо коли б король захотів подати кому руку, мав би зустріти чисту руку людини, а не шкуру звірини. Кидати комусь свою рукавицю у всій середньовічній Европі означало виклик на двобій.

РУКОБИТТЯ — звичай, що скріплює довершений торг: «Коли селяни, купуючи або продаючи, щось сторгують, належиться вдарити по руках. бо без того торг не важний. Тільки тоді, коли обидві сторони вдарили по руках. жодна не може вже більше взяти свого слова назад». (Етн. Зб. НТШ, У, 199). Такий самий звичай рукобиття існував вдавнину не тільки в нас, а, як засвідчує Судна Новгородська Грамота 1471 р., і на півночі. Існував він і в Німеччині: «Рукобиття, — писав Грімм, — служило загальним скріпленням всіх умов і обіцянок, для яких звичай

не приписував іншого. більш урочистого символа» («Деутше Рехтсальтертюмер» ст 138, 605). Існувало рукобиття і в Франції· «Потиснення правої руки» вживалося і в персів та індусів. як найважніша порука. Отже цей звичай можна вважати ще пра-арійським (ЖМНПр. 1905, VI, 351 - 52). Рукобиття споріднене з ПОДАЧЕЮ РУКИ взагалі.

РУКОПОЛОЖЕННЯ — обряд свячення в духовний чин. А. Річинський писав: «Лист Єроніма Стридонського (331 - 430) . . . твердить, що в Єгипті аж до IV ст· єпископа Олександрії рукополагали пресвітери; правда. це свідоцтво зредаґовано неясно, і ріжні автори тлумачать його ріжно. . . А втім свідоцтво Єроніма не є одиноким. Север (коло 500 р.) каже, що в Олександрії колись єпископа рукополагали пресвітери, і тільки в останні часи запроваджено хіротонію єпископську. Лявсаїк теж оповідає. як єретики посуджували перед старцем Піменом єпископа Олександрії за те, що він дістав свячення від пресвітерів. — і старець на те промовчав. . . Поставлення олександрійських патріярхів руками 12 пресвітерів аж до часів Олександра Олександрійського, стверджує також патр Євтіхій (X ст.) · . . («Проблеми укр. рел. свідомости»., ст. 28, 30). Цей давній звичай Олександрійської Церкви застосовано в 1921 р. в Києві, коли єпископи московської церкви в Україні відмовилися висвятити єпископів для Української Автокефальної Церкви. Тоді було висвячено рукоположенням всіх присутніх на соборі священиків митр. Вас. Липківського та архиєп. Н. Шараєвського Проте Всеукраїнський Церк· Собор виніс тоді постанову, щоб надалі висвячення церков нослужителів УАПЦ відбувалося звичайним архиерейським рукоположенням, і що тільки для двох перших єпископів зроблено виїмок взорований на першоапостольських звичаях, тому, що Україна в той час залишилася була без єпископів.

РУЛІКОВСЬКИЙ ЕДВАРД (1825—1900) — польський письменник. археолог і етнограф, дослідник Правобережної України. Залишив низку історично - статистичних описів міст і містечок Київщини спеціяльно «Опис Васильківського пов.» та збірник цінних етнографічних записів.

РУМУНІЯ — придунайська та причорноморська держава, заселена РУМУНАМИ. потомками давніх даків та тракійців, сильно помішаними з ілірійцями та слов'янами. Тепер Румунія — сателіт СССР, але до другої світової війни вона була конституційною державою. Постала вона в 1861 р. з об'єднання МОЛДАВІЇ з ВОЛОЩИНОЮ з кн. Кузою на чолі, під зверхністю Туреччини.

Після детронізації Кузи в 1866 р., князем став Карл Гогенцолерн (до 1914 р.). Берлінський Конґрес 1878 р. визнав незалежність Румунії і прилучив до неї ДОБРУДЖУ (див.), але Басарабія перейшла до Росії. 1881 р. Румунія стала королівством. У першій світовій війні кор. Фердинанд (1914-1927) виповів в 1916 р. війну Австрії, але був примушений підписати некорисний мир у Букарешті 7. V. 1918. У Версальському мирі 1919 р. Румунія дістала Семигород, Басарабію й Буковину. Після короля Фердинанда був королем малолітній Михаїл (1927—30), далі Кароль II (1930—1940) і знову Михаїл. При цьому останньому советська армія 13. VIII. 1944 р окупувала Румунію. Михаїл був примушений зректися 20. XII. 1947 р. і виїхати закордон. після чого Румунія була цілковито скомунізована і зробилася московським «сателітом».

В наслідок першої світової війни в Румунії знайшлася українська Буковина з м. Чернівцями, Вижницею, Кицманом Серетом, українські повіти Басарабії з містами Хотин, Кишинів і Акерман; колишня марморошська округа, заселена українцями, та сумежні з Басарабією українські села Добруджі. — що дає разом, за дуже обережними підрахунками понад 1 мільйон українців, що були тут автохтонним населенням. яке від IX ст. належало перше до Київської Держави, а потім — протягом XII—XIУ ст. — до Галицько - Володимирського королівства. Щойно в XIУ ст. стали тут з'являтися в прикордонних смугах румунські колоністи. За паризьким договором з 9. XII. 1919 р. Румунія. перебираючи ці землі ,зобов'язалася зрівняти всі національні МЕНШИНИ (див.) у правах із румунською більшістю і забезпечити їм змогу національно - культурного розвитку. Одначе, Румунська держава тих зобов'язань не додержала: у Басарабії та Буковині заведено постійний стан облоги, і всі попередні — за Австрії — українські здобутки було знищено, а одночасно окремими законами та адміністративними розпорядками розпочато систематичну румунізацію українського населення. В Басарабії всі українські школи (в 1920 р. було їх 200), перемінено на румунські. Видавання українських книжок і часописів заборонено. В Буковині, що за Австрії мала в 1918 р. 218 народніх шкіл з 800 клясами і 40.000 учнів, та 3 українські гімназії (поруч багатьох приватних середніх і фахових шкіл), 2 учительські семінарії і 4 українські катедри в Черновецькому університеті, свого окремого українського православного митрополита і власних українських священиків, що правили по цер

квах по українськи, — все це було також знищено. У першу чергу знесено українське самоврядування з курією й шкільною секцією та заведено румунську адміністрацію. Край штучно поділено на 5 префектур, де урядування перейняли румуни, що зовсім не розуміли української мови. Усіх вищих урядовців української національности звільнено, а нижчим заборонено вживати українську мову навіть у приватних розмовах. У всіх установах, навіть у громадських радах чисто українських сіл, заведено румунську мову, а всі права української мови скасовано перше без жодного закону, а потім затверджено декретом 17. V. 1922 р. Навіть у суді заборонено українську мову. У 1926 р. заборонено адвокатам вживати українську мову. Заборонено вживати українську мову і по церквах. Всі українські кооперативи й господарські спілки підпорядковано румунським економічним центр. установам, які розподіляють прибутки з українських джерел на некористь українців. (Д-р З. Кузеля в «Розб. Нації», 1928 ст. 321—25).

2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР постановила: «Включити північну частину Буковини і Хотинський Акерманський та Ізмаїльський повіти Басарабії до складу Укр. Рад. Соц. Республіки. . .»

Після цього в Румунії залишилися з українським населенням тільки півд. Буковина, Марморощина, Банат і Добруджа. В 1960 р. в Румунії нараховувалося ще 120.000 українців. І було там тоді 120 українських шкіл, в Сіґоті і в Сереті — український теоретичний і педагогічний ліцей, в Сучаві на теоретичному, а в Букарешті на філологічному факультеті викладали українську мову. Вже створилася українська інтеліґенція з молодих учителів, що закінчили середні вищі педагогічні школи. У Радовецькому та інших районах, де живуть компактно громади української національности, є й окремі школи з українською мовою викладання. («Віра і Культура» 1961, I, ст. 33). Див. ТРАНСДНІСТРІЯ.

РУМ'ЯНЕЦЬ — природна рожева здорова цера, головний атрибут дівочої краси: «А в рум'янцю така сила, що всі квіти погасила» ((Чуб. У, 38). «Біда в кого жінка бліда, а в кого рум'яна, кажуть — всім кохана». (Номис, 9124).

РУМ'ЯНОК, РОМЕН (Матрікаріа) — кошикоцвітна рослина, подібна до РОМАНА (див.), тільки менша й з пукластою серединою цвіту; дуже запашна. Вивар із рум'янку п'ють, як лік проти недомагань травлення і проти болів, також полошуть ним рани. «Відвар рум'янку з горілкою дають пити вагітній жінці для полегшення породу» (МУЕ НТШ. VIII. 20). Рум'янок, як лікувальна рослина булал відома вже в Єгипті за 4.000 років до Хр., а в Ірані та в Індії за 2.000 р. до Хр., а в жидів за 1.700 р.

РУМЯНЦЕВ ПЙОТР, граф (1725 - 1796 — генерал - губернатор України після скасування гетьманства в 1764 р. З його наказу зроблено так званий Румянцевський перепис, чи ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОПИС України що мав завдання розмежувати козацьке та селянське населення України і встановити їх маєтковий стан; заповнивши понад 1.000 фоліянтів зібраних протоколів, цей перепис став неоціненним джерелом для економічної історії Лівобережної України. З доручення Катерини II Румянцев мав запевнити дохідність з поміщицьких маєтків у користь царського скарбу і остаточно прикріпити селян до землі, щоб вони не могли переходити від одного поміщика до другого. Протягом свого 20-літнього урядування в Україні Румянцев з найбільшою наполегливістю виконував також доручення Катерини II «старатися викоренити серед українців погляд на себе, як на нарід, цілком відмінний від москалів». Хоч це йому легко не йшло, і він скаржився на «малоросійських дворян», що вони «при всіх науках і в чужих сторонах обращеніях, зістались козаками й заховали любов до своєї власної нації і солодкої отчини, як вони її називають», і що «ця невелика купка людей інакше не відзивається, як тільки, що вони найперші на цілім світі, і що нема від них нікого дужчого, нікого хоробрішого, нікого розумнішого і що. . . все, що в них, то найкраще». Обурення Румянцева супроти тих українських патріотів було таке велике, що навіть Катерина II вважала потрібним його заспокоювати, висловлюючи надію, що з часом «охота до урядів, а особливо до жалования (платні за урядову працю, Є. О.) переможе ці погляди старих часів. . .» І вона не помилилася. . . В турецько - московську війну 1768 - 74 рр. Румянцев став на чолі російської армії і, при помочі гетьманських та запорізьких козаків, здобув Крим, Молдавію та Волощину Коли акцію було перенесено за Дунай, на болгарську територію, Туреччина мусіла ратуватися миром в Кучук - Кайнарджі (1774) В наслідок цього миру Росії признано частину чорноморського побережжя, а Крим опинився під московським протекторатом, що закінчився в 1783 р. остаточним прилученням Криму до Росії. Румянцев дістав титул Фельдмаршала і прізвище ЗАДУНАЙСЬКОГО, а на другий рік після Кучук - Кайнарджінського миру, в 1775 р. було знищено Запорозьку Січ: це була нагорода запорожцям за їх блис-

кучу участь в війні проти турків, що під командою полк. Третяка одержали перемогу над турецькою фльотою в 1770 р., виказали себе як не можна краще в боях під Очаковом і взяли Кафу, про що москалі й не мріяли.

Восени 1780 р. було наказано Румянцеву опрацювати плян переміни колишньої Гетьманщини в російські губернії. В 1781 р. скасовано МАЛОРОСІЙСЬКУ КОЛЕҐІЮ (див) як уже непотрібну, генеральну й полкову управу, і Гетьманщину розділено на три НАМІСНИЦТВА — Київське, Чернігівське та Новгород - Сіверське, поділені в свою чергу на повіти, визначено там суди й палати на московський зразок: замість військового суду — палати «уґоловні» та «гражданські», в кожній губернії, замість судів ґродських і земських — суди «уїздні»; замість скарбу військового — казьонні палати ітд. В 1783 р. скасовано 10 козацьких і 3 компанійські полки і перемінено їх на полки карабінерів, з обов'язковою шестилітньою службою, як перед тим слобідські полки перемінено на полки гусарів. Полковників козацьких звільнено, надавши їм чин БРИҐАДИРА, іншій старшині залишено на вибір — служити в нових реґулярних полках або звільнитися від служби· козаків залишено, як осібний стан военно-служебного селянства, що з нього комплектувалися нові полки, — все інше селянство прирівняно до селянства московського і остаточно закріпачено. Того ж самого року зрівняно українські міста з московськими, а 1785 р. українську старшину з московським дворянством. Давнє обмежування автономних прав української Церкви закінчено в 1786 р. відібранням манастирських та владичих маетностей (див. АРСЕНІЙ МАЦІЄВИЧ), і манастирям визначені штати: скільки ченців в них має бути, і на них призначено платню з державного скарбу, а маетності відібрано до того скарбу. (Див. КАТЕРИНА II).

РУНДУК, ҐАНОК — невеличка ґалерійка перед вхідними дверима з піддашшям, що тримається звичайно на різьблених стовпчиках, і що до неї ведуть з подвір'я кілька східців: «Княгиня зайшла з рундука на зустріч гостям» (Куліш «Чорна Рада»).

А в народній пісні, замість рундука фігурує ґанок: «Ой сиділа Марійка на ґанку та краяла червону китайку».

«Ґанок — невідмінна приналежність гуцульських та більшости бойківських хат. У північній та середній смузі України ґанка або зовсім нема, або його заступає невеличкий надвіс над вхідними дверима; а в півд. Україні ґанок з'являеться знову, але вже у вигляді легенької ґалерійки вздовж усієї передньої, а іноді й бічної стіни хати, і має самостійний легенький дашок (ПІДДАШШЯ, Є. О.). В Карпатах ґанок завше міститься під спільною стріхою з хатою, до половини буває закритий, і його підтримують майже завше різьблені стовпчики, що впираються вгорі в горизонтальні бруси, які тримають на собі стріху. . .» («Студії. . .», ст. 99).

Рундук — також будка на базарі для продажу ріжного краму.

РУНИ — найдавніше письмо германів. Вживалося його найбільше в Англії та в Скандинавії. Як засвідчують археологічні знахідки та свідоцтва ченця Храбра та араба Ан-Надіма, вживалося рун і в передхристиянській Русі, особливо в ґотів.

РУП — РЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ, створена 11. II. 1900 в Харкові. Основоположниками її були Дм. Антонович, М. Русов, О. Коваленко, Л. Мацієвич, Ю. Коллярд і Дм. Познанський, харківські студенти. Проте душу в неї вдихнув, за виразом Ю. Коллярда, М. МІХНОВСЬКИЙ (див.), з його брошурою «Самостійна Україна», дарма, що сам членом РУПу не був і не став, а в 1902 р., переконавшись, що РУП відійшла від самостійницьких позицій, створив нову — Українську Народню Партію, до якої відійшли більш націоналістичні члени РУП. Відмовившись офіційно в 1903 р. від гасел самостійности, РУП перейшла на програму автономности, проголосивши одночасно, що «РУП визнає основні прінципи, конечні цілі й тактику міжнародньої соціял-демократії». В 1904 р. від РУП відколюється група Баска - Меленевського та Скорописа Йолтуховського, яка твердить, що національна програма РУП «затемнює клясову свідомість українського пролетаріяту» і під назвою Української Соц. - Демокр. Спілки зливається з Російською Соц. Дем. Партією. Решта РУП-івців, зібравшись на з'їзд в грудні 1905 р., перемінила назву РУП на назву «Українська Соціял-Демократична Партія». Вона залишилася незалежною від російської соціял - демократії, ставилася вороже до «Спілки», але в її політичній програмі стояло вже гасло не самостійности, а автономности в межах Російської імперії.

Партійними органами РУП були часописи «Гасло» в Чернівцях (в 1902 р. вийшло 12 чисел, в 1903 — 5), а потім «Праця» (в рр. 1904 - 05), де (ч. 11) з'явилася стаття С. Войниловича (Дмитра Антоновича) під заг. «Неіснуюче питання». В ній цей колишній основоположник РУП доводив, що національне питання вигадала буржуазія, щоб затемнити клясову свідомість пролетаріяту. На цю статтю блискучу відповідь дам М. Порш (чч. 13

—14), що перебрав ідеологічний провід РУПу.

Про значення РУП в історії українського національного руху писав В. Дорошенко, відводячи їй тут «почесне місце», бо вона — — «перша понесла в широкі українські народні маси (на Наддніпрянщині) політичні кличі; перша взялася до організування цих мас і кермування їх виступами; перша кинула поміж ними вільну, незалежну українську книжку, український часопис і відозви, не оглядаючися на люті цензурні пута, наложені царським урядом на українське друковане слово; — перша, по Драгоманові, утворила політичну літературу, друкуючи її то за кордоном, чи то по своїх тайних друкарнях в Україні. Значення РУП для Вел. України під цим оглядом можна порівняти зі значенням давньої радикальної партії для Галичини з тою тільки ріжницею, що всеж Галичина належала до як-ні-як конституційної держави, а Україна до абсолютистичної, де ті самі вчинки, за які в Галичині або не було кари, або, як і була, то невеличка, каралося вельми жорстоко, отже й виступи РУП-івців вимагали відповідно більшої відваги й рішучости, бо вже сама належність до партії була злочином! Та є ще одна заслуга РУП: вона не тільки розбудила Україну до політичного життя, але заразом заховала для неї масу революційно - настроєної молодіжи, яка без власної української революційної партії пішла б шляхом Желябових та Кибальчичів і марно пропала б для рідного краю. Завдяки РУП спинилася масова дезерція української інтеліґенції в російський табор. Україна дістає згодом невидану ніколи перед тим лаву робітників на ріжних полях народнього життя, що повели її шляхом незалежности». («Діло» 14. I. 1930).

РУСАЛІЇ — свято РУСАЛОК (див.), що в нас було зв'язане з ЗЕЛЕНИМИ СВЯТАМИ (див.). В кінці травня, місяць по Юрію, в деяких римських календарях значилося свято рож - — РОЗАЛІА — початок літа і одночасно день поминання предків — ПАРЕНТАЛІА. З огляду на те, що поминальні відправи часто переходили в забави зі скоморохами та в ТРИЗНИ, себто воєнні грища, поминальний характер Русалій зарисовується досить ясно. Як новорічні коляди — перейшли на Різдво, так це поминальне свято перейшло на свято Тройці — на СВЯТУ НЕДІЛЮ, і зробилося передусім великим поминальним святом. А тут приходить і другий день мерців, що виходять на світ, «як жито цвіте». Від назви свята ці мерці одержали назву РУСАЛОК. Але, як і в ДІДЬКАХ, в тих русалках помішалися уявлення про душі померлих нехрещених дітей із водяними та пільними німфами, і назва Русалок та МАВОК (див.) чи НЯВОК від НАВЬ — мерлець, змішалися між собою.

М. Грушевський констатував, що останніми часами спеціяльно русалкам і мавкам був присвячений четвер на Святому Тижневі: це РУСАЛЬНИЙ або МАВСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ, що відповідав НАВСЬКОМУ четверговi на Великодніх святах. Подекуди спеціяльним святом Русалок був десятий понеділок, два тижні по Зелених святах. Тоді не працювали, щоб не гнівити русалок, які могли б пошкодити ниві, а так вони її берегтимуть. Тут з водяними русалками ясно змішуються пільні німфи. На їх шану місцями справляли обід на полі, або клали хліб на межі. . . (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 187—88).

Найдавніша згадка про наші Русалії знаходиться в київському літописі під р. 1067. Згадував про них і св. Кирило Туровський. По поясненнях до посланій ап. Павла XIII ст. теж згадують русалії: «коли грають русалії, або скоморохи, або п'яниці. . .»

На думку В. Петрова, Русалії були хліборобським святом квітнення — колосіння жита: «Час, на який нав'я виходило з води і переходило на поля, визначав термін, протягом якого можна було безпечно купатися в річці, не боячись, що померлі (нявки, русалки) затягнуть у глибину до себе. Натомість, в той час, коли нав'я було у збіжжі, годилося уникати ходити по полях, русалки могли затягти до себе. . . У чехів казали, що в той час, як починає квітнути й наливатися хліб, на полі з'являється ЖИТНЯ БАБА. У німців так само фігурує ЖИТНЯ МАТКА, ЗБІЖЕВА БАБА, що перебувають у збіжжі. Ця номенклятура уточнює сенс наших уявлень про русалок - мавок, як саме «рожальниць збіжжя», «житніх матерів». Як і кожне інше обрядове грище, нав'є свято було імітаційно - репрезентативним, відповідно до тваринних, або рослинних уявлень про житніх матерів. (Леґенда про Ніфонта). . Дівчата, що репрезентували мавок, передягаючись, одягали вінки й підперізувалися перевеслами з трави, або збіжжя. Русальня пісня чітко фіксує зв'язок обряду вінкоплетин і колосіння жита: «да наше житечко в колосочку, да наші дівчатка в віночку. .» Якщо вступним епізодом був епізод кликання й проводів русалок на полі, то кінцевим був відхід, зворотне повернення нав'я в річку. . .» (ЕУ. ст. 260).

РУСАЛКИ — водяні дівчата, що ними ставали в українській народній мітології душі утоплениць та померлих нехрещених дітей. Сама назва русалок пізнішого походження, бо походить від запозичених РУСАЛІЙ (див.), але віра в них давня: вже Прокопій, візантійський історик VI ст. згадував, що слов'яни, на-

ші предки, віддавали культ «німфам». Всі русалки, незалежно від того, якої статі були не хрещені діти, уявлялися — як дівчата. Всі вони гарні з лиця, з русими, чи зеленими косами, з осоки, довгими аж по коліна і з зеленими або чорними очима. Ходять вони або цілком голі, прикриваючись тільки тими своїми косами, в вінках із осоки та зілля, або в одній сорочці. Проте іноді з'являються і в справжньому дівочому вбранні — в плахті, в сорочці, в червоному намисті.

Часто русалки представляються і як малі діти. Вони скачуть одна проти - одної, плещуть у долоні і співають: «Не мий ноги ногою, не сій муки над діжою! Ух, ух, солом'яний дух, дух. Мене мати уродила ,нехрещене положила».

Майже ввесь рік русалки живуть під водою, на дні рік, і тільки весною у Чистий Четвер виходять на суходіл і гуляють по ночах до Петра. Бавляться вони тоді на березі ріки з хвилями, вилазять на дерева, гойдаються на гіллі, бігають по траві, ніби вітер , співають пісні і чарують ними чоловіків та парубків: хто чує той спів, не витримує його чару і йде на нього, а русалки залоскочують необережного на смерть. Залоскочують вони й дівчат, коли спіймають несподівано коло води. Наскочивши на дівчину, питають: «Полин чи петрушка», якщо дівчина догадається сказати «полин», то русалки втікають, бо бояться полину (тому дівчата повинні його носити, коли літом ходять полями), а як скаже «петрушка», русалки залоскочуть. Іноді запити бувають і складніші: «Ой біжить, біжить мала дівчина, а за нею да русалочка: — Ти послухай мене, красна панночко! Загадаю тобі три загадочки. Як угадаєш, до батька пущу, не вгадаєш — до себе візьму. Ой, що росте без кореня, а що біжить без повода, а що цвіте без цвіту? Камінь росте без кореня, вода біжить без повода, папороть цвіте без цвіту. Панночка загадочок не вгадала, Русалочка панночку залоскотала. (Чуб. 180—190)

Русалки люблять танці. Де русалки танцюють, там ще краще росте жито, а трава зеленіє, як рута.

Русалки люблять прясти, люблять полотно, нитки, прядиво, часом і крадуть прядиво, щоб прясти: розстеляють на траві коло криниць полотно, вмочивши його в криниці. На Зеленому тижні сидять вони на деревах і просять у людей сорочки або намітки. І ще при кінці минулого століття вішали русалкам на деревах полотно, рушники, сорочки, нитки, а хто спізнився б того тижня в лісі та стрінувся б там із русалками, повинен би був кинути їм хусточку, або одірвати шматок одягу.

На Харківщині розріжняли русалок утоплениць, що вже мали ім'я, від русалок безіменних з нехрещених дітей. Ці останні не мають у собі нічого естетичного, не мають волосся і страшні на вигляд. На своє свято, 10 травня, вилазять вони з води, бігають по полях і лякають людей, а, кого зможуть, то й залоскочуть Залоскочувати можуть до першого грому, а потім уже — ні. Напередодні Купала русалки з утоплениць розкладають огонь і скачуть через нього, як люди. Але безіменні хапають попіл із іскрами і посипають, ним собі голови, щоб росло волосся, а потім знову скачуть у воду. Коли якась із них загубить іскру, а людина потім надійде на те місце та наступить на неї так, що іскра пристане до підошви, русалка вимагатиме під вікном: «Віддай моє!» Ходитиме, аж поки грім не загримить. (Іванов «Разкази о домових і т. д.» 1893, 46—47).

Четвер Зеленого тижня це був — РУСАЛЧИН або МАВСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Цього дня не працювали, щоб не образити русалок, а ввесь той тиждень, якщо й купалися, то в товаристві. На Русалчин Великдень жінки, що втратили когось із дітей, збирали дітей із околиці і частували їх варениками та ріжними лакоминками. Русалчин Великдень звали ще й СУХИМ ЧЕТВЕРГОМ, бо того дня ті мертві діти просихали, а то їм усе було мокро. (Венгрженовський в К. Ст. 1899, 205—8) Купання на Русалчин Великдень сприяло проти посухи («Основа» 1861, X. 47).

На Чернігівщині у Сухий Четвер на Зеленому тижні водили по селі русалку. Починали перед обідом і ходили до пізнього полудня (год. 16—17). Русалкою була дівчина, вся вбрана в червоне, а до того й в нове. Вона ходила по всьому селі з піднятими над головою і перев'язаними червоною хусткою руками, з вінком на голові. Вона намагалася, щоб люди її не впізнавали і тому мала заслонене обличчя, зустрічаючись із ким, не говорила, а тільки вклонялася. Іноді ходили вкупі й 2, 3, 4 русалки, а за ними, розуміється, юрби дітей (МУЕ НТШ. XVIII, ст. 134—5; Етн. Зб. НТШ. XXXII, 398).

Цей звичай відповідав тому, що в піснях, які співали того тижня, звалося ПРОВОДАМИ РУСАЛОК: «Проведу русалочок до бору, Сама вернуся до дому. . .» Або: «Проводили русалочки, проводили, щоб вони до нас не ходили, да нашого житечка не ломили, да наших дівочок не ловили. . .»

Проводи русалок були знані більше на півночі, ніж у нас, і Сахаров відмітив, що цей обряд відбувався в Клечальну суботу (Сахаров, II, 196). Аненков ставив його в зв'язок із очисним обрядом Костроми, нашого КОСТРУБОНЬКА (див.).

Проф. Л. Білецький писав: «Крім поминання, в обряді русального тижня ховається ще й ОЧИЩЕННЯ. Останнє можна з'ясувати

тим, що коли покійних родичів стали ховати на цвинтарях, попереднє місце їх похорону (ліс, роздоріжжя, межа і т. д.) стало місцем похорону ріжних самогубців. На душі цих померлих незвичайною смертю і перенісся персоніфікований образ русалки, але душі самогубців на тому й на цьому світі не мають спокою: вони блукають і мстяться на людях; прогнання їх, захист себе від них є не що інше, як прогнання нечисти. Цим можна пояснити, чому саме русалка перейшла до обряду очищення, як осібний тип напасти, від якої треба себе оберігати. . . І через те обряд проводів русалки займає таке поважне місце серед інших обрядів очищення. В дальшому процесі свого розвитку він злився з проводами весни, набравши в обрядовому відношенні спокійнішого і навіть байдужого характеру». (Л. Білецький «Іст. у. літер.» І, 1947, ст. 85). Див. ТОПОЛЯ.

РУСИЗМ — московське слово, або вираз, у нашій мові. Митроп. Іларіон Огієнко у своїй цінній праці «Наша літературна мова» (Вінніпеґ, 1959) пише: «У підсоветській Україні тепер іде уперта тиха «холодна» війна з українською літературною мовою, щоб накинути їй можливо більше число русизмів, і щоб тим самим зменшити її окремішність. Ця «холодна» війна провадиться головно в школі і пресі, помітно просякає вона і в літературу, особливо в твори тих письменників, що культурою своєї мови мало займаються. Дійшло до того, що тепер в Україні стало небезпечно говорити, що така чи така форма — русизм. Офіційна ідеологія, підтримувана збройним насиллям, така, що росіяни — це «старший брат», вищий і культурніший, а тому русизми в нашій мові — це честь, а не засмічення. Хто з цим не згоден, той «буржуазний націоналіст» та «ворог народу» зо всіма наслідками такої назви. Накидання русизмів в українську літературну мову стало тепер одним із засобів імперіялістичного нищення України. . .» (ст. 251) (Див. ПРІЗВИЩЕ, РУСИФІКАЦІЯ).

РУСИНИ — спочатку назва ПОЛЯН, а потім усіх українських племен княжої України та Литовсько - Польської держави. Згодом ця назва на російській займанщині заникає, і на її місце приходить або національна назва — УКРАЇНЦІ, або офіційна московська назва — МАЛОРОСИ, тим часом, як москалі привласнюють собі назву РУССКИЙ. Натомість в Австро - Угорщині ця назва затрималася аж до першої світової війни, а на Карпатській Україні вона трималася й після другої світової війни. Див. РУСЬ, РУТЕНИ, РОСІЯ.

РУСИФІКАЦІЯ — обмосковлення, що в Україні систематично розпочалося від указу 1720 р. Петра І — «щоб ніяких книг, окрім церковних попередніх видань не друкувати, а ті церковні старі книги з такими ж церковними виправляти перше, ніж їх друкувати, згідно з великоросійськими книжками, **щоб ніякої ріжниці і особливого наречія (діялекту) в них не було. . .»** Цю останню ціль уперто переслідували потім усі московські адміністратори в Україні, включно з комуністичними. А зрештою її офіційно ухвалив і XXII конґрес комуністичної партії СССР в резолюції про «злиття мов і націй». Див. СОВЄТИЗАЦІЯ.

Ю. Шерех писав: «Найлегше розтоплювати чуже в собі, коли проголосити себе понаднаціональним цілим, проголосити національне перейденим етапом, — в суті справи одначе зберігаючи й культивуючи його. Так робить Росія, коли під гаслами інтернаціоналізму провадить невпинну русифікацію; проголошуючи націю знятою або зніманою категорією, вона намагається цим у б и т и національну гордість поневолених націй, а водночас посилено асимілює їх, прищеплює уявлення про вищість російської національної культури, як культури нібито понаднаціональної. У Гоголя в «Одружінні» сваха переконана, що всі святі «по-русски говорили». Хіба не культивує цього погляду, що сто років тому здавався смішним, теперішня офіційна преса, арґументуючи потребу вивчати російську мову тим, що нею писали й говорили Ленін і Сталін: святі нової імперіялістичної Росії? І хіба цей погляд не знайшов свого вислову в тій фразі, якою в СССР підкреслюється загальна зрозумілість сказаного: «Я ж вам на русском язике ґаворю. .» Апеляція до національного проголошується проявом обмежености, реакційности, зашкарублости; національне розглядається в кращому випадку, як синонім провінційного, частіше — як вибух зоологічних інстинктів у людині, чи людському колективі.» (Літ. Наук. Зб. УВАН, І, р. 1952, ст. 151—52). Див. КАТЕРИНА II, МІШАНІ ПОДРУЖЖЯ, РУСОТЯПСТВО, РУСИЗМ, ПРЕЗИРСТВО.

РУСНАК ОРЕСТ (1894—1960) — «буковинський соловій», оперовий співак, ліричний тенор, що співав головно в німецьких оперових театрах Ґрацу, Кенігсберґу, Мюнхену, Берліну, а також у численних концертах, включаючи невідмінно українські пісні та твори українських композиторів. Визначався не тільки красою голосу, а й незвичайно високими нотами. За визвольних змагань був хорунжим УГА. Оперова його кар'єра не бу-

ла довгою, бо в наслідок хвороби серця, почав втрачати голос. Фахові музичні критики Німеччини дуже високо ставили співацький талант Руснака. «Кобурґер Цайтунґ» (Альфред Банг) писав:

«Це було справжнє свято «бельканто» («гарного співу»). Руснак - Ґерлях — тенор з високоспівацькою культурою. Знаменита техніка, ідеальна постановка голосу і віддиху — уможливлюють мистцеві у високих позиціях і навіть у фальцетах давати хвилю тонів потрясаючого, захоплюючого, досконалого звучання. В аріях з «Ріґолетто», «Аїди» та «Марти» він дав теплоту й шляхетність звучання його голосового органу».

Після концерту в Ґрацу, Ганс. Вамлель писав:

«Ще під час своєї праці в місцевому театрі минулими роками, Орест Руснак здобув собі багато приятелів і прихильників, що ним захоплювалися. Тепер він не тільки їх не втратив, але ще збільшив їх число. О. Руснак — хвилюючий тенор з металевими верхами тонів, повний темпераменту, але з м'яким меццо-воче. Він заворожив присутніх. Видно було зачаровані обличчя, промінюючі радістю очі, що прилипали до уст улюбленого співака.

«Спершу приніс нам О. Руснак привіт з своєї Батьківщини. У семи народніх українських піснях, що їх він виконав у рідній мові, відбилась меланхолія і туга за волею українського народу, народу з трагічною історією, поневоленого москалями. Руснак майстерно представив весь трагізм у мистецькій і викінченій формі.

«Після цього, він заблистів як виконавець арій з опер Моцарта, Флотова, Пуччіні, Бізе й ін. Багатством тонів, що вибухали як ракети. Руснак опромінив залю. Оплескам не було кінця, і співак мусів погодитись на кілька наддатків». (Цитати Д. О. Яремчука в «Укр Слові» ч. 954. Париж).

РУСОВ МИХАЙЛО (1876—1909) — син Олександра, один із основників РУП-у, потім діяч Укр .Соц. Дем. Роб. Партії. Крім публіцистичних статтей, праці з політики, етнографії та археології.

РУСОВ ОЛЕКСАНДЕР (1847—1915) — батько укр. статистики, член «Старої Громади» в Києві, визначився як артист - аматор і режисер (постановка «Різдвяної Ночі» в Києві 1873 р.). Автор низки праць історично - статистичного характеру — про українські тракти ХУІІ — ХУІІІ вв., опис Чернігівщини, зокрема — ніженський пов., херсонський повіт, — та етнографічних — про О. Вересая та інше.

РУСОВ ЮРІЙ (1895—1961) — син Олександра і Софії Русових, видатний вчений, фахівець іхтіології. Під час революції разом з В. Шульгиним його вибрано делегатом від Київської Студентської Громади до Центральної Ради. За уряду Гетьмана він був покликаний на доцента зоології та іхтіології в університеті в Кам'янці Подільському. Після виходу на еміґрацію, здобув докторат у Віденському університеті в ділянці філософії. Згодом працював на іхтіологічних станціях в Неаполі та Роскофі, в Бретанії. Переїхавши згодом до Чехії, він викладав зоологію й іхтіологію в Господ. Академії в Подебрадах, і був також викладачем у Празькім Педагогічнім Інституті.

У 1929 році його запрошено румунським королівським урядом на катедру Іхтіології в Букарештському Національному Зоологічному Інституті. Крім того, призначено директором рибництва на озерах поблизу Букарешту. Проф. Ю. Русов вів культурно - національну роботу між українськими студентами, що вчились в Букарешті. Поруч з своєю фаховою працею, він співпрацював у різних журналах та пресі, як «Самостійна Думка», що виходила в Чернівцях, у львівському «Віснику», видав працю про Салазара і Португалію. Його фахові праці друкувались в різних румунських, французьких, чеських й італійських фахових журналах.

Після війни переїхав до США, згодом до Канади. В 1948— 49 роках був редактором гетьманського органу «Український Робітник» у Торонті. Після переїзду до Монтреалу, почав працювати в своєму фаху в ділянці біології. Крім того, став одним з основоположників катедри слов'янознавства при Монтреальському університеті, де викладав українську цивілізацію і філософію.

Працюючи як науковець в ділянці рибознавства, з доручення канадійського міністерства, проф. Русов їздив постійно на наукові експедиції на далекі північні озера Канади.

З його останніх цінних праць треба вважати твір про філософа Григорія Сковороду в українській і французькій мовах. Крім того, його наукові праці друкувались у французьких журналах, як «Аквас», та англійських в США «Саєнс».

РУСОВА СОФІЯ (1856—1940) — дружина Олександра з шведського роду Ліндфорсів. Народжена в Олешні, на Чернігівщині, одна з піонерок українського жіночого руху. У часи української державности в 1917-му — 20-му роках вона займає різні високі пости: члена Ширшої Центральної Ради, інспектора дошкільного й позашкільного навчання, заступника міністра освіти, професора педа

ґогіки в Кам'янець - Подільському університеті. Разом з письменницею Старицькою-Черняхівською засновує 1919 року Українську Жіночу Раду, яка увійшла як рівнорядний член до найбільшої світової організації жінок Міжнародньої Жіночої Ради, щоб спільними силами працювати для світової культури і для миру.

Після окупації України большевиками Софія Русова залишилася на рідних землях, щоб працювати дальше на педагогічному полі. Але одної морозної ночі 1921 року з малою унучкою перейшла в брід прикордонну річку Збруч, щоб дальше мати змогу працювати для української справи. Подалася вона до столиці Чехо - Словаччини Праги, тодішнього центру української політичної еміґрації, яка розгорнула там видатну культурно - освітню роботу, організувала шкільництво, збагачувала українську науку й мистецтво.

Прага не була Софії Русовій чужа. Вона бувала там з своїм чоловіком Олександром Русовим, який друкував у Празі перше повне видання Шевченкового Кобзаря, бо на рідних землях українське друковане слово було заборонене. У Празі Софія Русова видала кілька наукових праць з теорії і практики педагогіки, цікаві характеристики визначних громадських діячів, свою автобіографію, що була властиво історією тодішньої передової української інтеліґенції. Працювала професором у Педагогічному Інституті в Празі, організувала дитячі садки для еміґрантських дітей.

Багато уваги присвячувала жіночим організаціям. Як голова Української Жіночої Організації і як делегатка інших українських жіночих організацій брала участь у великих міжнародніх з'їздах у Римі, в Парижі, Копенгаґені, Празі, Ґреноблі та інших містах. В 1937 р. обрана почесною головою Світового Союзу Українок. Див. ПЧІЛКА ОЛЕНА.

РУСОТЯПСТВО — московський шовінізм. В київському «Комуністі» з 13. VI. 1926 р. читаємо: «Партія зобов'язана вести рішучу боротьбу як у своїх лавах, лавах, так і в пролетарських масах, із забобонами російської та зрусифікованої частини пролетаріяту, з перекрученням інтернаціоналізму, з **русотяпством,** шовінізмом. Ми можемо, мусимо й будемо примушувати до вивчення української мови радянського службовця, зобов'язаного обслуговувати потреби населення переважно українського. . .» В 1929 р. «Вісті» (ч. VI, з 8. І.) також пишуть: «Русотяпські настрої зустрічаються серед деяких членів нашої партії. В нашій партії багато ще комуністів, навіть серед активних робітників, яких відношення до національної політики індиферентне. В душі деякі миряться з ним (себто з русотяпством, Є. О.), як із неминучим злом...» Ті ж самі «Вісті» в 1930 р. знову писали: «взаємовідносини між робітниками - росіянами і українцями дуже нездорові. Ще й досі можна почути, як робітники - росіяни українську мову звуть «собачою», українську культуру вважають кроком назад і «загибіллю цивілізації. . .» І далі: «Коли робітники українці звертаються до профсоюзних чинів українською мовою, їм відповідають: говоріть російською мовою. Поїдете до своєї «хахландії», там будете говорити своєю «собачою мовою» («Вісті», ч. II, з 3. І. 1930). (М. Галій в «Вільна Україна» ч. XIX. 1958 ст. 31).

РУССО АЛЬФІО — італійський журналіст, кореспондент фльорентійського щоденника «Ля Націоне», який 11. VIII. 1942 р. видрукував довгий допис із України, де опинився в складі італійського експедиційного корпусу. Відзначивши величезні втрати українського населення під час штучно викликаного большевиками в Україні голоду в 1933 р., а пізніше за останньої війни, він писав про культ землі, що, на його думку, характеризує українців:

«Справжня сила українців полягає, мабуть, у тій любові до землі, що примушує їх працювати над нею, невважаючи на погрози з Москви, розсіювані большевицькими аґентами. Українські селяни важко працюють, і збіжжя виростає поміж гробками забитих вояків, поміж кістяками втікачів, забитих довгою зимою та голодом. Стада худоби врятовано, і худоба почала вже множитися. Поїзд, навантажений яйцями, відійшов до Німеччини. Українські селяни торгують яйцями. Кожний може мати тут яйце за дрібні гроші...»

Італійському журналістові здається, що в тій любові до землі відчувається щось давнє, спадкове: «Я вже й раніше завважував, що українське село релігійне. А тепер я в цьому зовсім переконався. Мені здається, що я знаходжуся в величезній святині Церери, вкритій банею неба. Єдине радісне почуття, що Україна тепер викликає, це власне та любов до землі, що нам, італійцям, так зрозуміла. Досить поговорити з нашими (італійськими) вояками. Вони кажуть:

«З такою багатою землею, що ще можуть бажати собі українці? Хто має таку землю, мусить мати багатство і щастя. — І вони беруть в руки грудку землі, дивляться на неї закоханими очима, розтирають її на порох, щоб чути її пахощі.

«Українські ниви, зі своїми низенькими горбками, що видаються вівтарями, заквітчаними в соняшники, повні релігійного чуття,

повні чару, як ніякі інші; вони повні безмежністю, що в розпалені полуденні години розтоплює людину в безконечній млості. Ніщо тут не турбує і не заважає, ніщо не наводить смутку, навіть видовища такої близької смерти, що нерідко про себе так нетактовно нагадує». На жаль, А. Руссо не зрозумів, що українці не слухаються Москви, не тільки тому, що люблять землю, а й тому, що ненавидять тих, хто перетворив багатющу їх країну в країну вічно голодних та обдертих рабів. Альфіо Руссо занадто часто плутав українців із русскими, забуваючи, що те, що було б добре й потрібне русским, зовсім не підходить українцям, і навпаки. Див. ПЕДАТА ФЕЛІЧЕ.

РУСЬ — давнє ім'я України та українського народу. Походження його невідоме і дало привід до численних гіпотез та здогадів. Один час панувала норманська теорія, що виходила з тверджень літопису Нестора, ніби ім'я Русь принесли з собою нормани, чи варяги, які збудували Руську державу. Проте ця норманська теорія зустріла чимало заперечень, що ґрунтувалися на давніх текстах, і тому виникли інші теорії — фінська (Татіщев 1739 та інш.), хозарська (Еверс 1814 і ін.), литовська (Костомаров, 1860), жидівська (Барау, 1910), кельтська (Шелухин, 1929) та ґотська (Кунік, 1875 р.), потім Шахматов (1904) та Тіяндер (1915. Її підпер був Р. Смаль-Стоцький (1942) міркуваннями про те, що ґотські завойовники з русим волоссям могли дістати в народі збірну назву «русь» у протилежність до автохтонної маси чорнявої «черні» підбитої маси, а пізніше, мовляв, та назва «русь» була перенесена на варягів. Цю ґотську теорію використовували за другої світової війни в своїх імперіялістичних цілях німці, але вона не має під собою солідних підстав, а теорія Р. Смаль-Стоцького про «русь» і «чернь» може служити, як завважив Ю. Шерех, тільки прикладом т. зв. НАРОДНЬОЇ ЕТИМОЛОГІЇ (див.).

З усіх перечислених теорій найбільш імовірною можна вважати т. зв. автохтонну теорію, що її опрацював головно М. Грушевський, і що знаходить тепер усе більше прихильників.

За цією теорією, ім'я Русь питоме території Київщини та існувало тут ще задовго до приходу Рюрика з його варягами, чи норманами. До того ж Рюрик прийшов був, за леґендою, перше до Новгороду, і варяги тільки вже в другому поколінні появилися в Києві. До того ж вони оселилися не тільки в Києві, а й по інших містах, а тим часом ім'я Руси знаходимо на ті часи тісно прив'язаним саме до території Києва.

Як зазначив проф. . Прохорович у науковій конференції, що відбулася 19. V. 1963 в УВАН в Нью Йорку, перша згадка про Русь знаходиться в схолії (поясненні) до другого розділу праці Арістотеля про клімати: тут сказано: «Скити - Русь мешкають ближче до арктичної смуги». Схолію написано між I віком до Хр. і II після Хр. Вона зовсім нищить скандинавську теорію походження Руси, бо варяги почали свої напади в другій половині IX в. Нищить вона й слов'янську теорію, бо навіть у II ст. (найпізніша дата написання схолії) про слов'ян ще не чути. Перша згадка про них датується IV в. Нищить і ґотську теорію, бо ґоти прийшли пізніше, в кінці II ст. На дані схолії перший звернув увагу московський вчений В. Н. Семенкевич у статті «Гелони і Мордва». (Москва, 1913 р.), але війна, а потім прихід большевиків, яким ця звістка невигідна, спричинилися до того, що досі про цю схолію ніхто не згадував ні в нашій, ні в чужій історичній літературі.

Автор житія св. Григорія Амастранського, з першої половини IX ст., себто ще до приходу варягів, описує напад Руси на Амастру, вживаючи для неї виразу — «народу, всім відомого, як народу суворого й безжалісного». Житіє св. Степана Сурозького згадує про напад «руського князя Бравліна» на Сурож на південному берегу Криму при кінці VIII чи початку IX ст. Грецький патріярх Фотій, описуючи в 866 р. напад «русинів» на Царгород в 860 р., називає їх, як і житіє св. Григорія, — «народом, всім відомим своєю жорстокістю та войовничістю. . .» Давні українські літописи приписували цей останній напад на Візантію в 860 р. русинам із Києва, і цей факт набирає особливого значення, з огляду на загальну їх тенденцію в'язати ім'я Руси з варягами, яких ще не було в Києві.

Так звані «Аннали Бертініяні», себто Бертініянський Літопис, що його автор помер у 861 р., повідомляє нас, що в 839 р. прибули до Інґельсгейму, по дорозі з Царгороду, численні посли «короля руського на ім'я хакана», що їх було вислано на пересправи з імператором Теофілом: вони не могли повернутися додому звичайною дорогою, бо їхній ш л я х «перерізали численні й дикі варвари», і тому імператор скерував їх на Інґельсгейм. Ці посли «називали себе, чи властиво свій нарід, іменем Русь». Щодо титулу «хакана», то він походження хозарського, і київські князі вживали його ще і в XII ст.

Отже, ще до приходу варягів до Києва був там «король», чи «хакан» руський, і вістки про напади русинів на чужі землі засвідчують, що існував уже якийсь сильний військовий організм, що давався відчути на далекі віддалі.

Зрештою, в тому самому літописі Несто-

ра, який твердив, що «руське» ім.я принесли з собою варяги, зустрічаемо натяки й на іншу давню думку, що Русини були властиво Поляни, давні мешканці київської землі, і що це ім'я не було чужинецьким іменем, принесеним здалеку. але таки місцевим: говорячи про слов'янську мову й ототожнюючи її з мовою «руською», літопис несподівано уживає ім'я Полян, очевидячки, тому, що русини і поляни були тоді тотожні. Маємо також безпосередню вказівку, що княжа дружина, складена головно з новгородців та варягів, бо її кн. Олег привіз до Киева із Новгороду, почала називатися «руською» тільки після прибуття до Киева (Іпат. літ. 13). Говорячи про військо Ярослава. літопис розріжняє киян, яких зве «руськими», від варягів (там же, 100).

З точки погляду етнічної Літопис зрештою завжди відріжняє Київську землю, як справжню Русь, від інших земель і князівств. що належали тій самій династії Рюриковичів Коли кн. Святолав Ольгович тікає з Новгороду до Киева, до брата, він, за висловом літописця. тікає «в Русь» (там же, 207). Кн. Юрій Суздальський, йдучи війною на Київ, іде «на Русь» (там же), Полоцькі князі не слухаються Мстислава, коли він їх кликав «в Руську землю на помощ» (до Киева). Князі Мстиславичі вимінюються дарунками: київський Ізяслав дає дарунки «от Руських земель і од всіх царських земель» (себто речі київські та візантійські), а Ростислав смоленський — «от верхніх земель і от Варяг» (там же 322).

Нерідко Київщина, як Русь, протиставляється в Літописі не тільки північним землям. але й Волині та Галичині. Ізяслав вигнаний з Киева на Волинь, згадує з великою вдячністю, що його дружина вийшла з ним «з Руської землі», а при переході з Волині на Київщину зазначає і він, і інші, що він вступив «у Руську землю».

Зрештою, коли Рюрик пробуває в Овручі, в Деревлянщині, себто в теперішній Волині. а Святослав, його співправитель, кличе його в «Русь», до Киева, то початкове, основне значення цього слова виступає ясно: Русь -- земля племени Полян, Русини — перш за все поляни, хоча пізніше це ім'я від XI—XII вв. починає все більше охоплювати перше всю Україну, а потім і всю східню Европу, що її зорганізували київські князі в одну могутню державу. Тому проф. М. Грушевський і прийшов до висновку,. що «Русь було спеціяльне ім.я київської околиці, Полянської землі, і його треба вважати тубільним споконвічним іменем Київської околиці. Звертає на себе увагу й співзвучність цього імени з тутешньою річкою Россю, найбільшою — після Дніпра — річкою Полянської землі». («Іст. УР.» I, ст. 192—93).

З розростом сили і впливів Киева, столиці Полянської землі, столиці Руси, зростає її значення імени Русь — воно поширюється на всі землі і на всіх людей що знаходяться під зверхністю Киева. Під час свого найбільшого розвитку Київська держава об'єднала в собі всіх слов'ян східньої Европи, відомих під ріжними іменами — всіх отих деревлян, дреговичів. сіверян, угличів, тиверців, радимичів та інших, і всіх їх покрила своїм іменем Руси, що зробилося таким славним в Европі, що й пізніше, коли Київська держава занепала до ролі маленького князівства поміж іншими подібними князівствами, мешканці тих земель, що були колись під зверхністю Киева. продовжували називати себе РУСИНАМИ або РУСЬКИМИ.

Богдан Хмельницький, пишучи листа до турецького султана 14. X. 1648 р. підписався: «гетьман Запорозьких Козаків і всіх Русей». Відповідаючи в 1649 р. польським послам, він їм сказав: «Тримайте собі вашу Польщу, але Україна залишається нам, козакам. Я звільною руський нарід з-під польського ярма».

В цих коротких словах гетьман ужив аж три імени для визначення того самого народу і тої самої землі — Україна, козаки, руський. Проте цілком ясно. що, говорячи про «руський нарід», гетьман мав на увазі тільки український народ. бо московський нарід, що тільки пізніше прибрав собі ім'я «русского», під польським ярмом не був, і тому його не треба було звільняти. І коли Б. Хмельницький називав себе «гетьманом усіх Русей», він. очевидячки, уважав, що в цей його титул входили всі дійсно «руські», себто українські землі, московські ж землі для нього вже не були «руськими», вони були ними за великої Київської Князівської держави. Див. РОСІЯ.

Так само. коли Ян Радзівіл, командант польського війська і гетьман Литовський, писав в 1653 р. до Господаря Валахії про війну польсько-українську «— це буде наш останній бій: кінець Польщі, або кінець Руси» (в лат. тексті «Руссіе»), то він під іменем Руси визначав Україну, не маючи навіть гадки про тодішню Московію, що була поза конфліктом.

Але московські царі скоро почали пред'являти претенсії і до руського імени. Шведський король Карло X, писав справедливо Б Хмельницькому в 1657 р., що московські володарі все мали претенсії на титули, до яких не мали ніякого права. (Див. ПЛЯГІЯТ). У XVI ст вони надумалися прикрасити себе титулом спадкоємців Риму і Константинополя. що називався другим Римом, але упав під ударами турків. і виставити Москву як — ТРЕТІЙ РИМ! (див.). Створена була навіть спеціяльна легенда про те, ніби імператорські клейноди з Константинополя були перевезені до Ки-

єва, а з Києва до Москви, в наслідок чого Москва і стала спадкоємницею першого й другого Риму! Шлях до Третього Риму мусів проте пройти через Київ, і тому треба було зробити все можливе, щоб довести, ніби Москва — законний спадкоємець Києва та його народу. І тому, рівнобіжно з розвитком леґенди про Третій Рим, збільшується кількість випадків, коли вже й Москва називає себе «руською», властиво, «русскою», і московити перетворюються поволі в «русских». Це сталося головно після нещасливого для давніх «руських» бою під Полтавою 1709 р., коли за висловом російського історика проф. Шмурла, — «закінчився процес переформування Росії з московської держави в державу европейську. . . На полях Полтави народилася нова Росія. . .» В 1713 р. цар Петро І наказав усім своїм дипломатам домагатися від чужинецьких держав, щоб вони залишили назву «Московія», що по всіх усюдах тоді вживалася, а вживали тільки назву «Росія». Народження цієї нової Росії було однозначне з похованням давньої київської Росії, з похованням Руси, і з намаганням давніх русинів поширити іншу свою назву українців, що була б символом національної незалежности і не давала б москалям можливости грати на помішанні термінів Русь і Росія.

РУСЬКА БЕСІДА — українське просвітнє товариство на Буковині, засноване 1868 р., спершу касинове (до 1888), потім літературне, а в 1894 переорганізоване на зразок львівської «Просвіти». До першої світової війни основувало читальні (від 1885 до вибуху війни 150), видавало книжки, календарі (від 1874), «Бібліотеку для молоді», відкривало філії по всіх містах Буковини; покликало до життя такі т-ва, як «Буковинський Боян» та «Народній Дім». Коли Буковина опинилася під Румунією, всі читальні були замкнені владою (1918 р.).

РУСЬКА КРАЇНА — назва, яку надали мадяри Карпатській Україні в 1918 р., надіючись втримати її, як автономну частину.

РУСЬКА НАРОДНА РАДА, або частіше ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА — перша політична організація галицьких українців, основана у Львові 2. V. 1848 р. для оборони національних, політичних і культурних прав українського населення в Галичині. Стояла на ґрунті самостійности українського народу й окремішности від поляків і москалів та домагалася для українців окремого коронного краю: поділу Галичини на українську та польську. Головою був єпископ Гр. Яхимович. На зразок львівської Ради зорганізувалися на провінції й Окружні Руські Ради.

РУСЬКА РАДА — українське політичне т-во на Буковині, що існувало в рр. 1870 — 1918. До 1885 р. було в руках москвофілів. Від 1898 р. видавало тижневик для народу в українській мові тої ж назви — РУСЬКА РАДА — до 1908 р. Головою т-ва до першої світової війни був проф. Ст. Смаль-Стоцький.

РУСЬКЕ МОРЕ — стародавня назва Чорного Моря, що зустрічається в арабського письменника — Масуді (Х ст.) і в багатьох західніх письменників аж до XIII ст., хоч тоді вже Україна—Русь втратила на тому морі своє значення.

РУТА — дуже запашна зелиста рослина з круглавим листям і непоказними квітами, що в українській народній символіці визначена за свою яскраву зеленість: «Зелене, як рута» (Номис . 13, 156). А що зеленість асоціюється зі свіжістю, молодістю ,то й рута часто виступає, як символ молодости: «Чи з рутою, чи без рути, а вже бабі дівкою не бути». (Ів Франко. «Припов.» III, 54). Сюди ж відноситься й друга подібна приповідка: «Не поможе рута яра, коли стара машкара».

Звідти рута й символ дівоцтва, бо руту, задля її ярої зеленини, дуже радо вплітають в дівочий вінок:

«Чом ти, Марусенько, у сад не ходиш? Ой чом ти рути - м'яти не полеш? — Тепер мені, дівочки, не до рути, Що зв'язали з Івасем білі руки». (Чуб. IV, 70).

«Полоти руту», чи взагалі плекати її — берегти своє дівоцтво, а занедбати руту — втратити дівоцтво: По садочку ходжу - ходжу, Руту - м'яту саджу - саджу, — Рута - м'ята та й не прийнялася, Родинонька та й одріклася» (Чуб. У, 223).

Вираз «рута - м'ята та й не прийнялася», вказує ще й на інше значення: невважаючи на «садження рути - м'яти», себто не вважаючи на кохання, зв'язане з молодістю, справа скінчилася тільки втратою дівоцтва, а не замужеством: рута не прийнялася, родина відреклася, з огляду на ганьбу.

Подібна думка висловлена і в іншій гарній пісні, де дівчина так висловлюється про втрату свого дівоцтва:

«Доходила, догуляла, Що вже моя рута - м'ята Та й зів'яла. . .»

Коли ж «рута приймається», дівчина виходить заміж, бо дівоцтво мусить природно розвинутися в замужество:

«Дощик пішов, рута зійшла: Дівка заміж вийшла» (Чуб. V, 422).

Або: «Стали хмари, дощі впали, Рутка ся

прийняла: Іще дівча літ не дійшло, А вже ся віддало».(там же, 401).

А звідци вже рута робиться й просто символом шлюбу, подружнього життя. Символ молодости й дівоцтва розвивається природно в символ весільний: рутою прибирають весільне гильце та весільний меч (МУЕ НТШ. III, 94). Рута дуже часто фігурує в весільних піснях, і дружки молодої отримують вінки з рути та м'яти (Чуб. ч. 103). Тому руту вживають і як приворотне зілля:

«Три сестри свічку сукало. Трьохзілля клало: І руту, і м'яту. хрещастії квітки, Щоб любилися дітки». (Суб, IУ, 221)

Або: «Вона йому дала чари в пшеничнім пирозі: В еднім розі шальвія та рута, В другім розі гадиночка люта: Шальвія і рута, щоби ся любили. гадиночка люта, щоб ся розлучили». (Чуб. У. 434).

А. К. писав в лондонській «Укр. Думці»:

«Запах того зілля асоціюється з образом дівчини тим більше, що вона має з нього вінок у себе на голові, та й коло хати в неї цього зілля обов'язково подостатком росте. Отож. досить хлопцеві почути цей запах десь — і він нагадає свою дівчину. Це не дає йому забувати про неї. Подібна ж картина й з рідним краєм. Одно якесь непомітне нюхове враження може викликати цілий рій рідних образів - спогадів рідного краю. А чи не найсильніший з цих образів, образ милої дівчини? А символ тієї дівчини — рута - м'ята чи не може за певних обставин стати й символом рідного краю, тобто евшан - зіллям? З цього погляду заслуговує на увагу пісня, яку тут наводжу з пам'яті, що майже щодня чув її від парубків ще в дитячих літах:

«Ой там за Дунаєм Молодець гуляє. Молодець гуляє. Він кричить - гукає: «Подай перевозу, Я й перевезуся! На ту Україну Хоч раз подивлюся! Не так на Вкраїну, Як на ту дівчину. .. По світлонці ходжу. Та й не находжуся. Кого вірно люблю З тим не зустрінуся. Кого ж ненавиджу, З тим не розминуся. Дала йому чари, які сама знала: Із рути із м'яти. Щоб причарувати».

«В цій пісні для козака на чужині чар України виразно асоціюється (пов'язується) в уяві з чаром дівчини. а притягаюча сила останньої урічевлена в руті - м'яті — емблемі дівочости. А через дівчину ця емблема стає символом притягаючої сили рідного краю Рута - м'ята стає Євшан-зіллям» (див.).

Розквітла рута. вже не зелена, а з жовтими квітами, символізує нещасне подружжя: «Зеленая рутонька, жовтий цвіт. Не піду я за нелюба, піру в світ». (Чуб. IУ. 89).

Іноді символізує вона й нещасне подружжя не з нелюбом. а навпаки, з любою людиною, яка, проте, не відповідає такою ж любов'ю: «Зеленая рутонька, жовтий цвіт, — Чому тебе, Йване, так довго ніт?» (там же, 609).

Т. Шевченко, що дуже добре знав українську народню символіку, використав руту для змалювання «нещасливого подружжя» України з Москвою. У «Чигирині» він писав·

. . .Засівали
І рудою поливали,
І шаблею скородили.
Що ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута. . .

Подружжя з Москвою — «волі нашої отрута».

Таку саму символіку ужив Т. Шевченко і в поезії «Ой, умер старий батько. . »:

Ой. піду я в сад зелений, посаджу я руту,—
Якщо зійде моя рута. останусь тута;
Прийде милий в мою хату хазяїнувати
А як же ні, то я піду доленьки шукати . .
Посходила тая рута в гаї зеленіє —
А дівчина сиротина у наймах марніє. .

З приводу цього несподіваного закінчення, акад. С. Смаль-Стоцький писав: «Чого не буває на світі, особливо в таких делікатних справах, як подружжя! Бувають же й подружжя нещасні. Оттака-то нещасна рута вродила й на Україні, що вона в наймах марніє, а в її хаті москаль хазяїнує . » (ЛНВісник 1927, УІІ 270).

Впарі зі свіжістю та молодістю йде здоров'я. Тому на Чернігівщині прив'язували руту до весільного меча, як символ здоров'я (МУЕ НТШ III, 94). До купелі новонародженої дитини також клали руту (там же, УІІІ, 27). На Херсонщині відвар із рути клали на ваті в ухо від глухоти, а горілчаний настій з рути пили від кашлю (Ястребов в «Летоп.» III. 106, 108). Пили руту і від недомагань у шлунку й проти глистів, також полочуть нею горло (УЗЕ II, 1307).

Як символ здоров'я рута боронила від хвороб. Але хвороби — вияви нечистої сили, або й уосіблюються, як нечиста сила. Тому руту святили на Маковія і потім уживали взагалі проти нечистої сили а навіть і проти деяких шкідливих тварин особливо проти тхорів: «Якщо тхір заведеться до курей, курять рутою, щоб не ходив» (К. Ст. 1889. УІІІ 524—27). «Сильний запах рути, — писав із цього приводу Ящуржинський. — послужив, очевидно, підставою до вірування, що рутою можна відігнати смердючого звірка» (тамже). Італійський символіст Ронкетті теж відзначав у свойому Словникові символів що рута відганяє тхорів і лисів від курника і тому була символом безпеки, певности. Мабуть з огляду на сильний запах рути, клали її. разом і з васильками, теж з а п а ш н о ю

рослиною, до труни покійника (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 389). Руту, як засіб проти нечистої сили та проти небажаних тварин, знали з найдавніших часів. Уже Арістотель запитував, чому руті приписувано успішний вплив проти заздрощів та проти зурочення. А Пліній зазначав, що охоронні властивості рути ще більш зростали, якщо її було десь вкрадено. У середньовіччі вірування про здатність рути відганяти нечисту силу було дуже поширене, і Ріпа, італійський символіст XVIII. в., оповівши про незвичайні властивості нашої рослинки, засвідчені багатьма людьми, додавав, що навіть ласочка, виходячи зі своєї нори, тримає в пащі руту, що охороняє її таким чином від БАЗИЛІСКА (див.) та їдовитих гадин.

Як логічний розвиток символізації рути в нещасливому подружжі, з'являється в нас рута і як символ розлуки, відчуження. Один приклад цьому вже було наведено: «Зеленая рутонька, жовтий цвіт, — чому тебе, Йване, так довго ніт?» Або: «Зеленая рутонька, жовтий цвіт, — не піду я за нелюба, піду в світ». Часто, правда, рута в цій комбінації зникає, а залишається тільки жовтий цвіт: «Зеленая сосенка, жовтий цвіт. . .» і т. д. А то навіть і «далекая дороженька, жовтий цвіт. . .», а іноді зникає тільки «жовтий цвіт», а рута таки залишається: «Нема мого любка тутка, лиш за нього чутка, — Ой, виросла через село шальвія та рутка» (Етн. Зб. НТШ, XI 150).

Цікаво відзначити, що і в Італії, звідки прийшла до нас ця квітка разом із її назвою, рута теж символізує розлуку, відчуження:

E l'amor mio mi mandó la ruta,
E mi ha mandato a dir che mi rifiuta".

Себто: Моя любов прислала мені руту і прислала сказати мені, що мене не хоче. . . Тут слово і символ стверджують одну й ту саму думку.

РУТЕНИ — латинська назва РУСИНІВ - УКРАЇНЦІВ, особливо плекана офіційними колами Ватикану, а також вживана і в географічній та політичній номенклятурі західніх держав Цим терміном, що походить із часів існування київської князівської Руси - України, нас відріжняли від пізніших «русских», себто москалів. Після того, як в Наддніпрянській Україні всі свідомі потомки колишньої Руси прийняли нову національну назву УКРАЇНЦІВ, на західніх українських землях назва русинів, що перекладалася на «рутенів», ще довго трималася, особливо в Карпатській Україні, яку в західній Европі часто називано РУТЕНІЄЮ. Ватикан, міцно тримаючись своїх давніх традицій, вперто продовжував називати в своїх офіційних актах всіх українців взагалі, а особливо греко-католиків рутенами, а їхню Церкву Рутенською. Це викликало протести серед українців - католиків, що домагалися застосування до них нової національної назви. Від багатьох років українські єрархи звертали увагу Ватикану на те, що українці вважають тепер, з огляду на деякі політичні і національні моменти, назву рутенів образливою (див. РУТЕНЦІ). В 1959 і в 1960 рр. вислано було, зокрема з Нью Йорку спеціяльні петиції до Ватикану з проханням змінити архаїчну назву «рутени» на «українці». І от в Аннуаріо Понтіфічо за 1961 р., себто в офіційному провідникові Римської Курії про стан Церкви в усьому світі, вперше задоволено це прохання, і колишніх «рутенських» єпископів названо українцями: всюди, де в попередніх річниках стояла назва «рутени» з'явилася нова назва «українці».

РУТЕНЦІ — презирлива назва деяких австрійських українців для означення їх льокайської відданости чужому урядові, а властиво австрійському. Ця назва відповідає назві «малороси» на Наддніпрянщині. Їдкі сатири проти реакційних рутенців писав Ів. Франко. З цією назвою асоціювався в українській патріотичній передовій молоді спогад про політичний і національний занепад української нації, і то тим більше, що поляки, окупувавши після першої світової війни Зах. Україну, намагалися накинути галичанам давню назву «рутені», змагаючи дійти до бажаної їм формули: «ґенте рутенус — націоне польонус» — «родом русин, національно поляк». Тим вони хотіли знищити національну відрубність українців, здеградувавши її до нижчої етнографічної категорії, що національно - політичною надбудовою її мала б бути польська нація польська державна рація. Але така політика викликала зрозумілу психологічну реакцію, що відкидала стару назву русинів - рутенів і домагалася визнання нової національної назви — українців. «Рутенцами» ж могли залишатися лише безпринципні опортуністи, вороги всякої живої думки.

РУТИНА — сліпе наслідування старих зразків, установлених порядків, а також і справність, придбана практикою, чи звичкою. РУТЕНЕР — людина, прив'язана до рутини, людина звичайно не здатна самостійно думати і творити нові норми життя. Вона йде протоптаними стежками попередніх поколінь. Кожна нова ідея здається їй небезпечною. Всі рутинери неминуче нетерпимі, бо не можуть стерпіти думки, що нова ідея може примусити їх змінити їх спосіб життя. Вони

волію́ть жити старими пересудами, що не вимагають від них жадних зусиль волі і думки. Але нема правила, що не мало б своїх винятків. Люди глибокого внутрішнього духового життя часто бувають також людьми зовнішньої рутини. Ґ. Кайзерлінґ писав:

«Внутрішнє рухливе життя вимагає зовнішніх твердо встановлених рамців. Що більш людина внутрішньо творча т о більш вона рутинна в подробицях життя, вона вимагає від них тільки одного — щоб вони не відбирали у неї уваги. . .. На жаль, нема життя, яке було б виключно чи цілковито творчим. І навіть про Божого творця ні один нарід не наважився створити образ постійного творення («. . . І почив на сьомий день від усього діла, шо сотворив. . .» кн. Буття. II 2). А все ж можна досягти того, щоб увага не спинялася на речах що творять рутину існування подібно до того, як і наші органічні функції відбуваються автоматично і зберігають таким чином вільну енергію на пристосовування до непередбаченого. Цим пояснюється та потворна роля, яку відіграє звичка в житті найбільших геніїв. . . «Творчості протилежна безплідність, отже саме безплідність характеризує зрутиновану все більше змеханізовану людськість В усі часи були періоди механізації: вони відповідають останній стадії даної цивілізації, нормальній стадії старости, коли рутина бере гору над винахідливістю, коли дерево вже перестає рости, і тверда деревина заступає всі ті м'які тканини, що переважали в молодості. . .» («Інтимне життя» есп. вид. 1933 ст. 181, 82—84).

РУТСЬКИЙ ВЕЛЬЯМИН (1573—1637) — київський уніятський митрополит в рр. 1613—37, народжений в кальвінській родині московських емігрантів і охрещений іменем Іван. Студіював у Празі, де прийняв католицтво, а потім у Вюрцбургу, де здобув докторат філософії, і нарешті в грецькій колегії, св. Атанаса в Римі, де за спонукою папи Климента XIII, перейшов на східній обряд. Коли повернувся в Україну, вступив до Троїцького манастиря оо. Василіян у Вильні і скоро став незаступним помічником митрополита І. Потія. Перевів 1618 р ґрунтовну реформу Василіянського Чину і дбав про піднесення освіти серед уніятського духовенства висилаючи здібніших на студії за кордон та відкриваючи власні школи з українською мовою навчання, запобігаючи полонізації та латинізації і бороначи духовенство від польського панства скаргами до папи: «Священиків наших їх пани що мають право патронату, б'ють замикають до в'язнення і карають іншими карами; деякі шляхтичі дійшли до такої безбожности, що змушують їх робити, як підданих, а як не хочуть, то карають . .» (М. Грушевський «Іст. УР.» V, ст. 283). Він радив на поправу оголосити анатему на кожного, хто вдарить священика. В наслідок його заходів, папа Урбан VIII заборонив в 1624 р. уніятам переходити на латинський обряд. Але одночасно В. Рутський скаржився й на православних українців, закликаючи короля вживати проти них силу світської влади. У своїм меморіялі про способи заведення унії в Києві, він підкреслював, що найбільшою перепоною до того вважав він «нове Братство, засноване схізматиками три роки тому **без королівського привілею:** там вони мають свої збори й наради, а наслідком їх було зараз те що, поперше утоплено митрополичого офіціяла, потім слугу, що збирав податок, зловлено з грошима, виведено в дикі степи і приковано до гармати, а тепер схоплено також і уніятського попа, а він тут тільки один і був, і не знати, де його поділи; трудно думати про щось добре коли не буде скасоване це братство, а скасувати його можна або властю воєводи, або позовом до надворного королівського суду. . .» (М. Груш. VII, 415- 16).

Боротьба православія і унії на живім тілі української й білоруської суспільности лякала своїми перспективами. «Обидві сторони, — констатував М. Грушевський, — напружували й зуживали всі свої сили в оцій братовбивчій боротьбі, занедбуючи для неї інші життєві потреби культурного й національного розвою, а їх коштом розросталося латинство, елемент польський. Де два б'ються, користає третій З насіння церковної незгоди, засіяного між Руссю, збирали овочі полонізм, католицтво і святкували свої тріюмфи над Руссю, що падала все глибше й глибше. Український елемент відтіснявся все далі на далекі пляни політичного й суспільного життя. Давно не стало вже православних між сенаторами, а й між земськими достойниками все рідше можна було надибати чоловіка, який ще не розірвав зв'язків з українською народністю. . . Православна суспільність все більше переходила в сіру масу без скілька-небудь впливових і сильних одиниць. Але ще менш їх було між уніятами Уніятську Церкву правительство підтримувало, але серед суспільности польської її легковажено ще більш, ніж православну. Вона не була ніякою силою, за нею не стояв ніхто: ця никла, слабосила теплярна рослина не мала ще тоді ніякої життєвої сили Шляхтич - уніят був великою рідкістю: уніятське духовенство рекрутувалося з попівських, міщанських і селянських дітей, і в цю точку злорадно били православні полемісти, підносячи, що, невважаючи на всю протекцію унії, не можна навіть на владичі позиції знайти уніятів шляхтичів. Все, що

відривалося від українського життя з шляхетсько - панських кругів, ішло просто в латинство. І між маґнатськими кругами в 1620—30 рр. не було вже сливе ніякої Руси, ні православної, ні уніятської. . .» (М. Грушевський «Іст. УР». т. УІІІ, 15—16). Саме тому за часів В. Рутського виникла думка про нове поєднання українських Церков, православної і уніятської, в надії, що цим поєднанням порятується саме тіло українського народу. З боку православних цю думку підтримували Сакович та М. Смотрицький, з боку уніятів В. Рутський, що погоджувався навіть на створення українського ПАТРІЯРХАТУ, при чому першим патріярхом мав би стати не Рутський, а П. Могила. Але з довгих переговорів у цій справі нічого не вийшло. М. Грушевський писав з цього приводу:

«Розуміється, ми зі свого становища, можемо сильно сумніватися в корисності такого компромісу православія з унією в тодішніх умовах коли унія не була ще ніяким проявом народнього життя, тільки компромісом із польським католицьким режимом, компромісом нехарактерности й малодушности Православіє в тім моменті було єдиною формою відпорности українського елементу в сфері — культурно - національній, і всякий компроміс його з унією означав би не зміцнення його, а ослаблення відпорної сили. І всі міркування про спасенні наслідки нового компромісу були перед усім проявами тої малодушности і утоми супроти правительственних репресій серед православних і всяких інших вищих кругів. . .» («Іст. УР» т. УІІІ ст. 17).

РУШЕННЯ — виступ. ПОСПОЛИТЕ РУШЕННЯ — загальна мобілізація. В «Енеїді» Котляревського: «Мов посполитеє рушення Латина в царстві завелось. .»

РУШНИК — утиральник вирізок із білого полотна звичайно в один метр завдовжки і 40 снтм. завширшки. Звичайно їх вишивали на обох кінцях, іноді й досить широко. Особливо славилися кролевецькі рушники (місто Кролевець на Чернігівщині) з подвійними візантійськими орлами. Рушниками застеляли вдавнину ослони для подорожніх, почесних і дорогих гостей, і сам рушник у народному повір'ї і вісні був символом дороги (Ст. Килимник в «Нові Дні» ч. XXII, ст. 12).

«У гуцулів у домі, де хто помер, вішають у вікні рушник, над вікном з боку подвір'я стелють білий сувій або шматок полотна ... рушник і полотно стелили через відчинене вікно з пошани до померлого, щоб запрошений, почесний гість (померлий) цією доріжкою ввійшов до хати ...» (ЕУ, ст 248). Але дивись нижче.

Взагалі рушники грали велику ролю в родинних обрядах, а особливо при сватанні та взагалі в весільній обрядовості. На Андрія дівчина вивішувала вночі за вікно рушника, примовляючи: «Суджений, ряджений, прийди й утрися!» Якщо рушник незабаром мокрів, дівчина мала вийти заміж того ж року (Чуб. ІІІ, 261). На Буковині клали під одну миску вінок, а під другу — рушник. Дівчина, що ворожила, мала відгадати, під котрою мискою лежить рушник, як символ весілля (Зап. ЮЗОтд. т. ІІ, ст 386).

При сватовстві рушник відогравав таку ролю, що коли воно було успішне, то самий цей акт називався ПОДАВАННЯ РУШНИКІВ: дівчина на знак згоди, приносила рушники, що їх сама вишивала, і прикрашала ними старостів, перев'язуючи їх через плече — «щоб, як казали батьки, пов'язати тих чужинців, що прийшли нас грабувати . . » (Вовк. «Студії..» ст. 229). Так само в'язали старостів і на ЗАРУЧИНАХ (див.). На Гуцульщині перев'язували рушниками і молодих: «По могоричу перевя'язує дівка старшого старосту рушником через груди навхрест і вішає йому сирний колач на грудях на рушнику. Мати подає рушники старостам і ті перев'язують так само молодих..» (МУЕ НТШ. V. 13). Ол. Веселовський пояснював цей обряд тим, що в шлюбі в'яжуться разом нитки долі, звідти символ зв'язку — перев'язування хусткою або рушником в ритуалі українського весілля («Разисканія. . .» XIII, ст. 210).

В'язали старостів ще раз, коли вони приходили до хати молодої на пересправи, щоб добитися дозволу поїздові молодого ввійти до хати. Тут в'язання має нагадувати полон, що в нього попадали члени ворожого роду підчас спроб УМИЧКИ, себто ґвалтованого здобування дівчини чужого роду (Вовк «Студії..» 268). Церемонія в'язання повторюється — вже в відношенні до всього роду молодого — після розподілу дарунків від молодого: «Мати молодої йде до комори і приносить відро, повне рушників. Старший боярин молодої кладе кожного рушника окремо на тарілку та розподіляє їх межи всією ріднею молодого. Хор супроводить усе це піснями. Тому, що дарунками від молодої бувають завжди тільки рушники, можна гадати, що ми маємо тут тільки ще раз повторену церемонію «в'язання», пристосованого тепер уже до всієї родини молодого (Вовк, там же, ст. 274).

Благословляють молодих у хаті і вінчають у церкві теж на рушнику, тому НА РУШНИКУ СТОЯТИ значить брати шлюб, вінчатися: «Та ми з тобою на рушнику стояли, та ми з тобою й присягу мали. . . » (Чуб.).

Відогравали значну ролю рушники і при похороні, як то вже побіжно зазначено. На Україні до большевицьких часів дотримався

був звичай вішати на могильний хрест рушника або хустку. Найстарша звістка про цей звичай знаходиться в «Письмі із Малоросії» А. Левшіна, 1816 р.: «Щоб мертвий міг — після воскресіння — втертися». Так само і на Косівщині (Гуцульщина), коли ще покійник був у хаті, вішали на прочинене вікно рушник так, що половина його виглядала на двір, а половина висіла в хаті. Перша половина служила — «щоб душа виділа, котрим вікном має ходити», а друга половина — «щоб душа мала чим утертися». Тут же ставили і горщик з водою, бо душа «приходе і кожного ранку ся утирає. . . » (Ент. Зб. НТШ. XXXIГ, 262).

На Скільщині рушник до хреста прив'язували нежонатим або незамужнім — «так ніби молодятам» (там же, ст. 229), і може бути, що справжнє значення цього звичаю треба вбачити власне в пережитках удаваного весілля молодих покійників, що його слідів залишилося чимало в похоронній українській обрядовості.

У казкових богатирів та героїв рушник часто служить ніби за своєрідний меч, що досить ним махнути, і в якогось там змія «так усі дванадцять голів і злетять...» Чуб. II, 28, 143, 282, 469).

Вишивані рушники — головна окраса української селянської хати — ними прикривають столи, скрині і — особливо — ікони на божнику. Цей звичай прикрашати ікони вишиваними рушниками спостерігається і в українських церквах. Вишиваний рушник для ікон має й спеціяльну назву — БОЖНИК, натомість рушник на прикрашування образів та картин — КІЛКОВИЙ РУШНИК, рушник для сватів, багато вишитий — ПЛЕЧЕВИЙ РУШНИК для витирання посуду — СТИРОК.

РУШНИЦЯ — дворучна вогнепальна зброя. Появилася вперше в XIУ ст. Найдавніша форма такої зброї була коротка цівка, брондзова, або залізна з пробитим заглибом на порох. Приклад теж спершу був металевий. Пізніше давали дерев'яний, бо металевий занадто розігрівався, саму ж цівку трохи згинали або робили її з двох частин. Порох запалювали запальником: це був конопляний мотузок, просякнений якоюсь запальною речовиною. Спершу запальник притискали до пороху рукою, потім поширилися осібні замки зайчики (курки). Ручна вогниста зброя звалася в нас перше ПИЩАЛЬ (див.). Див. також ГАКІВНИЦІ, МУШКЕТИ САМОПАЛИ, ЯНИЧАРКИ, ФУЗІЇ. Рушниця була найважнішою зброєю козаків. Під Хотином 1621 р. було 30.000 «рушничних козаків, що могли ставати пішки, бо шаблі не всі мали». В 1651 р. під Берестечком «шабля рідка, самопал у кожного». Тим-то козаків називано «рушничним військом». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 260).

РЮРИК — перший князь Руси, що ніби походив від варязького племени «РУСЬ» (див.) що його покликали слов'янські племена східної Европи «судити й правити». Отже 862 р. прибув він, із Синеусом і Трувором та «всею Руссю», і осів перше серед Ільменських слов'ян, а коли повмирали його брати, вся влада скупчилась в його руках і він поширив її з Новгороду на Мерю, Мурому і на полочан. Новгородці підняли були повстання проти нього, яке очолив Вадим, але Рюрик втримався при владі і помер 879 р., залишивши на руках свого родича Олега малолітнього сина ІГОРЯ, що потім князював у Києві.

РЮРИК РОСТИСЛАВИЧ (†1215) — правнук Володимира Мономаха, сидів кілька разів на київськім великокняжім столі. Був популярний своїми походами на половців, особливо в рр. 1184 і 1187, але пізніше і сам вживав половців в боротьбі проти інших князів і був жонатий з половчанкою. Закінчив життя, як князь чернігівський.

РЯБА НЕДІЛЯ — неділя після Всеїдної, під Масляну. (МУЕ НТШ, УІ, 159. Вороніжчина).

РЯБИНА, ГОРОБИНА — дерево з родини яблуневатих з пірнато - складним листям, китицями білих квіток та невеликими червоними їстивними ягодами, з яких виробляють наливки й горілки. Рябину вважають у нас улюбленим деревом горобців, чому й називають її ГОРОБИНОЮ: «Обступили стару, як горобці горобину» (Основа, 1862, III, 69).

Рябина — дерево півночі, популярне в московських піснях, де воно фігурує часто, як символ суму, а також як оберег проти відьом та іншої нечистої сили. Костомаров писав, що рябина — тільки й зустрічається, що в московських піснях, а інші слов'яни, мовляв, її не знали (Сочиненія, V, ст. 539). Але і у нас, —може бути, під московським впливом, — рябина, як символ суму, саджали на гробках, і в одній пісні співається: «Поховай мене, брате, вірний товаришу, в вишневім садку, в вишневім садочку, на жовтім пісочку, під рябиною. . . Рости, рости, древо, тонке, високеє, кучерявеє . . Укрий моє тіло, бурлацькеє, біле ще й голівоньку, та щоб моє тіло, бурлацьке, біле, та й не чорніло .» В баладних піснях свекруха повертає нелюбу невістку в рябину: «Да йди, неверна, од мене проч, да стань у бору рябиною, ой ря-

биною кудрявою, кудрявою - кучерявою. . .» (Чуб V, 706). Ця пісня навіть і мовою зраджує московський вплив. І дійсно ми маємо московську пісню, в якій так само свекруха повертає невістку в рябину (ЖМНПр., 1902, XI, 66—67).

М. Сумцов згадував, що в Україні(як і на Московщині та в Литві), тримають рябину в хаті від відьом (К. Ст. 1889, V, 505).

РЯБОВОЛ МИКОЛА (1883—1919) — голова кубанської законодатної Ради 1918—19 рр., якого вбили російські монархісти в Ростові на Дону. Народжений в станиці Дінській на Кубані, вищу освіту одержав в київському Політехнічному Інституті, звідки вийшов інженером, і свідомим українським діячем сильної волі великої характерности й кипучої енергії. Вернувшись на Кубань, став директором першої в Росії кооперативної залізниці «Чорноморки», а потім, разом із К. Я. Безкровним та І. В. Івасюком організує Кубанський Кооперативний Союз установ дрібного кредиту, і стає на чолі цієї установи. Одночасно провадить широку національно -освідомну працю і постійно головує в Кубанській Українській Національній Раді. Коли, після революції 1917 р. постає на Кубані Кубанська Краєва Рада, як найвищий законодатний і організаційний орган цієї частини соборної України, Рябовол стає на чолі й цієї нової установи та перебирає фактичне провідництво не тільки на Кубані, але й всього українського Кавказу. Але саме тому він робиться ненависним усім прихильникам «єдиної і неделімої», і 28 червня 1919 після першого засідання конференції т. зв. Південно - Східнього Союзу» що його мали зорганізувати Кубань, Дін, Терек і Північ. Кавказ і де Рябовол виступив із програмовою промовою. його вбили уночі вистрілом із револьверу агенти російської Добровольчої Армії Денікіна ротмістр Коптев і граф Воронцов-Дашков.

РЯБКО — рід вареної страви з пшона й гречаної муки. Згадується в «Енеїді» Котляревського: «Вбирали. . . хрін з квасом, редьку, буряки, рябка, тетерю, соломаху. . » Також кличка пса: «Як рябка годують, так рябко і гавка» (Номис, 7129).

РЯБОТИННЯ — сліди від віспи на обличчі. Як усе, що псує красу людського тіла чи обличчя, викликає підозрення в людей, які тої вади не мають: «Що дідько назначить, то все його» (Ів. Франко «Прип.» І. 595).

РЯД — договір у староукраїнськім праві, ним відзначувано відносини між князями, вічем та народом. Також заповіт: «Термін РЯД своїм значенням (умова, контракт) дає розуміти, що це була не так одностороння заява волі тестатора, як скорше — його умова з членами родини щодо дальшого порядку в майні. Кн. Володимир Василькович, збираючись писати тестамент, відповідно до того каже, що він хоче РЯД УЧИНИТИ з Мстиславом, своїм спадкоємцем, умовитися з ним щодо свого майна. Це вповні зрозуміло, коли пригадаємо, що, по споконвічному погляду, перейнятому з родових часів і додержаному в Україні в значній мірі досі, майно належало спільно всій родині (тепер сім'ї, давніше родові), а батько, або інший ДОМАЧИН був тільки його управителем, а не єдиним власником». (М. Груш. «Іст. УР.» ІІІ, 371).

РЯДНО — тканина з конопляного прядива. НАКРИТИ МОКРИМ РЯДНОМ — несподівано вилаяти і не дати й слова сказати у виправдання. Гірший рід рядна — РЯДНИНА. Також одяг із ряднини, символ бідности: «Ти в мами ходиш в грубій ряднині, а в нас будеш ходити в синім кармазині» (Чуб. V, 393).

РЯДОВИНА — груба ряднина, на ріжні вжитки: БАЗАРКОВА — завширшки в один аршин; БІЛА — з вибіленого валу на рядна та мішки; ДОРОЖКИ — смугнаста на нефарбованій основі і фарбованому утку; МІШКОВА — на мішки, завширшки в 12 вершків; ПИСАНА — з поперечних квітчастих смуг на доріжки на підлозі; ПРАНИК — напівбіла з сірою основою і недобіленим утком; СИРОВА — небілена; СОСОНКИ — щільна, дебела, особливо виткана. Також — гірший рід сукна.

РЯЖА, РЯЖКА — рід дерев'яного відра, що його вживали в лазницях.

РЯЖАНКА, КОЛОТУХА — рід вареного кислого молока.

РЯСА — верхній довгий одяг православного духовенства. До XVII в. рясу носили тільки ченці, а з кінця XVII ст. вже все духовенство (Ів. Огієнко, в «Рідна Мова» 1938 ст. 137). РЯСОФОРНИЙ ЧЕРНЕЦЬ — людина, що прийняла постриг і, хоч ще не має духової гідности, має право носити рясу.

РЯСА — колос проса (більш звичайно — ВОЛОТТЯ), вівса, тощо, взагалі рослинний китях. Все те, що звисає в рослинах — грозді, китяги, тощо, робиться символом всіляких прикрас, що звисають з одягу, і тому

ряса робиться також символом багатства: «З рясами вінець» (Голов. IV, 223). «На вінець береться ряса з багатого вівса» (там же, 369). «Рясний овес» — з багатим колоссям. «Рясне дерево» — дерево багате на листя та на овочі: «Перед оконцем садочок стоїть, а в тому садочку золота ряса, ой, схопилися буйні вітрове, обтрясли ж вони золоту рясу. .» Але дівчина з тої ряси робить собі «золотий пояс» і «золотий перстенець» (Голов. IУ, 67).

Як символ багатства, золоту рясу у величальних піснях часто заступає (через непорозуміння) «золота РОСА» (див.), як символ покривання, не відкидаючи значення прикраси, або «золота КОРА» (див.).

Від символізації ряси, як прикраси, народня уява переходить легко і до ряси, як символу дівочої краси і цноти: «А в чистім полі грушечка стоїть, на тій грушечці золота ряска, — там десь узялася красна дівонька . . . збирала ряску та й у запаску. . . » (Голов. II, 88). Або: «Ой у полі-полі, межи дороги, ой стоїть же там золота ряска, Стереже ж її красна дівонька. Надійшов ід ній батенько її: — Урви мі, донько, золоту ряску, золоту ряску, червону краску. — Ой, бігме не врву, милому держу». (М. Груш. «Іст. У. літ.» І. 276).

РЯСКА — дрібнолиста, ясноцвітна рослинка, що часто вкриває густе плесо стоячих вод. Служить за символ ніжности, з якою ніби вкриває воду: «Одбиває щука - риба од берега ряску, — утеряла дівчинонька у козака ласку. — А я ж тую дрібну ряску зберу у запаску, а ввечорі козакові підійду під ласку» (Метл.) Або: «У козака стільки віри, як на синім морі піни (себто, зовсім нема, бо «синє море» — тихе), — а в дівчини стільки ласки, як на тихій воді ряски» (себто дуже богато). «На тім боці на толоці з'їли кози ряску, — утратив я, побратиме, у милої ласку..» (Голов. II, 419).

РЯСНО — рід ЧІЛЬЦЯ (див.), що його носили на лобі жінки княжої України, запозичивши цю прикрасу з Візантії. (Хв. Вовк «Студії. . » 123).

РЯСТ — весняна квітка. У Шевченка: «Встала й весна, чорну землю розбудила, уквітчала її рястом, барвінком покрила». У нього вона — символ нетривалости, недовговічности: «Загинеш, серденько, загинеш, мов ряст весною уночі. . .» («Княжна»). Але загально ряст — символ життя, що відроджується весною: «Топчу, топчу ряст, дай Боже потоптати і того року діждати». (Чуб. I. 100—01). Звідти й натуральний перехід: ТОПТАТИ РЯСТ — жити, НЕ ТОПТАТИ РЯСТУ — вмерти: «Мабуть, уже йому рясту не топтати» (Номис, 8228). «Не довго з того часу стара ряст топтала — через тиждень, чи що, й померла». (Слов. Грінченка).

САББАТА СЕВІЙ (1626—76) — жидівський кабаліст, що видавав себе за Месію. Мав він прихильників і в Україні і ҐАЛЯТОВСЬКИЙ Й. (див.) написав проти нього свій твір «Месія Праведний». Його виступ зв'язують із постанням ХАСИДИЗМУ.

САБЛІН — контрадмірал, що командував Чорноморською Фльотою. 2. IV. 1918 р. він видав через радіо наказ: «Всі кораблі, портове майно і укріплення, які знаходяться в портах Криму та на його побережжі, є власністю Української Народньої Республіки. Тому наказую скрізь, де треба, піднести українські прапори».

САБОТАЖ — спочатку тільки економічне шкідництво на фабриках і заводах, навмисне нищення машин, удавання праці при фактичному неробленні і т. д., але в наших часах головно шкідництво політичне, скероване на підірвання сили й престижу, а також й економічної потуги тої чи іншої держави, особливо держави чужої, окупаційної. Бували, розуміється, часто саботажі справжні, особливо за тої чи іншої війни, але бували й саботажі вигадані — для нищення непокірного, чи взагалі небажаного владі населення. Дм. Донцов писав про останні у львівському «Віснику» (р. 1939, ст. 562):

«Тим, хто не афішував московського патріотизму, але якому не можна було довести ніякого ворожого вчинку, — тим злочини вигадувалися й пришивалися. Тепер за большевизму такі фігурують як «вредители» або «саботажники». Отже й цю методу, не большевики видумали, і тут вони показалися невільничими учнями царату. . . Коли, — пише автор «Історії Русов». — треба було ліквідувати таких мазепинців чи полуботківців, яким вини ніяким способом не можна було довести, їх в «ім'яннім указі царськім в Малоросії опублікованім», покарали за звичайне «вредительство», а саме: що «ті вівці й барани дорогоцінні, яких цар спроналив з Шлезьку і роздав був на утримання і годування в Україні, — що вони повиздихали, але не з своїх хвороб, лише від недбальства і лихих замірів» отих полуботківців, які не про трудящий люд думали, лиш про політику — про свої сейми та вибори» (стор 230). «Хохлів» - саботажистім карали, крий

Боже, не за те, що були українцями, лише за нищення сталінських тракторів в XX віці, і за нищення царських баранів в ХУШ віці. Подиву гідна тяглість імперіяльних метод правління, традицій і політичної винахідливости!»

САВА ОСВЯЩЕНИЙ св. (†532) — «патріярх ченців», основник лаври св. Сави в Єрусалимі, автор найстаршого церковного уставу. У нас його пам'ять святкували 5 грудня ст. ст., а що на 6 грудня приходиться день св. Миколи, то Саву вважали в нас за «Миколиного батька»: «Одного разу Сава з сином своїм Миколою пішли на поминальний обід до знайомого багача. . .» (Сб. Харк. Ист. Общ-ва, ХУІІІ. 180). День Сави святкували, думаючи, що це свято встановлено самому Саваофові. Але супроти тих святкувань не встановлених Церквою свят народня думка не раз і повставала: «Було не савити, не варварити, не амбросити, але куделю було кундосити» (Номис, 4007).

У с. Локітках на Глухівщині, побудувавши хату, переходили до неї жити, але посвячення її відкладали до дня св. Сави, бо він у християнському календарі називається «Сава Освящений».

Разом із св. Варварою та св. Миколаем, св. Сава вважався у нас передвісником зими: «Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стуконе» (Номис, 507). або «Сава мостить, а Микола гвоздить».

САВАОФ — назва Бога в значенні: Господь військ, або сил небесних, безчисленних янголів. Т. Шевченко «візантійським Саваофом» означав ненависну йому московську православну Церкву, протиставляючи йому правдивого християнського Бога, як от в поезії «Лікері»:

. . .Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф одурить,
Не одурить Бог,
Карать і милувать не буде:
Ми не раби Його, ми — люди!

При слідстві 1859 р. про ніби протирелігійний виступ Шевченка, коли він їздив по Київщині, шукаючи собі осідку, один селянин розповів, що Шевченко грубо вилаяв перед ним «Господа Саваофа» і сказав, що вірить тільки в Ісуса Христа (М. Грушевський «З історії укр. рел. думки» 1925, ст.. 115)' себто в справжнього Бога Євангелії та св. Письма, а не в того Бога, що його московська Церква зробила знаряддям політичного й національного гноблення України.

САВИНА МАРІЯ (1854—1915) — російська драматична акторка українського роду; виступала і в українських п'єсах, мала вплив в театральній політиці і робила чимало послуг Кропивницькому та українському театрові.

САВИЧ МИКОЛА (1808—1892). — кирило - методіївець, журналіст, хемік, міський радник Одеси. Коли почали арештовувати кирило - методіївців, Савич знаходився в Німеччині і, одержавши наказ у м. Касселі повертатися до Росії, намагався заподіяти собі смерть, перерізавши собі артерії на руках. Але його було порятовано і відвезено до Петербургу на слідство.

САВИЧ СЕМЕН — канівський полковник за Б. Хмельницького, посол до кримського хана в 1654 р. Другий САВИЧ СЕМЕН був генеральним писарем за Ів. Скоропадського.

САВУР — див. САУР.

САВЧЕНКО ВОЛОДИМИР (1882 - 1957) — ген. штабу полковник армії УНР, начальник штабу Запорізької дивізії. співробітник військових журналів в Каліші «Табор» та «За Державність», від 1936 р. співпрацював у журналі «Життя і Знання» та дописував до «Нового Часу» у Львові, від 1939 дописував до «Крак. Вістей». Від 1949 р. в США, де і помер.

САВЧЕНКО ФЕДІР (1892 — ?) — історик, співробітник ВУАН у Києві і дійсний член НТШ, автор праці «Заборона українства в 1876 р.» та інш.

САВЧЕНКО ЯКІВ (1890 — ?) — поет і літературний критик, автор збірок містично-символістичних поезій: «Поезії» 1918, «Земля» 1924 та збірок літературно - критичних статтей: «Азіятський Апокаліпс» 1926, «Поети і белетристи» 1927, «Проти реставрації грецько - римського мистецтва» 1927 р., де він нападав на київських неоклясиків. Десь 1934 р. був заарештований і засланий на Соловки.

САВЧЕНКО - БІЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1867 — 1955), ген. - хорунжий фльоти УНР, один із організаторів морського міністерства, начальник Гол. Морської Управи Військ. Міністерства, співробітник військових журналів «Табор», «Укр. Інвалід», «За Державність».

САГАЙДАК — піхва на стріли. У скитів були особливі сагайдаки, т. зв. ГОРИТИ, що служили піхвою одночасно лукові і стрілам. В сказанії о Борисі і Глібі (Іпат. ст. 158) згадується, що «горді слуги» перемиського

єпископа пишалися «бобровими сагайдаками, вовчими і борсуковими шапками» (М. Груш. «Іст. УР.» III, 397).

К. Я. Гільдебрандт, член шведського посольства до Б. Хмельницького в рр. 1656—57, описуючи цю подорож, зазначив, що козаки, крім рушниці, носять часто і сагайдак і лук. «Над стрілами в сагайдаку звисає червоне полотно, яким вони їх прикривають, щоб не повипадали». (Січинський «Чужинці про Україну» 1938 ст. 99).

САГАЙДАЧНИЙ ПЕТРО КОНАШЕВИЧ (Кононович) (†1622 р.) — гетьман в рр. 1614—1622) православний шляхтич із Галичини, вихованець Острозької школи, що, пішовши на Запоріжжя, зумів переорганізувати Військо в дисципліновані полки і вславився походами на татар і турків: 1614 р на Трапезунт та Синопу в Малій Азії; 1615 — на Царгород; 1616 — на Кафу. Та не обмежуючись цими походами, взяв активну участь в війні Польщі з Московщиною, і в 1618 р., визволяючи королевича Володислава, що знайшовся в московському оточенні, погромив московські війська, спричинившись до остаточної поразки Москви в цій війні. Повернувшись із московського походу, починає Сагайдачний, під охороною козацького війська, переорганізовувати й життя в Україні, добившись зокрема відновлення в 1620 р. вищої української Ієрархії, що її від моменту встановлення Берестейської Унії в Україні не було. Дуже дбав гетьман про поширення освіти та підтримку православної віри в Україні.

Сагайдачний сам вписався до Київського Братства. вписав у нього і все Військо Запорізьке і підтримував думку про створення в Києві Братської Школи, що пізніше була перетворена в славну Києво - Могилянську Академію. Всі його сучасники вважали його за великого патріота і борця за українські права, віру і нарід, оборонця перед польськими утисками. Але, «саме маючи це на увазі, дуже цікавим стає факт. що він, бороначи проти польського натиску православну віру. все ж брав таки визначну участь у боротьбі з Москвою. Цей факт — ще один доказ того, що за тих часів нікому й не снилася абсурдна думка про «єдінство русскаво народа» в розумінні якоїсь єдности українців із москвинами». (Р. Млиновецький «Історія у. народу» 1953. ст. 121—22).

Тим часом Польща мусіла почати війну з Туреччиною і турки розбили польську армію під Цецорою, а решта польського війська попала в тяжке становище під Хотином. Поляки мусіли благати допомоги від Сагайдачного. Гетьман поставив низку загально - українських вимог, рушив на чолі 40 тисячної армії (поляків було 35.000, а турків 140.000) і одержав над турками блискучу перемогу. Але при цьому він сам був ранений, і від тої рани внедовзі й помер. А поляки пізніше не додержали своїх йому обіцянок щодо своєї політики в Україні. . .

В українському народі залишилася пам'ять про Сагайдачного, як про справжнього вояку - козака, що все перебуває в походах, «промінявши свою жінку на тютюн та люльку»: «Мені з жінкою не возиться, а тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться. . .» Проте, як зазначив М. Грушевський, «ця пісня не передає дійсного характеру славного гетьмана, як і з Байди Вишневецького зробила запорозького гуляку. В сучаснім громадянстві славили Сагайдачного. навпаки, як дуже розважного, глибокого політика, що вмів поставити козаччину на службу загально - народнім справам і зробив із війська козацького опору національного українського життя. Те, що тільки наклюовувалося в 1590 рр., за Лободи й Наливайка, з далеко більшою свідомістю й виразністю здійснив Сагайдачний і відкрив тим нову добу в історії українського життя». («Ілюстров. Історія України», ст 256).

Помер він 10. IУ. 1622 р. Чуючи близький кінець, він призначив частину свого майна на київське Братство, а другу — на Братство Львівське. щоб з доходів утримувано «ученого майстра, в грецькім язику досвідченого»,«на науку і цвічення діток православних і виховання бакалярів учачних, на вічні часи..» По його смерті. братські школярі читали йому похвальні вірші, які написав К. Сакович, видані потім окремою книжечкою: прославляли його мужність, любов до свого народу, до його освіти і Церкви та ставили його в приклад козацтву. Книжечка ця одночасно була й похвалою Війську Запорозькому та заохотою, щоб ішло слідами Сагайдачного та далі боронило українських народніх прав. П. Куліш написав драму «Петро Сагайдачний». (Див. ЧЕРНЕЦЬ).

САҐА — прозовий народній епос у старо - скандинавській літературі про славні роди Ісляндії, про норвезьких королів та про події в сусідніх країнах, в тому числі чимало й про давню Україну - Русь.

САД — місце, звичайно огороджене, призначене на плекання овочевих дерев та квітів. Чудовий опис саду із городом, подав М. Рильський в свойому перекладі «Пана Тадеуша» А. Міцкевича:

Був сад.
Розкинулись широкими гілками

Поважні дерева, розсаджені рядами.
Капусти головки лищать посеред їх.
Як лисі голови філософів старих,
І морква там і там, прозоро - кучерява,
Квасоля-ж вигляда з тичок своїх лукаво;
Пшеничка золотий з трави підносить ус,
І, довгу гудину розкинувши, гарбуз
Аж серед буряків спинився любим гостем.
Коноплі на межі стеблом струнким і простим
Стоять, як москалі, шиковані до лав:
Густий їх лист не раз гадюки одганяв,
А пахощі тяжкі од гусені боронять;
Поломенистий мак свої головки клонить;
Немов метелики прозорі, осяйні,
Що грають барвами в промінному огні,
Так ніжні квіти там на довгих стеблах мають;
Буяє соняшник, як місяць-повновид,
І крутить голову на захід та на схід.
Окремий клаптик був, заказаний рослинам:
Не вільно їм було рости під тином —
Розкошували там самітно огірки,
Зеленим килимом укривши всі стежки.

М. Грушевський писав: «Про садівництво (в давній Україні - Русі) звістки дуже бідні: тільки в оповіданню Патерика (XIII ст.) про черців кінця XI ст. бачимо при келіях городчики «з деревами плодовитими»; при тім, як і досі, слово ГОРОД (огород, оградец, град — огорожене місце взагалі) уживалося однаково для означення і городу і саду, і можливо, що у вістках про великі київські або вишгородські городи треба розуміти і сади». («Іст. УР.» І. 954). Городництво і садівництво — безперечно новотвір у слов'янській культурі. Природні умови, особливо південного терену, сприяли розвиткові садівництва, та проте слов'яни на нових осадах не знайшли значної кількости овочів і овочевих дерев: одно з раніших свідчень про яблінні, грушеві й персикові дерева у слов'ян належить арабові Ібрагімові Ібн Якубові з 973 р. Культурну місію для їх розплоду в Україні перейняли на себе культурніші верстви населення, зокрема київські черці. Тільки довгі зусилля призвели до такого стану садівництва, який мав місце, напр., у XVI—XVII вв.., як то ми бачимо в М. Литвина, який захоплювався садовими деревами і виноградними лозами Київщини, та в Боплана, який описував рясні українські вишні Лівобережжя, що росли навколо озер і давали овочі на початок серпня, а на полях Запоріжжя бачив цілі ліси вишневих дерев.

Павло Алепськкий, переїздячи через Україну за Б. Хмельницького, писав, що в Києві «при кожному домі, неначе при яких палатах, є великі сади, де ростуть усі овочеві дерева, які тільки в них удаються; безліч дерев алепської шовковиці, з білим і червоним листям, але ягодами її гербують; є теж великі горіхові дерева, багато в цих садах росте винограду. Серед прегарних грядок із огірками, вони сіють багато крокосу, рути і гвоздиків ріжних барв». (В. Січинський «Чужинці. . .» 1938, ст. 93).

Т. Шевченко в своїй відомій поезії «Вечір», що починається словами «Садок вишневий коло хати» дав такий чудовий образ ідилії, що й сам «садок вишневий» зробився в нас символом ідилії, незрушного душевного спокою, а також — рідної хати. У народніх піснях у Чубинського «вишневий сад» символізує то батьківський двір (IУ, 141, 352, V, 18), то батьківський дім (IУ, 408, 884), а то самого батька, або матір (IУ, 287, 433, V, 50, 624).

Сад, що розвивається — дівчина, що кохається; сад, що цвіте — дівчина, що виходить заміж. Приклад — відома пісня: «Ой не всі то ті сади цвітуть, що весною розвиваються, — не всі ж тії та вінчаються, що люблятся та кохаються. . .»

Під Новий Рік уночі на Кубані, щоб дерева давали кращий збір, у садку «один бере сокиру і, наміряючись на якебудь дерево, каже: «Треба це дерево зрубати, бо однаково з нього мало пуття». А другий тоді каже: «Е ні, не рубай, брате, лучче я його соломою перев'яжу, воно безпремінно в цьому році уродить.» Та й перев'яже солом'яним перевеслом. Так роблять із усіма деревами, і тоді, кажуть, буває такий урожай, що аж гілля гнеться. Але цього не можна робити щороку, а тільки через кожних три роки, а то сад скоро загинув би. . .» (Крамаренко в Етн. Збір. НТШ. 1895, І, 19). Про вплив на сад «не чистої жінки» див. МІСЯЧКА.

САД - ВИНОГРАД — виноградник, весільний символ дівоцтва: «Ой ходила Маруненька по саду Та посадила сад-виноград до ряду, Поливала його ситою, Просила батенька просьбою: — Запирай, батеньку, ворітця, Не пускай Івасенька молодця. Бо приїде Івасенько з боярами Та й витопче сад-виноград коничками. . .»

САДЖЕННЯ НА ГАРМАТУ — ганебна кара, що випадала на долю військових канцеляристів, які занедбували свої обов'язки, або якось прогрішили. Була вона не тільки ганебна, але й важка, бо мало хто міг висидіти на гарматі більше трьох годин. (Ломиковський «Словар. . .» ст. II).

САДИЗМ — статеве збочення, що виявляється в насолоджуванні стражданнями ін-

шої людини. Ця назва походить від прізвища маркіза Донасієна Альфонса Франсуа САДА (1740—1814), французького письменника, автора еротичних романів, в яких змалював свої статеві збочення. Большевицькі ЧеКа та інші пізніші енкаведистські установи були повні садистів, що тортурували ві в чому неповинних своїх в'язнів з неприхованою насолодою, використовуючи для того найменшу нагоду, а також і без нагоди.

САДИК - ПАША — див. ЧАЙКОВСЬКИЙ МИХАЙЛО.

САДКОВСЬКИЙ ВІКТОР (+1803)— архимандрит слуцького манастиря, борець за православіє на українських та білоруських землях Польщі, за що був в'язнений в рр. 1789—92. По звільненні в 1793 р. був архиепископом мінським, а з 1796 чернігівським.

САДОВСЬКИЙ ВАЛЕНТИН (1886—1947) — журналіст, економіст, народжений на Волині в священичій родині; за Центр. Ради генер. секретар судових справ у першому Секретаріяті, потім міністер праці УНР в рр. 1920—1922. На еміграції з 1925 р. як професор Укр. Госп. Академії в Подебрадах та Укр. Вільного Університету в Празі. Заарештований 12 V 1945 р. большевиками в Празі і вивезений в Україну, де, після скитання по ріжних тюрмах помер мученицькою смертю 24. XI 1947 р. у Києві.

Багата його літературна праця й спадщина. Він був співробітником «Літературно - Наукового Вістника», «Дзвонів», «Робітничої Газети» «Української Жизні» «Ради», «Трибуни» щоб назвати лише головні органи преси. На еміграції дописував до багатьох львівських видань, а в паризькому «Тризубі» вів економічний відділ.

З наукових праць варто назвати: «Нариси економічної географії України» (написані ще в Україні), «Світове господарство», «Праця в СССР», «Національна політика советів в Україні», далі низку розвідок в «Записках» НТШ у Львові якого був членом, в працях семінару Українського Наукового Інституту в Варшаві, керівником якого був покійний.

САДОВСЬКИЙ МИКОЛА (1856—1933) — театральний псевдонім МИКОЛИ ТОБІЛЕВИЧА, великий український драматичний актор і режисер, на сцені від 1881 р. Заслуги його для українського театру справді величезні.

Народився він 19 грудня 1856 року в степовій Херсонщині у талановитій родині Тобілевичів, з якої, крім нього, прославили своє ім'я ще брати його — актор і драматург Іван Карпенко - Карий, прозваний «українським Ібсеном», і Панас Саксаганський — знаменитий режисер і артист. Ще зовсім юнаком, залишивши єлисаветградську повітову школу, романтичний юнак в ранзі підпоручника брав участь в 1877 році у війні на Балканах, в тяжких боях на горі Шипці, де вирішувалась доля цієї воєнної кампанії. В одному з боїв, коли прапор Житомирського полку, до якого належав М. Садовський, опинився в руках турків, відважний підпоручник відбив його у ворогів. За це нагородили його найвищою військовою відзнакою — георгіївським хрестом.

Сценічну кар'єру почав М. Садовський в аматорських театрах у Бобринці і Єлисаветграді. У перший український театр Ашкарова і Кропивницького прийшов в 1881 році. Як учень Кропивницького, з його трупою — що мандрувала по всій Україні і навіть досягала тодішньої столиці Росії Петербургу — виступав з геніяльною Заньковецькою, Саксаганським, Затиркевич - Карпинською та ін. У 1888 році зорганізувавши власну театральну групу, продовжував М. Садовський у своїй режисерській діяльності традиції реалістичної школи, створені ще другом Шевченка — Мих. Щепкіним а розвинені театральним новатором і вчителем багатьох українських акторів Марком Кропивницьким.

У 1905 р. виїздив М. Садовський до Галичини, де у Львові, керуючи театром «Руської Бесіди», популяризував п'єси східньоукраїнських драматургів і твори світової кляси-ки.

Після революції 1905—07 років М. Садовський засновує у Києві перший постійний український театр, що за вісім років свого існування підготовив цілий ряд п'єс і опер, уперше відіграних в українській мові — «Ревізор» і «Одруження» М. Гоголя (в перекладах самого М. Садовського), «Утоплену» і «Чорноморці» Лисенка, «Продану наречену» Сметани та ін.

У бурхливі дні визвольних змагань, в 1918 році виїхав М. Садовський знову до Галичини де короткий час працював у Львові, як директор українського театру. Дальшим етапом в його житті був Ужгород в Карпатській Україні куди він переїхав на запрошення товариства «Просвіта». Тут М. Садовський став на чолі субсидованого чехословацьким урядом «Руського Театру», що його створила група колишніх учасників Українсько -Республіканської Капелі, яку вислав був з культурною місією до Західньої Европи Гол Отаман Симон Петлюра.

У мороз і сльоту, глухими дорогами Закарпаття роз'їздив М. Садовський із своїм театром по містечках і селах, защеплюючи у

численних глядачів любов до української мови і культури". Це була велика культурно-освітня і національно - освідомна акція, переведена горсткою ентузіястів на чолі з стареньким Садовським. Багато завдячує йому своїм національним відродженням Срібна Земля! А для аматорських гуртків, розкиданих по найглухіших закутках цього краю, був він найавторитетнішим учителем і порадником. В 1922 році «Руський Театр» виїздив з гостинними виступами до Праги і Подебрад, де зосереджена була українська еміграція в Чехо-Словаччині.

Особисті несприятливі обставини, які створилися для М. Садовського в Ужгороді, змусили його переїхати на постійне мешкання до Праги де жив він до 1925 року, коли то в числі інших емігрантів рішив вертатися в Україну. Советські репатріятори за всяку ціну заповзялися звабити Садовського Йому обіцяли пост директора театру в Києві, гарантували повернення батьківського хутірця, забезпечували повну свободу в артистичній діяльності. І М. Садовський гноблений ностальгією, відважися на цей крок, щоб «останні літа послужити народові». Напевно не здавав собі справи з того, що везуть його в Україну лише для того щоб ним як і іншими поворотцями, заслонитися перед українським народом, переконати його, що справді большевики «будують соціялістичну Україну». Майже всіх тих наївних людей які повірили тоді большевикам, знищено 69-літньому М. Садовському пощастило, бо до днів єжовщини він не дожив....

Від 1926 р. брав М. Садовський участь у театральному житті в Україні, виступаючи в Києві, Харкові та інших містах. В 1929 році виступав у фільмі «Останній лоцман», виконуючи в ньому головну ролю. Останній раз виступив на сцені в Києві в ролі Виборного у «Наталці Полтавці».
Поховали його на Байковому кладовищі в Києві недалеко Миколи Лисенка, Марії Заньковецької та інших великих діячів українського мистецтва, що все своє життя віддали на службу рідному народові.

Цю біографію М. Садовського УМЕ завдячує п В. С—ко в «Свободі» 8 II. 1957 р

САДУКЕЇ — жидівська релігійна секта за часів Ісуса Христа, що приймала закон Мойсея, але відкидала вірування в воскресіння мертвих, в Духа Святого, в янголів. Вона дбала про добробут на землі, очікуючи його в великій мірі від Месії. Була схильна до порозуміння і мирного співжиття з римлянами і з Іродом. Не признавала в Ісусі Месії і відкидала покаянне хрещення Івана Хрестителя, бо їм, як Авраамовим нащадкам, і так належиться перше місце в Месієвім царстві.

САЄТА — рід тонкого дорогого англійського сукна з вовни й шовку в ХУІ і ХУІІ вв.

САЖА — розпилений вугіль, що виникає при неповному згоранні речовин, багатих на вугіль. Її вживають до виробу рисункового тушу, друкарського чорнила та черевиків. «Чорний, як сажа». «А я свої брови в сажу вмажу, твої переважу» (Чуб. III, 133).

В. Щербаківський вважав сажу за символ знищення. Інтерпретуючи свято КАЛИТИ (див.), він писав: «Парубки й дівчата ... під'їжджають від печі до Калити, щоб її з'їсти (символ злої сили), але її боронить один із учасників, старяючись розсмішити напасника (ознака його слабости), і коли останній розсміється, то, вимазавши його лице сажею (символ знищення) відганяє його, не даючи йому вкусити калиту» (Праці Укр. Іст. Т-ва в Празі, 1926, с. 118). На ствердження цієї символіки можна вказати й на те, що гуцулки, щоб забезпечитися від запліднення, робили собі спеціяльний амулет з ГОРІХА (див.), куди клали між іншим і сажу (МУЕ НТШ. VIII, 12). Проте, сажа служила й за символ ганьби: якщо молода виявлялася «нечесною», то двері й стіни хати її батьків, вимащувалися дьогтем або сажею (Вовк Студії..» 306)

Щоб зберегти дитину від зурочення давали їй пити свяченої води з сажею. (УМЕ НТШ, УІІІ, 36-.

САЖЕНЬ, САЖІНЬ — міра довжини в три АРШИНИ, або 1,8965 метра, або 6 СТІП а стопа мала 12 цалів (дюймів). Старий український сажень дорівнював 3 ЛІКТЯМ, себто бл. 1,75 метра. (УЗЕ). КОСОВИЙ САЖІНЬ — довжина, рівна віддалі між кінцем ноги і кінцем витягнутої вгору руки. МАХОВИЙ САЖІНЬ — віддаль між кінцями простертих поземно рук. ПЛАВАТИ САЖНЯМИ — плавати, викидаючи наперед одну руку за другою.

САККОС — туніка з коштовної матерії без рукавів, чи з дуже короткими рукавами. Спочатку саккос був одягом імператорів. Пізніше візантійські імператори почали надавати саккос патріярхам та митрополитам. Архиєпископи та єпископи носили ФЕЛОНІ (див). З часів Петра I в Росії почали носити саккос архиєпископи та єпископи.

САКОВИЧ КАСІЯН, (1578 - 1647) — до висвячення **КАЛІСТ** — ректор київської Братської школи родом із Галичини, автор віршів на смерть гетьмана САГАЙДАЧНОГО (див.), завзятий полеміст і критик унії, але

пізніше сам уніят (ігумен у Дубні), а потім навіть римо - католицький священик у Кракові та автор «Перспективи» — полемічного твору проти православних і уніятів.

САКСАГАНСЬКИЙ ОПАНАС, властиво ТОБІЛЕВИЧ (1858 - 1940), брат Мик. Садовського та Ів. КАРПЕНКА - КАРОГО (див. ТОБІЛЕВИЧ ІВ.), один із корифеїв українського театру, актор - комік, довший час антрепренер власної трупи з участю Карпенка - Карого, а пізніше режисер. Автор кількох п'єс та спогадів.

САКСЕНГАУЗЕН — гітлерівський концтрак в околиці Оранієнбурга, в 30 клм. від Берліну, створений в 1936 р. За рр. 1939-1945 через цей концентрак перейшло понад 200.000 в'язнів, з котрих понад 100.000, себто кожний другий були знищені або в газових камерах, або стрілами в потилицю, або іншими засобами. Це встановив суд над 16 керівниками концентраку, що відбувся в Берліні при кінці жовтня 1947 р. В цьому концентраку був замучений на смерть Олег ОЛЬЖИЧ - КАНДИБА (див.) В тому ж самому бльоку камер, цілком ізольованому від решти Концетраку, в так званому Целленбав, де був замучений Ольжич, перебував від 12. XII. 1943 по 19. X. 1944 р. і автор УМЕ. Це була в'язниця з 70 камер для суворого відокремлення для особливо важливих европейських політичних в'язнів. Перебували тут, напр., такі в'язні: Івон Дельбос — колишній міністер зак. справ Франції, після 1945 р. депутат французького парляменту і кількарічний міністер освіти від радикальної партії; генерал Стефан Ровецький - Ґрот — головний командир польської Армії Крайової (АК), якого гестапо замордувало в 1944; майор летунства Гюґ Фалконер — офіцер брітанської розвідки; генерал Робертас Дамбітіс — латиський міністер оборони з 1940 р. д-р Гайнріх Лютгер — колишній канцлер Німеччини і президент державного банку; Горія Сіма — шеф румунської фашистської організації «Залізна Ґвардія», із своїм адьютантом.

З відомих українців тут перебували полк. Андр. Мельник із дружиною, Ст. Бандера, Яр. Стецько, Вол. Стахів, Ів. Габрусевич (помер тут від сухіт), інж. Дм. Андрієвський, Кость Мельник, Мих. Мушинський, отаман Боровець - Бульба, Олег Штуль - Жданович, д-р Т. Лапичак. . . Поза Целленбав знаходилися тисячі інших українців, в тому числі багато полонених російської армії. На суді керівники концентраку Саксенгаузену визнали, що в ньому тільки в осени 1941 р. було знищено понад 18.000 військово - полонених, в тому числі, певна річ, більша частина українців. Встановлено, що від тортур подібних до тих, якими замучено Ольжича, загинуло в Саксенгаузен понад 8.000 в'язнів. Своє перебування в Целленбав Саксенгаузен автор УМЕ описав у книжці спогадів «У Вавилонському полоні». Буенос Айрес, 1949 р.

САКСОН або САКСОНСЬКЕ ДЗЕРКАЛО — збірник середньовічного права, що його склав коло 1230 р. Айкс фон Рептов, перше латинською мовою, а потім дол.-саксонським говором. Його передаґував в латинській мові в 1539 р. Н. Яскер, а потім цей твір Яскера використав Павло Щербич, львівський міський радник, що в 1581 р. переклав його на польську мову, розклавши матеріял в абетковому порядку. Саксон був головною основою т. зв. МАҐДЕБУРСЬКОГО ПРАВА, що ним кермувалося міське правління багатьох міст в Україні, а потім був одним із головних джерел збірника «Прав, по которим судиться малоросійський народ» 1743 р.

САЛА — невеличкий пліт із снопів, що ним користувалися козаки при переправі через річку: на нього складали одяг і зброю і прив'язували його до хвоста коня.

САЛАМАНДРА див. ЯЩУР.

САЛАМАХА — товчений часник із сіллю та хлібом, іноді додають до того й квасолі. Але САЛАМАХА, СОЛОМАХА — також рідке тісто, переважно гречане, або житнє, нагріте аж поки закипить, із маслом. Боплян, описуючи життя козаків писав: «Мають (вони) також варене пшоно і розпущене з водою тісто: вони їдять його, мішаючи з пшоном, і воно служить їм і за їжу і за пиття. Смак має квасний, а звуть вони його саламахою, себто чудовою їжою; але мені смак її не здавався особливим, і я, тільки за браком чогось ліпшого, їв її в моїх подорожах...» (М. Груш. «Іст. УР.» УП, ст. 298). В думі про Корсунську битву співали: «Гей, пане Потоцький. . . тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати і житньої соломахи з тузлуком уживати! Хіба велю тебе кримському хану дати, щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини жувати!. . .» Тут, саламаха виступає, як символ козацького життя, як жування сирої кобилини, чи пиття кумису, було символом життя татарського. . . І в збірнику козацьких дум та пісень, які видав П. Лукашевич у 1836 р. читаємо: «Ой, не журися ти, дівчино, есть там у полі саламаха, козацькая завертаха».

САЛЕЗІЯНИ — черці католицького орде-

ну, що його створив Дон Джованні Боско (1815—88). Вони присвячуються вихованню молоді і місіям.

Східню галузь оо. Салезіян започатковано з ініціятиви еп. Мик. Чарнецького в 1932 р., коли 10 українських юнаків (учні українських гімпазій у Перемишлі і Яворові й народньої школи у Куликові) виїхало на науку до оо. Салезіян в Івреї близько Турину в Італії. Другий гурток українських юнаків виїхав до Італії з Перемишля в 1933 р. заходом тодішнього катехита української гімназії в Перемишлі о. Петра Голинського. В рр. 1938 і 1939 прибуло до оо. Салезіян в Італії ще кільканадцять кандидатів, теж заходом о. П. Голинського.

Особливо зросла українська галузь оо Салезіян після другої світової війни, коли заходами архиеп. Івана Бучка, постала в 1952 р. в Люрі (Франція) в заряді оо. Салезіян українська середня школа — Мала Семінарія, де в 1955 р. вчилюся понад 40 юнаків під наглядом українських священиків. Цю Малу Семінарію внедовзі перенесено до Кастель Ґандольфо під Римом. а від 1959 р. у власний будинок у самому Римі. Першим і довголітнім її ректором був о. Андрій Сапеляк, а коли його іменовано першим українським епископом для українців в Арґентіні (15 VIII. 1961), його наступником став о. Ст. Чміль, що в 1945 р. став першим українським священиком із Салезіян, як преосв. А. Сапеляк став першим салезіянським епископом. В рр.1962 - 63 в тій Малій Семінарії вчилюся 107 учнів. — все навчання в ній відбувається в українській мові і триває 6 років. Вчителями в ній в тих роках були 14 вчителів — 12 оо. Салезіян і 2 світських. 14. X. 1963 р. їй надано титул Папської Колеґії.

САЛІКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1866 - 1925) — співредактор, а пізніше редактор поступового російського щоденника «Кіевскіе Отклікі» в рр. 1904 - 09, потім співредактор журналу «Укр. Жізнь» у Москві в 1912 р. та в рр. 1916—17. щоденника «Приазовський Край»в рр. 1913 - 15. З вибухом революції губ. комісар Київщини, за Директорії редактор щоденника «Трибуна», потім посол УНР в Ризі, в 1920 р. міністр внутрішніх справ УНР, в рр. 1921 - 22 — редактор «Укр. Трибуни» в Варшаві. Залишив збірник статтей «Нова Україна».

САЛІТРА, СЕЛІТРА — сіль азотної кислини, що твориться на місцях, де гниють органічні речовини. Потрібна вона до виробу стрільного пороху, і в Україні в XV - XVIII вв. її здобувала з ГНІЗД, що знаходилися в давніх могилах та городищах. На Придніпрянщині шукачів салітри звали МОГИЛЬНИКАМИ або САЛІТЕРНИКАМИ. Вони робили розшуки в степах, копали МАЙДАНИ або БУРТИ і добували салітру. Боплян хвалив українців, що вони «дуже здатні у виробі салітри і виробляють чудовий порох». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культури». 1937 ст. 96).

САЛО — свинячий підшкурний посолений товщ, улюблена страва українців: «я б «Мало скоромних страв в українців обходять «Мало скоромних страв в українців обеодяться без сала. В дорозі і в робочий час сало іде на сніданок або обід, з приправою часника, чи цибулі. Сало кладуть у борщ, в кашу, в куліш.» (Левченко в Зап. ЮЗО тд. II, 146). ДУРНЕ САЛО — дурень. ЗАЛИТИ САЛА ЗА ШКУРУ — завдати кому великих прикростей. допекти кому: мається на увазі гаряче сало. що вживалося колись при допитах, як знаряддя тортур. САЛО ДЕРТИ — дитяча — гра: повиснути, зачепившись ногами за перекладину, униз головою.

САЛОГУБ — лайлива назва міщанина, торговця: «Міщанин узиває селянина — ОЧКУР, ЧУБРІЙ, а селянин міщанина — САЛОГУБ.» Основа, 1862, VIII, 32).

САЛЬБИ — монети, що на Буковині носили найнижче в намисті.

САЛЬВІНІ ЛЮЇДЖІ (1911 - 1957) італійський славіст, україніст, дійсний член НТШ (з 1953 р.), що зробив дуже багато для пропаґування української справи в Італії. Його стараннями засновано відділ славістики при Вищому Інституті Східніх Студій в Неаполі і запрошшено на викладача української мови й літератури автора УМЕ. З 1937 р. завдяки йому змогла вийти в світ коштом Інституту велика перша українська граматика для італійців проф. Є. Онацького, а пізніше і великий українсько - італійський словник (Див. ДАМІЯНІ, РУДЖЕРО). Вже після війни, його ж стараннями вміщено синтетичний нарис історії української літератури та понад 70 гасел із тої літератури автора УМЕ в «Енциклопедії Всесвітньої Літератури» Бомп'яні. Сам Л. Сальвіні видав італійською мовою дві антології новітньої української літератури «Чотири Шаблі» в В-ві Валеккі у Фльоренції 1941 р. ст. 350 та «Високорівня пастухів» у В-ві Кольомбо в Римі 1949 р. (ст. 150). Його переклади творів Косинки, Юр. Липи, В. Стефаника, М. Хвильового, У. Самчука, Черемшини були надруковані в ріжних журналах, а також виходили окремими відбитками.

Перу проф. Л. Сальвіні належать і огля-

ди історії укр. літератури та замітки й статті про деяких українських письменників, як В. Стефаник, Юр. Липа, М. Хвильовий.

Народився проф. Л. Сальвіні в Міляні. Здобув докторат філософії в Римському університеті. В 1933 р. викладав італійську мову і літературу в університеті в Гельсінкі (Фінляндія), в 1941 р. в університеті в Любляні (Словенія), в 1949 р. — славістику в Папському Сх. Інституті в Римі, а пізніше також славістику в університеті в Барі. Одержав в ріжні часи три нагороди від Італійської Академії Наук. Останній час був генеральним інспектором в Міністерстві Освіти, і викладав славістику в Римському університеті. Він був редактором серії видань В-ва Ґардзанті та В-ва Кольомбо. Був консультантом із славістики в ріжних Енциклопедіях, зокрема «Енциклопедії Театрознавства» та вище згаданої великої Енциклопедії, Світової Літератури Бомп'яні, завдяки чому в них не вміщено матеріялу, ворожого українській визвольній справі. З любови до української культури працював для неї безінтересовно, вкладаючи в цю свою працю навіть власні засоби. Бувши секретарем Міжуніверситетського Інституту в Римі, що відав стипендіями для чужинецьких студентів, він дбав, щоб серед стипендіятів ніколи не бракувало українських студентів. Завдяки йому зміг приїхати до Італії на однорічні студії археології й Олег Кандиба-Ольжич.

Коли Сальвіні було ще тільки 22 роки, він, познайомившись із автором УМЕ, що саме тоді провадив полеміку в українській справі з єдинонеделімцем кн. Волконським, сказав йому:

— «Я цілком поділяю ваші погляди і хочу вивчити українську мову, щоб поглибити свої знання про Україну і українську справу. Наші славісти займаються тільки Росією та Польщею, дехто ще Болгарією, а Україною ніхто не цікавиться. Я ж уважаю, що українська справа має кольосальне значення для дальшого розвитку подій в Східній Европі і особливо для Італії, яка в Україні може знайти собі незаступного союзника в обороні Адріятику від панслов'янського натиску, себто фактично від натиску Москви. . .» Цій своїй настанові він залишився вірний до смерти, що забрала його, на жаль, вже на 46-му році життя.

САЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1885 — 1940) ген. штабу ген. хорунжий, в 1917 р. начальник штабу командувача військ УНР, в 1918 р. начальник головної шкільної управи, в 1919 р. командувач Запорізького корпусу, опісля армії УНР, кількаразовий міністр військових справ УНР.

САМАРА — лівобічна степова притока Дніпра, що має притоками — Бика, Вовчу й Тернівку. Впадає до Дніпра біля Дніпропетровська, кол. Катеринослава. Тут москалі в 1687 р. вибудували фортецю Богородицьку, або Самару, що від 1796 р. дістала назву Новомосковське і стала повітовим містом Новоросійської, а від 1802 р. Катеринославської губ.

З приводу будування московських кріпостей по річках Орелі й Самарі писав запорізький кошовий Ів. Гусак гетьманові Ів. Самойловичеві 4. IV.1684: «Донеслися до нас певні відомості з різних сторон від певних людей, що цар московський, бояри і воєводи і всі начальні полководці так собі порадили й постановили: щоб, стягнувшися з військами на Самарі і городи осадивши, а прикоротивши наші вольності, взяти владу нашу в свої руки, і на ріці Дніпрі викоренити, — чого ніколи доказати того не можуть. І так ми розуміємо, що Вельможність Ваша, яко ласкавий наш реймантар і війська запорізького родимець, до того призволити не схоче, щоб славу й повагу військовую загубити навіки, і Україну Малоросійську подати в подданство, чого кожний добрий і цнотливий із предків українських і війська Запорізького молодець, і вся отчизна наша Малая Україна Малоросійська це призволити не хочуть. .» Але Ів. Самойлович не був із тих, що могли б наважитися протиставитися московським плянам.

САМБОРСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1882 — 1935) — архиєпископ УАПЦ, народжений в Києві в родині дяка-вчителя Іллі Самборського. По закінченні семінарії в 1902 р. висвячений на диякона, а потім на священика. В лютому 1923 р. його висвячено на епископа Липовецького. 30. VI. 1925 Волинський Краєвий Собор обрав його на епископа Житомирського, але під тиском советської влади він мусів відмовитися в 1926 р. від Житомирської катедри. 17. I. 1928 р. на соборі в Глухові його було обрано на епископа Глухівського й доглядача Конотопської округи. Після ліквідації Москвою УАПЦ (1930) і арешту Вінницького архиепископа Конст. Кротевича, Вол. Самборський, вже архиепископ, обслуговував Вінницьку епархію, поки не заступив його епископ Олекс. Червінський (1932) В рр. 1932—34 архиепископ Володимир працював по парафіях, як парафіяльний епископ, бо советський уряд заборонив йому очолювати будьяку округу УАПЦ. Зрештою, не витерпівши тиску влади, археп. В. Самборський переїхав до рідного Києва, де в 1935 р. був заарештований і розстріляний. («Церква і Життя» 1959, III, ст. 2).

САМІЙЛЕНКО ВОЛОДИМИР (1864 — 1925) — талановитий поет, лірик і сатирик. Писав під псевдонімами Сивенький і Іваненко.

Перші твори українською мовою Самійленко писав ще тоді, як був учнем IV кляси гімназії. Перший друкований твір з'явився в 1884 р. Поезії В. Самійленка друкувались в галицьких журналах «Зоря», «Правда», «Дзвінок». Окреме видання творів вийшло в 1891 р. у Києві і в 1906 р. у Львові п. н. «Україні» з передмовою Івана Франка, в якій він дав дуже високу оцінку творам В. Самійленка. Але після того вийшло ще чимало цінних його творів, ще не зібраних в жадну збірку.

За сорок років своєї літературної діяльности В. Самійленко залишив багату і цінну літературну спадщину: поезії, переклади з «Іліяди», з Дантового «Пекла», переклади з французьких поетів, драматичні твори і талановиті сатиричні вірші, куплети й фейлетони, що й досі не втратили своєї свіжости і актуальности, як от славнозвісна його сатира «На печі»:

Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,
Але завше я був патріотом, —
За Вкраїну мою чи то вдень, чи вночі
Моє серце сповнялось клопотом,
Бо та піч — не чужа, українська то піч,
І думки надиха мені рідні;
То мій луг дорогий, Запорізька то Січ,
Тільки в форми прибралась вигідні.
Наші предки колись за-для краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злазячи з печі. . .
. . . Ще стоїть Україна! Не вмерла вона
І вмирати не має охоти.
Кожна піч українська — фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

Чим не актуальна поезія?!

Або «Ельдорадо»:

Десь далеко єсть країна
Пишна, вільна, щастям горда,
Кожний там живе щасливо —
Держиморда, держиморда.
. . . Там усяк говорить правду
Непідкупними устами,
Там за правду щира дяка —
Батогами, батогами.
. . . Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріюмфом їх провадить —
В Сибіряку, в Сибіряку.
. . . Там живе племін усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зоветься,
Русь єдина, Русь єдина. . .

І ця сатира, зберігає всю свою актуальність!

Або ось ще поезія «Сон»:

Авторові сниться, що на велике свято прийшли гості у велику ясну залю. Не привітавшися з господарями, гості жалібно накинулися на їжу:

І бенкет розпочавсь. Як хижі ті вовки,
Глитали гості наші страви,
А ми сховалися в далекії кутки
І звідтіль їм співали славу.

Гості напиваються і вимагають, щоб господарі принесли бичі. . . на себе. Сваволя і брутальне насильство гостей приводить до того, що господарі що далі, то більше деморалізуються: вони зрікаються чести, гідности, взаємної дружби, товариської солідарности, і — як вершок цілковитого занепаду — видають гостям на муки свою власну матір:

І снилося мені: ми матір волокли
Хто за косу; а хто за ноги;
Зривали одіж їй, і били, і товкли,
Аж кості хрускали в небоги.
І стався дикий крик, пекельний навісний!
Враз бризнули струмки криваві. . .

«Сон», як справедливо зазначає М. Зеров, — це «найгостріша річ у сатиричному надбанні Самійленка». Алегорія цієї сатири прозора. **Гості — це московські окупанти, що поневолили Україну.** Вони знущаються над українським народом, системою страшного терору і брутального жахливого насильства вони доводять наш народ до втрати чести, солідарности, до повної деморалізації, що завершується страшною трагедією: сини українського народу катують свою рідну матір Україну!. . . Цей образ розп'ятої України В. Самійленко відтворив і у вірші «У сумний час»:

І знов я згадаю тебе, Вкраїно, Мати,
Твою біду, твій вид сумний
Округ хреста твого, мій краю розп'ятий,
Я чую регіт навісний. . .

Це регіт яничарів, перевертнів та окупантів, що розпинають нашу Матір - Україну на хресті. Сатира «Сон» така близька до нашої теперішньої трагічної дійстости! — писав П.Заярський в «Свободі».

Характеризуючи сатиричний талант В. Самійленка, П. Заярський відзначив його велику культурність:

«Широка філологічна освіта, велика начитаність Самійленка, праця над перекладами французьких поетів Барб'е і Беранже, вміле використання літературного досвіду цих поетів, вплив українського народного гумору — все це великою мірою допомогло природній обдарованості поета. Сатиричні твори Самійленка були виявом його оригінальної української вдачі (лівобережної), зрівноваженої, меланхолійної, наділеної тонким гумором і сатиричною жилкою. Ці типові риси

лівобережного українця в Самійленкові добре схарактеризував Іван Франко. Деякі твори В. Самійленка дуже близькі до творів українського народнього гумору (Невдячний кінь», «Мудрий кравець» тощо). Тут як каже М. Зеров «та сама благодушність, добра, не-в'їдлива посмішка, трохи лукавства і чимало епічної споглядности». Ніхто з українських письменників - ґумористів не дорівнюється Самійленкові в його високій майстерності і культурі. Багато наших гумористичних письменників (Гулак - Артемовський. Стороженко, Руданський, Кропивницький та інші) у своїх гумористичних і сатиричних творах часто впадали в **вульґарність, грубість і несмак.** Такі ж у нас і гумористичні журнали, які як справедливо зазначає М. Зеров. «справляють враження убоге і сумне». Гумор і сатира В. Самійленка цілком інакші. «Хороша літературна освіта і обумовлена нею культурність сприйняття, свідомість своїх сил і зорієнтованість у поетичній техніці, ніде не дозволили Самійленкові упасти в грубість і несмак» (М. Зеров). В. Самійленко, не зриваючи з народньою гумористичною основою, зумів дати в своїх гумористичних і сатиричних творах справжню синтезу золотого народнього українського гумору і витончених культурних манер европейської літературної творчости. У сатиричних поезіях В. Самійленка знайшли свій відбиток найпекучіші питання тогочасної української дійсности. Коли Леся Українка била сучасне українське громадянство своєю ліричною патетикою, коли Інав Франко і Михайло Драгоманів вживали палких засобів публіцистики, то Самійленко ті самі громадські неґативні явища висмівав у своїх сатиричних творах».

В. Самійленко залишив нам велику, але на жаль. нескінчену поему «Ґея». в якій описав долю України в большевицькому ярмі (друкувалася частинами в ЛНВіснику), поему «Герострат», драми «Маруся Чураївна», «Драма без горілки», «У Гайхан-бея» та, як згадано, численні мистецькі переклади з европейських авторів. в тому комедію «Тартюф» Мольєра та інші.

Один із ліричних віршів Самійленка «Дивлюсь я на небо. . . » став майже народньою піснею.

Поховано було В Самійленка на цвинтарі Боярської церкви під Києвом (він повернувшись з еміґрації помер у Дарниці, де доживав свого віку, довго хворіючи, у великих злиднях). Над могилою його було поставлено березового хреста, але в 1933 р С' Касян захотів відвідати могилу поета і пізніше писав про це в буенос-айренському «Дзвоні» (ч. 8/17):

«Ми пильно шукали хоч би решток колишнього хреста на Самійленковій могилі. Дарма! Пам'ятаючи добре місце, де його поховано, ми самі собі не вірили: не стало не тільки хреста, не стало й могили. Дві купки землі під самою огорожею цвинтаря, праворуч місця, де була могила. Ліворуч від них порожне місце і знов далі кілька купок землі, немов старі кротовиння. Але ж саме тут, де нема оцього жахливого кротовиння, тут має бути могила, яку ми шукаємо! Ми стали руками і кишеньковим ножиком розривати поверхню і . . . . знайшли останки березового хреста, ту частину, що була в землі, і якої не викопано».

Так виглядала могила видатного українського письменника і поета, Володимира Самійленка, в 1933 році».

САМОБУТНІСТЬ — духова незалежність, що виявляється в творчості. В. Прокопович писав про ґравюру «Христос - Отроча» в київській псалтирі 1697 р.: «В тій маленькій ґравюрці ми маємо, коли не високий технічно зразок української ґравюри її кращих часів, то **оригінальний** пам'ятник нашої культури, зразок органічного перетравлення впливів, творчого вироблення на ґрунті загально - людського свого власного, самобутнього. Українська іконопись подає нам тут цікаву ілюстрацію до тих взаємин ідеального й реального. які виявилися ще в давнє - християнському мистецтві в характерному процесі витворення ідеальних типів і наближення їх знову до реального життя, — процесі, що про нього говорить Н Кондаков: «Принесений в нову народню сферу загально - людський ідеал тут знову знаходить себе в реальних типах. що дають нове життя мистецтву, яке тим наново прищеплює до абстрактної схеми нову щепу народнього характеру» («Іконографія Богоматері» СПБ, 1914. ст. 2). Ота «нова щепа народнього характерv», що з неї мало розвинутися пишне дерево самобутнього мистецтва українська щепа на загально - людському пні — перед нами. Витворювався **свій** ідеальний тип, ікона ставала рідною . . Що воно так, що ми маємо тут результати того спільного вселюдському мистецтву процесу на українському ґрунті, видно хоч би з того, що наша ґравюра не зостається самітною, що аналогічний тип Христа — українського хлопчика — ми зустрічаємо на іншій ґравюрі того ж часу (це Божа Мати, коронована, з підголеним так само Христом. . , що ми маємо й ікону аналогічну. Це «Умиленіе» київського музею... намістний образ з церкви в с. Войтівцях, Сквирського пов., певно кінця XVII в. або початку XVIII. .» (Наше Минуле, 1918. II. ст. 114).

Л. Річинський теж писав:

«Духовна самостійність, створення влас-

ної релігійно - національної ідеології завжди додає народові певности своїх сил і свого достоїнства, віри в свою перемогу і в свою будучину. Навпаки рабське переймання чужих ідей і чужих поглядів підриває духові сили й відпорність народу, затягає його на службу чужим божкам. Тоді находить смерть нації. . .» (Річинський «Проблеми». . .»

Московські большевики, опанувавши Україну, почали пильно дбати, щоб усунути з української творчости все оригінальне, самобутнє. Досить пригадати яких переслідувань зазнали Мих Бойчук і його справді самобутня школа нововізантійського мистецтва. В березні 1957 р. відбулися в СССР Перший Всесоюзний З'їзд совєтських Образотворчих мистців та ІІ Всесоюзний З'їзд сов. композиторів З їх програми було викреслене питання про самобутність, про особливі шляхи національного мистецтва. Вкоротці перед з'їздами на республіканській нараді творчих робітників України виголошувалися промови з вимогами «дбайливо розвивати національну форму» яркіше підкреслювати «національні характери в спектаклях» «удосконалювати національну своєрідність і самобутність», але в передз'їздних привітаннях Центр. Комітет партії про такі категорії ні словом не згадав (Н. Куликович в «Укр. Збірнику», Мюнхен, XI ст. 33). В декількох передовицях, вміщених під час цих з'їздів, «Совєтська Культура» обробляла своїх читачів в напрямку принципової настанови, що «совєтське мистецтво багатонаціональне» своєю природою, але єдине у своїм принципі, що совєтські композитори, не зважаючи на національність, згуртовані «на єдиній плятформі соціялістичного реалізму» і т. д. і т. д. Всі вони «однодумці - патріоти» (розуміється московські!) охоплені одним бажанням. Резолюція ІІ Всесоюзного з'їзду композиторів, що на початку ще вказувала на «багатонаціональну совєтську музику», пізніше заступає цей вираз просто «совєтські композитори», поминаючи будьяку згадку про їх національну приналежність (там же, ст. 36).

Простудіювавши партійно - московський наступ на національне мистецтво України та інших республік, В. Куликович прийшов до таких висновків: «Мистецтво національних республік СССР знаходиться в стані важкої кризи. Воно швидкими темпами втрачає свої особливості, традиції, свою самобутність. Воно примусово трансформується в т. зв. «багатонаціональне совєтське мистецтво» — протиприродний гібрид, що штучно насаджується із покидьків національної культури і перетворюється в суроґат «забарвлення», відтінок, підмінок абстраґованої категорії. . .»

Українці мистці, природно, пробують ставити опір цій тенденції зліквідувати національне мистецтво, але «Керівництво мистецтвом в СССР» та його бюрократичний апарат в національних республіках всіма засобами опрацьовують громадську думку в захист «багатонаціонального мистецтва», використовуючи для того апарат ідеологічного, адміністративного і фінансово - економічного натиску», вживаючи всіх заходів для поборювання справжнього національного мистецтва, шляхом наліплювання на нього та його послідовників ярликів (наліпок) примітивізму, антимистецькости, протинародности, викривлюючи сенс і профануючи національні прагнення в мистецтві». (Там же ст. 50).

САМОВАР — прилад варити воду на чай. В кінці ХУІІІ ст. бунтував нарід проти самоварів розкольник С. Яковлев, наказуючи: «В домах не тримати самоварів, яко шиплячу змію, щоб тим не відкинути від себе Бога. .» (Костомаров «Сочиненія, V, 246).

САМОВДОСКОНАЛЮВАННЯ — вічне завдання людини. Юрій Липа писав:

Будь тим, чим єси, — це є заповідь вища
із неба,
А потім, як зможеш буть тим, чим ти є,
будь ще ліпши.м. .

САМОВИДЕЦЬ — псевдонім автора твору «О початку и о причинах войни Хмелницкого», де описані події рр. 1648 — 1702. Рукопис, писаний між 1670 і 1702 р., знайшов П. Куліш, і автора назвав Самовидцем. На думку багатьох істориків, автором літопису Самовидця був Роман РАКУШКА (див.). Але на думку інших, як М. Андрусяк, Л. Окіншевич та М. Возняк, (останній написав і спеціяльну розвідку «Хто ж автор літопису Самовидця?» в ЗНШ т. 153 р. 1933), тим Самовидцем був Федір КАНДИБА (див.).

САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЙ — право кожного народу творити свою власну незалежну державу, включаючи до неї по можливости всіх членів даної нації — при мінімальній кількості чужонаціонального елементу.

Чи не вперше цю засаду, чи це право самовизначення народів висунув гетьман П. Орлик у своїм меморіялі з 1712 р. до европейських держав, відомім під назвою «Вивід Прав України», в якому обґрунтовуються права українського народу на самостійну незалежну соборну державу. Потім у меморіялі до Карла XII з 1713 р. П. Орлик твердив, що він не може прийняти протекції Туреччини, бо тільки **ввесь український нарід має право рішати про свою долю:** ані гетьман, ані підлегле йому військо не мають права в справах, що тор-

каються «державної незалежности всієї України», приймати турецьку протекцію «без згоди всіх, як духовних, так світських станів усієї України. Бо ввесь український нарід може пізніше сказати: Не повинні ви були трактувати про нас без нас » («Сам. Україна» 1960, VII, ст. 8).

Засада самовизначення народів стала дуже актуальною під час першої світової війни, завдяки т. зв. ПУНКТАМ ВІЛЬСОНА (див.), які протягом 1918 р. з первісних 14 перетворилися на 27, між котрими стояло й «самовизначення народів, як «імперативний принцип». На думку Вільсона, треба було б т. зв. доктрину американського президента МОНРО (див.) прикласти до всіх народів, з тим, щоб одні народи не сміли розширювати своєї влади на інші народи проти їхньої волі, ані втручатися в унутрішні справи інших народів (промова 22. I. 1917). Право на самовизначення це найважніше право кожного народу, незалежно від того, чи він великий, чи маленький На основі цього права всім народам прислуговує право до їх національної території (промова на гробі Вашінгтона 4. VII. 1918), право вибирати собі державну зверхність (промова з 26. V. 1916), право до внутрішньої самоуправи і свобідного культурного, економічного та політичного розвитку (нота до Росії з 10. VI. 1917); про всі економічні договори і політичні відносини повинен рішати безпосередньо той нарід, якого вони торкаються, та ні в якому разі не сміють про це рішати користі та інтереси інших народів (на гробі Вашінгтона 4. VII. 1918). Всі народи повинні бути вільні, і їм не можна приписувати ані накидати їм згори такі порядки яких вони не хочуть. (Промова в Конгресі 4. XII. 1917 р.).

Коли таким чином буде забезпечене всім народам право на самовизначення, вони зможуть створити справжній союз народів, і щойно такий союз забезпечить всесвітній мир (промова на Конгресі 11. II. 1918).

Український Генеральний Секретаріят Укр. Центр. Ради проголосив 11. XII. 1917 р. іменем Укр. Нар. Республіки в ноті «до всіх воюючих і невтральних держав», що: 1. Заключений між усіма державами мир повинен забезпечити кожній, навіть найменшій нації повного необмеженого самовизначення; 2. Для установи можливости правдивого вислову волі народів повинні бути встановлені відповідні гарантії; 3. Тим самим жадні анексії, себто насильне прилучення, або передача тієї чи іншої частини території без згоди на те громадян, неможливі . . (Дністрянський «Самовизначення народів» в «Воля» Відень, 1919, т. V, ч. IV ст. 152—53).

Проте, коли прийшлося до миру, і розпочато здійснювати проголошену засаду самовизначення народів, швидко виявилося, що, хоча в засаді всі народи мають те «право», далеко не всі на нього «заслуговують». На основі тої засади було прилучено до Франції Альзас і Льотарінгію, заряджено плебісцит у Шлеську, прилучено італійські землі кол. Австрійської імперії до Італії, розбито Австрію на національні держави, але одночасно при творенні великої Польщі та Румунії включено в них народи, що не мали жадної охоти до них належати, і в тому українську Галичину до Польщі, а Буковину до Румунії; Чехословаччині віддано Карпатську Україну, а найголовніше не застосовано цієї засади, за винятком територій Польщі, Фінляндії та Балтійських держав, до народів Російської імперії, і в тому й до України . хоча Ленін ще 1914 р. писав до соціялістичних газет Берліну й Відня, що він боронить свободу України».

Після жовтневої революції 1917 р. він провів резолюцію в національному питанні, в якій стояло:

«Всім націям, що належать до Росії, має бути визнане право вільно відокремитись і створити незалежну державу. Не визнавати цього права і не вжити заходів, які забезпечували б його практичне здійснення не було б рівнозначне з піддержкою політики завоювань і анексій». («Вільна Україна» 1961, Хб XXIX, ст. 13).

Ленін сам навчав ленінців порушувати теорію практикою Він не міг після жовтневої революції противитися відділенню Фінляндії і Балтійських держав, з огляду на відношення сил в ту добу і мусів визнати незалежність Польщі наслідком нещасливої війни Але поза тим він ніде не мирився з сепаратизмом інородців і сам став «збирачем земель», мов з революційної необхідности. Як зазначила Роза Люксембурґ, Ленін відмовив росіянам права самовизначення (себто творити демократичну державу) і всіх громадянських вільностей не для того щоб наділити цими правами народи не-московські. Низкою місцевих державних переворотів та інтервенціями червоної армії він відновив імперію під новою назвою «Совєтського Союзу» (там же ст. 13 — 14, Б. Суварин).

В. Затонський, що входив до складу першого большевицького уряду в Україні, писав в 1918 р. у статті «Из недавнего прошлого». («Комуніст» ч III—IV):

«. . .Виявилося, що поважний принцип самовизначення націй (не пролетаріяту) котрим потрібно було керуватися по писанію й ізустному преданію отців церкви, дуже гарний поки йде про Індії та Єгипти оскільки нам там не доводиться працювати (в татаро-

башкиріях з ним уже клопоту досить). Гарний він, коли треба зробити благородний жест в статті кающогося дворянина... але занадто малозрозумілий, коли доводиться вирішувати всі ці прокляті питання на ріжних окраїнах, в роді України.

«Не дурно національні комуністичні партії, що входять у склад російської, в роді польської, лотишської одіслали самовизначення націй туди, ідеже учреділка упокояеться. Але у них становище значно простіше, ніж в Україні. І лотишська і польська партії в більшості дійсно: одна — лотишська, друга — польська по своему національному складі (по крайній мірі в існуванні лотишів і поляків, ніхто не сумнівався). Не те в Україні. Тут партія большевиків, як більшість промислового пролетаріяту, складається головним чином із росіян, якщо не по національності, то по культурі. Висловитися проти націй ніяково, і так русифікаторами щирі українці звуть. Визнати Україну — душа не лежить, тим більше, що многі товариші до цієї пори в глибині душі переконані що Україну Грушевський видумав». (П Христюк «Укр революція» т. II, ст. 154—55).

У виданні, що вийшло в 1954 р під маркою Інституту Філософії Академії Наук СС-СР, і яке відбиває офіційний погляд, читаємо:

«Як відомо буржуазно - шовіністичні кола України в добу панування Української Ради намагалися використати принцип самовизначення для своєї клясової й імперіялістичної (?! Є. О.) мети. А між тим принцип самовизначення треба тлумачити як право на самовизначення не буржуазії а трудових мас даної нації. . .» (В. К. Козлов «О формірованії і развитії соціялістичних націй .» ст. 52). Як відомо Українська Центр Рада, як і пізніший Трудовий Конґрес складався з самих тільки трудових елементів, буржуазії й тіні там не було!

Але й проти такої ф о р м у л и на VIII З'їзді Комуністичної Партії в Москві в березні 1919 славнозвісний П'ятаков лідер комуністів в Україні висловлювався дуже рішуче:

«Тепер іде боротьба за встановлення пролетарської диктатури в Україні: ви прекрасно знаєте шо доля України дуже цікавить не тільки робочі маси цієї країни а і робочі маси Росії, Латвії, Білоруси й решти советських республік. Якщо советська республіка встановиться в Австрії й Німеччині то Україною будуть зацікавлені і ці республіки Чи можемо ми допустити, що б форма існування пролетарсько-селянської України могла визначитися виключно і незалежно трудящими масами України? Звичайно, ні!»

П'ятаков покликувався на те, що «право націй на самовизначення» — пережиток доби II Інтернаціоналу:

«У II Інтернаціоналі кожна партія пролетаріяту, що боролася в різних країнах, самостійно визначала лінію своєї поведінки, форму своєї боротьби і форму взаємовідносин з іншими партіями. . . Тепер же, коли ми будуємо Інтернаціонал диктатури пролетаріяту, не можна допустити, що б пролетаріят окремих націй міг і мав право визначити свою долю, свою лінію поведінки або зв'язок з іншими повсталими частинами робітничої партії самостійно і незалежно» («Стенограф. Отчет» ст. 68—69).

П'ятакова підтримав Суниця від Оренбурзької організації, заявивши що «принцип права націй на самовизначення має бути відкинутий найрішучіше не тільки щодо буржуазних націй, але й щодо пролетаріяту окремих націй». (Стен Отчет, ст. 75. Д. Ф. Соловей «Україна в системі советського колоніялізму», Мюнхен 1959 ст. 71—72).

САМОГУБСТВО — злочин збивства, по повнений на власній особі. Давні організовані суспільства ставилися до самогубства дуже суворо: стародавні жиди забороняли ховати самогубця, і його вчинок уважався ганебним. Вірмени проклинали самогубця і палили його хату. В Атенах кат відрубував руку самогубцеві і палив її або ховав окремо від трупа. В Тебах тіло самогубця палили без виконування похоронного обряду і пам'ять його віддавали ганьбі. Цю суворість пояснювали тим, що людина в огранізованій суспільності належить громаді, місту, державі, і її добровільна смерть ослаблювала сили громади. Закон Тарквініїв в Римі позбавляв самогубців похорону і наказував кидати їх труни хижим звірям. Невдалу спробу самогубства карали, бо, мовляв, «хто не шанує свого життя не шануватиме й життя інших.» Пізніше в Римі самогубство дозволялося в тих випадках, коли самогубець таким чином клав кінець своїм фізичним стражданням або невилікувальній хворобі, але якщо в той спосіб уникав законної кари за поповний злочин, його майно підлягало конфіскації.

Християнство рішуче засудило самогубство. Проголосивши догмат Промислу Божого та виходячи з точки погляду, що життя кожної людини — це свого роду місія, героїчний подвиг, що вона його мусить повнити з Божого призначення з якимись вищими, нам невідомими цілями, — Церква логічно мусіла поставитися до самогубства, як до сваволільного дезертирства, порушення вищого морального закону — не вбивай!

Осуд самогубства зустрічається вперше в канонічних відповідях Олександрійського

єпископа Тімотея в кінці ІУ ст. Їх було прийнято, як загальний закон на Всесвіт. Соборі 691 р. З того часу походить і правило, що за самогубців не можна молитися: «За їх душу не дають (на часточку в церкві) ніколи нічого аби ся не привиджував» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 315).

Хоча в грецькій Церкві самогубців перше ховали на цвинтарі, заборона приносити за душі самогубців церковні молитви мала той наслідок, що їх стали ховати поза кладовищами: «Ходить по світі кожний самовбивця тому, що його не ховають на цвинтарі межи людьми, лише на рові. Він на тамтім світі не має місця межи людьми ніде, і тому тиняється по світі. Його не приймають ані до пекла, ані до неба, він не має де подітися й блукає, але нікого не чіпає, лише непокоїть коні на стайні» (там же, ст. 208).

З остракізму на кладовищі розвинувся остракізм і на тому світі. В Св. Письмі немає безпосередніх вказівок на те, що чекає самогубця на тому світі, але народ поробив свої висновки. З огляду ж на те, що самогубця не ховають на кладовищі «помежи людьми», а десь «у рові», чи десь «у куті» (там же, ст. 287), або «на межі межи двома селами» (там же, ХУ, ст. 149), без молитви і без хреста — «як падло» — а така кара може впасти хіба на найгіршого злочинця що мусів був злигатися з дідьком («Хто сам ся втопить, того дідько вхопить», Франко «Приповідки» І, 291, або: «Хто ся вішає, тому дідько мотуз подає» — там же, ст. 291), то самогубець стає невідмінно чортівським прислужником, сам стає свого роду нечистою силою. Утопленик, напр., дуже радо хапає людей за ноги, як вони купаються, і топить їх (там же 291).

Щоб оберегтися від самогубців, та від нечистої сили, з ними зв'язаної, на могилки кидали проходячи, зелені гілки «Перв. Громад. 1928, І, ст. 180).

У багатьох середньовічних кодексах Зах. Европи самогубство потягало за собою кару: самогубця мав ховати ганебно кат, його майно конфіскувалося, а заповіт не визнавано й нищено. У французів тіло самогубця тягли обличчям до землі, на плетениці за возом і потім кидали на котолупні.Указ Людовіка ХІУ встановив, що супроти самогубця можна було провадити карний процес, а спробу самогубства було карано смертю. Самогубців і кримінальних злочинців було ховано в спеціяльних місцях, і лише закон з 1881 р., що звільнив цвинтарі від церковного нагляду, та закон 1884 р., що наказав ховати всіх на цвинтарях, не звертаючи увагу на ріжниці культів, віровизнань і релігій, покінчили з цим звичаєм. В англійців довгий час труп самогубця ховали на роздоріжжі й пробивали його кілком, як упиря. З часів Петра І ці середньовічні звичаї було перенесено і в російське законодавство, що саме того часу почало застосовуватися і в Україні. В «Воїнських Артикулах» читаємо (в перекладі): «Якщо хто сам себе уб'є. то належить катові відволокти його тіло в ганебне місце і там закопати, проволікши перше вулицями. . .» (ст. 164). За пробу самогубства встановлено було таку ж кару, як за вбивство. Російський кодекс законів 1886 р. затвердив кару за самогубство і замах на самогубство, забороняючи виконувати заповіт самогубця і ховати тіло християнським похороном.

В нашій народній обрядовості символ кари можна було б вбачати в звичаї, записаному в Снятинському пов.: згідно з ним «повісельників б'ють два рази в лице лівою рукою на відліг (від себе, Є. О), аби ся не привиджували». (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 315). Але на відліг б'ють нечисту силу, і тут маємо тільки ще один доказ, що самогубців вважали пов'язаними з нечистою силою. На Волині і на Поділлі вірили, що кожний самогубець робиться УПИРЕМ, тому з ними й поводилися, як із упирями: при більшій посусі, чи пошесті, розкопували їх могилки і пробивали їх колами. Подекуди вбивали в голову, за вухами, два зуби з борони. Особливо боялися вішальників. На Поділлі їх закопували на межах нив, вклавши їм у рот залізний цвях з борони та пробивши груди осиковим колом (Ор. Левицький в К. Ст. 1891, XII, 345—60).

Данте в своїй «Божественній Комедії», описуючи пекло, присуджував самогубців бути деревами, що вічно плакатимуть кривавими сльозами і стогнатимуть (XIII. 31).

Наш Котляревский був суворіший:

Огненним пруттям оддирали
Кругом на спину і живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ.
Гарячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не хапались умирать.
Робили ріжнії їм муки,
Товкли у мужчирях їх руки,
Не важилися щоб убивать (III, 71).

В Галичині казали,що на гробі самогубця і трава не росте і це повторив Ів. Вагилевич: «. . .Насипали могилу круглую, що морогом не вростає, на пам'ять вічную («Вінок», І, 102).

В лютому 1958 р. папа доручив римлянам і всьому світові боротися проти суспільної болячки самогубства». «Життя, — сказав папа, — навіть і власне, належить тільки Богові, і від Нього не можна відмовлятися, не поповнюючи великого гріха». За даними

Світової Організації Здоров'я, 1954 р. на 100.000 населення кількість людей, яка покінчила життя самогубством, по окремих країнах була така: Японія — 23,4, Данія — 23,3, Австрія — 23,1, Швеція — 22.1; США — 10.1; Еспанія — 5.9, Шотляндія — 5,9, Північна Ірляндія — 3,5, Ірляндія — 2.

Як бачимо, найбільше самогубств було тоді в Японії, а найменше — в Ірляндії. США стоять десь посередині.

На жаль, не подано даних із СССР: большевики свідомо затають стан із самогубствами в їхній тюрмі народів. Але там самогубства дуже поширені з огляду як на важкі умовини життя, так і на поширення атеїзму.

Боротьба з самогубством не повинна проте приймати форм кари. В багатьох державах, як у католицькій Італії, прийшли до переконання, що людина в відношенні до самого себе знаходиться лише в моральних, а не в правних відносинах. До того ж самогубство поповнюється завжди при певному порушенні психічних здатностей, при певному ненормальному душевному стані, що заслуговує на жаль, а не на кару.

САМОДИСЦИПЛІНА — опанованість, вміння підкоряти свої нижчі інстинкти вимогам обов'язку. Без самодисципліни не може бути САМОВДОСКОНАЛЕННЯ (див.) Клявзевіц писав, що «сильна душа — не та, що здібна до сильних емоцій, а та, що при й найгвалтовніших зворушеннях не тратить рівноваги; в якій, не зважаючи на бурю, що шаліє в душі, не завмирає, не гасне світло розмислу. Як голка компасу, дозволяє воно кермувати подіями, як капітан кермує кораблем, шарпаним бурею. . .» (ВІСНИК, 1939. 529).

САМОЗАРОДЖЕННЯ ГІПОТЕЗА — теорія, за якою, мертва неорганічна матерія, знайшовшись у сприятливих обставинах, може вилонити з себе живу істоту. Досі нема фактів, які могли б ствердити цю гіпотезу, але, як писав о. Ф. Лепотт, езуїт, в своїй книзі «Розв'язка проблеми життя», ухваленій до друку церковними властями (Брюссель, 1959, ст. 89), «усупереч тому, що багато людей думає,Церква зовсім не вимагає віри в безпосереднє втручання Бога, як в причину появи живої матерії. Можна бути християнином і одночасно допускати можливість самозародження життя з мертвої матерії. . . Якщо життя з'явилося з матерії, то це значить, що Бог вложив у матерію таку можливість. . . Таким чином, з наукової точки зору, не неможливо, що вчені, користуючись мертвою матерією, колись здобудуть життя в ляборaторії. Але й тоді це життя не вони створять: вони тільки відкриють закон, встановлений від Бога, згідно з яким нежива матерія може, при деяких умовинах, витворити живу клітину, здатну годуватися й розвиватися. . .»

САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ІНСТИНКТ — інстинкт, що примушує нас всіма силами боронити не стільки наше життя, як той рід життя, що забезпечує найкращі можливості розквіту й розвитку **типу** нашого життя. В. Липинський писав в передмові до «Листів до Братів - Хліборобів: «. . .Інстинкт самозаховавчий. . . проявляється двояко: одні живуть, оминаючи боротьбу (бо вона, мовляв, небезпечна, Є. О.), а другі власне боротьбою роблять собі місце в світі. І нема тут критерію «лучшого», бо це річ одідиченого типу, темпераменту. Так, державництво українське — це шлях для нас найнебезпечніший — найбільшого опору й найтяжчої боротьби. Але й предки наші, що колись мечем пустелі українські від кочовників і українських руїнників одвоювали, теж ходили найнебезпечнішими шляхами. І повірте, що коли ми на продовженню цього прадідівського шляху переможемо, то себе і свій тип захоаємо не гірше, ніж ви свій. А якщо згинемо ваш шлях пристосовання по лінії найменшого опору був би для нас певною смертю, не життям. . .» ((ст. X).

САМОЇЛКОВИЙ СПІВ — примітивний церковний спів без нот, «на слух», на два голоси, що запанував був по наших церквах в першій половині XIX ст. в наслідок загального занепаду освіти й культури в Україні під московським царським режимом.

САМОЙЛОВИЧ ГРИГОРІЙ, † 1687 — син гетьмана, полковник чернігівський. Коли москалі заарештували гетьмана з старшим сином, хотіли заарештувати й Григорія, цей поставив спротив, але не міг відборонитися. За це його віддано під суд, засуджено на смерть і, після немилосердних тортур, стято в Севську на Московщині.

САМОЙЛОВИЧ ЗАХАРІЙ — гравер - мідеритник, що працював в рр. 1691 - 1706 у Києві і в Москві. Виконав коло 14 мідеритів, в тому велику гравюру, присвячену Ів. Мазепі, тезам Теофіля Терпіловського та ін

САМОЙЛОВИЧ ІВАН († 1689) — гетьман Лівобережної України в рр 1672 - 1687. син священика. прозиваний тому ПОПОВИЧЕМ.

Походив він із правобережної України, вчився в Київській Академії і був людиною освіченою та талановитою. Розпочав свою

кар'єру при Брюховецькому, потім перейшов до Многогрішного, і дістав від нього гідність генерального судді.

Після арешту Многогрішного, що сталося в наслідок змови проти нього старшин, в якій змові брав участь і Самойлович, коли з Москви приїхав для виборів нового гетьмана кн. Гр. Ромодановський, старшина настояла на тому, щоб вибори відбулися в глухому степу, біля містечка Козача Діброва, на самому українсько - московському пограниччі. Тут 16. VI. 1672 р. відбулася нарада козацької старшини з Ромодановським і ухвалено 10 тзв. КОНОТОПСЬКИХ СТАТТЕЙ (див.), а на другий день, в присутності і співучасті чернігівського архиєпископа Лазаря Барановича, обрано Ів. Самойловича на гетьмана. Він був перше ворогом Москви, але, зорієнтувавшись в її силі, зробився її прихильником. До Польщі ставився завжди вороже і завжди думав про те, як би об'єднати всю Україну під своєю булавою. Тому поборював П. Дорошенка, що мав такі самі пляни. Зрештою в вересні 1676 р., коли Самойлович вдруге прийшов під Чигирин, столицю Дорошенка, з московським військом і Дорошенко переконався в неможливості дальшого спротиву, Дорошенко скапітулював і святочно передав Самойловичеві гетьманські клейноди. Але об'єднати всю Україну Самойловичеві все ж не пощастило: Туреччина поставила на правобережжі Юрася Хмельниченка. В боротьбі з турками знищено було цілковито Чигирин, а населення Правобережжя перегнано — це т. зв. ВЕЛИКИЙ ЗГІН — на лівий беріг Дніпра й поселено над р.Орелею.

Самойлович, поховавши свої мрії про велику незалежну Україну, заходився боронити перед Москвою українську автономію, запобігаючи московської ласки. Для того вислав своїх синів в московську науку, а доньку видав за боярина Федора Шереметьева, київського воєводу. І в своїй запобігливості перед москалями поповнив найбільший злочин супроти Батьківщини — виконав давнє московське жадання знайти такого українського єрарха, що був би радий віддати Українську Церкву під владу московського патріярха. Цього довершив Ів. Самойлович, коли на виборах нового митрополита в Києві 29. VI. 1685 р., настояв на виборі, замість Лазаря Барановича, що палко боронив автономію української Церкви, луцького єпископа кн Гедеона Четвертинського що виїхав до Москви, щоб його там висвятив московський патріярх Йоакім. (Див. СИМОНІЯ).

Та за ці запобігання московської ласки Москва йому добре заплатила. 22. VII. 1687 р. в таборі над Коломаком заарештовано гетьмана й вислано в кайданах у Москву, а відтіля, без слідства і суду, запроторено разом із сином Яковом полк. Стародубським на Сибір, де він два роки пізніше помер у Тобольську. Приводом до арешту Самойловича був спільний з московським військом похід на Крим, що був наслідком т. зв. ВІЧНОГО МИРУ, що його підписала Москва з Польщею в 1686 р. Самойлович відговорював Москву від того Вічного Миру і від походу на Крим. Коли ж все таки було його вирішено доконати, Самойлович радив іти весною, коли ще трава в степу свіжа, зелена. Натомість московський воєвода кн. Вас. Ґоліцин коханець царівни Софії, московської тодішньої правительки, не послухався мудрої ради. Татари ж, не вспіли ще війська московські та козацькі (було 50.000 козаків) дійти до Великого Лугу, підпалили виснажений літньою спекою степ, і тому тільки з великими труднощами змогли війська добитися до Перекопу, а звідти, коли голод і спрага почали пустошити військо, прийшлося вертатися з порожніми руками, не то що без лаврів, але й з великими втратами. Кн. Ґоліцин був радий знайти «козла відпущення», а українська старшина, що «вже здавна накипіла на гетьмана за його загребущість, потурання рідні самовладство й потурання Москві» та й «скасування автономії української Церкви всім сиділо в печінках», обвинуватила гетьмана перед Ґоліциним у зраді». Говорили, ніби то не татари а козаки, з наказу Самойловича, підпалили були степ. Обвинуватили його одночасно і в тому, що він ніби був «неприхильний Москві й бажав створити з Гетьманщини незалежну державу». Кн. Ґоліцин вхопився за той то нос, як за дошку власного рятунку (М. Голубець «Вел. Іст. України» 1935, ст. 512. Див. САРДАНАПАЛ.

САМОЙЛОВИЧ СЕМЕН (✝ 1685) — старший син гетьмана, був полковником стародубським. Після його смерти полковником стародубським став другий син ЯКІВ якого потім із батьком було заслано в Сибір де він і помер в 1695 р.

САМОКИША МИКОЛА (1860—1944) — видатний мистець, графік і офортист, професор Академії Мистецтв в С. Петербурзі, славний баталіст, відомий у нас насамперед баталістичними картинами на українські теми — «Бій під Полтавою», «Жовті Води», «Морська битва запорожців із турецькими ґалерами», «В'їзд Б. Хмельницького до Києва», «Руйнування Батурина Меншіковим», «Кость Гордієнко нищить драгунів Кемпеля», «Бій Кривоноса з Яремою Вишневецьким» та інші. Продовжуючи традиції Т. Шевченка, що випускав «Живописну Україну», М. Самокиша разом із С. Васильківським створили й ви-

дали альбом «Із української старовини» (текст проф. Д. Яворницького) та альбом українського орнаменту. Разом вони розписали й будинок Полтавського земства в українському стилі. В 1937 р. в своїй Автобіографії він писав, що від закінчення Академії все його мистецтво було присвячене Україні.

САМОКРИТИКА — визнавання власних помилок. Д. Віконська писала: «Духово вищерозвинена істота відрухово шукає причин невдачі спершу в собі. Вона звикла безнастанно контролювати себе саму. Вона, себто її увага та свідомість, постійно реєструють її власні реакції, почування думки та вчинки. Вона бажає морально та душевно, а властиво всесторонньо досконалити себе і тому досліджує якнайдокладніше, в якій мірі вона завдячує даний успіх власним прикметам, або сама спричинила власну невдачу, щоб на другий раз скористати з теперішнього досвіду. Хто так поступає, хто звик до іспиту власної совісти, як до необхідної потреби, та вважає власну поведінку єдино доцільним засобом досконалення, той ніколи не буде скидати вини за якусь невдачу на інших, просто тому, що це не принесло б йому, з практичного, як і морального погляду, жадної користи.

Маючи на увазі моральний бік справи (хто і через що завинив невдачу), духово вищерозвинена людина діє все на користь практичного боку справи. Намагаючись вистерігатись на майбутнє попередніх помилок, вона краще підготовляє і забезпечує успіх справи, ніж примітивна людина Ця бачить лише верхню сторінку — успіх або невдачу не входить у причини такого або іншого висліду, не обтяжує власної совісти, а скидає вину за невдачу на когось іншого. Вислід такого примітивного підходу до даної події такий, що на другий раз ця людина повторяє ці самі помилки, що доводять знову до невдачі....». («За силу й перемогу», 1938, ст. 138).

Цілком своєрідну ролю відограє «самокритика», якій себе піддають члени комуністичної партії, та всякі службовці, письменники, тощо, в советському режимі Про це писав О. Залізняк в 1948 р., підводячи в «Орлику» (1948, IУ, ст. 11) 30 літній білянс большевицькому експериментові: «Не можна не звернути уваги, коли ми говоримо про суспільні процеси в СССР, на один елемент, який советська пропаганда піднюсить з таким галасом, а саме на т. зв. советську «критику і самокритику». За большевицькою рецептою, вона має давати можливості і перспективи авансу, вона, за Ждановим, має бути «новим типом розвою і новим правом діялектики». В дійсності, славна советська критика і самокритика може декому й відкриває двері до вищого авансу, але напевно в більшій мірі відкриває двері до в'язниці. Советська критика не має нічого спільного з моральною, скажім, европейською критикою. Вона має виявити методою критики й самокритики шкідників, показати масам партії й уряду невинність партії та оправдати власними устами тих шкідників конечність їх знищення. Коли розглянемо історію Росії, то бачимо, що аналогії до сов. самокритики і критики треба шукати ще в царських часах, коли князі та інші конкуренти Ів. Грозного, засуджені на ешафот, перед смертю каялись і обвинувачували себе в вині. В історії Росії це не новина. Большевицький режим хіба в одному ввів інновацію, а саме, що методі критики й самокритики надав прикмет **системи, норми і обов'язкові методи**, яку теперішні ідеологи (Жданов) намагаються підвести під гераклітські тези про людину, в кожній хвилині іншу, чи під тези Св. Отців Церкви, які вводили сповідь. Але советська «сповідь» не має нічого спільного ні з філософією Геракліта, ні з тезами Св. Отців Церкви Бо коли останні мали метою людину спасти, то перша ставить собі ціллю її знищити»

САМОЛЮБСТВО — свідомість своєї особистости, часто боляче-чуйна. Треба відріжняти самолюбство від **СЕБЕБЮБСТВА**, чи **ЕГОЇЗМУ** (див.), бо тим часом, як себелюб - егоїст, часто відзначається повною нечуйністю, байдужністю до того, що про нього можуть подумати, чи сказати, люди, аби тільки його інтереси не потерпіли, самолюб навпаки завжди гостро реагує на відношення — дійсне, чи уявне — до нього людей. В себелюбів - егоїстів може бути зовсім відсутня марнославність, чи амбітність, у самолюбців, навпаки, вони відограють велику ролю, часто також зв'язані з заздрістю. Г. Гоцці завважував: «Ми настільки дурні, що все хочемо, щоб люди хвалили всі наші вчинки, навіть божевільні, і робимося смертельними ворогами тих, хто не рахується з нами так, як це нам хочеться». («Обсерватор», III,).

Гораціо Рега Моліна також відзначав, що, коли два шкільні товариші зустрічаються після довгих років на якомусь життєвому шляху, і один із них осягнув високе становище в суспільстві, а другий ні, то менш щасливий часто вважає потрібним зневажити більш щасливого, або в усякому разі бути більш стриманим і відхилити його сердечне запрошення, бо його самолюбство змішане з заздрістю, надто терпить. Також, коли якийсь поет домагається побачення з більшим

поетом і потім просить його порад щодо своїх творів, то звичайно те побачення має такі наслідки: менший поет пізніше критикує теоретичні завваги більшого поета, висміює його поправки, що він наважився зробити, бо його самолюбство не дозволяє йому визнати більшому поетові рацію. Самолюбець постійно порівнює свої осяги з осягами інших, і страшенно терпить, усвідомляючи їх вищість, або навпаки, вважаючи, що в оцінці його осягів і осягів інших поповнюється несправедливість, бо ж відомо, що акція іншого, коли ми дивимося на неї з боку, все видається нам невистарчальною і недосконалою. Надто самолюбна людина буває дуже нещаслива, кожної хвилини вона відчуває уколи своєму самолюбству. І відчуває їх не тільки в теперішності, але переносить їх і в минуле і в майбутнє: вона боляче відчуває сказане кимсь колись слово свій власний невдалий якийсь рух, чи вчинок і постійно турбується, як то воно буде в майбутньому. В цьому відношенні самолюбство протилежне любові, що живе теперішністю.

Зате ж самолюбство, стимульоване похвалами, або вражене гострою, а іноді й несправедливою критикою, може повнити і великі діла, особливо, коли людина вирішує довести, що думка про неї тих чи інших людей досі була помилковою. Похвали приємно збуджують наше самолюбство, чи, як у нас звичайно кажуть, «підносять нас на дусі». Марк Твейн казав, що добрий комплімент примушував його інтенсивно два місяці працювати. Тому й Дюмюр казав, що «самолюбство — це механізм, який треба щодня накручувати». У слабших натур, коли хто працює, не знаходячи довший час ніякого зрозуміння до своєї праці, їх самолюбство так від того терпить, що вони не мають сили продовжувати далі свою працю Навпаки, в сильних натур несправедлива критика викликає бажання виявити її несправедливість і встановити якнайбільшу віддаль між тим, що нам закидають, і тим, що існує в дійсності І пізніше ті несправедливі критики, що ми їх ніби давно забули, насправді живуть у нашій пам'яті довший час і боляче нас час від часу дотикають і тим примушують напружувати всі наші сили, щоб виявити їх несправедливість. Саме цим несправедливим критикам сильні люди завдячують свої успіхи.

САМООБВИНУВАЧЕННЯ — признання в злочині, що його осягається часто шляхом тортур, фізичних чи психічних. Англійське право виключає самообвинувачення арештованого, вимушене в «невластивий спосіб». Це має охороняти людей, про яких не можна з певністю сказати, чи вони поповнили закидуваний їм злочин, як також і тих, хто був заарештований вперше в житті. Суд відкидає вимушене свідчення, забороняючи присяглим суддям брати їх під увагу.

У країнах «советської демократії» самообвинувачення без огляду на те, чи воно вимушене, чи добровільне, служить підставою до засуду навіть на кару смерти, не зважаючи на дійсну чи вигадану вину. Совети з такими «дрібничками», як вимушене самообвинувачення, не рахуються.

САМООБМЕЖЕННЯ — необхідна умова успішної дії. Не дурно Сенека казав: «Якщо ти хочеш, щоб речі були тобі підбиті, підбий себе самого розумові». Шопенгауер коментував: «Обмежувати свої бажання, стримувати свої пристрасті, укоськувати свій гнів, пригадуючи собі постійно, що кожна людина може доконати лише безконечно малу частину того, що їй бажане. . . — ось правило, без якого ані багатство, ані влада не звільнять нас від почуття нашої злиденности. . .» (Афоризми про мудрість життя» італ. вид. 1923, ст. 171). Д. Віконська теж писала: «Постанова в користь одного виключає одночасно все інше. Це вимагає конечного вибору. Вибір потягає за собою конечне обмеження, бо вибираючи одну або кілька виразно означених вартостей, зрікаємося одночасно всього протилежного. Оце свідоме, обдумане, добровільно прийняте на себе обмеження у виборі найдоцільніших у даному випадкові засобів розвою — одна з необхідних складових частин розбудови обновленої і майбутньої української психіки. Не пригортати до люблячого серця ввесь світ, а перевести гостру межу між тим, що корисне і що шкодить нам.

«Свідоме обмеження до потрібного — противенство широкій степовій сваволі. Тільки здисциплінований ум і здисциплінована воля - постанова (див. САМОДИСЦИПЛІНА) всилі заволодіти анархічним духом СТЕПУ. Обмеження й вибір застосовуємо не тільки до речей зовнішніх, як матеріяльних речей, які можна набути та посідати, ріжних форм державного правління, що установлюють форму того посідання, або ріжних метод поступовання у ріжних ділянках життя, — вони торкаються в однаковій, чи не в більшій, мірі розбудови людської — у нашому випадку української — ментальности. . . Стихійні пориви могутні, сильні. Не зорганізовані свідомою волею, не використані для заздалегідь ясно поставленої цілі, минають вони безплідно, не осягнувши нічого додатнього, або — нерідко — сіючи руїну. Ясна, виразна, означена ціль плід ясного виразного вибору. Доцільний вибір вимагає виразного розріжнення важного від речей другорядних побічних.

«Підставове в житті — вирішити, що важне і що неважне. Байдужість, активна байдужість супроти неважного — такий самий виразний обов'язок, як увага супроти важного, — читаємо ми в чудовому «Одинадцять перед золотими дверима» Монтерляна. . . Нездібність спостерігати засадничу ріжницю між даними об'єктами, невміння вибирати одно на некористь другого — доказ низького ступня психічного розвою. . . У нас усіх дрімають зародки найріжніших прикмет. Одні розвинулися наслідком сприятливих обставин. Інші залишились недорозвиненими, або заникли. Силою свідомої постанови і витривалости маємо змогу впливати на наш дальший розвиток. Сократ у діялозі Поля Валері «Еспалінос» каже до Федра: «Я сказав тоді, що я народився кількома, а вмер одним. Новонароджена дитина — безконечна юрба, але життя незабаром зводить її до одиниці, до тої, яка ділає і вмирає. Значна кількість Сократів народилась разом зо мною. Але згодом із них відокремився той Сократ, що був призначений суддям і отруті . . Що сталось із іншими? — Вони залишились ідеями. Вони просились бути, але їм відмовили. .» (Д. Віконська «За силу й перемогу». Львів, 1938, ст. 78—80, 84—85).

Проф. Вол. Антонович теж писав: «Щоб створити державу, народ повинен мати значне вміння панувати над собою, стримуватися в кожну дану хвилину від дій, що походять від безпосерндніх вражень задля ради будучих осягів; повинен вміти пожертвувати — іноді навіть значну — частину своєї особистої свободи та особистих бажань на користь влади, покликаної зорганізувати суспільство та кермувати державними цілями. Цими якостями український нарід ніколи не визначався і сам глибоко усвідомлював їх відсутність». (Чтенія Об-ва Нест. Літоп. 1889, XIII стор. 102).

САМООПАНОВАНІСТЬ — див. САМОДИСЦИПЛІНА.

САМОПАЛ — рід козацької рушниці. «Рушниці і Самопали згадуються нераз одні поруч одних, отже ці назви не були ідентичні, але, як їх відріжняли, не знаємо». (Ів. Крип'якевич «Іст.. у. війська» ст. 260).

САМОПІЗНАННЯ — найголовніше завдання людини, згідно з думкою багатьох філософів, а в тому й нашого Гр. Сковороди. В порталі божниці Аполлона в Дельфах знаходився славнозвісний напис: «Пізнай себе!» Цей напис завдячує значну частину своєї слави в сучасному світі інтерпретації, що її дав Сократ у «Федрі»: «Я ще досі не здатний пізнати себе. як то приписує дельфійський напис, і мені здається смішним, не пізнавши ще себе, студіювати те, що мені чуже». Тим Сократ хотів сказати, що найважніше для людини пізнати те, що вона знає, і чого вона не знає, бо без знання того, хто чим є і що знає, наше життя не має ніякої вартости, ніякої підстави. Найдорогоцінніші знання — це знання наших можливостей, того, що ми можемо і чого ми не можемо. Знання власної істоти забезпечує від небезпечних пригод, від непорозумінь, образ і зайвої витрати енергії. Сократове «пізнай себе» ще досі залишається таємницею гармонійного й плідного розвитку власної особистости.

Для Гр. Сковороди самопізнання було рівнозначне з пізнанням Бога, бо «хто проникає у своє нутрішнє, бачить Бога». «Царство Боже в нас, хто пізнав себе, пізнав скарб Божий». «Діставшись до самого осередка серця, знаходимо там справжнього Бога - чоловіка». «Як відшукаєш Бога, не відшукавши себе самого?» «Слухайсь свого внутрішнього голосу, голосу Бога!» «Пізнай себе! Збери розгублені думки зі світу, ввійди в себе!»

А все ж в сучасній психології заперечується можливість і потрібність самопізнання. Фройд та інші настоювали на небезпеках внутрішнього споглядання, підкреслюючи труднощі емотивні та внутрішні перешкоди, що їх людина, заплутана в власних проблемах, не в стані перемогти. Тепер досить поширені погляди, що вважають нездоровим, егоїстичним нарцизистичним (самозакоханим, див. НАРЦИЗ) кожне намагання внутрішнього самоспоглядання, чи копирсання у проблемах власного психічного світу. Єдиною ціллю життя мало б бути пристосовання до зовнішнього світу на службі людської спільноти як її члена дисциплінованого і корисного а копирсання в проблемах свого «я» відриває від цієї єдино потрібної й корисної діяльности.

Ніцше писав: «Як може пізнати себе людина? . . Коли заєць має сім шкур, то з людини можна їх сім разів сімдесят стягнути, і все ж не зможемо сказати: ось де нарешті ти, який ти дійсно є, без шкаралупи. До того ж це докучливе й небезпечне діло — робити розкопи й силоміць залазити в копальні власної душі. Як легко можна себе при тім так ушкодити, що ніякий лікар уже не поможе!»

І все ж треба намагатися пізнати себе. Лише пізнавати себе не значить заглиблюватися в унутрішнє споглядання і занедбувати світ. в якому ми живемо і в якому ми маємо творчо діяти. Не помилявся Ґете, коли дора-

джував недовіряти людям, занадто відданим студіям себе самого і нездатним бути діяльними в зовнішньому світі. Ми пізнаємо себе головно в зустрічах із життєвою дійсністю коли ми примушені давати відповідь на запити, що нам їх ставить життя. У тих відповідях пізнаємо себе. Не можна пізнати себе не пізнавши відмінного від нас. Не можна пізнати себе і чого я властиво вартий без боротьби в зовнішньому світі. Там виміряються всі наші здатності, всі наші можливості і неможливості.

Сюди ж відноситься й НАЦІОНАЛЬНЕ САМОПІЗНАННЯ. Проф. Ів. Гончаренко писав у своїй праці «Основи укр. нац вихо вання»: «В наслідок довголітнього поневодення нашого народу ми затратили своє національне самопізнання. Це не те, що називають національною свідомістю, під якою розуміють усвідомлення власної окремішности. Під самопізнанням розуміємо знання суттєвих основ буття, своєї рації, знання її духовости. Коли це нелегке для ширших мас, то для провідних особистостей це конечне. Ми маємо право вимагати цього від тих, хто береться до проводу».

САМОПОВАГА — це почуття людської ГІДНОСТИ (див.). П. Куліш оповідав, що десь у 1853 чи 1854 рр., він їхав із своїм приятелем до Києва в літній гарячий день. Вони обганяли богомольців. «Ми кидали їм яблука, але ніхто з них не підняв жадного. Це нас здивувало, бо ж вони спрагнені, а в себе не мали. Ми зупинились і спитались одного хлопця, чому ніхто не хотів узяти яблук. Цей хлопчина відповів: «Хіба ми собаки, що ви нам кидаєте?» Це нас вразило. Слід було зупинитися поздоровкатись і тоді вже сказати: «Може б ви, люди добрі, схотіли спрагу прогнати? Ось у нас кислички — їжте на здоров'я. (Наведено в проф. І. Гончаренка «Основи у. нац. виховання» в «У. Вістях» 27. XII 1959).

САМОПОСВЯТА — присвячення себе вищій цілі. Про самопосвяту писав Євшан в «Сам. Думці» 1931 р. (II, ст. 1): «Україна, яку тепер роздирає на всі боки всяка сволоч, чужа й своя, має витворити елементи нового національного життя. Ми можемо зробити тільки одне — посвятити себе до останку. для себе життя вже не влаштуємо, то можемо й мусимо думати тільки про життя майбутніх поколінь». Леся Українка писала ще раніше:

О, горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ця тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена. . .

Японці мають спеціяльний термін для людей, що посвячують себе батьківщині, намагаючись знищити ворога коштом самопожертьи: вони називають їх НІКУДАНИ — люди — стрільна. Про них Євг. Онацького в «Завзяття», Париж 1956, ст. 74-82. Див. САМСОН.

САМОСТІЙНІСТЬ — у політиці термін однозначний з ДЕРЖІВНОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЮ. Українська Центральна Рада, переходячи на шлях державної незалежности, заявила 20. XI. 1917 в Третьому Універсалі:

«Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою. . . ми твердо станемо на нашій землі. . До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам — Українській Центральній Раді і нашому правительству — Генеральному Секретаріятові України».

В IV Універсалі з 22. I. 1918 р. вона заявила ясніше: «Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу. З усіма сусідніми державами, а саме: з Росією, Польщею, Австрією, Румунією й іншими, ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки. . . Власть у ній буде належати тільки до народу України. . .»

Проголошення державної самостійности України прийшло після марних спроб тодішнього нашого політичного проводу, надто ще недосвідченого, знайти якийсь федералістичний спосіб співжиття, перше з демократичною Росією Керенського, а потім із большевицькою «найдемократичнішою» Росією Леніна, — та важкий кривавий досвід першого ж року української революції виказав надто яскраво, що Москва, яку б форму режиму вона не приймала, залишається одна й та сама — хижа, імперіялістична Москва, що співжиття, чи федерацію, розуміє тільки в один спосіб — як **своє панування** над іншими націями (ніби правом «старшого брата»), як безжальне визискування сил і багатств тих інших націй на **свою власну** користь. . .

Акт 22 січня 1918 року поклав кінець усім федералістичним ілюзіям. Українські федералісти перетворилися в українських державників - самостійників, в українських націоналістів, що надто добре знають, що тільки в своїй хаті — своя правда, і сила, і воля. . .

Натомість червона Москва, щоб спаралізувати рух українського народу до самостійности, в противагу урядові УНР, що твердо став на позиції IV Універсалу, створила в Харкові совєтський маріонетковий уряд ніби самостійної України, який 14. III. 1918 р.

проголосив навіть конституцію «незалежної й суверенної УССР». Проте до того «незалежного» «уряду» дала, за винятком двох осіб, самих неукраїнців. Коли ж в 1920 р. зломлено було спротив регулярної української армії, цей «уряд» підписав з московським урядом «військово - господарський союз», яким передано Москві міністерства: військове, морських справ, зовнішньої політики, торгівлі, фінансів, праці, пошт і телеграфів та вище керування господарськими правами. Від того моменту не можна, розуміється, навіть формально говорити про «самостійність» Української Радянської Республіки. Але, як завважив Р. Задеснянський. («Що дав нам М. Хвильовий» ст. 53), «для здобуття симпатій в народів Азії та Африки ще потрібна леґенда про «самостійність» народів, підбитих Москвою, і тому: а) лишається закордоном «представників» неіснуючої держави і б) ставляться вимоги до урядовців московського партійного й державного апарату в Україні, (як і в інших окупованих країнах), щоб вони «українізувалися» і т. п. Це було тим більше потрібне, що еміґрація закордоном все голосніше кричала про те, що керують тими «республіками» самі москвини». Зрештою, і ця фікція почала видаватися зайвою, і в жовтні 1922 р. було створено одноцілий СССР, що його і Ленін, і Сталін просто звали Росією. Див. САМОВИЗНАЧННЯ, УКРАЇНІЗАЦІЯ, РУСОТЯПСТВО.

САМОСТРІЛ — великий лук, осаджений на прикладі, що викидав стріли коротші від звичийних, але з більшою силою. В княжій Україні вживали великих самострілів для облоги, чи оборони міст. Літописець під 1184 р. згадує, що у половецького хана Кончака був« луки тугі самострільні, щойно 50 людей могли їх ледве напрягати». Також описуючи «утвердження» Холма, літописець каже, що він має приладжені «пороки і самостріли».((Груш. «Іст. УРуси» III, ст. 254).

САМОСУД — жорстока розправа натовпу з злочинцем, без слідства і суду. Буває він звичайно тоді, коли поширюється загальне обурення супроти надто поблажливих присудів і виникає побоювання, що злочинець уникне належної йому кари. Під час революційних вибухів самосуди відбуваються тому, що взагалі зникає леґальний суд, і збунтований натовп піддається неконтрольованим почуттям ненависти, що їх підюжують ріжні кримінальні типи.

В Сполучених Штатахх самосуд зветься ЗАКОНОМ ЛІНЧА від імени судді Джона Лінча (XУІІ ст.), що наказував негайно вішати кожного зловленого бандита. В. Липинський писав: «Закон Лінча, який зробив для громадського розвитку Півн. Амер. Спол. Штатів більше, ніж усі проповіді громадської моралі, читані перед бандитами, дав такі наслідки тільки завдяки організованості, єдності і високій — у відношенні до власної організації — громадської моралі більшости перших англійських завойовників. Той самий метод, примінений в Мексиці пануючими незорганізованими, внутрі необ'єднаними, анархічними метисами дав якраз протилежні результати: спричинився до занархізовання, узлодійщення й розбандичення цієї нещасної країни. . . З приводу закону Лінча знаходимо цікаву думку в старій праці про Америку відомого французького вченого Р. де Рузієра: «Чемний американець має чудовий звичай не давати себе розчавлювати під тою вимівкою, що він чесна людина. Людина впорядкованого ладу не має там бути доконче боягузом, як це так часто трапляється в нас. Навпаки вона вважає, що її інтереси повинні переважати над інтересами злочинців і авантюрників. До того ж вона має досить необхідної енерґії, щоб боронитися, і сам спосіб її життя робить її здатною до вдатної самооборони, здатною до ініціятиви, відповідальности на віть за суворі заходи, якщо обставини їх вимагають. Така людина, опинившись в новій країні, повній непочатих багатств ... не вагатиметься, в ім'я вищих інтересів, які вона ропрезентує, винищувати бандитів, що загрожують будучині цієї країни» (Лининський «Листи до Хліборобів ... ст. 333). За п'ять років від 1884 — до 1889 р. в США було 558 судових присудів смерти і 978 самосудів лінчувань. Починаючи від 1832 р. число лінчувань постійно зменшувалося рівнобіжно зі збільшенням престижу суду. (С. Сіґеле «Кримінальний натовп» 1901, ст. 155 - 57).

САМОЦВІТИ — дорогоцінні камені, що відзначаються блиском, барвами і твердістю. Головні самоцвіти — діямант, рубін, сапфір, смараґд топаз та інші, що їх вживають для окрас. І в розмовній мові самоцвіти часто виступають, як символ барвистої краси: «Самоцвітна мова». Завдяки своїй твердості, самоцвіти, як алмази, рубіни,сапфіри, дуже ціняться в техніці.

Символіка самоцвітів поширена переважно в тих країнах Сходу, де їх завжди було багато. Араби, що завжди торгували самоцвітами, перенесли їх у своїй уяві й на небо, де зірки це ніби теж самоцвіти, приладовані до небесного склепіння задля його прикраси. У нас самоцвіти були дуже рідкі, і тому й символіка їх дуже бідна і то переважно запозичена. Перше символічне значення самоцвітів зустрічаємо в египтян, де кожному

знакові Зодіяку відповідав певний самоцвіт, що відповідав таким чином і певному місяцеві року. Первосвященик у Біблії носив на грудник — ЕФУД з 12-тьма самоцвітами, що символізували 12 племен Ізраеля (Др. Кн. Мойсея, XXVIII, 17 - 21), в Апокаліпсі, при описі небесного Єрусалиму (XXI. 19—20) теж названо 12 самоцвітів, що символізують 12 Апостолів.

У нас перший опис символіки самоцвітів з'явився в Ізборнику Святослава в XI ст., який був перекладений з грецького і дійшов до нас через Болгарію. Відомості Ізборника повторюються пізніше — з невеликими відмінами — і по всіх пізніших описах самоцвітів різних збірників, оповідань та азбуковників, і тільки в XVII ст. з'являються нові додатки, запозичені, мабуть із джерел латинсько - німецького походження, як, напр., у лексиконі Памви Беринди.

В Україні знаходяться багаті родовища самоцвітів, але вони досі зовсім не використані.

В Криму у Карадагських горах зустрічаються гарні темнорожеві сердоліки (або кривавники), дорогоцінний камінь з ріжнобарвними смугами) і агати, що мають ріжні кольори. Там же зустрічається теж ріжних кольорів ямша або, як її теж називають,яспіс. В Луганській і Житомирській областях є родовища чудового гірського кришталю, що часто не потребує дальшої обробки. На Житомирщині — родовища прегарного топазу; на Донеччині находяться родовища аметисту, коштовного самоцвіту, що має ніжний слабофіолетовий колір.

САМСОН — біблійний герой, суддя з Данового покоління, незвичайний силач, що, коли наскочив на нього лев, схопив його за пащу і роздер її, а ослячою щелепою побив тисячі філістимлян. Завзятий вояк жидівського народу, він все побивав філістимлян, аж поки не зрадив таємниці своєї сили, що полягала в довгому волоссі, філістимлянці. Даліді, яка поспішилася остригти його увісні і видала його філістимлянам. Самсона осліпили і примусили повнити важкі роботи. Та з часом волосся в нього відросло. Приведений до божниці Дагона, філістимського ідола, щоб там розважати філістимлян, зібраних на бенкет, він схопив руками два головні стовпи, що на них тримався дах божниці і промовивши: «Умирай , Самсоне, з філістимлянами-» потряс їх з такою силою, що будинок із усіма людьми, що були на даху, — а було їх там коло 3.000 — завалився і почавив усіх князів філістимських і всіх інших, що були в божниці». «Мертвих, що він їх погубив, умираючи, було більше, ніж тих, що за життя свого поперебивав» (Суддів, XVI,30). (Див. САМОПОСВЯТА).

В С. Олеся Самсон — символ тимчасово поневоленого народу:

Вірю я, що оборонe сам себе мій рідний край...
О, мій велетню Самсоне, пута розривай!.

САМУСЬ (САМІЙЛО ІВАНОВИЧ) (✝1713) — Богуславський полковник під польською протекцією. Коло 1693 р. мав від польського короля титул наказного гетьмана. Коли польський сейм ухвалив розпустити козацьке військо, підняв, разом із Семеном ПАЛІЄМ (див.) повстання проти Польщі. 1702 р. він присягнув цареві і визнав владу гетьмана Ів. Мазепи. 1703 р. потерпів поразку від польського коронного гетьмана під Немировим.

САНДЖАК — турецька адміністративна округа, а також адміністратор тої округи, турецький губернатор. Звідти САНДЖАКІВНА — донька турецького губернатора. В одній нашій думі: «Дівка санджаківна на зустріч вихожає, Алкана - пашу в город Козлов зо всім військом затягае...»

САНДОМІР — польське місто, знане від XI в. В катедрі знаходяться славні фрески українських майстрів. Польський історик мистецтва проф. Валіцкі писав, що поліхромія Сандомірської катедри — «один із найвизначніших документів української іконографії та стінописного стилю першої пол. XV ст.»

САН ЖЕРМЕНСЬКИЙ ДОГОВІР — частина т. зв. Версальського повоєнного договору. 91 стаття Сан - Жерменського договору віддавала під суверенність Антанти всі ті частини кол. Австро-Угорської держави, які не ввійшли в склад нових держав, що постали після розпаду Австро - Угорщини. Спираючись на ту статтю, уряд Диктатури Зах. УНР на еміграції д-ра Євг. Петрушевича вів затяжний процес з Польщею за Сх. Галичину.
Виграла цей процес Польща завдяки двом головним актам: 1) підписанню зобов'язань про охорону національних меншин, як окремої частини Версальського договору з дня 28.VI. 1919 і 2) прийняттю власного закону про воєвідську автономію трьох східньо - галицьких воєвідств у дні 26.IX.1922. При тому у законі казалося м. і. про заснування українського університету на території одного з названих воєвідств найдалі до двох років. Рада амбасадорів, приймаючи в дні 15. березня 1923. прихильну для Польщі постанову у справі східніх кордонів Польщі і признаючи Польщі Східню

Галичину, ствердила буквально: «тому, що Польща признала, що щодо Галичини етнографічні обставини вимагають доконче автономного устрою». . .»

Як відомо, після того, як Польща добула 15.3.1922. свою ціль, — вкинула до коша всі ті акти, що їх створила або підписала, як уже непотрібні засоби до цілі. Див. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ.

САНИ — безколесний віз на полозках, що його вживають зимою для їзди по снігу й льоду. Але вживали сани у нас в Україні і літом для похорону. Про похорони на санях маємо ми першу вістку в Несторовому літописі, де він подає подробиці про смерть Володимира Вел.. (15/27. УІІ. 1015 р.): «Умер він у Берестові, і це заховали від людей, бо Святополк був у Києві. Але вночі розібрали підлогу в будинку, вкрили тіло килимом, потім зав'язали його мотузками, спустили на землю, поклали на сани (в липні! Є. О.) та поставили його в церкві св. Богородиці, що він її сам збудував». Так само кам'яну труну з тілом Гліба, якого було забито з наказу брата Святополка. «поставили на сани, взялись за мотузки і потягли її до церкви і поставили там другого дня травня».

За часів Володимира Мономаха, як переносили останки князів Бориса й Гліба до Вишгородської церкви, теж 2 травня «поставили труну св. Бориса на гарні, спеціяльно для того зроблені сани і повезли до церкви, тягнучи за великі мотузки. . . таким способом перенесли потім тіло св. Гліба, поставивши його на другі сани...» Володимир Мономах у свойому заповіті написав, що він його пише «вже сидячи на санях», себто близько смерти. І св. Теодосія, як то знаємо з літопису, коли він відчув наближення смерти, братія «посадовила в сани та завезла до церкви».

Тіло кн. Ізяслава, що загинув у бою 3. Х. 1079 р. везли до Києва на судні, але від судна до церкви везли також на санях. Тіло кн. Михайла Святополка, що умер у травні 1113 р.. було теж покладено на сани і перевезено до Михайлівської церкви. Таким самим способом везли на санях і тіла багатьох інших київських князів, про що переказано в подробицях у Анучина в праці «Сани, ладья і коні. как приналежності похоронного обряда» Москва 1890.

Цей похоронний звичай перевозу тіла на санях утримався при московському дворі до Петра І. В Україні ж затримався серед селян до минулого століття, при чому замість людей, що тягнули похоронні сани, вживано звичайно волів. В одній юридичній протестації з листопада 1690 р. один волинський урядовець оскаржував свою братову, що вона «супроти пристойності, належній шляхетському станові», наказала перевезти тіло свого чоловіка, що вмер у травні того року, на санях впражених волами, хоча мала і коні. . . (Хв. Вовк, «Студії. . .6 341).

Хв. Вовк опублікував також малюнок Деля Фліза, французького лікаря, що зробив його з похорону в Радомиському пов. в середині XIX ст. Хоча похорон відбувався літом, — бо дерева вкриті листям, — тіло везли на санях, впражених двома парами волів. Венгрженовський повідомляв у кінці XIX ст., що на Поділлі в Брацлавському та Балтському пов. «ще донедавна багатих господарів возили на цвинтар на санях з чотирма чорними волами» (К. Ст. 1898, УІІ, 37—38). Так само на Буковині та в Галичині похорон з саньми, що їх везуть воли, дотримався до останніх часів. (Етн. Зб. НТШ. ХХХІІ, 343).

В розвідці Хв. Вовка «Сани в похоронному ритуалі в Україні», видрукованій перше у французькій мові в 1896 р. в «Ревю де традісіон попюлер» і передрукованій в перекладі в його «Студіях», знаходимо, крім вже вищезгаданого малюнка Деля Фліза, також фотографію похорону на санях з с. Березова Коломийського пов. з серпня 1894 р.

Вживання саней для похорону зустрічається і в інших народів. Проф. Ягіч вказав, що його знали й південні слов'яни. Сани вживали для похорону навіть такі народи, як давні єгиптяни, як то видно з чисельних їх стінописів.

Анучин. а за ним і Хв. Вовк прийшли до висновку, що походження цього звичаю треба шукати в ідеї про велику подорож, яку людина мусить зробити після смерти. А тому, що всі народи завше залишаються вірні своїм обрядам і старовинним звичаям, особливо, що відносяться до таких важливих моментів, як переходу в інше життя, то й для перевозу своїх мерців вони затримали найстаровинніші, а значить і найпримітивніші засоби. Бо саме сани були найдавнішим засобом транспорту, коли ще не було вигадано КОЛЕС (див.). Не дурно і в народніх переказах затрималися твердження, що «на початках люди не мали возів, а користувалися саньми, зимою і літом». Або: «Це диявол винайшов колеса та віз; інші кажуть, що це було ділом свв. Петра та Павла, а ще інші, що це зробив Соломон» (Чубин. І. 104—6, Хв. Вовк, «Студії. . .» 348, 350).

Від похорону на санях нам залишилася загадка: «Бігунчики біжать, ревунчики (воли) ревуть, сухе дерево (труну) везуть. .»

САНЛІС — місцевість у Франції недалеко Парижу, де знаходиться манастир св. Він-

кентія, а в ньому поховано королеву Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була замужем за Генріхом І. Саму церкву і манастир уфундувала власне королева Анна. В травні 1961 р. відбулося святкування 900-ліття манастиря. до якого було запрошено й Українську Католицьку Церкву на чолі з Владикою Вол. Маланчуком, Апостольським Екзархом для українців у Франції, який і відслужив св. Літургію. Співав український хор під керівництвом панства Дретвицьких. Пізніше відбувся концерт українського хору і виступи танцювальної української групи. Королеву Анну було відвойовано від москалів, що надто довго видавали її французам за свою.

САНТІНІ П. — італійський картограф XVIII ст. Йому належить мапа південної України 1777 р., на якій зафіксовано військово - адміністративний стан цієї території до зруйнування Січі в 1775 .

САПФІР — самоцвіт синьої барви. В Ефуді жидівського первосвященика він символізував коліно Симеона. Скрижалі, що їх отримав Мойсей на Синаї, були з сапфіру. За свою прозорість і барву був він присвячений серафімам, як символ потіхи серцю і тих властивостей, що роблять людину щасливою. Див. САМОЦВІТИ.

САП'ЯН — ріжнобарвна козяча або овеча шкура, — вживають її на взуття, оправу книжок та ріжні вироби; назва від міста Саффі. Черевики чи чоботи, зроблені з сап'яну звуться САП'ЯНЦІ. Цінятся вони звичайно дорожче від звичайних чорних, відти й приповідка: «На нозі сап'ян рипить, а в борщі трясця кипить» (Номис, II, 191), що нею висмівають чваньків, які люблять пускати порох в очі, не маючи на те достатніх підстав.

«Дуже тяжко сказати, чи звичай носити кольорові чоботи прийшов в Україну з Візантії, чи безпосередньо од східніх народів; дуже можливо, що одночасно сталось і те і друге..» (Хв. Вовк «Студії..» ст. 148)

САРАЙ — столиця Золотої Орди над Ахтубою на нижній Волзі. Заснував її Батий між 1242 - 54 рр. З дозволу хана Берка тут було створено 1261 р. окрему православну епархію, до якої було в 1269 р. прилучено й епархію переяславську. Року 1460 її перенесено в Москву, а 1502 р. Менглі - Гірей знищив Сарай.

САРАНА — простокрила комаха з породи коників, завбільшки в 6 см. зеленава. живиться рослинами. Коли розмножується, нищить цілковито рістню на великих просторах. За княжої України неаз налітали зі степу прожорливі комахи на наші землі. Під 1094 р. читаємо в літописі: «Прийшла сарана на руську землю 26 серпня і поїла всякі трави й багато збіжжя. Не чували такого від перших днів у землі руській, що бачили очі наші». Появлялася сарана і в пізніші роки 1095, 1103, 1195. Появлялася вона і в новіших часах. Наші селяни казали про неї: «Кара Божа». На Холмщині запевняли, що сарана має на крилах напис, що відповідно відмінюється в залежності від того, за які гріхи Бог насилав сарану. Вірування, що сарану насилає Бог, було таке сильне, що селяни відмовлялися її нищити. Французький інженер Боплян, що перебував в Україні в XVI ст., писав: «Люди, що знають халдейську мову, повідали мені, що на крилах сарани халдейськими літерами написано «Гнів Божий». Подібне вірування записане і в арабів, які оповідали, що Мохаммед прочитав одного разу на крилах сарани напис жидівською мовою: «Ми — військо великого Бога. Кожна з нас кладе 99 яєць, але коли б ми клали по 100, то спустошили б увесь світ.» Наляканий Мохаммед склав молитву до Бога, і з того часу текст тієї молитви, вкладений в очеретянку, відгоняв сарану від ниви, чи саду, чи городу, де його було покладено (Проф. М. Сумцов в К. Ст. 1890, II, 327—30).

Про ненажерливість сарани склав наш народ приповідку: «То — чиста сарана, що одним кінцем їсть, а другим сере». (Ів. Франко, III, 58). Або «Сидить, як куря, а дивиться, як сарана», — себто хоч сидить тихо, а дивиться захланно (там же, 89).

САРДАНАПАЛ — легендарний цар Асирії, що царював в рр. 836 — 817 до Хр. і був останнім потомком легендарної СЕМІРАМІДИ (див.). В усесвітній літературі він залишився синонімом розпусного розніженого тирана. В літописі Величка Сарданапалом названо гетьмана Самойловича, «що гетьманувати любить, а з делікатних перин, як щур, вилізти і взятися до зброї до оборони батьківщини від кримських вовків не хоче» (т. II. 391). Т. Шевченко в поемі «Юродивий» називав Сарданапалом царя Миколу I.

САРДОНІК, САРДІЙ — самоцвіт, відміна хальцедону з ріжнокольоровими смугами. На (нагруднику)ефуді жидівського первосвященика був першим із дванадцяти і символізував у ньому коліно Юди. Згадується, як САРДІЙ, в Ізборнику Святослава, також на першому місці. Своїм червонястим (пурпуровим) кольором) нагадує християнам кров мучеників, пролиту за віру. Див. Самоцвіти.

САРКАЗМ — ІРОНІЯ (див.), сповнена їдкої злости чи обурення. Якщо іронія належить гумористичним творам, то сарказм — творам сатиричним. Багато сарказму в Т. Шевченка. Ось як, напр., Т. Шевченко засобом сарказму творить образ брутальної захланности і лицемірства московського імперіялізму:

«До нас в науку! Ми навчим
По чому хліб і сіль по чім. . .
Ми, крий нас, Боже, не погани,
Ми настоящі християни:
У нас і храми, і ікони,
І все добро — сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана?»... («Кавказ»)
«Просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку
Сліпую каліку». («Посланіє»)

САРКОФАҐ — кам'яна домовина, уживана і в нас за візантійськими зразками. Відомий у нас саркофаґ Ярослава, знайдений в київській Софії при пізніших розкопах і переховуваний в бічнім вівтарі. Це широкий чотирикутний гробівець з білого мармуру, коло двох метрів довгий, а звиш метра широкий. Накритий він дахом із чотирма тумбками на чотирьох кінцях. З боків і по накривці він орнаментований низькорізьбленими фіґурами на старохристиянські мотиви — хрест, винна лоза, риби, пальми.

В тій же Софії зберігається і другий саркофаґ, значно вужчий, теж із білого мармуру, орнаментований простіше. «Такі марморяні гроби, — писав М. Грушевський, — судячи по оповіданнях про княжі похорони, були досить уживані, а вже від другої половини XI в. вироблялися, мабуть, у нас, на Руси, судячи по оповіданню Патерика про кам'яну напрестольну плиту великої печерської церкви, за котру монахи посилали три гривни срібла до робітні, «де роблять такі речі». («Іст. УР». III, ст. 434).

САРМАТИ — кочові іранські племена. У V столітт. по Хр. вони перейшли Дін і витиснули кочових скитів із Чорноморських степів, зайнявши їх місця. Сармати, що їх римські письменники III. - IУ вв. по Хр. називали АЛЯНАМИ, надходили в наші степи з північного Ірану та Середньої Азії. Найстарші їх могили походять із IУ ст. до Хр. В них нема жертв коней, чи людей. Вони бідніші від скитських, але речі, що в них знаходяться, відзначаються баґатою поліхромією, інкрустацією самоцвітами та роспинним і геометричним орнаментами, чого не було ані в скитському, ані в грецькому мистецтві того часу. Дехто вважає сарматів лише одним із скитських племен, що надали своє ім'я усім іншим опанованим ними скитським племенам, і то тим більше, що ніякі джерела не зберегли нам вісток про будьяку війну між скитами і сарматами, що було б неможливе, коли б сармати були інакшим народом. Тому в нашій патріотичній літературі, як скитів, так і сарматів часто називають однаково предками українського народу. М. Грушевський писав: «Про залюднення степової території після розпросторення сарматських орд, коли вони досягли вже Дунаю, головним джерелом служить Страбон. Він писав десь коло 18 р. по Хр. . . Але його оповідання далеко менше докладне, ніж Геродотове, і, що головне — «Скити» і «Сармати» в його устах не мають докладного значення, так що і до нього можна приложити в певній мірі слова Плінія: «Ім'я скитів все переходить на сарматів і ґерманців, і ця стара назва прикладається все до найдальших народів, що живуть майже невідомо для інших людей». У Страбона простонь від Дунаю, де сарматські орди стикалися з ґетами й бастарнами, на схід Дніпра займають сарматські народи — ЯЗИҐИ, ЦАРСЬКІ і УРҐИ, між Дніпром і Доном живуть РОКСОЛЯНИ. За Доном уміщені сармати без ближчого означення, та аорси і сіраки — народи, пізніше обняті, разом з іншими, загальною назвою алянів. . . В оповіданнях Овідія в околицях Дунаю поруч із сарматами виступають скити, і Страбон каже, що на Дунаю теж була Мала Скитія . . Між вичисленими у нього сарматськими народами бачимо Геродотову «Царську» орду, у Плінія — авхетів (порівнятиГеродотове коліно авхатів). Все це показує, що давніша «скитська» людність під сарматським натиском не зникла, лише сховалася під новою назвою головної орди, як давніше під іменем скитів могли перебувати всякі інші ріжноплеменні підвладні народи. . . Етнічний склад людности змінився далеко менше, ніж її номенклатура. . .» («Іст. УР. I, ст. 121—22). Далі М. Грушевський пише: «Під іменем Алянів виступає почасти, або й переважно та сама людність, що перед тим фіґурувала під іменем сарматів, а ще перед тим під іменем скитів. . .» (там же ст. 126).

Сармати були войовничим народом, славним в кінній війні; їх їздці мали шоломи й панцирі — шкіряні або металеві, уживали до бою списів, луків та мечів. Вигляд таких тяжко узброєних їздців можна бачити в образках язиґів на римських барельєфах колюмни Марка Аврелія і на керченських фресках,

де представлені війни з сусідніми народами; варварські їздці мають тут часом тільки короткі кіраси, часом довгі, нижче колін, нашиті твердими плитками халати, так що мусять сидіти на конях по жіночому. Павзаній (II в. по Р. Хр.) писав, що сармати, за браком заліза виробляли свої панцирі з плиток, нарізаних із кінських копит (такі панцирі з рогових або кістяних плиток дійсно стрічаються в розкопах), і з тієї ж причини уживали кістяні вістря для списів і стріл В убранні сарматів античні письменники завважували подібність до перських: вони носили широкі сподні і взагалі їх одіж була широка, фалдиста. Мали вони довге волосся, були біляві з суворим і диким виглядом (там же, ст. 123). Грецькі літописці називали сарматів «підданими жінок», що свідчить про виняткове становище жінки в сарматському громадянстві. Сарматами жінки в дійсності не правили, але були з ними рівнорядні в правах і нарівні з чоловіками їздили верхи, полювали та брали участь у боях.

САРНЕЦКІ КАЗИМІР — литовський шляхтич, що в рр. 1691—96 вів щоденник при дворі короля польського Яна III Собеського, видрукований в 1958 р. у Вроцлаві. Відомості про нього подав Гр. Лужницький в «Америці» (т. 49, ч. 48). Деякі його записи цікаві тим, що виявляють впливи української культури при тому польському дворі. Не тільки особистим приятелем, але навіть своєрідним довіреним короля Яна III і його «правою рукою» під час прийомів закордонних гостей був ігумен Олександер (граф із Вигова) Виговський, згодом, від 1703 р., луцький єпископ (ст. 24). Він переговорював із французькими послами в справі подружжя дочки Яна III і в деяких випадках, які вимагають дипломатичної зручности був «діючим канцлером» короля Яна III (ст. 32).

Під датою 12. липня 1693 р. нотує Сарнецкі, що до Варшави приїздив київський католицький митрополит Кипріян Жоховський. Дня 21.липня король Ян III давав обід у Вілянові в честь Митрополита, на якому була присутня вся королівська родина. З пізніших нотаток Сарнецкого можна догадатись, що цілллю поїздки митр. Кипріяна, який уже тоді був хворий, була справа гідного наслідника на київську митрополію. Коли ж дня 8. листопада (1693 р.) прийшла вістка, що митр. Кипріян помер, Ян III «сердечно жалував (ст. 56), признаючи митрополитові всі добрі прикмети, які можуть знаходитися в такій розумній і досконалій людині. А особливо хвалив його приязнь, з якою митрополит до кожного відносився та заявив, що король завжди любив митрополита і додержував йому приязні».

З листування Яна III. з королевою Марисенькою знаємо, що Ян III. дуже часто вживав. у слові й письмі, українських проповідок. Але найбільшою насолодою було для короля Яна II., як пише Сарнецкі (стор. 75), слухати козацьких дум, які він «велів собі на бандурах грати і їх співати». Улюбленим бандуристом короля Яна III. був українець Весоловський. У вечорі, коли «одні грали в карти, інші у варцаби», Весолювський, який спровадив на короліський двір ще другого Українця («Русіна») «з октавою» (ст. 70), «грали й співали волоські й козацькі думи, і сам король їх співав» (стор. 76).

САРНІЦКІ СТАНИСЛАВ (1530 - 94) — польський історик, кальвініст, проповідник у Кракові. В його «Анналах» під р. 1506 записано перше свідоцтво про українські думи. Тут він згадує про двох хоробрих юнаків, братів Струсів. яких знищили волохи: «про них ще й тепер співають елегії, що звуться в русинів думами». З історичних праць Сарніцкого черпав автор Густинського літопису.

САСЬКО ФЕДОРОВИЧ — запорозький сотник, їздив із Лясотою в 1594 р. в посольстві до німецького цісаря, пізніше був полковником козачого війська на Брацлавщині. Виступав на боці Лободи в кампанії 1596 р. і наклав головою в бою під Гострим Каменем.

САТАНА, САТАНАЇЛ, ІРОД, БІДА — злий дух. ворог людини, герой дуалістичної космології української, що виникла й розвинулася під впливом БОГОМИЛЬСЬКИХ (див. доктрин.

Щодо походження Сатанаїла, то він «первовічний, як Бог», бо «землі зразу не було, лиш море ціле. На морі був шум. З верхів, з воздухів падала роса. З роси став дух — яко Бог», від віка до віка. З шуму став Ірод. чорт; — то є послушник, Ірод то первовічний, як Бог» (Шухевич.I. 7). В іншому варіянті цієї леґенди оповідається, що Сатанаїл був у морському шумі «купаком» якимсь, як «кавалок дерева», що крутився по воді, як живий. а Бог надав йому голову й руки й ноги. бо «скучилося Богові самому по воді ходити» (МУЕ НТШ. XI. 64).

По наданні Сатанаїлові рук, ніг і голови, Бог і він стали побратимами.

«Бог знав уже все на світі, але нічого не міг зробити, а Триюда мав силу до всього. Бог мусів у нього все вимудрувати, або вкрасти, якщо хотів, що мати» (там же). Тут ми бачимо, що Бог — це чиста думка, розум, але матерія належить Сатанаїлові, — без ма-

теріяльного субстрату Бог не може зматеріялізувати своїх думок, тому потребує допомоги Сатанаїла, і на цьому ґрунті виникають численні варіянти інших оповідань про те, як Бог вимудрував у Сатанаїла те, що той робив, та про те, як вони зрештою поділили світ. В цих оповіданнях слідно дуже радикальний ДУАЛІЗМ (див.), принесений до нас павликіянами, і що відбився в «книзі св. Іоана». Добрий і злий елементи представляються тут цілком самостійними, одвічно протилежними і рівнорядними. Але поруч цього радикального дуалізму маємо ми відбитки й дуалізму більш поміркованого, більш зближеного до канонічного християнського світогляду: такий варіянт записано на Бойківщині, і в ньому Сатанаїл представляється підпорядкований Богові і створеним із Його тіні (Етн. Зб. НТШ. XIII, 5).

Уявлення Бога й Сатанаїла братами теж належить до богомильської доктрини. Зігабен, викладаючи її, представляв Сатанаїла первородним сином Божим, старшим від Ісуса, і так само «Книга св. Іоана». Французькі дуалісти говорили, що «Бог прийняв собі за брата» Люціфера (М. Груш. «Іст. у. літ.» IV, 393).

Переходячи до спільного творення світу Богом і Сатанаїлом, зазначимо тут коротко, за М. Грушевським, такі головні теми цієї нашої космогонічної леґенди, що не знає рівної в інших слов'янських народів і знаходить тільки деякі паралелі в болгар:

Від Бога походить добра земля, від Сатанаїла — гори й невжитки. Бог творить янголів. Сатанаїл — чортів. Бог творить людину. Сатанаїл її псує. Бог садить сад, Сатанаїл затаює насіння, садить дерево добра і зла і т. п. Сатанаїл спокушає первих людей на гріх. Бог і Сатанаїл діляться людьми, живими і мертвими. Сатанаїл видурює в Адама запис на його потомство. Бог через Христа нищить той запис. Сатанаїл виробляє ріжні корисні речі, але не може допровадити їх до скутку, Бог вимудровує їх у нього і віддає людям у користування. Сатанаїл пробує закувати Бога в ланцюги. і сам у них опинюється. Сатанаїл хоче воювати з Богом. Бог кидає його в безодню. Через одного з архангелів (див. МИХАЇЛ) Бог відбирає в нього, чи викрадає, його ризу. корону, чи які інші речі, що в них полягала Сатанаїлова сила, і т. п.

Під час переслідування Сатанаїлом архангела, цей не тільки відсікає йому крило, від чого Сатанаїл стрімголов летить у безодню, але й закінчення «— іл», що було знаком Сатанаїлової сили. Таким чином Сатанаїл перетворюється в сатану (М. Грушевський «Іст. у. літ.» IV, ст. 428).

САТЕЛІТ — менша планета, що крутиться навкруги більшої: Місяць — сателіт землі. Після другої світової війни сателітами стали називати менші держави, що — особливо в оточенні СССР — слухняно виконують політичні напрямні, які їм диктує більша, як от Москва диктує Польщі, Чехословаччині. Румунії. Україна настільки підкорена Москві, що її не вважають навіть за сателіта, а просто за звичайну колонію.

САТИР — неодмінний товариш Бакха-Діоніса, що алегорично символізує веселе й розпусне життя прихильників вина, з одного боку, і буйне життя дикої природи, з другого. Сатир має в собі одночасно чоловічі й звірячі риси, був він напів чоловік і напів козел, похітливий, лукавий і нахабний. Була їх велика зграя, і всі вони були скорше ворожі, ніж прихильні до людського роду: нападали зненацька на товар, переслідували та напаствували жінок, лякали подорожніх, ніби блудні вогники. Проте, головна їх справа була - - товаришувати Бакхові, граючи на флейті, на барабанах, на дудах, тощо, танцюючи, уганяючи за німфами і впиваючись вином. Одягнуті в шкури звірів, вони часто прикрашали собі голови вінком із плющевого листя, або з виноградної лози. Див. ФАВН.

САТИРА — літературний твір, звичайно віршований, що висміює хиби людей даної доби. Назва його походить від САТИРІВ (див.), бо на бакхічних святах люди, перелягнені за сатирів, «наводили сатиру» на відомих осіб та на звичаї, висміюючи їх. Як літературний твір, сатира народилася в римлян під впливом греків. У нас сатириками були В. Самійленко, до деякої міри Глібів, Ів. Франко, Т. Шевченко в деяких своїх політичних поемах, де він не жалував САРКАЗМУ (див.)

САТРАП — намісник давніх перських провінцій, а звідти переносно-самовладний деспотичний високий урядовець. У Т. Шевченка:

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.

(«Юродивий»). Тут сатрап — київський генерал - губернатор Дм. Гавр. Бібіков.

САТУРН — давній італійський бог засівів і плодючости. пізніше зрівняний з КРОНОСОМ (див.) грецьким богом часу. В такому розумінні вживає його ім'я Т. Шевченко в поезії «Ми в купочці. . .»:

«І не дощем, і не слова

Гладесенько Сатурн стирає...»

За Сатурна була в Італії т. зв. золота доба. Тому на шану бога Сатурна влаштовувалися в Римі САТУРНАЛІЇ — кількаденне свято від 17 грудня: тоді люди обдаровували один одного, невільники сідали за стіл разом із своїми панами, відроджуючи таким чином згадку про колишні часи золотої доби.

САУР (САВУР) МОГИЛА — географічний орієнтир та давня історична пам'ятка, що знаходиться у Таганрозькому пов. на вододілі між р. Міюсом та його правим допливом, р. Кринкою. Як більший географічний орієнтир Саур - Могила згадується в «Книзі Большого Чертежа» — першому географічному описі Сх. Европи, складеному на самому початку 17 ст. в Москві, з наказу царя Бориса Годунова. В XVII - XVIII ст. Саур - Могила правила більшим пограничним знаком між Україною (Бахмутська паланка Вольностей Війська Запорізького) та Донщиною. Кордон ішов від моря догори по р. Калміюсу до його горішньої течії, далі звертав на схід на Саур-Могилу, а тоді на північний схід — до Сіверського Дінця.

Саур-Могила, як писав проф. М. Міллер в «Свободі» (див. також Альманах «Відродження» на 1957 р.), оповита славою і в українському фольклорі, піснях та думах. В одній найбільш драматичній та зворушливій думі — про трьох братів Озівських, що її В. Антонович та М. Драгоманів відносили до XVI ст., виспівується втеча трьох братів з Озова. З ТЯЖКОЇ НЕВОЛІ ТУРЕЦЬКОЇ, БУСУРМЕНСЬКОЇ, НА ТИХІЇ ВОДИ, НА ЯСНІЇ ЗОРІ, В ГОРОДИ ХРИСТИЯНСЬКІ». Двоє кінних, третій піший-піхотинець. В думі описується над озівський степ. Менший брат, піший піхотинець відстає від кінних братів, остаточно виснажений за 8 днів втечі: «До Осавур-Могили прибуває, на Осавур-Могилу ізхожає, там собі безпечно дев'ятого дня спочивок має...От руками не возьме, ногами не піде, і ясно очима на небо не згляне.. «Голово ж моя козацька! Бувала ти в землях турецьких, у вірах бусурменських. А тепер припало на безвідді, на безхліб'ї погибати . Дев'ятий день хліба в устах не маю, на безвідді, на безхліб'ї погибаю»... Тут тее промовляв, не чорна хмара налітала, не буйні вітри війнули, як душа козацька молодецька з тілом розлучалася». Але й старші брати, що втекли на конях не врятувалися. Іх дігнали та порубали турки: «Поляглa голова двох братів вище річки Самарки третя в Осавур-Могили. А слава не вмре не поляже од нині й до віка». В одній із найбільш улюблених народом історичних пісень про смерть козака Морозенка (полковник Хмельницького — Мрозовецький) виспівується: «Вони ж його не стріляли і начеть не рубали, тільки йому молодому живцем очі виривали, й вивели Морозенка на Савур-Могилу: тепер дивись, Морозенку, на свою Вкраїну». Згадується Савур-Могила і в інших піснях. Як видно з наведених уривків, Савур-Могила правила за віху, маяк, або, як прикордонна ознака. Тікаючи з тяжкої турецької, бусурменської неволі, з города Озова, полонені українські козаки керувалися вночі «Чумацьким шляхом» та північною зіркою в сузір'ї малого візка, а в день — простували на Саур-Могилу, і той шлях виводив їх в серце Гетьманщини. Оповита Саур-Могила легендами і про славного колись на все Надозів'я розбійника, що прозивався Савуром. Він ніби то грабував лишень купців та урядовців, а наділяв бідних. Довгі часи його не могло спіймати царське військо, бо він був заворожений, і як його наганяло військо, то він зникав крізь землю в Савур-Могилу. В Савур-Могилі він заховав і свої величезні скарби, на які покладено зарок, і до слушного часу ніхто не зможе їх відшукати. Цей надозівський Кармелюк діяв десь на прикінці XVIII ст.. Справді, в часи заселення Надозів'я тут було дуже небезпечно. Близько Саур-Могили проходить історичний Бахмутський шлях, яким ходили валки купців та чумаки, з України на Дін по рибу. В яру під могилою збиралися розбійники, звідси виходили на шлях, сюди ж приставляли та тут паювали здобич.

Саме слово Саур — на тюрських мовах — означає цвинтар, поховання. Могила — український переклад цього слова. Так склалася двомовна назва Саур-Могила. Попередні дослідники гадали, що Саур-Могила — це якась звичайна степова могила, насип над похованням, хіба більшого, ніж звичайного розміру. Але в дійсності виявилося, що то природна гора, лише на верховинах, якої було насипано дві справжні могили.

Треба думати — писав проф. М. Міллер,— що колись в Україні тюркesько-українською назвою Саур-Могили прозивалися взагалі високі горби з похованнями на них. Але історична Саур-Могила одна, і саме та, що описана вище.

САФАТИНА — рослина з сильним запахом (Асса Фоетіда). Нею на Святий Вечір кадили у стайні, а особливо коровам під вим'я, щоб чарівниці не мали до них доступу (Етн. Зб. НТШ. V, 169, 204).

САФОНОВИЧ ТЕОДОСІЙ — літописець, ігумен Михайлівського манастиря в Києві в рр. 1655 - 1672. Склав компілятивну «Кройнику з Летописців стародавніх», 1672 р. — нарис української історії з ідеєю соборности

українських земель, в якому списав усе, що належить кожному українцеві, який «родився в православній вірі. про свою батьківщину знати та іншим, як питатимуть, сказати, бо людей, що не знають свого роду, уважають за дурних...» Цю «хроніку» використав пізніше Ін. ГІЗЕЛЬ для свого «Синопсису».

САХНОВСЬКА ОЛЕНА (1902 - 1952) — талановита мистець - ґравер. Подивугідна ґраверська техніка мисткині досягла нечуваної доти висоти, з легким і м'яким штрихом та незвичайною тонкою лінією. Належала вона, за висловом проф. В. Січинського, «до тих великих мистців, що творили українську школу новітнього ґраверства, основаного на давній культурі українського ґраверства та народнього (селянського) мистецтва».

До найраніших творів О. Сахновської належать ґравюри: «Слухають радіо» (1927) та «Читають газету» (1927). Два роки пізніше вона ілюструвала «Лісову пісню» Лесі Українки. Про ці ілюстрації пише Мілаєв, в московському журналі «Искуство» ч. 12 за 1959 р.: «Ґравюри цієї книги позначені ярким індивідуальним почерком, романтичністю та казковою фантазією. Картини природи в «Лісовій пісні» органічно пов'язані з сюжетом. переживаннями героїв, з самою ідеєю літературного твору. І в ілюстраціях мистця природа стає лейтмотивом, який опридільє емоційну будову кожної сторінки. Сріблисте штрихування, примінене в ґравюрах, чинить їх прозорими, повітряними; що й допомагає мистцеві домогтися відчуття одухотворення природи. її зв'язку з дійством і переживаннями героїв. У своєму оформленні молодий мистець змагає довести особливість тексту, його національну притаманість. Графічне оформлення книжки поєднюється в повній гармонії з літературним змістом».

Майже в тому часі ілюструвала Сахновська твори Гоголя — повісті «Вечори на хуторі біля Диканьки» і комедії «Ревізор». «Женитьба» та «Грачі» (1928 - 1930).

На початку 30 років Сахновська присвятила свою творчість ділянці станкового естампу. Появились нові цикли багатих сюжетом творів — «Жінка в революції». В 1935 році з приводу 120 - річчя з дня народження Тараса Шевченка. Сахновська виконала сюжетно-композиційний портрет геніяльного поета. Шевченко зображений в окруженні його героїв, пейзаж достосований до його творів. В тридцятих роках вона виконала багато екслібрісів, віртуозно виконаних мініятюрних книжних знаків. Ціхує їх високоякісна композиція і велика культура шрифту. В. Січинський писав про них: «Екслібриси артистки віднзначаються лаконічним і виразним змістом, дотепним помислом, прецизністю виконання. Це шедеври деворитної техніки та прецизности ліній. Екслібрисами О. Сахновської захоплювалася і Західня Україна, коли відомий графік та ентузіяст екслібрисів Павло Ковжун видав у 1934 році бібліофільську книжечку про Екслібриси О. Сахновської . По великому погромі українських мистців початку 30-их років, О. Сахновська не могла залишитися на Україні і змушена була переїхати до «матушки» Москви. Про її творчу працю в Москві нічого не знаємо. Натомість знаємо. що під час війни 1942 рокуО. Сахновська була «мобілізована»... копати окопи в околицях Москви... Народилася О. Сахновська в Києві, здобула мистецьку освіту в Мистецькому Інституті в Києві, що вів свій початок від Академії Мистецтва, заснованої Українською Центральною Радою в 1917 р. Артистка вчилася в рр. 1921 - 1925. коли згаданий Інститут мав ще традиції української школи з такими визначними іменами українських мистців і професорів, як Юрій Нарбут, Василь і Федір Кричевські. Михайло Бойчук Микола Макаренко, Федір Ернст та інші. Тому можемо твердити. — писав В. Січинський, що О. Сахновська справді вийшла з української школи не тільки по назві. але і мистецького напрямку.

САЦЮК ОЛЕКСІЙ (1909 - 1960) — письменник із Волині. адвокат у Дубні, в'язнений у польських і советських тюрмах. Його мандрівка на чужину проходила через Ґрац. Зальцбурґ, Буенос - Айрес і закінчилася в Чікаґо на 51 році життя. В Арґентіні заініціював він і правно оформив Спілку Українських Науковців, Літератів і Мистців, належав ввесь час до її Правління, а деякий час був і її головою. У своїй друкованій спадщині залишив збірки, «Колоски». «Смертоносці» і «Злат - жолудь», п'єсу «Скрипка на камені» та переклад пригодницької повісти арґентінського клясика Р. Ґуйральдеса «Дон - Сеґунда Сомбра», як також літературні твори і статті на теми мови в різних часописах, як «Пороги», «Наш Клич», «Овид» та інші.

СВАВОЛЯ — поводження людини. що рахується тільки з власними бажаннями. Воно характерне для анархістів і еґоїстів, будучи згубним для організованого суспільства, в якому кожний мусить рахуватися не тільки з власними бажаннями, але й потребами інших. Сваволя згубила Польщу, де кожний шляхтич ставив свою волю понад добро держави, не допускаючи своїм «не позвалям» запровадження потрібних реформ (славнозвісне шляхетське «вето»).

Ця польсько - шляхетська сваволя зара-

зила, на жаль. і наше козацтво. і гетьман Ів. Виговський писав в серпні 1667 р. до московського боярина Морозова, скаржачись на запорожців: «У них, свавільців, тільки й гадки про марну свою волю та ще їх над другими безчинство і старшування» (Цитовано в «Шлях Нації» 1935. II, 35).

Сваволя. народжена з грубого еґоїзму, що йде за голосом своїх примітивних інстинктів, залишається на все життя виявом того анархістичного еґоїзму, що не хоче визнавати ладу, встановленого Божими і людськими законами, а внаслідок цього викривлюється цілковито перпектива життя і «якийсь ліхтар видається більшим за зорю, і якась примха важливіша за безпеку держави» (Малебранш). П. Мирний в романі «Хіба ревуть воли. . .» константував: «Добра та ладу не було, а були тільки бучі к.олотнеча та сваволя. . . »

СВАРЛИВІСТЬ — схильність до сварок, надто поширена серед українців. Вона дала привід Ю. Липі написати: «Життя людське коротке, а сварки безконечні». («Призначення України» 1938, ст. 4.). Сокільський батько Ів. Боберський теж зазначав: «Незвичайно дивна поява, що говоримо про боротьбу і побіду, а переочуємо. що продовжуємо далі сварку в ріжних формах і не стараємось зближатись один до одного та лучитись для спільної оборони і до спільного пляпового наступу. . . » (там же).

Французький психолог Флесінжер називав сварливих людей «їжаками людської породи». Вони колють при кожному до них дотикові, в наслідок якоїсь інстинктової реакції, в якій розум не бере жадної участи. Злі люди обмірковують свої вчинки, сварливі люди не обраховують нічого наперед. Вони зараз же відповідають, не слухаючись жадних пересторог розуму. Соломон в своїх приповідках завважував: «Сварлива жінка — мов вода, що тече через дах. . . » і «Хто сварку залишає. той честь здобуває; кожен дурень до сварки гарячиться. . .» (XIX, 13, XX, 3)

Забобонні люди в нас, замість шукати причини сварок у самій вдачі сварливих людей, приписували їх зіллю, як от Лікоподіум. Клявватум, що у нас так і зветься СВАРНИКОМ: «Є таке зілля, що, як його принести додому, то певно буде сварка». (Ент. Зб. НТШ. У. 169).

СВАРОГ. СВАРОЖИЧ — давні боги наших предків. У київському літописі під 1114 р. наведено мітологічний уривок із грецького хронографа Маляли про Гефеста та про його сина Геліоса і при тім додано пояснення, що Гефест — Сварог, а Геліос — «син Сварогов еже есть Дажбог». Пізніші діатриби проти поганства, відомі в кількох варіянтах XIУ ст. з основою значно старішою, докоряють людям, що вони «огневі моляться, зовуще його Сварожичем». Бог Сварожич відомий і у балтійських слов'ян. Отже Сварожич. син Сварога, був огнем, а за другою згадкою Геліосом, себто сонцем. Батько ж огня і сонця мав би бути богом світла і неба, що його зв'язують із старо-індійським «сувар», що значить небо, або. як указав Б. Кравців, з староіндійським «свар», що визначає — мучити. ранити, або також із староіндійським «сварати» — гомонити, «свара» — гомін. звук. Пень із цієї останньої групи слів «свар» зберігся без ніяких змін і в українській мові у словах — свара. сварка, сварливий і т. д., що їх Брікнер уважав за праслов'янські і виводив із них назву і Сварога і Сварожича «Прийнявши цей словозвід, — писав Б. Кравців і взявши до уваги, що й про грім у нас говорять. що він «сварить» (пор. у Тичини: «А в небі свариться вже хтось»), можна встановити, що слово Сварог визначає: гримучий. грімкий громовий, і що воно мусіло бути назвою бога блискавки і грому і разом з тим громовий вогонь. громовий пожар) бога вогню Цікаво тут пригадати. що й Куліш у своїй трилогії «Цар Наливай» називав Зевеса «грімій». («Америка» 12. ЬV. 50).

М. Грушевський підтримував давніший здогад, що Сварог був власне тим єдиним. головним богом слов'ян. що про нього згадує Прокопій. як творчу силу всієї природи. Пізніше в міру того як ріжні, найбільш видатні прояви цього єдиного бога спеціялізувалися в поглядах поодиноких слов'янських народів і означались осібними іменами. ці нові спеціялізовані прояви, в ролі богів, заступали і відсували назад ідею того головного бога. Тому між іменами богів, шанованих в Україні - Русі в X. ст. безпосередньо перед прийняттям християнства. ми вже не стрічаємо Сварога. Нема про нього згадок в «Повісті временних літ». Його місце заступає ПЕРУН, бог блискавки і грому. Сварожич — огонь. Дажбог — бог сонця. джерело всякого добра. Хорс і т. п. (М. Грушевський «Іст. УР.» I. 317—18). Погляди на Сварога. як на початкового найвищого бога слов'ян сильно скритикував Ягіч.

СВАСТИКА — дуже давній амулет, що мав би приносити щастя і здоров'я. Існує чимало гіпотез про походження цього таємничого знаку. С. Рейнах уважав. що він зародився в наслідок стилізації великої птиці, як от ЧОРНОГУЗА, чи БУСЛА (див.), що його шанування збереглося до наших днів в багатьох країнах Европи, а в тому і в Україні

(«Орфей» фран. вид. 1922, ст. 114-15). Інші думають, що свастика була раніше приладом для добування вогню тертям загнутих шматків дерева. Від того вона, мовляв і стала знаком вогню та сонця. Цю гіпотезу висунув Трачевський в IV т. Трудів Одеського Арх. З'їзду і її підтримав проф. М. Сумцов в К. Ст. 1891, VI, 369—70. В наші дні її висловив також проф. П. Курінний в «Нов. Шляху» 4. V. 1959. В усякому разі цей таємничий знак зустрічається з найдавніших часів в Японії і в Перу, в давній Індії на найдавніших монетах VII ст. до Хр., та в руїнах Трої (на вотивних речах) та Кіпру, в мозаїках Атен., на медалях Левкадії, в Етрурії, в Англії, в Скандинавії. на Піренеях. . . Вона появляється на грецькому посуді десь коло 800 р. до Хр., потім на архаїчних монетах, робиться рідкою в клясичних часах, щоб появитися знову за християнства в римських катакомбах, де в т. зв. «Ґенероза» біля гаю Арґалів можна й досі бачити образ Христа в вигляді Доброго Пастиря, причому на Його туніці знаходяться дві свастики. . . .

Дуже поширена була колись свастика і в Україні, як то ми бачимо з незвичайно частого її вжитку в писанковій орнаментиці. що була пов'язана з сонячним культом і побажанням щастя і здоров'я. Найпростіша її форма це т. зв. ҐАММОВАНИЙ ХРЕСТ — рівнораменний гачкуватий хрест, що складається ніби з чотирьох грецьких літер Г, що звуться «ґамма». звідки й назва. Подекуди зустрічали його в формі чотирьох людських ніг, чи рук, що виходили з одного осередку. У нас в народі цю форму звуть ЛОМАНИЙ ХРЕСТ, ГАЧКОВАТИЙ ХРЕСТ або МЛИНОК. Але на писанках ця п е р в і с н а форма урізноманітнилась. прибираючи ріжні форми геометричного рослинного та звіринного орнаменту, але зберігаючи основну форму свастики.

Форми геометричні носять у нас назви: ломані хрести, драпачки. вінчики, вітряки косиці. ложки і т. п. Ясно, що ці назви, як і в назвах інших орнаментів, дуже відміняються в залежності від місцевости. Форми рослинні: виноград, вишеньки, жоржина. квітки, лелія, листя, огірочки. сливи і т. п. Форми звіринні: лапки (гусячі. качачі, курячі) волові очі. роги (волові, баранячі), качачі шийки. п.явки, гусінь. зозульчині чобітки, павуки і т. п.

Перед другою світовою війною. свастику. як ніби арійський знак. почали вживати панґерманісти, антисеміти, а потім нацисти, гітлерівці. Соціяліст Шейдеман протестував в 1920 р. в органі партії «Форвертс» проти привласнення свастики, як символу щастя і здоров'я, поширеного в усьому світі однією невеличкою групкою людей. Щоб зарадити тому, він доручає усім — жидам і нежидам, німцям і не-німцям — носити той приємний амулет, щоб він не зробився монополією одної партії. Але Шейдеман не звернув уваги на те, що німецькі антисеміти, — очевидно з незнання — почали вживати. замість свастики, властиво СУАСТИКУ, себто перевернену свастику, скеровану вгору і наліво. Отже, за давніми віруваннями, якщо свастика приносить щастя, то суастика означає «полум'я інтенсивного життя. що за ним слідує руїна». Забобонні люди в дальшій долі німецького нацизму бачили ствердження давнього символізму. Остання російська імператриця вірила в охоронну силу свастик і повна розпачу й страху, писала той знак повсюду, віддаючись під його містичну охорону. Привезена до дому Іґнатьєвих в Єкатеринбурґу, вона і там поспішилася нарисувати свастику на стіні своєї кімнати, але це не порятувало її, ані її родини.

СВАТАННЯ — перший акт весільної обрядовости. Парубок що хоче женитися, або його батьки, просять когось із родини, — найчастіше дядька, — або й котрогось із ближчих знайомих, але поважного й красномовного, що вмів би переконувати, прийняти на себе функцію посла — СТАРОСТИ чи СВАТА. Додають йому ще й помічника — ПІДСТАРОСТУ, але вони обидва потім називаються СТАРОСТАМИ або СВАТАМИ.

Почастувавши запроханих старостів, мати молодого шукає хліб, не дуже великий, на якому був би злипок, себто з н а к, що хліб злипся був у печі із другим хлібом. Добре було б коли б до нього пристало знизу ще й трохи вуглю попелу або печенини — це віщує вдачу сватання (Литвинова в МУЕ НТШ. III 71—72). Знайшовши такий хліб, мати обгортає його в білу хустку й дає старостам. Старости йдуть завжди з палицями в руках, емблемами їхнього посольства, та, крім хліба. несуть ще й пляшку горілки. Жених звичайно теж іде з ними, іноді у супроводі свого ДРУЖКА чи СТАРШОГО БОЯРИНА, але старости заходять до хати, а жених із товаришем залишаються у сінях або на подвір'ї, куди виходить і дівчина, яку мати, здогадуючись, що то за гості прийшли, висилає звичайно з хати.

Увійшовши та проказавши звичайні привітання старший староста виймає хліб, цілує його та передає батькові дівчини, той теж цілує його й кладе на стіл. Іноді староста, поцілувавши хліб, просто кладе його на стіл. Старостів просять сідати, і вони починають підходити до справи здалека, вдаючи з себе стрільців — полювальників, що були вполювали куницю, чи лисицю, а вона втікла від

них та й заховалась десь у цій господі: «Чи не бачили її часом?»

Якщо батьки згідні віддати доньку, то звичайно відповідають: «Ні, не бачили, а може де й є, пошукайте!»

Як же не хочуть віддавати, то відповідають рішуче: «Ні, такої в нас не було, шукайте по сусідах».

Загалом же, батьки вважають своїм обов'язком трохи повагатися навіть і в тому разі, якщо хочуть віддати: «Та вона ще в нас молода. Хліба не переїла. Ми ще й не готові: і скрині нема, і кожуха нема», тощо. Старости тоді кличуть підмогу — жениха з дружком, які входять до хати, тягнучи за собою й дівчину. Тоді вже старости рішуче звертаються до матері, щоб дала згоду на шлюб. Мати відповідає нерішуче, відкликаючись до батька, що зо свого боку звертається до дівчини, що вона про те думає. Дівчина, що ввесь час, поки триває ця сцена, стоїть біля печі, ніби шукаючи в неї захисту, засоромлена, колупає піч нігтем. Чемність вимагає, щоб і жених тримався тихо, у кутку біля дверей, де віники, тощо. Він теж задумливо колупає долівку палицею. Якщо дівчина згодна, то відповідає, як батьки накажуть. Тоді батьки кажуть дівчині дати рушники, щоб «пов'язати цих чужинців, що прийшли нас грабувати...» Дівчина приносить рушники, що сама їх вишивала, і перев'язує ними старостів через плече, а жених дістає від неї вишивану хустку, яку вона затикає йому за пояс. Після цієї ПОДАЧІ РУШНИКІВ вимінюють хліб: дають старостам, теж цілуючи його, свій хліб взамін за принесений. Сватовство вважається тоді вже прийнятим і п'ють МОГОРИЧ (див.) з тієї пляшки, що її принесли старости. Старости примовляють: «Дай Боже, тим щастя, за кого могорич п'ємо, щоб діти мали, щоб женити діждали і заміж віддавали!»

Коли ж сватовство не приймається, старостам віддають принесений хліб, а давніше ще й ГАРБУЗА (див.) додавали.

П'ючи могорич, умовлялися про весілля. До пиття могоричу запрошувано часом і сусідів та дружок молодої. Коли всі розходилися, жених залишався з дівчиною, і з того вечора міг уже спати з нею — «не як чоловік її, а як парубок із дівчиною». (Хв. Вовк «Студії. . .» ст. 227—30).

Сватали звичайно в неділю, вівторок, четвер або в суботу. В інші дні не сватали. Сватали, крім того, тільки в м'ясоїд: з Водохрищ до Масниць, з Хоминої неділі до Тройці, і в інші м'ясоїди з розговин до заговин (МУЕ НТШ. III, 71).

СВАТИ — див. СВАТАННЯ. Крім того, сватами звали родичі чоловіка родичів жінки, і навпаки. Інакше звали їх також СВОЯКАМИ.

СВАХИ — жінки, що іноді — дуже рідко — брали на себе завдання висватати кому дівчину. Також родички чоловіка в відношенні до родичів жінки, і навпаки. Звали їх в такому випадкові також СВОЯЧКАМИ.

СВАШКА — у весільній обрядовості замужня сестра молодого, а якщо такої не було, то інша найближча замужня родичка. Вона часто зветься також старшою свашкою, бо й інші замужні родички молодого теж звалися свашками: «Ці свашки - приданки, звичайно сестри, тітки, невістки молодого, роздягають молоду в КОМОРІ (див.) і розглядають її сорочку» (Хв. Вовк «Студії. . .» (Литвинова в МУЕЕ НТЩ. III. 93). Вагітні жінки не могли бути свашками. (Там же). «Молодиці що недавно повиходили заміж теж вистерігаються бути свашками, бо від того стають бездітними» (В. Гнатюк в ЗНТШ, т. 133, ст. 178).

СВЕН ГЕДІН (1865—1952) — світової слави шведський подорожник, що 65 років свого 87-літнього життя заповнив інтенсивною науковою письменницькою та дослідницькою діяльністю. Був членом багатьох наукових інституцій та Академій, а в тому і українського НТШ, яке обрало його своїм почесним членом. Свен Гедін був ворогом московського імперіялізму і вже в 1905 р. написав працю, в якій попереджав Швецію про небезпеку, яка грозить їй від Росії, а в роках безпосередньо перед першою світовою війною видав дві брошури «Слово пересторо-ги» та «Друга пересторога», в яких демаскував московський імперіялізм і змалював справжній характер російської тюрми народів.

У зв'язку з цим Свен Гедін був послідовним і демостративним симпатиком української справи, даючи своїй приязні нераз зворушливі вияви. УПКореспонденція опублікувала в українській пресі в квітні 1950 р. його листа до голови Українсього Академічного Клюбу Юрія Бориса як відповідь на українські привіти з нагоди 85-ліття Гедіна, в якому м ін. було сказано: «Я завжди з співчуттям і подивом слідкую за хороброю й непохитною боротьбою українського народу проти большевицького варварства і твердо переконаний що ця непохитна вірність супроти Рідного Краю одного дня, при помочі Всевишнього, буде нагороджена».

Листа він підписав як «Ваш і всіх українців відданий приятель».

Ще маркантніше висловлював він свою

приязнь до нашого народу в листах до д-ра Богдана Кентржинського, з яким він листувався від 1940 р. В листі від 1 вересня 1950 р. Гедін писав: «Сердечна дяка за Вашу таку гарну й прихильну статтю про мене й моє 85-ліття, що появилась в українських газетах багатьох країв. Ніхто не може більше щиро й сердечно, ніж я. бажати всьому хороброму й симпатичному українському народові щастя й успіху в його непохитній і відважній боротьбі за визволення й самостійність своєї великої, багатої й прекрасної країни, яку я завжди любив і подивляв. незмірно болюче усвідомлювати собі, в якому тяжкому й сумному положенні знаходиться тепер Ваша симпатична країна, і як її хоробрий і працьовитий народ тримається в невільничому послуху під нагайкою Кремлю. Бажаю, щоб не далеким був день. коли небосклін забагриться знов світанком свободи й самостійности для України. Я цілковито переконаний, що скоро збудеться той день, коли всі українці, молоді й старі, зможуть дякувати Богові за своє визволення та почати нове життя, яке уможливить їм власною волею рішати всі свої справи, після того як з широких степів будуть чисто виметені варварські гнобителі».

СВЕНЕЛЬД — воєвода X ст.. що служив київським князям Ігореві, Святославові та Ярополкові Святославичеві. Особливо визначився за кн. Ігоря. Воював із уличами, ходив на болгар і греків.

СВЕНЦІЦЬКИЙ ІЛАРІОН (1876—1956) дійсний член НТШ, помічник директора Львівського Ставропігійного Інституту, потім організатор і директор Українського Національного Музею у Львові і редактор його видань від 1913 р., доцент львівського університету, співробітник на науково - філологічні теми ЛНВісника. За першої світової війни багато спричинився до врятування цінних культурних скарбів Національного Музею. По війні. Польща позбавила його катедри в Львівському університеті. За гітлерівської окупації Галичини йому знову щастить обо占ронити Музей, що його гітлерівці мали охоту перебрати для військових цілей. Большевики перетворили Український Національний Музей в Музей Української Народньої Культури і залишили Свенціцького його директором. В університеті він перебирає катедру слов'янської філології. Його призначають членом інституту мовознавства Української Академії Наук, а в 1947 р. його обрано депутатом Верховної Ради УРСР. Залишив він по собі понад 100 наукових праць та величезну кількість статтей по часописах і журналах, виявляючи велику зацікавленість також до діяльности московських письменників, що й було відповідно оцінено.

СВЕНЦІЦЬКИЙ ПАВЛИН (1841—76) — учасник польського повстання 1863 р., після чого еміґрував у Галичину, де грав на українській сцені та переробляв для неї чужі й складав власні драматичні твори, писав байки. Вживав псевдоніми — Павло Сірий, П. Стахурський. Д. Лозовський.

СВЕПЕТ — в давніх пам'ятках князівської доби так називали мед несвійських бджіл, що його вибирали з дупел дерев.

СВЕРЧОВСЬКИЙ ЯН — подільський шляхтич, старшина польського найманого війська, ходив 1574 р. з козаками на допомогу молдавському господареві Івоні. Попав у реєстр українських гетьманів і став героєм псевдоісторичних пісень.

СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛЬ (1834—1871 — талановитий письменник. син подільського священика, Почав свою письменницьку кар'єру як один із найкращих співробітників петербурзької «Основи», широким рефератом книжки Шейковського п. з. «Бит подолян». Але ім'я і місце в літературі заповнив собі щойно повістю - хронікою п. з. «Люборацькі».

Не мав Свидницький щастя в життю, не мала щастя і його автобіографічна повість «Люборацькі», написана в 1862 р. для «Основи». Щойно в 1883 р. віднайшов її С. Кониський поміж старими шпарґалами й післав до Львова, де вона й появилася вперше в «Зорі» (1885 р.) та окремою відбиткою в «Українськоруській Бібліотеці» Я. Олесницького. Вийшла повість із пропусками й редакційними поправками (Ів. Франка), що мали нібито пристосувати твір до вимог і світогляду галицького читача. Щойно в 1901 р. появилося повне видання повісти накладом київського видавництва «Вік». По війні видав повість Свидницького Я. Оренштайн у Берліні. а потім київська «Книгоспілка», під редакцією М. Зерова,

А тимчасом «Люборацькі», це справді цінний і талановитий малюнок бистро догляненого й глибоко прогляненого життя-буття та умовости нашого подільського духовенства 40-их рр. м. століття. При всій своїй автобіографічності, розгортає вона перед очима процес творення нових форм життя й усильної польонізації з одного та обмосковлення з другого боку, нашої єдиної тоді інтеліґентної чи півінтеліґентної верстви.

Московські бурси й польські пансіони виховували тоді нове покоління яничарів, що

з ненавистю й погордою дивилося на «хлопський» побут. та звичаї й обичаї своїх батьків. На наших очах твориться й виростає в «Люборацьких» нове, неукраїнське громадянство українського походження, при чому поодинокі картини цього жахливого процесу такі живі й соковиті, такі «реалістичні», що їх треба було аж вигладжувати, присолоджувати й виправдувати більше чи менше доцільними редакторськими заввагами, щоб зробити їх стравними для читача.

«Люборацькі» — нині окраса нашої літератури. а Свидницький одна з найтрагічніших постатей нашого культурно - національного лихоліття. (М. Вільшина в «Ділі»).

Це була перша в нас повість на соціяльну тему, видержану в реалістичному дусі. Ів. Франко написав про неї в вступному редакційному слові в «Зорі». «Ця хроніка — перша широка спроба української повісти на тлі сучасних суспільних обставин і заразом, можна сказати, одна з кращих проб, які ми досі мали на тім полі».

Крім «Люборацьких», Свидницький написав ще 17 оповідань, друкованих свого часу в періодичній пресі. Ще будучи студентом київського університету. складав він для своїх товаришів, пісні з котрих пісня «Бже літ двісті, як козак у неволі» стала дуже популярною в часах визвольної національної боротьби, свого роду українською марсельєзою. Були поширені в народі й інші його пісні, як «В полі тополя стояла» та «Україна, наша мати. . .» Ці пісні знаходилися під забороною царської. а пізніше й советської поліції.

СВИНЯ — паристокопитний, всеїдний ссавець. Розріжняємо ДИКА. себто ДИКУ СВИНЮ і БЕЗРОГУ — СВИНЮ СВІЙСЬКУ. Дика свиня відріжняється від свійської своєю грубою ЩЕТИНОЮ та — в самців — великими й загнутими вгору іклами. Свійські свині давніх слов'янських часів. як завважила археолог В. Козловська, своєю фізичною будовою ще майже не відріжнялися від диких кабанів. Треба брати на увагу примітивне свинарство тих часів. коли свійські свині паслися в лісі, де часто - густо парувалися з дикими. («Перв. Грожад» 1928, І. ст. 101). Пізніше від диких і свійських свиней розвинулися численні свійські раси. Розводять свиней у нас задля смашного м'яса — СВИНИНИ. яке в нас дуже цінилося («Нема над рибу линину. а над м'ясо свинину», Номис, 7523). товщу (див. САЛО) та щетини.

В нашому народі свиня. завдяки своїй неохайності та напастливості, користується такою неповагою, що назвати когось свинею, значить дуже образити. І дійсно: «Свиню чеши і мий, а вона все в болото лізе». «Пусти свиню під стіл, а вона лізе за стіл»; «Свиня рилом волікла і добридень не рекла», — кажуть про нечемну людину, що пре наперед і навіть не відповідає на привітання. «Або свиня знає, що перець, а що гречка», — кажуть про неука: «Коли б свині роги, то б усіх поколола», — кажуть про напасливу людину. «Свиня квичить, а в пліт лізе», — кажуть про вперту людину, що не зважає на інших. «Такий влізливий, як свиня». «Як би не я та не попова свиня, то не було б світа», — кажуть про зарозумілу людину» (Ів. Франко «Припов.» III, ст. 60 - 63).

Тому, що свиня асоціюється з брудом, болотом, всякою нечистю, сама її назва вважається непристойною, і коли її називають, то часто просять вибачення. Іноді формула вибачення набирає просто карикатурних форм. Ів. Франко констатував: «Як мають сказати свиня, то кажуть: Шануючи день святий, сонечко ясне, образи святі, коси дівочі, кавалерський стан та й вас, яко чесних, та же, пробачте, свиня. . . » (там же, 63).

І все ж чимало дослідників уважають, що свиня користувалася в багатьох народів, а в тому і в нас релігійним культом. На це вказують, спеціяльно в нас, два факти: 1. вживання свинини, як обрядового м'яса, під час таких великих свят, як Великдень та Різдво і 2. вірування, що чорт на свині їздить. У Патерику печерському оповідається, що той чи інший старушок бачили чорта на свині. Отже, відомо, що з поширенням християнства поганські боги звичайно поверталися в демонів, у чортів, і це дозволяє припускати, що на свині їздив колись якийсь бог. У скандинавців Фрейр, бог весінього сонця, їздив на коні Букінбурсті. Тому можливо, що і у наших далеких предків був якийсь бог, зв'язаний тісніше із свинею (проф. М. Сумцов в К. Ст. 1889, VIII, 416 - 17). Дійсно, на Кіпрі свиня була присвячена Венері, а в Скандинавії богині Фрізі. Щож до того, що печерські святі бачили чорта на свині, то не треба забувати, що Ісус вигнавши бісів із двох біснуватих, дозволив їм увійти в свиней що там паслися, і ті свині кинулися в море і потонули (Матв VIII 31). Видіння тих святих могли походити із згадки про цей епізод із життя Спасителя.

Що ж до вживання свинини, як обрядового м'яса, то ми тут стоїмо на більш твердому ґрунті. Уже В. Вундт писав: «Уживання м'ясних страв в окремі свята — безсумнівна ознака відмерлих рудиментів жертвенних церемоній» («Міт і релігія» ст 264) Вепрові. себто свині, в Великодній обрядовості присвятив свого часу окрему розвідку проф. Щербаківський. Він указував, що, за християнською символікою, серед «свяченого» на

Великдень повинен би фігурувати агнець, а тим часом у нас, в Україні, він серед свяченого ніколи не фігурує: замість нього ми бачимо печене порося з хріном у зубах, прикрашене барвінком. Натомість у Московщині ніхто ніколи до церкви порося святити не носить: там несли баранчиків, які, печені, прикрашали великодні столи не тільки в Московщині, а й старих московських, ще не асимільованих, колоністів в. Україні. Наш нарід, навпаки, ніколи до церкви баранчиків не носив, святити. Погляд, що великоднє порося український нарід уважав пасхальним символом, що відповідає християнському Агнцеві, знаходить потвердження на думку Б. Щербаківського, і в замітці Павла Алепського, який проїжджаючи через Україну в середині XVII ст. бачив в іконостасі с. Бикова на Переяславщині образ св. Трійці у вигляді Авраама і трьох янголів, яких Авраам частував печеним поросям, замість канонічного ягняти. Подібний образ бачив і сам проф. Щербаківський в якомусь селі Полтавщини. Очевидно завважує він, не тільки в уяві простого народу, але й маляра, і священика, що замовляв образ, печене порося відповідало змістові й духові у символіці цього образу.

На Різдво порося не фігурує, але фігурує обов'язково свинина, найбільше в вигляді ковбасок, як обрядової страви.

В. Козловська, висловивши здогад з приводу знайдення, поблизу манастиря Пустинного Миколи, величезного дубового стовбура з вробленими в ньому кабанячими скилицями, що той дуб і ті скилиці належали до якогось поганського святилища, ствердила, на підставі археологічних даних що кабанячі кістки та ікла відогравали чималу ролю в житті стародавніх мешканців України. Продивляючись матеріяли, що оточували жертівник Матронинського городища на Київщині скитської доби і жертівник біля ритуальної будови в кол. садибі Петровського, бачимо невідмінно присутність кабанячих кісток і зубів, і з того видно, що вепр був за жертівну звірину. Кабанячі проверчені ікла були дуже поширені за давніх часів в Україні: їх уважали за талісмани, себто за святі речі (Перв. Громад. 1928, I ст. 100).

Безпосередніх вказівок на те, що слов'яни в поганську добу мали свиню, або кабана, за культових тварин не збереглося, але не треба забувати, що вони знаходилися в безпосередніх зносинах із греками й римлянами. Отже, культ Деметри, як богині плідности був у римлян зв'язаний з культом свині; в римську ж добу культ Атіса (що його вбив дик) забороняв їсти свинину.

На держалнах римських військових прапорів здибалися й образи кабанів. Ще Таціт уважав їх за образи культових тварин. Італійські військові значки були теж оздоблені образами кабанів. На римських монетах за 250 років нашої ери були образи кабанів, що їх культове призначення безсумнівне. В шлюбному обряді свинячим товщем вимащували в Римі одвірки і дерев'яні рами вікон нової хати, щоб відігнати злі чари, а при люстрації дитини, коли відбували над нею акт очищення та надавали їй ім'я, привішували їй на шию маленькі талісмани, поміж котрими необхідно фігурувала срібна свинка, талісман щастя. У нас, «як сниться свиня, то значить щастя» (Франко «Припов.» III, 64). Правда на Бойківщині, «як сняться свині, то мусить хтось у хаті вмерти» (ЗНТШ, т. 122, ст. 161). Але це, мабуть, пізніша асоціяція ідей: свині риють яму.

В. Щербаківський вказував на можливість існування в давній Україні і культів Деметри, Атіса та Адоніса, занесених через грецькі колонії на берегах Чорного моря, і що їх культи були здогадно зв'язані з культом свині, чи вепра. Після спеціяльних студій, він пришов до такого висновку: «Звичай святити печене порося на Великдень являється мабуть, пережитком культів, останки яких збереглися у нас, так би сказати, по прямій лінії безперервно від клясично - грецької доби і мають корені в значно раніщій добі..» (Збірник праць на III Конґресі слов. географії» 1930, ст. 290).

Проф. М. Сумцов, ідучи за іншими вченими мітологічної школи (Афанасьев, О. Міллер) вважав обрядови свиню за символ сонця. Підставою до символізації сонця в образі свині послужили ніби її довгі та гострі щетинки, як уподібнювалися променям сонця: «свинка - золота щетинка».

Що свиня була в нас колись жертівною твариною, це видно з того, що в нас ще досі ворожать над свинячими тельбухами. На Куп'янщині коли перед Різдвом кололи кабана, звертали увагу на косу (підшлункову залозу). Якщо коса була велика, груба й по всій довжині рівна то зима мала бути коротка і без великих морозів. Якщо ж коса була нерівна спочатку груба, а при кінці тонка, або навпаки, то й зима на початку мала бути холодна, а наприкінці тепла, і навпаки. Якщо б коса була тонка посередині то серед зими мала б бути відлига (Етн. Обозр. 1897, I 37 - 38). Ворожили над свинячими тельбухами і на Білорусі (Коробка в Изв Отд. Имп. Акад. Наук, 1902, VII, кн. III, ст. 240 - 442). На Херсонщині зі свинями зв'язалися деякі прикмети: «Свині кричать — на дощ; носять солому — на холод і негоду» (Ястребов в Летоп. III, 67).

СВИНЯЧИЙ ДОЩ — дощ, що іде, коли сонце світить. Сонце, пригріваючи мокрих від дощу свиней, викликає в них особливий

свербіж, мабуть, від усіх тих комах. що починають ворушитися на їх тілі під подвійним впливом дощу й сонця: свині тоді починають бігати з вереском. Люди казали, що в свиня чий дощ. чарівниці масло роблять: «Сонце світить, дощик кропить. чарівниця масло робить» (Номис, 236).

СВИРІЛЬ — музичний струмент, що складається з кількох сопілок. Греки приписували її винахід богові Панові. Свиріль була поширена в княжій Україні, але тепер вона збереглася тільки в гуцулів. Звали її також СВИСТІЛКА.

СВИСТ — гострий сильний звук, що його викликають спеціяльно на те зложені вуста та язик і сильний подув зсередини. Існують майстри свисту, що насвистують мотиви ріжних пісень, або наподібнюють спів пташок. Проте, в нас вважалося гріхом свистіти в хаті, бо «свистом бавиться дідька». (Етн. Зб. НТШ, У, 85, К. Ст. 1890, І, 85). «Як квочка сидить на яйцях, то таки не годиться в хаті свистати. ані грати на пищавці, або на дримбі, або на чім, бо будуть когутики...» (Етн. Зб. НТШ, У, 81). У господарстві ж вистачає одного когутика, бажані кури, щоб несли яйця. Може бути за свист ще поважніша кара: «Хто в хаті свище. матиме дурну жінку» (там же, 189). Коли ж би хто, навіть не хотячи, свиснув. коли мерця несуть до гробу, то першої ж ночі цей мертвець прийде до нього, стане під вікном і питатиме: «А ти чого мене кликав? - » (там же).

Вірування в кликання нечистої сили свистом поширене в багатьох народів. але, загально кажучи, свист в'яжеться не так із мерцями, чи якими іншими духами, як із вітром. «Всім відомо, що такий гріх свистати. то отож той хлопець свистав. Батько йому й казав, що гріх свистати. а він не слухав та таки своєї поганяв, то Бог розгнівався та й поставив його на краю світу та й сказав: «Свищи, доки світа сонця», — то він і тепер свище. До нас часом вітер доносить, як ото буває великий вітер, то й чуть. що свище...» (Етн. Зб. Київ, 1920, VII, 235-36).

Свист і гра на сопілці нагадують свист вітру, а тому й служать засобом до його викликання. Робітники на Віслі, коли треба було вітру. кидали в воду запалену ганчірку, добре просмолену. а самі починали свистіти та грати на сопілку. Цим же віруванням у зв'язок межи свистом і вітром, пояснюється іронічна приповідка: «Свисти, попе, церква горить!» — себто викликай вітер, допомагай своїй біді. Але тут же й додається: «І світ настав, піп не свистав». — бо власне священикові найбільше не пристало свистати (Потебня в Чтеніях... 1865, ГГГ. 181).

Як усякий обряд, скерований на викликання, чи проганяння, нечистої сили, свист напроти когось уважається за зневагу. Звідси й звичай свистіти в театрах проти нездалих артистів і на громадських зборах проти нелюбих політиків.

СВИСТУН — порожній горіх. символ безвартности: «Був колись горіх, а тепер свистун», — себто був колись вартісною особою, а тепер уже нічого не вартий (Номис, 1866). «Це не варт і свистуна» (Франко, III, 64).

СВИТА — старовинний український одяг з домашнього сукна. що про нього згадується вже в житії св. Феодосія в Патерику Печерському («одежда бі свита власяна... із внутрь же на ней іна свита») і в Іпатієвському літоп. Хв. Вовк писав: «Якого крою була тодішня свита, ми, явна річ, сказати не можемо, не маючи ні одного хоч трохи достовірного її малюнку. Але є, однак, одна обставина. що дозволяє припускати, що й тодішня свита могла мати крой дуже близький до сучасного, або принаймні до дуже недавнього крою української одежі тої самої назви. Річ у тому, що і в наші часи верхня одежа нашого духовенства — підрясник чи ряса — як це помітили глибокі знавці українського одягу Б. С. Познанський та А. Г. Сластіон. має цілком той самий крой, як і українська свита: «так само нерозрізана спина, такі самі фалди і так само вшиті рукава», з тою тільки ріжницею. що ряса має рукава ширші, та взагалі одежа духовенства значно довша. »Маючи на увазі певну сталість традиції у всьому, що торкається духовенства, не неможливо, що і свита, яка за часів св. Феодосія, мабуть, була спільною одежею і для духовенства і для мирян. заховала свій старовинний крой». У XVIII ст. свита, безперечно, мала вже той крой, що й тепер, як це можна бачити на малюнках Рігельмана. («Студії...» 136 37).

СВИТРИГАЙЛО (✝ 1452) — молодший син Ольгерда Гедиміновича, мав православне ім'я Лев. 1386 р. прийняв католицтво і ім'я Болеслав. 1392 р. захопив Вітебськ, воював із Витовтом. дістав Поділля і Сіверську землю. Помер у Луцьку, передавши свої володіння литовцям.

СВІДЗІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1885-1941) — талановитий поет, народжений на Поділлі в родині священика. Почав друкуватися в «Укр. Хаті» в 1912 р. Перша збірка поезій «Ліричні поезії» вийшла 1922, друга збірка «Вересень» 1927, третя «Поезії» 1940. Буду-

чи символістом, імпресіоністом. він пильною шліфовкою мови наближався до українських неокласиків. Залишив Свідзінський по собі блискучі переклади із старогрецької мови. В жовтні 1941 р. його спалили живцем большевики, разом із іншими заарештованими, замкнувши їх у шопі і поливши її нафтою.

СВІДОК — особа, що була при якійсь події і свідчить про обставини, в яких вона відбувалася. В судах княжої України свідки ділилися на ВИДОКІВ (див.), тих, що бачили власними очима, і ПОСЛУХІВ (див.) — тих, що тільки чули оповіді інших. Звуть свідками також людей, присутніх при якомусь правному акті, що, завдяки їхній присутності, набирає правної сили.

СВІДОМІСТЬ — повне посідання всіх своїх змислів, відчування й сприймання того, що людина сама робить і що робиться навкруги неї. Коли людина втрачає свідомість, обомліваючи, вона нічого не відчуває, не бачить, і не чує. Такі поняття, як свідомість, не піддаються точному окресленню. Берґсон писав: «Хто каже ДУХ, каже першзавсе — свідомість. Але, що ж таке свідомість? Я не буду визначати таку конкретну річ, яку ви постійно маєте можливість експериментувати...» («Духова Енерґія», Париж, ст. 5). Але потім він вказує на пам'ять, як на одну з її характерніших прикмет. Див. СВІДОМІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА. І наш Потебня, викладаючи про свідомість, волів уживати образів: «Психологія, — казав він, — наука ще надто молода і слаба, щоб ми могли сказати щось означене. Ми обмежуємося термінами, словами, що заступають самі досліди. Ми кажемо: поле людської свідомости дуже вузьке. То значить, що треба собі уявити, що у нас, висловлюючись образно, в голові існує вузенька сцена, на якій всі дієві особи не можуть поміститися, та що вони лише увійдуть, перейдуть і відійдуть. І ось цю маленьку сцену, що її точніше не можна означити, називають свідомістю, а про все те, що не доходить до свідомости, а лише до деякої міри наближається до неї, кажуть, що воно знаходиться за порогом свідомости...» (Цитовано в К. Чеховича «Ол. Потебня» 1931, ст. 89) Юрій Клен писав з другої точки погляду: «За марксистською ідеологією, буття визначає свідомість, тоді як насправді свідомість (і національна, і моральна, і розумова) не визначається буттям, а здатна зберегти душевну рівновагу за найменше урівноважених зовнішніх обставин, здатна творити героїчні концепти й утопії між молотом і ковадлом нечуваних у світовій історії терорів та інквізиції, бо ж мистецтво — не відбиття й віддзеркалення дійсности, а само є історичною дійсністю, не менш реальною за всяку іншу реальність. Часто доби великих здвигів лишають у мистецтві порожнє місце, і часто найпотужніші літературні катаклізми відбуваються за часів покою й стагнації». Юрій Клен «Бій може початися...»

СВІДОМІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА — знання минулого своєї нації і обов'язків, що з того знання випливають. Берґсон писав: «Свідомість означає насамперед пам'ять... Свідомість, що не мала б нічого зі свого минулого, що забувалась би кожну хвилину, гинула і знову відроджувалася, це власне те, що ми визначаємо, як неовідомість... Отже свідомість — це пам'ять консервація і акумуляція минулого в сучасному. Але кожна свідомість не й випередження майбутнього. Погляньте на напрямок діяльности вашого духу в будьякий момент: ви побачите, що вона пеклується тим, що є, але маючи на увазі головне те, що має бути. Увага — це чекання, і немає свідомости без певної уваги до життя. Будучність нас кличе, нас тягне до себе. Це безпосереднє тягнення, що примушує нас іти шляхом часу, і є причиною того, що ми постійно щось діємо. Кожна дія це наступ на будуче. Отже, втримувати те, чого більше нема, по переджати те, що має бути, оце й є перша функція свідомости». («Духова енерґія» Париж 1928, ст. 5-6). Наш Ю. Липа теж писав: «Зв'язок із минулим — підстава віри в будуччину і запорука перемоги будівничих ідеалу національного». (ЛНВ. 1925, XII. ст. 339).

СВІРГОВСЬКИЙ ІВАН див. СВЕРЧОВСЬКИЙ ЯН.

СВІСТЬ — сестра чоловіка, або брата, або жінки, взагалі свояченицяя.

СВІТАЧ — маленький залізний підсвічник для свічки перед іконою, прибитий до стіни. Також — прилад над скалкою в поліській хаті, що не має комина: чотирикутна дерев'яна рура, що сходить з даху, під нею підвішена залізна ґратка, на якій ввечорі запалюють скалку (Чубин, VII, 390).

СВІТЕЦЬ — прилад для освітлення хати: у глиняну доливку вбивається залізну, досить масивну каблучку, в неї вставляється кілок (заввишки в аршин), що називається — ДІДОК. Колись цей дідок був деревцем, тепер у нього галузки обрублені при розгалуженні, але не дуже: залишено одростки, щоб на них можна було покласти плаский камінь; на камені ж (який іноді заміняється шматком

заліза, або бляхи) кладуть тріски, переважно соснові, які й освітлюють хату. Все це разом і зоветься на волинському Поліссі СВІТЦЕМ. «Можна написати цілу книгу про один цей світець. Вже сама назва чого варта! А потім — світло, вогнище. жертвеник, при вогні культ предків (ДІДОК!), залізне кільце, дере-во, камінь і т. д.» (Ол. Пчілка «Укр. колядки» в К. Ст. 1903, I, 156).

СВІТИЛКИ — дівчата. родички молодої, що беруть участь у весіллі. Старша з них, по можності сестра молодого, носить СВІТИЛЬНИК — пук волошок, або інших квітів, із застромленим мечем, чи шаблею. і свічкою. Світильник роблять одночасно з оздоблюванням короваїв. На шаблю, аж до ручки, настромлюють зрізаний з твердого разового хліба вершок завбільшки в тарілку і прикрашують його польовими квітами. Поруч із шаблею встромлюють у хліб свічку. Внизу, під хлібом, свічку скручували в кільце. Шаблю під хлібом перев'язували квітчастою хусткою або вишиваним рушником. щоб було вигідніше тримати. Виготовлений світильник батько молодого засвічував від лямпадки і віддавав його старшій світилці, яка відтоді мала обов'язок тримати світильник аж до неділі ввечорі, коли молоду привозили до молодого.

Коли формувався весільний поїзд молодого, щоб їхати по молоду, старша світилка. як і інші світилки. підперезана рушником. сідала зі світильником на возі з молодими. Звичайно сідала тут же і друга світилка, що несла окремо шлюбну свічку, (частіше — аж три). Коли приїздили до хати молодої. старша світилка з мечем залишалася при молодому, а друга світилка зі свічками схилялася перед порогом хати. До неї приходила мати молодої. тримаючи у руці теж засвічену свічку. Обидві вони ставали правою ногою на поріг, зліплювали свічки докупи і цілувалися. Так єднанням світла. єдналися всі родини. Потім усі входили до хати. Коли поїзд із двома молодими виїздив до хати молодого на весільну ніч, світилка передавала світильник одній з свашок, бо з того часу вже ні одна дівчина не сміла брати участи у весіллі (Хв. Вовк, Студії. . . 195, 242, 252,260 і 287).

Часто брали на світилок недорослих дівчат, бо надавано велике значення тому, щоб світилка була ще «непоблазнена». В. Щербаківський звернув увагу, що «роля офіційного свідка, або якогось нотаря, при присязі. належала світилці, сестрі молодого, отже дівчині, а не молодиці. Світилка мала в руці офіційні ознаки суду — світло (свічку) і меч, — очевидно. меч правосуддя.» («Визв. Шлях», 1962, II, ст. 141).

СВІТИЛКА — мандрівний блудний вогник, що іноді уосіблюється в образі дівчини, іноді ж приймає вигляд трьох свічок. «Світилка ходить по полях восени. як уже зберуть хліб, а ніч починає виразно збільшуватися. Світилка з'являється на полі майже рівночасно з тим, коли по селах на Семена СВІЧКУ ЖЕНЯТЬ (див.). Часто люди, побачивши Світилку, так лякаються, що скоро після того вмирають. (Перв. Громад. 1927, I. 157 - '58).

СВІТЛИЙ ТИЖДЕНЬ — тиждень від Великодня до Томиної неділі: «В Світлий Тиждень пекло замкнене, а Царство отворене» (Франко, III, 77). На Буковині на Світлий Тиждень прикрашували гробки зіллям, насаджували вишні, кущі калини: тощо (ЗНТШ. т. 122, ст. 151).

СВІТЛИЦЯ — горниця, покій для прийняття гостей, без куховарної печі.

СВІТЛО — протилежність темряві, досі невияснена причина вражень, що ми їх одержуємо нашим змислом зору. Метерлінк писав в «Розумі цвітів» (1907 р.) : «Ось лямпа на столі. Вона не має в собі ніякої таємниці. це — найстарший, найліпше знаний, звичайнісінький домашній предмет. Бачу в ній нафту, гніт і скло. І це все разом творить — світло. Загадка починається щойно з хвилиною як я запитую себе: що це таке світло, звідкіля воно приходить, куди воно йде. коли я його гашу? І негайно кругом цього малого предмоту, що я його підношу, розбираю, і що я його міг би зробити власними руками, загадка стає бездоганною. Зберіть кругом мого стола всіх людей, що живуть на землі. — ні один не зможе сказати, чим є в собі це полум'я, що я йому наказую родитися, або вмирати. І якщо хто з них відважиться на котресь із означень, називаних науковими, кожне слово цього означення помножить невідоме і відкриє з усіх боків непередбачені двері у без конечну ніч. Коли ми нічогісіньки не знаємо про суть, про життя дрібки ясности, якої всі елементи ми самі створили, якої джерела і всі безпосередні причини й наслідки містяться в порцеляновій посудині, як нам сподіватися збагнути незрозуміле життя, якого найпростіші елементи положені на мільйони років і мільярди миль від нашого розуміння»?

Світло це найперше — символ Бога. Христос назвав себе «світлом світу», «світлом, що просвічує кожну людину, яка приходить на свт.» (Іван. I. 9). Світло символізує віру, бо віра, повинна розганяти темряву

довкола нас, вказуючи нам правдиву дорогу життя. Тому на церковних богослуженнях маємо ми завжди багато світла, що нагадує нам про «Світло світа», закликає вірити в Його Божеську місію спасіння людства, розганяти темряву неуцтва та безвір'я і виконувати наказ Христовий: «Так нехай сяє світло ваше перед людьми, щоб бачили ваші добрі діла й прославляли Отця вашого, що на небесах» (Матв. У, 16).

В наших народніх піснях світло — символ радости, звідти освітити — звеселити: «Ой зіронька зійшла, усе поле та й освітила. — дівчина вийшла, козака звеселила. . . » Крім того.світло — натуральний оберег від нечистої сили. Див СВІЧКА.

СВІТЛЯНИЙ РІК — простір, що його пробігає промінь світла зі швидкістю 300 000 клм. на секунду протягом року, — його вираховують в 9.460 мільярдів клм. Треба 4 світляних років і 128 світл. днів, щоб промінь світла добіг до найближчої до неї зірки Альфа Кентара, що її можна бачити в південній півкулі простим оком. Полярна зірка знаходиться від нас на віддалі 47 світляних років. Найбільше скупчення зірок Чумацького Шляху віддалено від землі на 18.400 світл. років. Астрономи студіюють 40.000 таких Чумацьких Шляхів, і єдиний з них, що ми його можемо бачити простим оком — це т. зв. мряковиння Андромеди віддалені від нас на 900.000 світляних років. але астрофізичні світлини дають нам знати, що в усесвіті існує ще кілька інших мільйонів таких Чумацьких Шляхів, котрих найдальші, що їх можна бачити через телескоп. знаходяться на віддалі 140.000 світляних років, і віддалюються від нас зі швидкістю 8.000 клм. на секунду.

Автомобіль. що їде бруком. здіймає за собою трохи куряви, — але порошинка цієї куряви більша від землі, як її хтось міг би бачити із мряковиння Андромеди. А тим часом на цій порошинці живе понад два міліярди людей, що незвичайно поважно ставляться до всяких своїх «проблем» і вважають себе «вінцем творіння», або — ще гірше — наважуються заперечувати існування Того, Хто створив цей величний незмірний всесвіт. — ставлячи на його місце свій безмірно малий розум. Свого часу Ренан писав: «Останнє слово науки — научно організувати людство. Нема сумніву, що розум, зорганізувавши людство, зорганізує Бога». І другий вчений XIX ст., Бертолет коли панувала віра в всемогутність людського розуму надто віднважно твердив: «У теперішньому світі немає більше таємниць». (Ф. Лелотт «Вирішення проблем життя» Париж, 1959, ст. 42).

СВІТОВИТ, СВЯТОВИТ — найбільший бог балтійських слов'ян, страшний бог війни, що відповідав грецькому Аресові та німецькому Одінові. Саксон Граматик і Гельмольд докладно описали статую Світовита та його культ. Його статую в Арконі на острові Рігені було зроблено з дерева у вигляді вояка з великим мечем в одній руці та турячим рогом у другій. У цей ріг наливали меду під час служби Світовитові.

В 1848 р. в р. Збручі б. Коцюбинчиків було знайдено статую поганського ідола, що його приписали Світовитові. Але проф. М. Міллер гостро запротестував проти цього: «Збручанський ідол ніяк не міг бути Святовитом вже хоч би тому, що на ньому маємо принаймні зображення 5 богів і цілої космогонії і знайдено його на землі давніх українських слов'ян - волиняків, а східні слвоя'ни Світовита не знали. . .» («Нові Дні 1957, ІУ, 18). «Збручанський ідол подає собою цілу космогонію давніх українських слов'ян. Горішній шар — небо з небесними вищими богами. Середній шар —земля, на якій люди ведуть ритуальний танець навкруги свого ідола. Нижчий шар — підземне царство, пекло та його бог — ЧОРНОБОГ. Як це характерно для всіх давніх народів. люди зображені в 4 рази менші за небесних богів і в 3 рази меніш від підземного.

«Небесні боги обернуті обличчям і дивляться на всі 4 сторони світу. У горішньому шарі на чільній стороні зображено жіночу постать — богиню з турячим рогом у руці. Це добре відома богиня всякого народження на землі. всякого багатства, врожаю та розмноження худоби. Разом із тим добродійка й помішниця жінок. Культ цієї богині відомий ще з часів матріярхату, уже в верхньому палеоліті і далі в Трипільській культурі, як і в народів античного світу. На її плодючу ролю вказує зображення немовлятка над плечем жінки, що є під нею в середньому шарі. Ця богиня називалася в східніх слов'ян БЕРЕГИНЯ, пізніше — РОЖАНИЦЯ або ЖИТНА БАБА, а в зах. слов'ян — ЖИВА.

«На правій від неї стороні стовпа зображений бог у вигляді чоловіка — вояка з мечем на поясі і конем нижче пояса. Але сумнівно, що б це був бог війни. У полян Перун був в основному богом грому та блискавки і пізніше, з розвитком князівської влади, зробився разом із тим і патроном князів, як воєвод. На Збручанському ідолі ймовірно зображений бог РОД. що був патроном вояків взагалі. Після прийняття християнства його функції було перенесено на Юрія Переможця. тоді як патроном князів зробився Архистратиг Михайло (київський герб).

«На лівій стороні горішнього шару зо-

бражено богиню з якимсь великим кільцем у руці, а на потиличній стороні — бог у вигляді чоловіка без ніякого реманенту. Значення двох останніх богів ще неясне і вимагає дальшого накопичення матеріялу до слов'янської мітології. . .. .» (Там же, ст. 19). Див. РІГ.

СВІТОГЛЯД — суцільний, продуманий, гармонійний погляд на світ, на нашу ролю в ньому, на зміст і ціль нашого в ньому перебування. Це — синтеза і наслідок нашого психічно-волевого наставлення, наших переживань, нашого життєвого досвіду і набутого знання. Він — вислід усього комплексу нашої національної свідомости (чи несвідомости). Набути світогляд не легко, і багато людей без нього обходяться Але він — ніби дороговказ. що дозволяє нам орієнтуватися в крутежі людських подій, і без нього дуже легко зійти на манівці, поповнюючи негідні вчинки спустошуючи власну душу. П. Струве писав в 1930 р. в паризькому збірнику московської еміграції «Росія і слов'янство» про А. Чехова: «Чехов був великий маловір, перейнятий до шпіку костей скептицизмом... Ніжність і м'якість спасли цей маловірний дух від усяких кантів і загострень, від доведеної до озлоблення нетерпимости вічного богоборця Достоєвського . . . Чехов був людиною без світогляду. Це дуже цікавий і рідкий в історії літератури випадок великого мистецького хисту без усякої світоглядової основи. . . Чехов належить до покоління письменників, що принесли до літератури знеможену душу, душу спустошену. І вся літературна творчість Чехова покарбована безперестанним змаганням — з власною душевною пусткою, — боротьбою тим тяжчою і труднішою, що вона не спиралася на жаднім світовідчуванні. Цього світовідчування не одержав Чехов у спадщині, але й не бажав і не міг виробити його сам. . .»

Ще ближфе підійшов до цієї теми в тому ж збірнику К. Зайцев: «Я брав життя і не застановлявся над ним, — пише Чехов в однім листі. . . Ми описуємо життя таким, яким воно є, а далі ні тпру, ні ну. Далі — хоч батогами нас пражте! Ми не маємо ні найближчих, ні дальших цілей, і в нашій душі — хоч у м'яча грай. Політики в нас нема, в революцію ми не вірим, Бога нема, привидів не боїмося. . . Хто нічого не хоче. нічого не сподівається і нічого не боїться, не може бути мистцем. . . Політичного, релігійного і філософічного світогляду я ще не маю, міняю його що-місяця, — пише із нагоди задуманого роману, — а тому доведеться обмежитися описом. як мої герої люблять, женяться. родяться і вмирають, та як говорять. . .» . .«Обставина, що духовий світ Чехова не уформувався в струнку гієрархію вартостей, розтріпала його душу. Померкла безжурна радість творчости. . . Буйний пал молодости остигає, залишаючи тільки душевну втому. що родить безкрилі бажання викинутого поза рямки життя спостерігача. . .» (Цитовано в ЛНВ, 1930 ст. 666). Бо, щоб бути активним в рямках життя, треба мати світогляд, треба усвідомити собі цілі свого й інших існування в цьому світі і його призначення. Життя ставить нас кожного моменту перед проблемами, що вимагають свого рішення. але яку б проблему нам не приходилося розв'язувати, ми все приходимо до основної, що її треба насамперед вирішити (в залежності від того, як ми її вирішимо, вирішуватимемо інші), а саме: чи ми дивимося на життя, як на змагання за все більший матеріяльний добробут, що його треба осягати будьякими засобами в так званій «боротьбі за існування», чи ми приймаємо його, як своєрідну необхідну пробу нашої духової вартости, як призначення, зв'язане з виконуванням певних обов'язків, що часто йдуть у розріз із нашими егоїстичними звіринними інстинктами. Якщо ми приймаємо перше рішення, йдемо шляхом матеріялістичного світогляду, за яким все, що діється в світі, в нас і навкруги нас — тільки рух бездушної матерії, що, не знати як, обумовлює всі явища світу. Якщо приймаємо друге рішення — йдемо шляхом ідеалістичного світогляду, за яким світ і ми з ним виникли в наслідок дії Вищої Духової Сили, і тому всі явища цього світу скеровані на осягнення визначеної тою Вищою Силою, що ми звемо Богом, незнаної нам мети. Обидва світогляди спираються на вірі, бо, хоча, прихильники матеріялістичного світогляду твердять, що їх світогляд ґрунтується на науці, всі їх намагання довести науково правдивість їхніх космологічних теорій людей ідеалістичного світогляду не могли переконати, бо в дійсності спираються не на наукових фактах а на вірі. Але для людей, що ще не виробили собі світогляду. себто головно для молоді вони безумовно дуже шкідливі і небезпечні, бо розвивають у молодому поколінні байдужість до світоглядових проблем, що їх, мовляв, вже заступила наука. Технічна освіта, що запанувала останніми часами, не сприяє виробленню звички задумуватися над світоглядовими питаннями і людина все більше духово спустошується, як духово спустошився колись А. Чехов. Але Чехов розумів свій стан і шукав із нього виходу, а теперішня величезна духово спустошена маса навіть і не помічає свого безрадного стану.

СВІФТ СТІВЕН К. — англійський подо-

рожник, що в літі 1934 р. відбув подорож по Україні. Йому пощастило переїхати кордон з Румунії чарез Дністер і подорожувати без опіки «Інтуриста». Мав змогу оглянути ті сторони України, що їх ніхто з чужинців під час голодової катастрофи не відвідував. Згодом описав свою подорож у лондонському тижневику «Евермен», в статті п. з. «Большевицький трон з людських кісток. Трагедія України». По тому боці Дністра бачив скрізь запущені, необроблені поля. В селах, за вісімнадцять днів подорожування, не бачив жадної тварини, навіть домашньої птиці. В сотнях селянських хат. які відвідав, не було ні собак, ні котів. Деякі села були зовсім безлюдні, бо їх мешканців виселили ще в 1931 році як куркулів, а решта вимерла з голоду. Автор оглядав колгосп коло міста Балти і прирівнює життя в ньому до життя у в'язниці. Стаття закінчується так: «На Україні всі ждуть. Ждуть другого визволення, на цей раз уже справжнього».

СВІЧКА — віск (також стеарина, або і лій), оброблений в вигляді круглої рівної палички (або й палиці) з ґнотом всередині, що вживається для освітлення, головно в церковних та взагалі обрядових церемоніях. Давні римляни для освітлення вживали смолоскипи. Вперше засвідчені воскові свічки почали вживати в святині Сатурна на римському форумі. В далеких традиціях італійського народу зберігалися спогади про людські жертви Сатурнові, які практикувалися в пелазгів. Ці жертви пізніше заступило кидання на вівтар Сатурнові ляльок та свічок, бо по грецькому «фотос» означає і людину і світло. Ці ляльки й свічки, загубивши первісне своє значення, зробилися в Сіґілярієх, святкуваннях, що йшли за Сатурналіями, річчю веселого базару, розваги й обопільних дарунків: знайомі родини, а особливо патрони й клієнти, вимінювалися свічками, що їх потім урочисто запалювали (Дж. Баракконі «Стрене Калєндаріе»).

Свічка єднає в собі символіку СВІТЛА (див.) і ВОГНЮ (див.), — звідти багатство і ріжноманітність її символіки.

По-перше, свічка була символом віри «що проганяє пітьму невіри та неуцтва» (св. Августин). Новоохрещеним християнам давали свічку в руки, як символ тої віри, що повинна була освітити їх розум та загріти серця. Як символ віри, український народ ставить свічки перед образами та тримає засвічені в руках під час Богослужень при деяких святах, як от на Страсті, Великдень, Різдво, Водохрища, Стрітення... Особливе значення надавалося свічці, що горіла на Стрітення, т. зв. ГРОМНИЦІ (див.) та на Страсті. «Палення свічок у Страсний Четвер — віковічний звичай Української Церкви, що охопив і домашнє життя наше. Цією свічкою роблять хрести на хаті і т. д. Це по всій Україні з давнього часу». («Наша Культура» 1953, VIII, ч. IX/186, ст. 25»). «У церкві на Страсть всякий свою свічку світить, — в кого мала свічка, то згорить зовсім, а у кого здорова, то трохи останеться... Як у кого свічка не згорить, то той повинен прийти додому з засвіченою свічкою, тому беруть здому, як у кого є, ліхтарню, а хто паперу, а хто шкло з ліхтаря. З засвіченими свічками приходять додому (це колись в Україні була прегарна картина, коли вночі всі верталися з церкви з засвіченими свічками, Є. О.), і випадало батькові зробити хреста (випалити) на першому сволоку, біля образів, просто стола. А буває так, що, хто прийде раніше зо свічкою, той робить хреста. . » (Перв. Громад. 1927, I, 179 - 80). При цьому примовляли: «Від духа злого й нечистого, від наговору ворожого й від смерти наглої». Цією свічкою запалювали дрова в хаті і лямпу — «новий огонь», «щасливий огонь». Ту свічку заховували, як «мати огню хатнього». Нею лікували зуби, прикладаючи її, а також і біль голови (нюхали) (там же, 166—67). Страсна свічка помагала і від бурі та граду, і її давали в руки покійникові, та клали її біля породілі, коли порід був важкий.

«А що значить нести засвічену свічку під час походу? — Значить нести самого Христа. В свічці, як тлумачив своїм слухачам Федеріко Віскенті («Промови»), архиепископ пізанський, знаходяться три складники «ґніт, віск і вогонь». Вони означають — душу, тіло і Божеську істоту Христа. Ми не можемо нести самого Христа і тому, замість Нього, несемо свічку. Але той, хто дійсно хоче «нести свічку», повинен мати три прикмети: сумирність, цнотливість і любов. бо ґніт символізує сумирність, чи покору, віск — цнотливість, чистоту, а вогонь — любов... » (Карсавин, «Символізм мишлення... » в «Научн. Істор. Журн.» 1914. II, ст. 12).

Але це надто високий символізм, і в народі він виродився в численні забобонні вірування. По-перше, свічка стала в нас дуже поширеним охоронним — проти нечистої сили — засобом.

Вже зараз по породі засвічували звичайно свічку, щоб нечиста сила не підмінила дитину, поки вона ще неохрещена. У гуцулів свічку засвічувала баба, примовляючи: «Засвічу свічку, піду по запічку, ладан шукати, обкурити хату». (МУЕ, НТШ, У, 3). На Поділлі світили свічку протягом

трьох діб, або клали коло поліжниці ТРІЙЦЮ (див.) (ЧУБ.У). У білорусів Виленщини запалювали освячену свічку і тримали її перед обличчям поліжниці. Також давні римляни давали свічки при породі (МУН НТШ, У, Ш, 41). Так само і перед ХРЕСТИНАМИ засвічувано свічку, щоб не сталося якогось нещастя. Оповідали, що на Лубенщині одного разу цього не зробили, і хлопець перемінився в дівчину (Милорадович в Сб. Харк. Іст. Філол. Общ-ва. 1897, 22, МУЕ. НТШ, VIII, 40). На Волині кум ставив на хрестильниці дві свічки і запалював їх. (Перв. Гром: 1927. І, 173). По цих свічках при хрестинах ворожили, але про це нижче.

По хрестинах, перше, ніж передати дитину матері, знову засвічували свічки і примовляли: «Най росте здорове та щасливе!» На що мати відповідала: «Будьте й ви здорові!» (МУЕ НТШ. У, ст. 5).

І пізніше, як годували дитину, треба було обов'язково засвічувати свічку, чи взагалі якесь світло. Оповідали, що «домовик заплював жінку за те, що вона годувала свою дитину, не запалюючи світла». (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, 255).

Але особливу ролю відогравала свічка при конанні людини та після її смерти. Тому, хто конав, давали засвічену свічку в руки, бо, коли б хто сконав без свічки, його душа, мовляв, блукала б у темряві. Тому в гніві нерідко хтось і закляне на другого: «Щобись сконав без свічки!» Записки НТШ. т. 122, 147). На Лемківщині давали в руки т. зв. ГРОМНИЦЮ (див.) — вона мала полегшувати смерть тому, хто надто тяжко вмирав (Етн. Зб. НТШ XXXVI. 204). В с. Зелениці на Надвірянщині воліли натомість давати СТРІТЕНСЬКУ свічку, себто посвячену на СТРІТЕННЯ (див.), а сусідки не забували пригадувати: «Ой кобисте, кумко, пильнували, аби, не дай Боже, без свічки не помер (чи не померла)» (там же, ст. 233). На Черновеччині казали, що хто вмирав без свічки, довгий час мусів вертатися на цей світ по світло (там же, ст. 346).

На Наддніпрянщині воліли натомість давати в руки кональникові СТРАСНУ свічку: «Свічка, що горіла на Страсті й горіла, як паску святили, то та свічка помічна: як буря, град, як гримить, то її запалюють на покуті, то перестане. Як умирає хто, то дають у руки, то легше вмре» (Перв. Громад. 1927, ст. 8, 175. 179—80).

По смерті також звичайно світили свічки — «щоб охоронити мерця і себе перед злими духами» (З. Кузеля в ЗНТШ, т. 121, 190—92). На Гуцульщині кожний, хто йшов до померлого, ніс із собою в дарунок свічку: Люди вірять, що на тім світі, по їх смерті стільки світел засвітиться їм назустріч, скільки хто відніс за свого життя свічок до померлих. Тому стараються не оминути жодного мерця й зробити йому цю найбільшу прислугу бодай при кінці (там же, т. 122. ст. 148).

На Бердичівщині казали, що у небіжчика ставлять дві воскові свічки в головах на те — «щоб вони були свідками перед Богом у його смерті» (Перв. Гром. 1927, І, 175). Але ті, що вартують біля небіжчика стежать, щоб світло ввесь час було, щоб не погасло — «бо може прийти нечиста сила. . .» Подекуди, як нема свічників, встромляли свічки в хліб клали на стіл. При відправі похорону всім присутнім дають свічки (там же).

Але що світло звернене тут не тільки проти злих духів в обороні душі мерця, але й проти самого мерця, видно з того, що світять свічки й по виносі тіла з хати, а особливо в перші 40 або бодай в перші 3 дні, коли ще душа вертається до хати. В Шебекині на Курщині, три дні світили свічки по мерцеві, а лямпадка горіла, не вгасаючи, 40 днів. Етн. Зб. НТШ. XXXI, 421). У білорусинів, сербів, болгар і румунів світили свічки 40 днів на гробі померлого. 'ЗНТШ, т. 121. ст. 192).

Самому вмерлому вкладали в руки звичайно ту саму свічку, що горіла й при його конанні. З нею клали його й в домовину. З тої самої свічки брали трохи воску й робили перстень кожному чоловікові, молодому чи старому (там же. стор. 148). Дехто кидав свічку до ями, щоб не снився покійник, себто йому в дарунок (там же, ст. 150). У зв'язок із цим звичаєм треба сказати про звичай ставити за душу покійника т. зв. ВІЧНІ СВІЧІ по церквах Варто пригадати величезну свічу, яку було поставлено в церкві на гробі Енріка Карузо в Неаполі, яка буде горіти довгі й довгі роки. Відоме прохання кн. Льва Даниловича, щоб Володимир Василькович дав Берестя на «свічу над гробом» Данила, або розпорядження Ростислава по смерті В'ячеслава, що він усе майно роздав на церкви, тощо, лишивши тільки дещицю на поминання «чимже над ним діяти на послідніх дні, чим свічу і просфуру його побдіти.» (М. Груш. «Іст. УР.» II. 294, Іпат. 326, 600). Звідти й народні вирази, що вживаються, коли свічка марно горить: «Нащо та свічка марно горить? за пана цапа» (Номис. 193), або: «Що це? за жидову душу горить?» (РФВ. 1882. І, 77).

Коли ж хто з родини вмирав нагло, без засвіченої свічки, то тому, хто вмирав пізніше, давали в руки дві свічки, щоб одну з них передав тому що помер без свічки (МУЕ НТШ, V, 241).

Засвічена свічка була в нас і символом життя. На Гуцульщині з того, чи свічка по

хрестинах легко гасла, чи вимагала для того збоку присутніх деякого зусилля, куми ворожили короткий чи довгий вік дитини (МУЕ НТШ, V, 5). На Скалатщині, коли перед Різдвяною вечерею засвічували свічку, дивилися на тінь: якщо тінь була «слаба» то та особа, що від неї падала тінь, мала вмерти ще того ж року (МУЕ НТШ, ХУШ, 79). Коли молоді вінчалися, якщо в молодого, чи в молодої гасла свічка в руці то був ніби знак, що та особа мала скоро вмерти. (Перв. Громад. 1927. I, 174). Звичай зліплювати свічки докупи (див. СВІТИЛКА) також символізував злиття докупи життя нового подружжя: «У нас свічка і в вас свічка, то зліпімо їх докупи: у нас дитя і в вас дитя, зведімо їх докупи». (там же). «Коли молоді прийдуть із шлюбу і сідають за стіл обідати. мати, або яка старша жінка бере дві рівні свічечки з бджоляного воску, приліплює їх кінцями на стіні перед образами і засвічує. Свічка з правого боку значить молодого, а з лівого молоду. Чия свічка швидше згорить, те з молодих швидше вмре» (ЕТН. Зб. НТШ. V, 194).

У зв'язку з уявленням засвіченої свічки символом душі людини. стоять і деякі магічні забобонні обряди: «Як еден що другому украде або що зробить. тоді той купить свічку, поставить в церкві перед образами та просить Бога, аби той злодій так скапав, зотлів. як тота свічка. Так кажуть, що він буде потому слабувати, покіль тота свічка не згорить.» (там же. 97). Звідци й прокляття: «Бодай мій ворог скапав, як свічка!». В Галичині, наймали також спеціяльну службу Божу і тримали під час неї свічку скісно, щоб віск падав на землю, поки аж вся свічка не скапає (І. Франко «Припов.» I. 258). На Харківщині та на Дону, щоб помститися ворогові ставили в церкві свічку догори низом. В давніх українських процесах за чарівництво згадується нерідко ОБИДЯЩА СВІЧА — оце власне й є ота свічка навмисно перевернена М. Сумцов в К. Ст. 1889, XII, ст. 590—91). В 1705 р. в Кам'янецькому маґістраті скаржилась міщанка Морська на чари її сусідки Зелинської, що ходила вночі по її подвір'ї зо свічкою в руці. в самій сорочці, боса й простоволоса та потім. в найближчу суботу, зломила ту свічку в Домініканському костелі і «обернула її в долину». Зелинська пояснила, що вона ходила вночі неодягнена, шукаючи своєї доні. що була втікла здому, а свічку поставила. як звичайно. Маґістрат не міг справдити. як стояла свічка, але. на всяк випадок присудив Зелинській покуту — лежати хрестом в тому ж костелі впродовж двох служб Божих. Та тимчасом довідався про цю справу вірменин Богдан Лукашевич і подав заяву до маґістрату. що має підозріння. що та Зелинська запалила свічку з долини не на шкоду Морської, а його жінки, яка того ж таки дня захорувала дуже поважно, і що це тим більш правдоподібно, що кілька днів перед тим Зелинська відгрожувалася його жінці такими словами: «Не могла з тобою справитися пані Шайнова, то я тебе сховаю — не будеш ти здорова жити в тім домі. . .» (Вол. Антонович «Чари в Україні» 1905, 22—23). Той самий звичай вживати проти ворога перевернену свічку існував і в білорусинів.

У тісному зв'язку з символікою свічки, як життя, стоїть і символіка свічки, як душі. що ми вже, зрештою, бачили. Мати Дикарева оповідала про одну жінку що повісилася в хуторі Плотнянці, Валуйськ. пов.:

«Як коней пасуть, кажуть, бачать над її могилою свічка горить. Так старі угадують: душа вік не вижила, так над нею буде свічка горіти, поки вона виживе». (Дикарев, ст. 203—04). Треба пригадати, що й зорі, що їх уявляють. як душі, часто фігурують, як свічі, що їх тримають янголи в руках. (Чубин. I, 14). «Чиясь свічка загасла», кажуть приморські серби, коли бачать. що зірка котиться і гасне. (К. Ст. 1889, XII, 591). У нас теж про людину, що праведно живе. казали: «Його свічка ясно горить». (Чубин. I, 5).

Засвічена свічка виступає також, як атрибут Милосердя Божого, персоніфікованого в V сцені загубленої Різдвяної драми XVIII в. Вона виступає тут. як упрощення більш звичайного атрибуту — вогняного серця («Україна» 1925, III, 104).

В «Тріоді Посній» 1627 р. свічка виступає, як емблема Богородиці. Тут бачимо образ Божої Матері зо свічкою в руках і підписом: «Світоприємую свічу, во тьмі сущим явльщуся. . .» (ЗНТШ т. 144. 150).

У нас казали: «Дівка, як свічка», себто струнка, випростана (Ів. Франко «Прип.» I, 574). Також кажуть: «Простий. як свічка» — про стрункого парубка (там же, III, 78). Сюди ж належать і символічні величання в колядках, що, на перший погляд. видаються дивними: «А в тій церковці три свічі ясних: перша свіча ясна — то Ганнуся красна. . .» (РФВ. 1885, II, 240).

У Києво - Печерській Лаврі у Великий Піст уживали тільки зелені свічки. Про це писав Павло Алепький в 1654 р.. і це стверджував К. Шероцький в свойому провідникові по Києву («Кієв», 1917, ст. 281). За Совєтчини віджив в Україні, як писав англієць свічку, як свічку надії. «В европейських кра'-
свічку. як вічку надії. «В европейських країнах за залізною заслоною, де, після другої світової війни, — писав він, — офіційно заборонено святкувати Різдво Христове. а на-

томість влаштовується «Свято Ялинки», люди відзначають Народження Ісуса Христа запаленням зеленої свічки на офіційно дозволених ялинках. Вони вибрали зелену свічку тому, що зелений колір — колір надії. Запалюючи єдину зелену свічечку на своїй ялинці, вони не чуються самотніми і забутими. Знаючи, що всі це роблять, вони чуються одною родиною і вірять, що не буде так завжди, як тепер.

«Звичайно, запалювати зелену свічку не відноситься тільки до Різдва. Місце надії знаходить зелена свічка також на Великоднім столі. Тоді вона називається свічкою Надії і Воскресіння».

СВОБОДА — можливість вибору між ріжними можливостями, що представляються нашій свідомості бути свобідним, чи вільним, значить діяти за власним вибором при свідомості, що можна було б діяти й інакше. Людина тим вільніша, що більша в неї свідомість ріжних можливостей, з котрих вона сама вибирає ту, яка їй більше підходить без жодних натисків зовні, перемагаючи одночасно власні безладні інстинкти та пристрасті, а йдучи тільки за голосом свого розуму. Людина тим вільніша, що більше вона САМООПАНОВАНА. Вже Пітагор казав, що ніхто не може вважати себе свобідним, якщо не в стані панувати над собою. Того самого навчав і Платон: «Свобода полягає в тому, щоб бути паном власного життя, ні від кого не залежати ні в якому випадку, жити за вказівками власної волі (і розуму, Є. О.) і не надавати ніякого значення багатству».

А другий грецький мудрець Діоген в тон йому твердив: «Єдиний спосіб мати свободу — бути завжди готовим за неї вмерти», нікому, очевидячки, не дозволяючи накидати собі вчинки, супротивні нашим переконанням і поглядам. Отже, свобода — це можливість робити все те, що ми вважаємо потрібним робити і не бути примушеними робити те, що ми вважаємо непотрібним, або й шкідливим. Макіявеллі навчав: «Заслужено вільні тільки ті, що вправляються в добрих, а не злочинних ділах, бо свобода, зле вжита, шкодить самій людині, що нею зловживає, а також і іншим людям». З того італійський історик Ц. Канту робив висновок: «Громадська свобода — це можливість робити все те, чого не забороняє закон, а закон забороняє те, що порушує суспільний лад і права інших». Для народу свобода — можливість опрацьовувати закони свого життя через своїх представників, які повинні дбати, щоб ті закони були однакові для всіх, не визнаючи іншої ріжниці між людьми, як тільки тої, що існує між людиною чесною і злодієм, або розбійником. Звідти випливає, що свобода — це право кожної людини, а послух законові — обов'язок, що з того права випливає».

Інакше кажучи, свобода — це право робити те, що не шкодить іншим. Тому справжня свобода можлива тільки в висококультурному суспільстві, що виховує громадянство в пошанованні не тільки власної особистости, але й прав інших осіб. Нема людини, що не любила б свободи, але некультурна людина хоче її тільки для себе, а розвинена духово людина хоче її для всіх, вміючи поставити добро суспільства понад власні примереди та егоїстичні інтереси. Ніхто не повинен користуватися свободою, щоб нищити свободу інших. Саме тому ніхто не може мати абсолютної свободи. Свобода кожного мусить бути обмежена свободою інших. Регулювати права на свободу всіх членів в суспільстві має держава, видаючи для всіх зобов'язливі закони, як вияв загальної народньої волі. Але й держава регулюючи право користування свободою своїх громадян, повинна бути також обмежена в цій своїй функції спеціяльними конституційними законами, бо інакше надто легко піддається спокусі обмежувати свободу своїх громадян понад міру. Тому конституції більш культурних народів встановлюють твердо ті права на свободу громадян, що їх держава **не сміє** порушувати: це так звані ПРАВА ЛЮДИНИ (див.), що з них проте далеко не всі знаходять практичне застосовання. Див. СВАВОЛЯ.

6. I. 1941 р. Рузвельт, президент США, промовляючи до Конґресу, звів всі численні «свободи», що на них мав би право кожний громадянин, лише до чотирьох основних:

Перша — свобода слова і вислову.

Друга — свобода молитись Богу по своїй уподобі.

Третя — свобода від потреб, що означає господарське порозуміння яке забезпечило б кожній державі здорове мирне життя її громадян.

Четверта — свобода від страху, що означає зменшення світового зброєння до такої міри, щоб жадна держава не була встані напасти на свого сусіда.

Тут на перше місце поставлено свободу слова і вислову, бо від них насамперед залежить можливість побудови дійсно вільного світу. Не дурно ж і Асамблея Об'єднаних Націй в грудні 1946 р. проголосила: «Свобода інформації — це підставове право людини пробний камінь усіх інших свобід, що їм присвячені ОН». Але якщо свобода інформації, слова і вислову має грати таку першорядну ролю в житті людей і в утриманні їхньої людської гідности та інших свобід, то що може відчувати український нарід, позбавлений під московським ярмом найменшої можливости висловити свої справжні чуття і думки?!

«СВОБОДА» — найстарший український часопис, орган Українського Народнього Союзу в США. Від 1893 р. виходив двічі на тиждень, і щойно від 1921 р. став щоденником. Відограв величезну ролю в збудженні і в утриманні національної свідомости серед українських еміґрантів. Її основником і першим головним редактором був о. Гр. Грушка (в рр. 1893—94), далі о. Нестор Дмитрів (1895—97), о. Ст. Макар (1897—1900), Ів. Ардан (1900—07), Ант. Цурковський (1907-09 і 1911), Ос. Стеткевич (1910 і 1912—1919), Вол. Лотоцький (1919—26), Ом. Рев'юк (1926-1933), др. Лука Мишуга (1933—55). Від 1955 р. — Ант. Драган.

СВОЛОК — бальок, що підтримує стелю. Сволокові надається велике значення: без нього хата не господарна. В с. Городці на Волині казали, що на хату без сволока сипатимуться всякі нещастя, і тому старі люди відмовлялися жити в такій хаті. (Перв. Громад. 1926. І, 90). Зведення сволока було дуже урочистим моментом: коли його мали тягти на місце, до нього прив'язували білу хустку, яка потім ішла старшому майстрові. На Поліссі прив'язували ще й мед у тарілочці, і тому сволок там звали — МЕДОВИК. Підіймати сволок треба було легко й уважно, щоб ним не вдарити, бо від того в господаря потім мала б часто боліти голова, або він часто вчадівав (там же). Після того, як сволок ставав на місце, робітникам, що його втягали на хату, ставили частування, і це звалося СВОЛОКІВЩИНА.

Сволок відограє велику ролю в усіх святочних обрядах, що відбуваються в хаті, бо, як завважив М. Грушевський, «Поріг, що відмежовує житло родини від чужих, неприязних сил, і сволок, що держить над нею захист», це символи родинного життя («З іст. рел. думки. . .» 1925, 21). Тому, коли на Страсті та на Водохрища, члени родини вертаються додому з засвіченими свічками, вони, а переважно батько родини, спішать освятити ними наново сволок, викопчуючи на ньому тими свяченими свічками нові хрести (Перв. Громад. 1927. І, 179). Тому теж до сволоку кидають на Свят Вечір першу ложку куті і по тому, скільки зерен куті пристало до нього, судять, який буде врожай. Тому, нарешті, на весіллі дружко записує на сволоці гіперболічні дарунки, що їх ніби отримують молоді від своїх родичів та гостей (Вовк «Студії. . .» 273).

СВЯТ-ВЕЧІР — вечір під Різдво, коли споживалася СВЯТА ВЕЧЕРЯ. Тоді рано добували новий огонь і цим оновленим чистим огнем розпалювали вогонь у печі і на припічку, а для цього припасали впродовж 12 днів 12 полін для виготовлення 12 обрядових страв. Проте, хоч дуже часто, замість 12, фігурують тільки 9 страв, помітне бажання господарів, щоб на Різдвяній вечері не бракувало ніякої з головніших рослин поля та городу. Крім того, не повинні були бракувати риба, пироги, голубці, не кажучи вже про обов'язкові кутю та узвар.

Ніяка робота, крім готування святочної вечері, того дня не відбувалася. Все мало бути наперед приведене до ладу. Все мало бути заздалегідь на свойому місці. Ніщо не повинно було ночувати, «світити» десь цієї ночі поза домом, в чужих руках, позичене, абощо. Навіть на власнім подвір'ї ніщо не повинно було стирчати на кілках, чи десь висіти. Всі члени родини теж повинні були бути в зборі: «Боже сохрани де ночувати в людях: ввесь рік блукатиме». Боронь Боже також сваритися, навпаки — добре перед цим днем помиритися з ворогами, щоб у новім році все було мирно. А зрештою, серед магічних дій цього дня фігурували і спеціяльні магічні дії на ворога: затикали клоччям, або отавою, дірки в лавицях, примовляючи: «Не дірки затикаю, але роти моїм ворогам, щоб їх напасті не ловилися мене ввесь цей рік.» Або зав'язували на мотузку ґудзи з подібною ж примівкою і підкладали потім цю мотузку під себе під час вечері, примовляючи: «Щоб усі роти так мовчали, як ті ґудзи підо мною. . .»

Під вечір господар приносив до хати сіна, соломи, снопи ріжного збіжжя, або одного якого снопа, як де було в звичаю. Цей сніп (чи снопи), що його звали ДІД, ДІДУХ, (іноді колядник, коляда, корочун) ставили на покуті, на сіні, під образами. Господиня зараз же клала на сіно книш і грудочку соли, потім виймала з печі два горщики — один із узваром, а другий з кутею і ставила їх на сіні, біля снопа. При цьому всі присутні сідали — «щоб кури добре на яйцях сиділи» (К. Ст. 1896, І 1—4).

Сіно, чи солому, що їх теж часто звали ДІДУХОМ, стелили також під столом і на столі. На чотири роги стола клали часник, а під стіл — ріжне залізо, що на нього добре ставити ноги, «щоб були тверді як залізо». Сніп обв'язували перевеслом, або залізним ланцюгом. На сніп клали також хомут, ярмо, плуг, або тільки деякі його частини, потім усе це застелялося обрусом. На стіл клали також хліби і колачі, відповідно до місцевих звичаїв. При цьому практикувалися ріжні магічні акти. Найбільш поширене було КВОКТАННЯ — щоб кури неслися. Господиня, застелюючи сіно або солому на столі, подекуди ричала, як корова, блеяла, як вівця, і ржала,

як кінь — щоб худоба велася. Подекуди в тій хвилині, як господар уносив до хати снопи, чи солому, відбувався діялог між ним і домашніми: — Помагай Біг! Дай Боже здоров'я! — Дай Боже здоров'я! Що несеш? — Золото (або щось у цьому роді).

З кожної заготовленої на вечерю страви господар брав потроху в ночви, домішував муки чи ще чого доброго, солив і ніс худобі, щоб і вона покушала святої вечері. Благословляв її хлібом, торкаючись тричі до голови. або мастив медом між очима, роблячи хрестик, відвідував також бджоли, якщо мав пасіку. і давав їм сити. Худоба діставала більшу й кращу пашню, ніж звичайно, бо тієї ночі вона розмовляла з Богом, а Він питав її. як їй ведеться у господаря: «Як дасть господар їсти, то худоба говорить, а не дасть, то плаче».

Щоб охоронити двір від злих сил, господар сам, чи з родиною як де звичай, обходив із новоспеченим хлібом, медом і маком та водою, усе подвір'я, стайні, комори і обкурював їх. Обсипали стайні диким маком, щоб відьми його визбирували, а не приступали до худоби. Був звичай, під кінець обходу, зарубувати поріг стайні щоб звір, і взагалі все вороже, не могли його переступити. Характеристична подробиця, що на Гуцульщині під час цього обходу — і в деяких новорічних обходах -- жінка вбирала чоловічу шапку, це це давало їй право, чи безпеку, ходити ввесь рік простоволосою (МУЕ НТШ, ХУ, 17, 26).

Потім відбувалося закликання злих сил. Ось як воно відбувалося на Гуцульщині: Господиня набирала в полумисок потрохи з дев'яти наготовлених страв, на верх клала колач, кубочок із медом і кубочок із водою, горіхів і яблук. Господар брав цю миску в одну руку, а сокиру в другу і виходив на подвір'я. а вся родина залишалася сидіти тихо в хаті. при замкнених дверях, хоча подекуди тоді виймали вікно. Господар викручувався за сонцем і кликав тричі звірів. бурю, мороз. Ось простіші замовляння, що тоді виголошувалися:

— Вовче, вовче, ходи до нас до оброку. а не прийдеш до оброку, абись не йшов до моєї худоби, або до челядини, до року.

— Буре буре! будь ласкава. виходь до нас, на Святу Вечерю. Коли тепер не ласкава прийти наСвяту Вечерю. на дари Божі, на ситі страви, на палені горілки, на велике добро. як ми тебе просимо, то не приходь до нас в літі. як ми тебе не потребуемо-

По замовляннях треба було обернутися в противний бік (проти сонця), вернутися до хати, не оглядаючись. щільно замкнутися і потім, до скінчення вечері, ніхто не смів виходити з хати.

До вечері приступали із першою зіркою. До того ввесь день ніхто нічого не їв. Вечеря на Свят-Вечір асоціювалася в народі з Христовою Тайною Вечерею, і тому й цю Святу Вечерю часто звали Тайною або Святою Вечерею. Виготовлена на новім огні з ріжнородних плодів землі і господарства, з захованням відповідних порядків. «закону», вона, за виразом М. Грушевського «стає невичерпним джерелом магічної сили, як позитивної — на утворення нового багатства в новім році, — так і негативної — на відвернення всякої супротивної сили» (Іст. у. літ. І, ст. 150). Ввесь той час, поки вечеря виготовлювалася, був присвячений всякого роду магічним актам: ця народня магія продовжується й далі і супроводить всю вечерю. (Там же ст. 150—54).

Сама церемонія приступлення до вечері була така (беремо й далі Гуцульшину, що зберегла найповніше стару обрядовість. і за текстом М. Грушевського): Господиня накладала до миски всякої страви і клала ПЕРШИЙ ХЛІБ, себто перший, що того дня вийшов із печі. приліплювала до миски засвічену свічку, клала миску на полотно і подавала її так господареві. Той обходив тричі за сонцем хату з тією мискою, потім ставив її на стіл і молився Богу — «щоб Його ухвалити і упросити»: «щоб і тих душ до вечері припустив, що ми їх не знаємо. що за них ніхто не знає, що вони припадком пропадають. що вони бутинами (деревом у лісі) побиті. потрачувані, водою потоплені, за котрих ніхто не знає, лягаючи й встаючи й дорогою йдучи. ніхто не згадає. А вони, бідні душі. гірко в пеклі пробувають і цього святого вечора чекають, що від нас у цей вечір молитви великі йдуть. що таки ся душі (живі) найдуть. що тоті душі (померлі) спом'януть. Щиро Бога просимо поклони б'ємо. усі душі споминаємо і тоті, що ми їх не знаємо. Господи, заборони християнську худібку і мою від звіря, і від поганої віри, на росах, на водах, на кожних переходах. Дякувати Богу святому. що поміг дочекати у мирності, у радості і веселості цих Божих святок. Та поможи, Боже, їх у радості відправляти і від них за рик других діждати». (В. Шухевич, ІУ, 13—15).

По цій молитві господар брав миску з зразками всяких страв зі стола і, тримаючи її в руках, промовляв до когось із хатніх:

«Ми всі з усього щирого серця і з Божої волі кличемо і Божі і грішні душі на вечерю і даємо їм. щоб вони на тім світі вечеряли. як ми тут. Я даю за тоті померлі душі, що на світі погибли, порятунку не мають. Най Боже прийме перед їх душі! Я їх стільки запрошаю і закликаю на цю Божу Тайну

Вечерю, кілько у цім полотні дірочок. Постільки щоб їх було на кожній дірочці!»

Сказавши це передавав миску, а той, що її брав, ставив її на стіл, і тоді вже всі засідали до вечері, яка таким чином збирала навкруги себе не тільки всю живу родину, челядь і бідних сусідів, які, не можучи собі сами справити вечерю, засідали до сусідської, — але й увесь померлий рід і ті бідні, неприкаянні душі, що не мають ніякої рідні, яка б їх спеціяльно згадувала. Свято померлих прилучається тут до великого давнього свята відновлення сонця і року. Померлі душі брали чинну участь у Тайній Вечері, для них не тільки ставилася кутя й сита на вікно та розкидалися боби по кутках хати, але й пізніше залишалося на столі немиті миски й ложки, щоб душі могли з них живитися тієї святої ночі. Сідаючи, хатні продували місця на лаві, щоб «не привалити» собою якоїсь померлої душі.

Засівши до вечері, господар набирав у ложку пшеничної куті й тричі кидав її до стелі. За першим разом господар (у гуцулів) примовляв:

— Щоб так ягнята трикали (скакали) та блеяли, як скаче пшениця з землі до стелини!

За другим разом:

— Щоб телята так рикали та підштрикували, як підштрикує д'горі пшениця, та аби так хутко росли, як хутко йде пшениця до стелини!

За третім разом:

— Як ця пшениця летить д'горі і там держиться купи, так і щоб бджоли держалися купи і щоб верталися до пасіки, як вироятьця, і щоб сідали на землю, як пшениця падає на землю!

На Волині та по інших наших землях в цьому випадку залишилося тільки ворожіння щодо бджіл («Як пшениця пристане до стелі, то будуть рої добрі»), але М. Грушевський справедливо завважував, що тут маємо тільки ослаблену форму колишнього загального звичаю (Там же ст. 154).

Практикувалися й інші ворожіння. Після першої страви, господар, заплющивши очі, витягав із сіна стеблину: якщо вона була досить довга, то мав бути добрий врожай, але якщо коротка, то урожай мав бути нездалий (К. Ст. 1893, XII. 409—10).

Страви не вільно було цілком виїдати, щоб комора не була порожня але з другого боку, кожної страви треба було з'їсти бодай трохи, щоб не було голоду. Ворожили також по свічці, по тіні, тощо. (МУЕ НТШ. XVIII. 79). Див. СВІЧКА.

Під час вечері затримували побожну мовчанку. Щодо порядку їдження куті, див. КУТЯ.

По вечері, а іноді, як де, то й перед вечерею відбувався обряд ховання господаря за книші, чи хліби, положені на столі, із сакраментальним запитом:

— Чи ви мене бачите?

— Ні, не бачимо.

— Дай же Боже, щоб ви мене ніколи не бачили! — себто, щоб завжди було так багато хліба як на Свят-Вечір, або: «Щоб ви так же бачили світу за стогами, за снопами, за возами-..» (К. Ст. 1889, II, 478).

По вечері несли кутю й ріжні страви до близьких рідних, до кумв, до баби-повитухи, тощо. Цей звичай вважався «стародавнім», що на ньому «світ стоїть»:

«— А чи кум до кума носить вечерю?

— Та носить. . .

— Ну, то ще, кажуть, далеко Страшний Суд, а як перестане кум до кума вечерю носити тоді й Страшний Суд буде. .» (К Ст. 1889 I, 236)

Після вечері відбувався також обряд залякування садових дерев, що не добре родять. Подекуди він відбувався натомість під Новий Рік (див. (САД).

Серед ворожінь того вечора треба ще згадати ворожіння по зірках: «Якщо ніч зоряна, то це к доброму приплоду худоби та на врожай ягід». «Якщо хто під час вечері чхне, то його треба обдарувати, це — на щастя» (К. Ст. 1896. I, 1-4). (Див. ЧХАТИ).

Цієї ночі, як і перед Великоднем, не гасили світла: був би гріх. Багато людей проводили всю ніч без сну. «Хто спить у ніч перед Різдвом та перед Великоднем, той і спасіння, чи Царство Небесне, проспить» (там же). Дівчата виходили після вечері на двір і теж ворожили: калатали ложками і слухали, звідки пси брехатимуть, — звідти прийде суджений (МУЕ НТШ XVIII. 15). Але ворожінь взагалі було так багато, що їх усіх тут неможливо наводити, тим більше, що вони значно ріжняться в залежності від місця і від часу, але зрештою всі зв'язуються з Свят-Вечером, як кульмінаційним пунктом великої містерії народження Бога, що був колись Сонцем і розпочинав щороку новий цикл життя, природи і людей. Тоді, очевидячки, мусіли діяти таємні сили, мусіли відбуватися якісь таємні підготови до будучих подій, і щасливий був той, хто міг у них завчасу заглянути і завчасу відповідно забезпечитися.

СВЯТА ЗЕМЛЯ — Палестина. Зв'язки України зі Святою Землею датуються з відомого літературного пам'ятника, що залишив нам, після подорожі по Свят. Землі в початку XII в. ДАНИЛО ПАЛОМНИК (див.). Другим відомим паломником до Св. Землі був архиєпископ Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ (див., що писав про неї, а головно про Єрусалим в сво-

їй «Апології», 1628 р. Гетьман Мазепа подарував церкві Господнього Гробу чудову ПЛАЩАНИЦЮ (див.), хоч сам особисто до Єрусалиму не їздив. Натомість подорожував до Святої Землі в ХУШ ст. протопресвітер Іполит з Чернігівщини, та Мик. ГОГОЛЬ в XIX ст. В новіших часах відомі прощі до Єрусалиму Михайла Білоуса, власника друкарні в Коломиї, що був в Єрусалимі в 1888 р., о. д-ра Йосипа СЛІПОГО, пізнішого митрополита галицького, що відбув прощу в травні 1933 р. з нагоди 1900-ліття смерти й воскресення Христового. Обидва паломники зафіксували свої враження у виданих ними спогадах. У вересні 1906 р. відбулась велика проща галичан під проводом митрополита Андрія Шептицького. Між паломниками був тоді славний наш оперовий співак Ол. МИШУГА (див.), що чарував присутніх своїм співом на Службі Божій, що тоді митрополит Шептицький відправив із нашими священиками на Гробі Господнім. Вояки - українці з польської армії, що побували в Єрусалимі під час другої світової війни в костьолі Кармеліток на Оливній Горі, де вміщено кільканадесять таблиць із молитвою «Отче наш», в ріжних мовах світу, вмурували тут мармурову таблицю з «Отче наш» в українському тексті, що зразу кидається всім у вічі, бо знаходиться на першому місці. 1955 р. відвідав Святу Землю др. В. Мурович, який потім написав докладного провідника «По Святій Землі» Мюнхен, 1959 р.

СВЯТА НЕДІЛЯ — Зелені Свята, Тройця. Б. Грінченко в свойому словнику подав, що Свята Неділя — Великдень. Але в народі часто під святою неділею розуміють — неділю на Зелені Свята. Це видно хоча б із голосіння, записаного на Київщині: — Коли ж ти, сестро, в гості до нас прийдеш? Чи к Рожеству? Чи к Святій Неділі? Ік Рожеству сніги позамітають. А од Великодня води порозливають, У Святій Неділі трави позаростають (Етн. Зб. НТШ. XXXI, 119 і 116).

СВЯТІ — люди, що визначилися своїм життям в любові до Бога і до ближніх. Христос навчав активної любови, що в ній найбільший осяг осягає той, хто «покладає душу за друзів своїх». Різні квієтизми, ідеї НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ (див), чи пасивного споглядання зла — все це тільки марні вигадки людського лицемірства. Активність в робленні добра, безперервне самовдосконалення, стале змагання до духового росту — ось основна прикмета святости. Святість динамічна. Про тих же, хто претендує на святість, уникаючи небезпеки «забруднитися» грішниками і кажуть: «Стій з далека, не наближуйся до мене, бо я святий проти тебе»! — пророк Ісаія писав «Вони — дим їдкий для мого носа» (45,5). Саме тому життя святих українців, як завважив А. Річинський, «багате не стільки аскетичними подвигами, скільки ділами милосердя до ближніх і громадсько - церковними заслугами. »(Проблеми укр. рел. свідом.» 232)

Пошанування святих, і молитви до них відкидають лютерани, в нашій же Церкві воно ґрунтується на Об'явленні св. Апостола Івана (Апокаліпсис), де сказано, що вони моляться за людей і після їх смерти: «... Ангел став перед жертівником держати золоту кадильницю, і дано йому багато ладану, щоб він із молитвами всіх святих поклав її на золотий жертівник, який перед Престолом І піднісся дим ладану з молитвами святих від рук ангела до Бога...» (УШ. 3 - 4).

А все ж і в нашій, і в католицькій Церкві побожність до святих — довільна практика: хто хоче, може молитися до них; хто не хоче, не мусить цього робити, але всі повинні молитися Богові: хоч би власними словами. («Голос Спасителя», 1961. XI. ст. 18).

Святих записується в МІСЯЦЕСЛОВ (див.), який у нас складався давніше з двох частин: 1. святих давньої Грецької та Візантійської Церков і 2. святих своїх, українських. В Українському Требнику 1695 р. не було жадного з тих святих, що подані були в московських Місяцесловах, як свої. Лише в 1784 р. Синод наказав Українській Церкві прийняти Московського МІСЯЦЕСЛОВА (див.) .

В дохристиянський період наші люди не вміли ще творити мітів про божеські особи, бо для того ще не мали ясно окреслених постатей. Християнством зо своїм сонмом янголів та святих дало мітологічній творчості сильний поштовх і в старі обрядові акти, в пісні та в магічні формули, що супроводили ріжні обрядові акти, поруч давніх відкликів до космічних, ще не досить сперсоніфікованих сил, починають втискатися постаті з іменами Богородиці, Трійці, святих, янголів, як опікунів і захисників в тих чи інших випадках життя Поволі відбувається спеціялізація: кожний з тих святих та янголів починає набувати свою власну фізіономію і прикликатися як чисто магічний чинник, у випадках, що все більше надаються їх окремій компетенції. Наш натуралістичний світогляд мало ще вироблений і слабо конкретизований в своїх поглядах на охресний світ, на ті, як висловився М. Грушевський — корисні і помічні, а також і на ті шкідливі та ворожі сили, що живуть навколо людини та впливають на її добробут, успіх і щастя, знаходив в юдаїстичній і хритиянській космології, що передавалась Церквою і поза Церквою, невичерпне

джерело для свого уяснення, для своєї конкретизації та свого сформулювання. Відкрита Церквою, складна і докладно розроблена в писаннях канонічних і апокрифічних, в правовірних і сектанських, ієрархія добрих і лихих, приязних і ворожих істот, що наповнюють світ і втягають у свою боротьбу долю людей та їх щастя та нещастя, і вимагають від людей, в їхнім же інтересі, всяких охоронних та культових заходів, захоплює увагу нашого народу і його творчість, його релігійну обрядовість силою нового матеріялу, який все переробляється.

Церковні обряди і свята та зв'язані з ними історії, легенди, передавані й популяризовані серед народньої маси; церковна і напівцерковна практика магічного характеру: всі оті молитви до святих — спеціяльних помічників в ріжних потребах і випадках; зачитування та вигоняння злих духів, ріжнородні свячення, якими очищались і охоронялись від їх впливу і приступу людські тіла, осідки, господарства і т. п.; поучування як належить поводитися, щоб оберегти себе від власти й приступу тих злих сотворінь, а забезпечити присутність і поміч святих, янголів, Пречистої та самого Бога — все це, як писав М. Грушевський, — давало протягом століть незвичайно сильні й ріжнородні імпульси та засоби для мітологічної творчости, тої «другої великої епохи мітології», за виразом А. Веселовського, яка наповнила собою европейське середньовіччя і знайшла й серед нашого народу сприятливий багатий ґрунт для власної творчости (М. Грушевський «Іст. у. літ.» ІУ. 359 - 60).

З чисто звукових, термінологічних або просто календарних асоціяцій виростають ріжні легендарні постаті та поняття. Прізвище Симона ЗІЛОТА, що походило з юдаїстичної секти «зілотів», дало на нашому ґрунті постать святого, що дбає про всяке лічниче зілля: на його день 10 травня добре, мовляв, збирати всяке зілля, бо воно тоді особливо успішне. А що існують зілля що відкривають скарби, шукачі скарбів уважають день С. Зілота особливо сприятливим для себе. Тому, що його святкували на другий день по св. Миколаї, то Симон Зілот став «Миколаєвим батьком». А що св. Миколай взагалі один із найсильніших та авторитетніших святих, то, використовуючи його «синовне» відношення до Симона Зілота, вводять і його ім'я в замовляння, яке проказують коли рвуть, чи варять лікарське зілля. Таким же чином, через календарне сусідство з Миколою зимним стає Миколаевим батьком і св. Сава. Подібно св. Пантелеймон робиться ПАЛІЄМ чи ПАЛИКОПОМ і палить блискавкою збіжжя тих, хто жне чи возить збіжжя в його день (там же ст. 362 - 63).

Цих прикладів вистачає, щоб вияснити в деякій мірі, якими шляхами творилися в народній уяві постаті ріжних святих, що їх характеристика і діла тільки частково відповідають уявленням офіційної Церкви. (див. МИКОЛАЙ, ІЛЛЯ, ЮРІЙ, ВАРВАРА, САВА, ПАРАСКЕВА - П'ЯТНИЦЯ. . . .

Серед тих народніх святих фігурують і такі святі, що їх не знайти, ні в якому реєстрі християнських святих: це персоніфікація свят, як от св. НЕДІЛЯ, св. РІЗДВО і т. д. Див. СВЯТО.

В народній уяві святий ідеал душевної чистоти, задоволення, радости й спокою: «Якби святі через дім перелетіли!» — кажуть, коли в хаті тихо і радісно. «Так мені добре, ніби святі душу переїхали. .» (Ів. Франко, «Прип.» III. 80, 81). І в загальній характеристиці святих, як вони виступають в народніх творах, треба визнати, що, окрім спеціяльних «магічних» функцій в тій чи іншій галузі людської діяльности, вони виступають насамперед як слуги Божі: «Через слуг до пана, через святих до Бога» (Номис, 146), або: «Через святих до Бога, а через людей до цісаря» (Франко, III, 80).

Визнається, що святі не бездоганні, бо і «Святий сім раз на день грішить», і що й вони не вільні від людських пристрастей, що доводять їх нераз навіть до сварки: «І між святими буває часом суперечка» (Номис, 3319), або: «І між святими буває часом рай і пекло» (Франко, III, 79) або: «І святий на святого в небі скривиться» (там же).

Цей людський бік постаті святих особливо яскраво виступає в оповіданнях про Обходи Христові з Апостолами по землі, де Христові супроводять найчастіше св. Петро, в. Павло і св. Миколай, і де святі, особливо св. Петро, часто виявляються простаками, що не розуміють життя і за те бувають навіть биті. Ці апостольські обходи, що виникли на підставі апокрифічного твору, вплинули й на наші колядки, де часто бачимо Христа з апостолами в гостях у господаря, і сам Христос виступає там ідеальним господаремхліборобом, що сам «за плужком ходить», а святий Павло «волоньки гонить а святий Петро волоньки водить . . . .»

Ця українізація святих, починаючи з самого Христа й апостолів, відбилася і в нашому образотворчому мистецтві, поскільки воно було тісно зв'язане з народом. «Коли одні майстри перебирали в українське вбрання біблійні постаті, і ми маємо праотця Іоакима козачим старшиною, або апостола Андрія в козацькому кунтуші, царя Давида в сап'янцях, поясі та гетьманській кереї в

церкві на св. Вратах (в Печерській Лаврі, Є. Ю.), чи популярних святих — Варвару, Параскеву в національному убранні, то інші не були такі радикальні та сміливі й, додержуючись в загальних рисах канону, якимсь мотивом. рисою, дрібною, але характерною, лучили чужу або звичайну форму з народом, робили йому її ближчою, зрозумілішою, рідною: так діви з притчі про мудрих і нерозумних дів звичайно заквітчані, в стрічках, часом навіть у червоних черевиках, іноді, як от у Межигір'ї. тільки в самих червоних кісниках. . . І коли в Ґірляндайо. Боттічеллі, Крівеллі й у багатьох інших італійських мистців Марія з волоссям, кокетливо заплетеним, зреклася священого вбрання. щоб одягтися у вузьку сукню XУ в., з мережками, у довгу спідницю. то й на Україні ми зустрічаємо заквітчану Пречисту (у вівтарі Межигірського манастиря). . «Цим українські артисти, — говорить К. Широцький, — як і італійські, а за ними й німецькі, французькі та інші виказували свою байдужість до археології, але тим самим, вбираючи Бога й святих в побутові форми, з одного боку. вони показували національну свідомість того що й наша нація, противно думкам поляків, призвана Богом нарівні з іншими народами, а вдруге, це відповідало національним поглядам на святих, Христа й Богородицю. що живуть ніби у рідній народові обстанові — ходять між людьми по світу. придивляються до їхнього життя. одних надаровують своїми милостями інших карають. . .» (В. Прокопович в «Наш. Минулому», 1918, II, ст. III - 12 118).

Перша неділя після Зелених Свят в православній Церкві присвячена «Всім Святим». Митрополит В. Липківський в проповіді. виголошеній в цю неділю. зазначив:

« . . Шануючи сьогодні всіх наших Святих. ми. як християни. повинні безумовно вшанувати в цей день і всіх Святих інших народів і Церков. Там, в оселях Отця Небесного, святі вже не поділяються на православних, католиків. лютеран та інших. як у нас на землі. Там усі святі. з якого б народу. чи Церкви. не походили. безумовно перебувають у братерстві й єднанні: світло Лиця Божого там нищить і розганяє всі хмари темних людських змагань та суперечок. Там — цілковите з'єднання Церков. А що у Бога є святі всіх Церков, це річ безперечна. бо святість, як виконання заповітів Христа. страждання за Нього відданість Йому — спільна всім Церквам. Ми навіть повинні вірити що й з інших вір не мало є святих у Бога бо ап. Павло сказав: «Слава і честь і вічний спокій всякому. хто робить добро. . .» (Дим VI 10) («Церква й Життя» 1963, ч. 3/36, ст.4).

СВЯТО — урочистий день. присвячений на вшанування Бога, святих та важливих релігійних або національних подій. Звичайно цього дня не працюють, а його «святкують». намагаючись проводити час почасти в побожній молитві (якщо свято релігійне), а почасти в веселих розвагах.

В Галичині казали: «Як хто не шанує свята, на цім світі в неділю шиє, або пацьорки ниже, то на тім світі крізь іглу, чи пацьорку пролазитиме. а як хто дере полотно, то на тім світі буде йти понад берег, берег під ним обірветься» (Етн. Зб. XXXII, 231).

Таке відношення до свята знаходимо й по інших місцях України, — праця під час свята має потягнути за собою якусь кару, причому іноді ця кара навіть не стоїть ні в якому логічному зв'язку з зробленою працею, а має на увазі одно — боляче дошкулити, караючи при тому навіть ні в чому неповинну дитину. На Київщині казали: «Часом, як дитина. що почала була ходити, а опісля перестала, не хворіючи, то тоді кажуть усі, що то з празника (свята), і тоді вже пригадують , якого тоді було святого, як саме воно осіло на ноги. і пригадують, що робив хто тоді, чи ні. Як робили тоді, то значить празник скарав дитину, а як ніхто нічого не знає за собою, то однаково на празник повертають і непремінно в церкві здіймають це лихо» (МУЕ НТШ, І, ст. 50), — себто покутують.

Від перших часів християнства була в Церкві тенденція трактувати християнські свята на взір жидівських. з тою ж невблаганною формалістикою, якою було обставлено святкування суботи, Пасхи й інших свят. що послужили взірцем для християнських. Проти такого «жидовствування» або «плотського» святкування виступали й боролися ріжні корифеї християнства, почавши від ап. Павла, і то не раз дуже різко. Але вони не могли подолати цих формалістичних тенденцій, які особливо сильно виступили при поширенні християнства в масах, де ерархія старалась звести вимоги нової релігії до найпростішого й до найприступнішого мінімума, вважаючи, що духовний і моральний зміст християнства однаково тій масі залишиться незрозумілим. Власне до таких елементарних вимог і належало святкування християнських свят, ходження до церкви та стримування від повсякденних робіт, щоб відріжнити свято від будня. Даремно деякі моралісти, як Теодосій Грек, пишучи до кн. Ізяслава, намагалися виянити, що з Христовою наукою «жидовская вся умолкоша», і що християнам не треба брати прикладів із жидівського святкування: хто умисне буде переносити потрібні роботи з свята на будні, як от різати звірят для їжі

в суботу, щоб не осквернити неділі, — «той явно жидовствує». бо св. Письмо не робить ніяких обмежень для неділі, — християнська практика пішла саме цим «жидівським» напрямом. Духовенство намагалося вплинути на народню уяву сенсаційними оповіданнями про кари й нещастя, що спадають на тих, хто не додержує свят, і, навпаки, про нагороди та благословенства, що ними увінчується пильне їх дотримування (М. Грушевський. Іст. у. л. ІУ, 574—75).

Спочатку карати за недотримання свята й винагороджувати за його дотримування належало, очевидно, самому Богові, але з часом народні маси, і то не тільки в Україні, але й в усій Европі, переклали це завдання на святих. що в тих святах мали бути вшановані, а ще пізніше на самі свята, що набирали антропоморфічних форм, персоніфікувалися. В Італії постав образ Бефани, уосіблення свята св. Епіфанії; в Німеччині Берти, уосіблення Різдвяних свят, а потім і П'ятниці та Неділі, що були занесені і до нас. У нас уосіблення свят дуже часті. В колядках на Різдво ми часто зустрічаємо образ св. Різдва: «. . . А всі святі ослоном сіли, тільки нема святого Різдва . . .» В буковинському весільному обряді співали: «Трійця по Церкві ходила, Спаса за ручку водила: гей, гаразд, Спасе, гаразд! Просимо, батьку зараз на калинові сіни. . .» (А. Веселовський в ЖМНП р. 1876, Ш. 65-66). Церковне свято «Оновлення Царгорода», в слов'янській вимові ЦАРЕГРАДА чи ЦАРЯ ГРАДА, дало привід до характерної мітологічної творчости: цього дня справляли обходи поля, або стримувалися від роботи, щоб не розгнівити «Царя Града». Так з'явилася на ґрунті церковного календаря цілком нова мітична постать, яка мститься, вибиваючи градом ниви тих. хто не святкує його дня. (М. Грушевський, IV, ст. 363, МУЕ НТШ. III. 125).

Християнські свята діляться на господні, Богородичні і святих, на рухомі й нерухомі. Рухомі свята зв'язані не з одною датою в році, а з тим самим днем тижня: це Великдень і свята залежні від нього, і що вираховуються на підставі т. зв. ПАСХАЛІЇ (див.). Нерухомі свята зв'язані з певною датою в році, напр., Різдво — 25 грудня ст. ст. Див. ПОКРОВА, НЕДІЛЯ, СПАС та інші. Крім того, кожний нарід має ще й свої НАЦІОНАЛЬНІ СВЯТА, прив'язані також до певних дат року. В українців такими національними святами після наших визвольних змагань 1917—21 рр. стали: Свято Державности Соборности, Шевченкові Роковини, Свято Вождів (Петлюри й Коновальця) та Листопадовий Зрив. Як для кожного християнина існує релігійний обов'язок взяти участь в святкуванні християнських свят, так для кожного українця існує моральний обов'язок взяти участь в святкуванні національних свят. Виправдування декого з тих, що не ходять на національні академії, влаштовувані з приводу тих свят, що ті Академії зробилися надто одноманітні, мають таку ж ціну, як коли б християнин відмовлявся ходити на Службу Божу, бо вона, мовляв, завжди однакова. Національно - державними святами ми не тільки тримаємо нас самих в постійному змобілізованому стані, але й засвідчуємо перед усім світом нашу незломну волю до самостійного незалежного державного життя.

СВЯТОВИД — див. СВІТОВИД.

СВЯТОПОЛК, син кн. Володимира Вел. (980—1019) — був князем перше в Турові, потім, мабуть, Вишгороді. В 1015 р. захопив Київ, знищивши трьох своїх братів Бориса, Гліба та Святослава, але, розбитий Ярославом, мусів втікати до Польщі. З допомогою свого тестя Болеслава, польського короля, добув був в 1017 р. знову Київ, але знову мусів тікати від Ярослава. Спробував ще раз захопити Київ з допомогою печенігів, але знову мусів тікати до Польщі і по дорозі вмер. Літописець назвав його Окаянним і додав. що від могили його несе донині (себто яких 80 років пізніше) такий сморід, що його чути кілька миль навкруги.

СВЯТОПОЛК - МИХАЙЛО, син Ізяслава Ярославича (1050—1113) — княжив перше в Полоцьку, але звідти вигнав його в 1071 р. кн. Всеслав. З 1078 р. княжив у Новгороді. В рр. 1088—93 княжив у Турові, аж поки став великим князем київським. Воював багато з половцями і, щоб замиритися з ними, одружився з половчанкою. Вибудував славний Михайлівський Золотоверхий манастир у Києві, дорогоцінну пам'ятку давнього нашого мистецтва, щоб її знищили до щенту москалі в 1934 р.

СВЯТОПОЛК ЧЕТВЕРТИНСЬКИЙ ЮРІЙ, у чернецтві ГЕДЕОН (+1713) — від 1685 р. митрополит київський, а перед тим єпископ луцький. Був відомий, як москвофіл, і тому, коли помер його попередник Йосиф Нелюбович - Тукальський, палкий український патріот, і Москва доручила Самойловичеві провести в митрополити таку людину, що прийняла б посвячення від московського патріярха і признала його владу над собою, Самойлович висунув єписк. Гедеона. І той дійсно зараз же пішов назустріч всім бажанням Москви, знищуючи тим автономію української Церкви, але дістаючи за те «монарші милос-

ті», а серед них митру. Див. КИЇВ, СИМОНІЯ.

СВЯТОСЛАВ I (942—72) — син Ігоря Рюриковича і кн. Ольги, вел. кн. київський, лицар - завойовник, що завжди попереджав ворогів: «Їду на вас!». Воював із народцями, що сиділи над верхньою Волгою, звільнив в'ятичів від хозарської залежности потім воював ;з т. зв. срібними болгарами і здобув їх столицю Болгар, що була дуже важливим торговельним центром; після цього в 967 р. воював із хозарами і зруйнував хозарську державу, чим відкрив вільний шлях азійським номадам в українські степи. Від хозарської столиці Ітиля, при вусті Волги не залишив каменя на камені. З хозарського походу повернув Святослав на Каспій і Кавказ. Над морем добув Семендер, славний своїми виноградними садами і переміг племена ясів та касогів. Підбитий до того греками і в порозумінні з грецьким імператором ходив на дунайських болгар і звоював наддунайські країни в 968 р. Але тоді під Киевом з'явилися ще вперше печеніги. І хоча воєвода Претич врятував Київ, все ж Святослав побачив себе примушеним вертатися додому, бо кияни прислали йому вістку про небезпеку, в якій знаходилася його столиця: «Ти, княже, чужої землі шукаєш і бережеш, а своеї мало не втратив».

Та Святославові не сиділося в Києві. Поділивши землі між синів, назначив їм у допомогу бояр - намісників і знову вибрався в Болгарію. «Нелюбо мені в Києві, — казав він, — хочу жити в Переяславці над Дунаєм. Там середина моеї землі. Там сходиться все добро: від греків золото, паволоки, вина і овочі різнородні, з Чехії й Угорщини срібло й коні, з Руси шкури, віск, мед, невільники». Але болгари не хотіли приймати окупанта і повстали проти нього. Військо Святослава перемогло, і Святослав вирушив в дальший похід. що про нього грецькі письменники оповідали потім страхіття. У самому Филипополі взяв Святослав 20.000 люду в полон і велів покарати їх страшною смертю — насадити на палі. Пострахом і жорстокістю утримував він болгарів в покорі. Не задовольняючись цим, Святославові захотілося звоювати й Візантію Тодішній імператор Іван Цимісхій, що прийшов на місце вбитого в революції Никифора, не мав охоти воювати і пробував договоритися з Святославом, але Святослав поставив такі умови миру, що їх було неможливо прийняти. Під Аркадіополем (недалеко Адріянополя) військо Святослава зазнало великої поразки, і він мусів відступити із уже заня тої Тракії до Болгарії. Остання дія цієї кривавої війни відбулася під Доростолом над Дунаєм. Літопис каже, що, бачучи великі сили ворога, Святослав умовляв своїх вояків «стати кріпко і не осоромити землі руської: лучче бути вбитим, аніж у полон дістатися, мертві бо сорому не мають». А військо відповіло: «Де, княже, твоя голова впаде, там і ми поляжемо». Завзяті бої не давали остаточного висліду. Святослав із військом замкнувся зрештою в міцних мурах Доростолу і після тримісячної облоги прийшло до замирення: Святослав мусів зректися Болгарії, обіцяв не чіпати грецьких колоній в Криму і став союзником греків. За те греки не тільки дали Святославові вільний шлях додому, а ще й потрібні запаси на дорогу.

Перед від'їздом Святослав зустрівся з Ів. Цімісхієм на Дунаю. Імператор прибув на побачення на коні з великим почотом у багатій блискучій зброї. Святослав з другого берега на човні, в якому сиділо кілька люду, і всі гребли веслами. Серед них був і Святослав, що відрізнявся від своїх товаришів тільки чистішою одежею та золотою сережкою в усі. Убраний він був у полотняну сорочку й шаравари, з себе був кремезний, середнього зросту, мав довгі вуса й на голові чуб. — зовсім нагадував пізніших козаків - запорожців.

Повертався Святослав додому з великою здобиччю, і наклав головою при дніпрових порогах, попавши в засідку печенігів. З його черепа, як переказує літопис, печенізький хан наказав зробити собі чашу, і з неї пили під час бенкетів на пам'ять перемоги над славним князем.

Проф. д-р М. Міллер здогадується, що його було поховано обрядом трупопалення на горі над Кічкаським перевозом, де в 1930 р. 1930 р. було знайдено т. зв. Кічкаський скарб, що був власне рештками того трупопалення. Про самого кн. Святослава проф. Міллер відводить такі підсумки:

«Багато було написано за його походи та війни, якими він поширював терен першої Української Держави та обороняв її кордони. Але Святослав був не тільки завойовником, що прагнув тільки здобичі. Він був ще й до того великим політичним діячем - імперіялістом. ясно уявляв собі значення для розвитку української держави — Північного Кавказу, Руського моря, Хвалинського моря та Балкану. Він не боявся навіть підняти питання перенесення столиці держави з Києва на Нижній Дунай до «Руського моря». Цим він думав також закріпити за Україною навіки панування над Руським морем, до якого стреміли своїми походами всі його попередники. Літопис наводить думки Святослава, якими він обґрунтовував перенесення столиці на Нижній Дунай, тобто теоретичні під-

валини політичних прагнень. Відтак Святослав уявляється з історичних джерел, як предтеча та один з основоположників ідеології сучасної української морської великодержавности». («Могила князя Святослава»)

СВЯТОСЛАВ II, син Ярослава Володимировича (1027—1076) — з 1054 р. княжив у Чернігові воював із Всеволодом полоцьким, а з 1073 р. зробився великим князем київським, прогнавши кн. Ізяслава, свого брата. За його князювання приходило до нього посольство від німецького імператора Генріха IV. Літопис наш оповідає, що Святослав хвалився перед німецькими послами своїми багатствами, але дістав від них ущипливу відповідь, «що багатство само по собі не багато важить, військо дорожче від багатства, бо потрапить і не таке ще здобути». М. Грушевський з цього приводу писав: «Київська дружина, видко, не була задоволена з Святослава, коли звісну анекдотку про Володимира обернула на нього. Але німцям Святослав заімпонував. . . Лямберт (німецький хроніст, сучасник) каже: що Бургардт привіз від Святослава Генріхові стільки золота, срібла і дорогих одеж (чи тканин), що ніхто не пам'ятав, аби в Німеччину привезено було стільки». («Іст. УР» II, ст. 64).

Святослав любив книжки і пам'яткою про цю його любов залишився славнозвісний «Святославів Ізборник» 1073-го року.

СВЯТОТАТСТВО — зневага посвячених Богові місць, осіб та речей, блюзнірство. Святотатствами особливо відзначався цар Петро І, що, влаштовуючи пиятику, пародирував церковні відправи разом із своїми найближчими співробітниками, що творили разом із ним ВСЕП'ЯНІШИЙ СИНОД.

СВЯТОША (+1152) —князь, син Давида Святославича чернігівського, постригся в Києві в ченці печерського манастиря, з іменем Миколи і прославився, як святий.

«СВЯЧЕНИЙ» — гайдамацький ніж, що їх ніби святив арх. Значко - Яворський Це був широкий, власного виробу, звичайно з відламка коси, ніж, настромлений на грубу дерев'яну колодку, довгий — разом із колодкою бував і понад аршин. Два такі «свячені ножі» були знайдені в Грековськім лісі біля Умані і зберігалися в музеї ім. Поля в Катеринославі. (Яворницький в «Нац. Трибуні» 1950 р. ч. 19). Див. ГАЙДАМАКИ, ТАРАНЯ ЗАЛІЗНА.

СВЯЧЕННЯ — церковний акт, що його символічне значення перейшло через три стадії: 1. присвячення Богові, як то буває при свяченні церкви та ріжних церковних речей; 2. віддання під охорону Бога та Його святих, як то буває при свяченні хати, поля, худоби, тощо; і 3. сповнення магічної сили святости, що віддалює всякі злі впливи та відганяє нечисту силу, як то ми бачимо при свяченні ріжних побутових речей, а головно їстивних продуктів, лікувального зілля, тощо. В народній практиці свячення приймається, як сильний магічний засіб, що видно й з того, що і не-християни, які живуть серед нашого народу, часто вважають потрібним діставати для своєї худоби, тощо, ріжні свячені речі, переймаючи від нашого народу віру в їх магічну силу. Так сталося і з нашим народом у давнину, коли він перейняв магічний бік християнства незалежно від догматичного (М. Грушевський «Іст. у. літ.» IУ, 344). З тією магічною цілью святили в нас ріжне зілля на Маковія та на Спаса, святили воду на Водохрища і нарешті святили паски, яйця, ковбаси, печене порося, тощо, коло церкви на Великдень.

Церковне свячення паски на Великдень, а за нею і всякої іншої всячини (хрін, часник, полин, сіль, сир) стало, як завважив М Грушевський, в осередку всієї нашої великодньої обрядовости. Повернувшись із свяченим, господар обходить із ним усе господарство, благословляє ним худобу, доторкаючись кожної худобини, потім так само благословляє всю родину. Якщо худоба заслабне, дають їй свячену сіль і масло. Якщо курка поїсть свяченого, не буде більше квоктати. Якщо миша з'їсть свяченого, стане кажаном (лиликом). Рештки від свяченого на Великдень, кості, тощо закопують на межах піль, щоб їх град не бив. Шматки свяченої паски засушували і давали в пійлі корові, як отелиться. Щоб відьма не могла доступитися до корови, в рогу у неї просверлювали дірку і закладали туди кісточку від свяченого (К. Ст. 1895, V, 70—76). Але, як зайде сонце, не можна більше свяченого їсти, бо може напасти куряча сліпота (МУЕ НТШ, ХУІІІ, 17).. Наведені тут приклади — тільки крапля в морі вірувань та забобонів, зв'язаних із «свяченим», як носієм особливої магічної сили.

СВЯЩЕНИК — людина, що одержала від епископа духовну владу, щоб правити св. Літургію і повнити інші церковні функції. Звичайно наш нарід називає священиками тільки священиків східнього обряду, священиків латинського, західнього обряду, що ототожнюються у нас із поляками, звуть у нас КСЬОНДЗАМИ. Священикам в інших релігіях відповідають: в поганських — ЖЕРЦІ; в жидівсь-

кій — РАБІНИ; в махомедданській — МУЛЛИ.

В православній українській Церкві священики одержують такі відзнаки вищости: 1. скуфія, 2. набедреник, 3. камілавка, 4. золотий хрест, 5. протоєрейство, 6. палиця, 7. золотий хрест із самоцвітами; 8. мітра, 9. протопресвітерство.

СВЯЩЕНСТВО — Таїнство, в якому єпископ передає вибраному кандидатові духовну владу повнити Таїнства і пасти отару Христову. Священство встановлене ще в Старому Завіті, коли Господь наказав Мойсеєві посвятити Арона на Первосвященика, синів його на священиків, а все покоління Левія на левитів, себто нижчих служителів при Скинії (Лев. УIII). Встановлюючи Новий Заповіт, Христос не відмінив священства, лише надав йому нового змісту, сказавши: «Я не прийшов зруйнувати Закон, а виповнити» (Матв. V, 17). Зробив Він це наТайній Вечері, як установив Пресвяту Євхаристію та промовив до Апостолів, щоб вони продовжували її в світі: « Чиніть це на спомин про Мене-» (Лк. 22, 19).

А коли воскрес, того ж дня явився Апостолам і сказав їм: «Мир вам- Як послав Мене Отець, так і Я посилаю Вас», себто з повнотою духової влади. Потім дихнув і сказав: «Прийміть Духа Святого, кому відпустите гріхи, відпустяться, на кому зоставите, зостануться» (Ів. XX, 22—23). «Дана Мені всяка влада на небі й на землі, ідіть навчайте всі народи, хрестячи їх во ім'я Отця і сина і Святого Духа, навчаючи їх додержувати все, що Я заповідував вам» (Матв. XII, 28, 19—20).

Св. Апостоли зразу після зшестя на них Святого Духа в день 50-ий після Воскресення почали свою архиєрейську службу, проповідували, хрестили і рукоположили на дияконів сім мужів, звівши на них Духа Святого через покладення на них рук (Діян. УІ, 5-6), і цим поклали початок першої, найнижчої ступені священства. Далі св. Апостоли стали настановляти для окремих Церков пресвітерів, що звалися також і єпископами, які в свою чергу настановляли пресвітерів - священиків.

Зі слів Апостола Павла виразно виходить, що священство це Тайна, бо вділяє священикові особливішу ласку виконувати священичі чинності: «Не занедбуй дару в собі, що був даний тобі за пророцтвом через положення, пресвітерату». (». (І Тим. 4, 14). Св. Павло каже, що він сам висвятив Тимотея: «Тому пригадую тобі, щоб ти розбуджував у собі ласку, що є в тобі через положення моїх рук». (2 Тим. 1, 6). Отож Тайна священства подає священикові особливішу ласку виповняти священичі чинності

Протестанти, за винятком Ритуалістів, заперечують тайну священства, і звуть її церковною установою Англікани й єпископали добачують у рукоположенні зовнішній обряд, яким визначуються міністри релігії, але заразом перечать, що це тайна, яка дає особливішу ласку до виконування священичих чинностей.

Католицька і Православна Церкви твердять, що тільки мужчини можуть бути священиками, бо Апостоли були мужчинами. Нема ніде ніякого доказу в Св. Письмі, що б Христос учинив священиком яку жінку. Навпаки св. Павло виключає їх від усякої священичої чинности в церкві: «Нехай ваші жінки мовчать у церкві . . непристойно бо жінкам у церкві говорити». (І Кор. 14, 34—35).

СЕВР — містечко біля Парижу. Тут держави Антанти договором з 10. VIII. 1920 відмежували Сх. Галичину від Польщі, трактуючи Сх. Галичину, як окрему державно - правну одиницю. Див. СЕН-ЖЕРМЕН.

СЕВРУК — давня назва людини, що живе з промислу, як пізніше козаки. Зв'язана ця назва з татарським «суварі» — кіннота. В Запоріжжі севруками називали то табунщиків, то конюхів. (Слабченко, «Полк» 1909, ст. 1178). Дехто уважав що севрук визначав сіверян, мешканців давньої Сівери (Чернігівщини), але це погляд помилковий.

СЕВРЮК ОЛЕКСАНДЕР (1893—1941) — член Української ЦентральноїРади, соц.-рев. партії, голова делеґації УНР на мирових переговорах у Бересті, посол УНР в Берліні, голова Місії УНР у Римі для українських военних полонених. Потім на службі у большевиків.

СЕКРЕТНИЙ СПІВРОБІТНИК — аґент російської ОХРАНКИ (див.) що потайно давав політичній московській розвідці відомості із середовища, за яким спеціяльно слідкував, і в яке звичайно входив, як діяльний член, або бодай часто зустрічався з його членами. Відомості, які давали секретні співробітники називалися ДАНИМИ ВНУТРІШНЬОЇ АГЕНТУРИ. Коли такий секретний співробітник «всипувався» перед своїми партійними товаришами, то він дуже часто діставав від них вирок смерти але бувало й таке, що революційне підпілля наказувало їм, як умову їхнього відкуплення поповнення якогось терористичного акту. Майже усі такі запідозрілі годились на це, ризикуючи своїм життям. Так сталось зі всипаним перед своїми товариша-

ми, секретним співробітником петербурзької охранки Багровом, який мусів убити Столипіна в Києві. Така сама доля стрінула провокатора Петрова, який мусів убити начальника петербурзької охранки полковника Карпова.

Специялісти від охранки вважали за найкращих співробітників безпартійних типів, яких впроваджувано до організації, що її охранка слідила і де вони дуже часто підносились із нижчих до щораз вищих щаблів партійної єрархії.

Одначе найчастіше т. звані провокатори рекрутувались споміж людей перетомлених і розбитих життям, які зневірились у доцільності ідейних змагань своїх організацій. Такі люди були схильні, без спеціяльних труднощів прийняти пропозицію охранки. Попадалися теж елементи озлоблені проти своїх співпартійців, яких вони звичайно видавали в руки поліції, бажаючи помститись на них. Нерідко ставали провокаторами малодушні люди, які зустрівшись з перспективою тюрми, хотіли себе регабілітувати, чи то ширими і повними зізнаннями чи теж службою як секретні співробітники поліції.

Зголошувались до охранки теж типи спритні і обізнані з своїм ділом, яким йшло тільки про гроші і які охранці подавали усякі видумані відомості. Зголошувались до секретної служби і особи, що їх підсилала організація, яка власне була сліджена й конче хотіла знати, що саме поліція про неї знає. Див. ПРОВОКАЦІЯ, АЗЕФ.

СЕКСОТ — СЕКРЕТНИЙ СОТРУДНИК — аґент большевицької політичної поліції, донощик.

СЕКТА — спілка людей, що відпала від Церкви і поширює науку, Церквою не визнану і заборонену. «В ХУІ—ХУІІ ст., коли московська Церква знемагала в боротьбі з сектами і нарешті розділилася на «старовірів» і «ніконіян», в Україні не було жодних сект. В XIX ст. в Україні нараховувалося вже понад 4 мільйони сектантів. Цей приклад указує, яка величезна ріжниця між Церквами України ХУІІ та XX ст. Церква, душа українського народу, яку він зберіг у страшніші часи життя України, перестала бути цією душею». (Н. Полонська - Василенко в Укр. Збірнику, Мюнхен, 1958, XIУ, ст. 85). Пояснюється ця «втрата душі» відривом Церкви, що стала слугою московського абсолютизму та цезарепапізму, від народу, — відривом тим більшим, що Церква, заповнившись московським та москвофільським духовенством, перестала промовляти до українського народу зрозумілою йому мовою. «Відомі приклади нерозуміння українцями слів навіть Євангелії: в іконі на текст «взиграшася младенец во чреве матері» тому, що слово «играть» (грати) в українській мові означає тільки музичну гру, маляр вималював дитину во «чреві», що грає на скрипці. Таких фактів безліч. Треба мати на увазі, що з бігом часу т. зв. «церковно - слов'янська мова відходила від старої церк. - слов'янської мови, яку вживалося в церквах Російської імперії, бо Синод «тихо й самовільно переправляв старослов'янські вирази та форми на чисто російські » (московські, Є. О.) (там же ст. 85). Див. МАЛЬОВАНЦІ, МОЛОКАНИ, ШТУНДА.

СЕКТЯРСЬКЕ НАСТАВЛЕННЯ — фанатичне вузькоглядство, що виявляється особливо в партійній політичній боротьбі. Особа, втягнена в політичну секту, перестає думати своєю головою, визнаючи за святе все те, що речник її групи - секти проголошує. Сектярі виявляються нездібними оцінювати людей інакше, як за схемою: «свій» і «ворог». Вузькоглядність сектяра робить його нездатним сприйняти багатогранну дійсність, оцінити те добре, що може знайтися в людях протилежного табору, або засудити те, що виявляється в його власному таборі. Договоритися з такими людьми в справах загально - національного значення справа цідком безнадійна. Таке вузькоглядне сектярство, на жаль, дуже поширене серед української еміґрації.

СЕЛЕЦЬКИЙ ПЕТРО (1821 - 79) — полтавський маршалок дворянства, а згодом київський губернатор. Залишив цікаві спогади про 20 - 40 рр. XIX ст. В них описав також зустріч із Т. Шевченком в Яготині у князів Репніних. Тоді виник був в Яготині проєкт поставити оперу. Селецький писав пізніше:

«Вибрали сюжет, що задовольняв усіх драматизмом і багатством дії, — Мазепа. Шевченко мав написати лібретто, а автор спогаду П. Селецький — музику. «Коли всі, — оповідає Селецький, — обстоювали особу Мазепи й хотіли представити його оборонцем свободи в боротьбі з деспотизмом Петра», він, Селецький, у вчинках Мазепи «не знаходив» нічого героїчного і домагався, щоб його представити таким, «яким він справді був», а коли з уст майбутнього композитора вирвалось слово «зрадник», що мало характеризувати «справжню» постать гетьмана, всі через це мало з ним не «посварилися». (П. Зайцев «Як окрадено Шевченка на нашій, не своїй землі» в «Мета» ч. І/33 за 1961 р.) У цьому уривку цікавий не сам Селецький, типовий «малорос» на московській службі, а відношення Т. Шевченка та кн. Репніних до гетьмана Івана Мазепи. Цікаво також, що цей уривок із спо-

ґадів Селецького в совєтському виданні «Біографія Шевченка за спогадами сучасників» Київ, 1958, заступлено... трьома крапками! Див. ст. 64, рядок 17. Московська цензура не пропустила цього уривка, але саме тому йому місце в УМЕ.

СЕЛО — оселя хліборобів в протиставленні до торговельно - промислового міста. Як територіяльно - правна одиниця, себто як сільська громада, село виникло вже в історичних часах. Ще навіть за княжих часів сіл в нашому розумінні слова не було, були тільки ХУТОРИ, себто групи дворищ, що їх мешканці походили з одного роду, і що були відділені одні від одних кільометрами поля, чи лісу. В потатарських часах селом уже називали низку хуторів, зв'язаних кровними, сусідськими чи господарськими відношеннями. Тут родовий елемент поволі відходить на другий плян. Сільській групі родів - дворищ досить близько відповідає громада Руської Правди — ВЕРВЬ. Вона з одного боку ще настільки невелика, що може ручити за своїх членів і відповідати за злочин, вчинений на її території. а з другого боку це союз вільних людей, що самі розпоряджають собою і укладають між собою умовини співжиття. Вервь платила за своїх членів «дику виру», якщо не хотіла видати убийника, або якщо вбивство було випадкове. Але платила тільки тоді, коли вбийник належав до такого союзу, себто коли він «вложився в дику виру», коли ж не вложився, відповідав сам за себе. М. Грушевський писав: «Староруське село не сиділо збитою групою домів, і з цього боку протиставляли «руський звичай» німецькому способу життя в Галичині дуже рано: господарства руського села «не лежали в одній лінії відповідно до німецького способу. але по руському звичаю в осібних і відокремлених кавалках». Така ґрупа дрібніших осад звичайно володіла спільно певними ґрунтами — особливо такими, як сіножаті. ліси. ріжні «входи». На зборах свої МУЖІВ полагоджувала вона свої господарські і всякі інші інтереси, сполом боронилася від претенсій сусідів і адміністрації, сполом удержувала церкву і попа, а часто підносила свій голос і в справі обсади попівства, правила суд і пильнувала порядку в границях своєї громади, платила сполом деякі, а часом і всі дані й податки, розкладаючи їх між господарствами; старшину свою вона також коли не все, то дуже часто собі вибирала». («Іст. УР», V, ст. 363)

Села в теперішньому розумінні слова появляються тоді, як Польща почала осаджувати села німецького та польського права: людність такого села була одна одній чужа, ґрунт діставала на вживання та підлягала накиненій владі (СОЛТИСАМ). В XV в. майже всі села Галичини були вже переведені з «руського» на німецьке чи польське право. На інших землях України старий тип села зберігався до т. зв. волостного переміну: в Австрії майже з усіх сіл потворено громади, в Росії — ВОЛОСТІ (див.).

Колись, до перетворення українських сіл в колгоспні фабрики, вони були — завдяки природженому естетичному смакові українських селян, дуже гарні й мальовничі і в тому основно ріжнилися від сіл Московщини:

«Білі хати українського села, мов красуні в чисті сорочки прибрані, рожевими мальвами, золотими соняшниками і чепурними чорнобривцями заквітчані. Трибанна церква ясною бляхою вкрита, святими хрестами звершена. вдумливо над селом видвигнувшись, до сонця поблискує, ніби з Господом тихенько розмовляє. Хатина у гаї, над ставом край села, з солом'яною стріхою і з чорним димарем, самотою нудьгує, кріслаті верби біля воріт журливо похилилися, і тужить червона калина, мов дівчина заручена, козаченька з походу дожидаючи. А за селом у полі — могила, і видно з неї далеко-далеко аж ген туди, де на обрію шовкове небо України до голубих степів нахиляється. . .» (О. Грицай в «Розб. Нації» 1934 ст. 57).

І у Т. Шевченка:

Село на нашій Україні —
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс і поле,
І сині гори за Дніпром. . .
Сам Бог витає над селом . .

Москаля В. Ізмайлова, що подорожував по Україні в початку XIX ст. вразило, що в Україні «всі села й хутори їх розташовані в чудових місцевостях. Кожна хата чиста і біла, в окруженні цвітучих садів». (В. Січинський «Чужинці. . .» 1938 ст. 152). Див. САД.

Німець Й. Г. Коль теж писав: «. . .Хати, повиті зеленню й буйною рослинністю розкинулися по узбіччях балок і поховалися в ярах. Високо поза селом, де продувають вихри, стоїть 50 і 100 вітряків. І так перед мандрівником, що їде високим, голим і пустим степом, несподівано розкривається дуже мальовничий та небуденний образ, коли з яру виринає українське село» (так же ст. 163).

СЕЛЯНИ — людність сіл, звичайно хліборобська. На заранні нашої історії селяни під назвою СМЕРДІВ (див.) становили головну масу вільного населення. та, побіч смердів,

церква, князі і бояри осаджували на своїх ґрунтах відпущенців, як чиншевиків, та невільників, що прибутки з землі віддавали власникові. Згодом між вільними й невільними селянами затирається маєткова ріжниця, а за польсько - литовської держави затирається вже й правна ріжниця, бо західньо - февдальний лад знав тільки селянина залежного від пана, вільного особисто, але без права власности на землю, зате з обов'язком робити панщину. Це сталося скорше в Галичині (XIV—XV вв.), пізніше (XV—XVI) на інших українських землях. Панщизняні селяни ділилися на королівських, церковних та панських, залежно від того, кому належала земля.

За Б. Хмельницького українське селянство взяло велику участь в повстанні проти Польщі. Воно намагалося звільнитися від будьякої підлеглости, але не було в стані здійснити своїх замірів. Зрештою і в Зах. Европі селянські війни, що тоді вже там скінчилися, не принесли селянству визволення, а привели тільки до утворення, замість февдального ладу, абсолютних монархій. Не могло й українське селянство робити з того винятку. Ідеологами Хмельниччини були люди інших станів, і тому вже Зборівська угода 1649 р. видалася селянству зрадою їх інтересів, бо прирекла повернути селян назад у послушенство панам. В унісон прозвучали й універсали Хмельницького, що забороняли манастирським селянам міняти рало на шаблю.. Турботи про повернення селянства до виконання їхніх обов'язків становили зміст внутрішньої політики і уряду Хмельницького. Проблема звільнення селянства в часах Хмельницького ще не була вирішена. Навпаки, в дальшому процесі прийшло на цих теренах до закріпачення селянства, від якого воно звільнилося аж 200 років пізніше в Зах. Україні, а в Наддніпрянській Україні ще майже на чверть століття пізніше.

Гетьманщина знала три категорії селянства: кріпаків, підданих і посполитих. Український Кодекс 1743 р. точно розмежовує ці три категорії.

КРІПАКИ за цим Кодексом стоять нарівні з невільниками - полоненими, а щодо головщизни й навя'зок стоять навіть нижче. Але серед українців кріпаків ще тоді не було: ними були москалі в московських вельмож та урядовців, що жили в Україні. В «Рішительних пунктах» Данила Апостола вставлено заборону переводити селян із Росії в Україну і навпаки, під загрозою гривни.

ПІДДАНІ поступово втрачали волю, хоча за указом з 18. VII. 1742 р. ще зберігали право переходу від одного земельного власника до другого, але все своє майно мусіли при переході залишати свойому попередньому землевласникові. Тоді вже встановилася норма, що майно підданого, а особливо земля, на якій селянин сидів, належала не йому, а панові. В межичасі між Хмельниччиною та уложенням Українського Кодексу 1743 р. селяни Гетьманщини втратили право розпоряджатися землею, на якій сиділи.

ПОСПОЛИТІ, що довший час були власниками землі, яку обробляли, з кінцем XVII ст. були примушені відробляти панщину, а за Катерини II були закріпачені, як інші верстви селянства. (Вас. Гришко в ЗНТШ. т. 56. ст. 50—55). Див. ПАНЩИНА.

Величезну ролю відограло селянство в російській революції та в визвольних змаганнях українського народу, що його воно тоді складало 9/10 населення. Але і цю революцію і ті визвольні змагання воно теж програло і, замість одержати поміщицьку землю, що знаходилася головно в руках чужинецького панства, воно опинилося в колхозному рабстві. Пояснюється такий сумний наслідок величезної затрати сил і людських жертв, по-перше, браком національної свідомости селянства, позбавленого під царським режимом не тільки своєї інтелігенції, але й своєї школи і книжки, і преси, а, по-друге, нездатністю селянства творити організовану тверду масу Хліборобська праця на полі сприяє розвиткові індивідуалізму, веде скорше до роз'єднання, ніж до об'єднання, тим часом, як фабрики й заводи навпаки сприяють солідарному об'єднаню робітництва,

«Як показує ввесь історичний досвід, — писав Іс. Мазепа, — селянство не здатне до ролі самостійної політичної сили. Маркс, аналізуючи клясові відносини у Франції, після революції 1848 р., висловлювався, що селяни, як політично необ'єднані і незорганізовані, власне «не утворюють кляси Тому вони, — писав він, — нездатні обороняти свої клясові інтереси у власнім імені ні в парляменті, ні в якому будь конвенті. . .» «Селянство, — каже також Кавтський, — може лиш потрясти державу, а не утворити в ній панування нової самостійної політичної сили. Селянство не можна розглядати, як окрему політичну партію, воно виступає тільки як допомогова сила для інших політичних партій і, дивлячись по тому, на чий бік воно стає, воно може мати рішальне значення для остаточної перемоги, чи поразки. У Франції селянство однаково спричинилося як до поразки революції 1848 р., так і до перемоги її в 1789 і наступних роках». (Іс. Мазепа «Три періоди укр. революції» в «Вільна Україна» 1921, I, ст. 9).

«Українське селянство, — писав Іс. Мазепа далі, — не було здатне на руїнах гетьманщини утворити нову самостійну політичну силу. Як суспільна кляса, воно не здібне до революційної ініціятиви.» Сільсько - господарське населення ніколи не може успішно почати самостійного руху: занадто воно сильно розпорошене по обширних просторах, і тому було б важко об'єднати значну його частину для спільних акцій. Селянство потребує ініціятиви і поштовху з боку більш сконцентрованого, освіченого й рухливого населення міст». (Маркс «Революція і контрреволюція в Германії»). Тому, — продовжує Іс. Мазепа, — без провідної керуючої ролі з боку іншої кляси, чи партії воно не могло задовольнити свої клясові інтереси, знищити велику земельну власність в Україні. Але українська буржуазія була зовсім нездарна на таку провідну ролю. Не мав сили її виконати й український пролетаріят». («Три періоди». . ст. 35—36).

Бо Україна на 9/10 була селянська нація нація хліборобів - землевласників, надто в своїй психіці незалежних індивідуалістів, що твердо, обома ногами стояли на своїй землі і вважали що поки вони ту землю мають, ніхто їх «з мужицтва не скине», бо не вони, зрештою, потребують міста, а місто їх. Вирвати у селянства, як багатшого, так і біднішого, як писав В. Липинський, отой його монополь» сили, ту їхню землю, підставу їх хліборобської сили й незалежности, перетворити гордовитих селян - хазяїв, що з посмішкою ставилися до робітництва та інтеліґенції, не зв'язаних тисячма ниток приватної власности, в покірливу, рабську тремтливу перед кожним большевицьким комісаром масу безземельних пролетарів - колхозників, — ось що була поставила собі за мету московська большевицька революційна влада, знаючи, що, знищивши українське селянство, знищить самі підстави української нації. (Див. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ).

Проф. Гр. Ващенко так схарактеризував духовість українського селянства:

«Селянин, особливо український, відзначається спостережливістю, конкретністю мислення, вдумливістю. Його більше переконують дії й факти, ніж слова. Він критично і розважливо ставиться до чужої думки, а іноді, навіть ніби згоджуючись із нею, залишається при своєму. Критицизм, сполучений із спостережливістю, стає за основу до відомого селянського гумору. Взагалі українському селянинові властива ґрунтовність і докладність думання, в тому він часто перевищує напівінтеліґента - міщанина.

«Але поряд із цим слід відзначити й деякі неґативні риси селянського мислення, особливо ті з них, що можуть бути шкідливими в умовах сучасного селянського життя. Перша з них — це повільність думання. Ця риса пов'язана з повільними темпами сільського життя й праці і може мати негарні наслідки в тих випадках, коли життя вимагає швидких дій і рішень.

«Друга неґативна риса типового селянського мислення — це його вузькість. Коло інтересів селянського життя порівняно невелике, тому питомому селянинові не властивий широкий лет думки й фантазії.

Нарешті, селянському мисленню властивий деякий консерватизм. Це не виключно хибна риса. Здоровий консерватизм, тобто додтримування кращих традицій, відпорність проти нездорових модних течій, як показує приклад англійців, може відігравати в житті народу дуже позитивну ролю Зате крайній консерватизм, пунктуальне дотримування норм старовини, відмовлення від всього нового тільки тому, що воно нове, — веде до застою й занепаду культури, як це показав приклад китайців».

СЕЛЬРОБ — Українське - Селянсько - Робітниче Соціялістичне Об'єднання, українська політична партія радянофільського напрямку під Польщею, основана в жовтні 1946 р. на з'їзді у Львові зі злуки двох партій — холмсько - волинського народньо - соціялістичного СЕЛЬ-СОЮЗУ («Українське Соц. Об'єднання Сель - Союзу») та галицької ліво - москофільської Партії Народної Волі. В вересні 1927 Сель-Роб розколюється, і в жовтні 1927 р. постають нові партії СЕЛЬ-РОБ - ЛІВИЦЯ і СЕЛЬ-РОБ - ПРАВИЦЯ. 1928 р. лівиця і деякі частини правиці створили СЕЛЬ РОБ - ЄДНІСТЬ. Партія фактично залежала від III-го комуністичного Інтернаціоналу, і в вересні 1932 р. польська влада її розв'язала. Лідером партії був К. Вальницький.

СЕМАК — дитина, народжена по семи місяцях. «Жінка або хлопець, як уродяться по сімох місяцях, то такий будуть мати дар. що скажуть, то те й станеться. Тоті планетники — семаки, то вони навіть вписують до календарів, що пророкують усі чувства, урожаї та неврожаї, — що вони скажуть, то все дописується до календарів». (З Городенщини. Етн. Зб. НТШ. XXXIV. 186). Подібні віруван ня існують і в інших народів. Тут відограє ролю, з одного боку, містичне 7, а також факт, що семаки виживають, а осьмаки вмирають (МУЕ НТШ. VIII, 13-14).

СЕМАК — монета вартости в 3 1/2 грша. Див. Сьомак:

СЕМАНЮК ІВАН — див. ЧЕРЕМШИНА МАРКО.

СЕМБРАТОВИЧ ЙОСИП (1821 - 1900) — професор богословія у львівському університеті в рр. 1858 - 65, греко - католицький галицький митрополит в рр. 1870 - 82. Незабаром після вступу на митрополичий престіл був найменований асистентом папського трону, римським ґрафом і консультором для східнього обряду св. Конґреґації поширення віри. В наслідок польських інтриг, викликаних проти митрополита зорганізуванням протиалкогольного руху серед українців, австрійський уряд домігся уступлення митрополита. Він переїхав до Риму, де й жив до кінця днів. На його місце прийшов Сильвестер СЕМБРАТОВИЧ (див.)

СЕМБРАТОВИЧ РОМАН (1876 - 1906) — галицько - український публіцист, що інформував чужинецький, головне німецький світ про українські справи. Редаґував часописи «Х-Штрален» та «Рутеніше Ревю» у Відні. Окремі його видання: «Полонія Ірредента» і «Дас Царентум ін дем Кампфе міт дер Цівілізаціон».

СЕМБРАТОВИЧ СИЛЬВЕСТЕР (1836-98) — професор догматики львівського університету, в рр. 1882 - 98 галицький митрополит. Від 1895 р. — кардинал. Йдучи назустріч бажанням митрополита Сильвестра, папа Лев XIII заснував в Римі окрему колеґію для українців греко - католиків.

СЕМЕНА день — день св. Семена Стовпника 1. IX ст. ст. Від цього дня починалися в Україні подекуди ВЕЧЕРНИЦІ та кінчалася ВУЛИЦЯ. З цим днем в'язалися й деякі прикмети. На Буковині казали: «Який Семен покаже, такий буде рік». Ця прикмета — відгук давніх часів, коли рік починався з 1-го вересня. Також казали в нас, що на Семена чорт (або святий, як де) міряє горобців міркою, скільки їх має залишитися на другий рік, а надвишку забирає, тому ніби раптом малїє їх число. І ластівки тоді теж ніби ховаються по криницях (М. Груш. «Іст. у. літ». І. ст. 196-97).

В давні часи на Семена справляли ПОСТРИЖИНИ (див.) та садовили княжичів на коні. Із цим днем в'язалося також ОДРУЖЕННЯ СВІЧКИ. Проф. М. Сумцов описав це свято, як воно відбувалося на київських базарах в 1884 р. Над вечір, коли закінчували торгівлю, всі перекупки та купці, що продавали овочі, з'єднувалися ніби в одну сім'ю (на кожному базарі окремо), прибирали ялинку овочами та ріжнокольоровими папірцями; подекуди ро круги били й опудало зі стирок та сіна. Приносили питво й страви і всю ніч гуляли навкруги прибраного деревця та співали відповідних пісень.

По інших містах прибирали так березку, або сосну, або вишню, наліплювали свічки, овочі бенкетували навкруги. В цьому звичаю дехто вбачає пережиток культу дерев. (Перв. Громад.1928, І, 103.)

Був ще й другий день Семена — 3-го лютого. Про цей день говорили: «Коли на Семена не йде дощ, то буде сухе літо» (Етн. Зб. НТШ. V, 209).

СЕМЕНИ — надвірна або прибічна сторожа турецьких султанів, гетьмана Петра Дорошенка та ріжних маґнатів в Україні XVIII віку.

СЕМЕНКО ВАСИЛЬ (1895—1915) — піонер футуризму в українському малярстві.

СЕМЕНКО МИХАЙЛО (1892—1938) — основник і провідник групи письменників панфутуристів, а потім «Нової Генерації». Народився на Полтавщині. Деякий час студіював у психоневрологічному інституті в Петербурзі. За першої світової війни побував у Вдадивостоці.

Перші збірки «Прелюд» (1913) і «Дерзання» (1914) ще не виявляли їх автора, як футуриста. Таким Семенко став пізніше, зокрема в книжках «П'єро кохає» (1918), «П'єро задається» (1918).

Футуризм в українській поезії — явище інтернаціональне, прийшле зовні. Це добре розумів М. Семенко, прилюбний оборонець всього найлівішого. У заснованому нам журналі «Нова ґенерація» (1927 р.) він завзято пропаґував інтернаціоналізм, пролетарське мистецтво і взагалі лівацтво не лише в поезії, а й у всіх ділянках культурного життя. Здавалося б, що націоналістичного в творчості Семенка було найменше, властиво — нічого. Та це не зашкодило московським большевикам заслати поета, як націоналіста, на Соловки, звідки він уже не повернувся. (Д-р Яр Славутич «Розстріляна Муза»).

СЕМЕНТОВСЬКИЙ КОСТЬ (1823 — ?) — автор багатьох статтей з української етнографії, а також збірки «Малорусскія і галицкія загадки».

СЕМЕНТОВСЬКИЙ МИКОЛА (1819—79) — автор роману «Кочубей», повісти «Мазепа» та опису Криму. Писав також про Київ та його пам'ятники.

СЕМЕНТОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР — автор історії Кам'янця Подільського (1865),

Почаївської Лаври (1870) та статтей про українське лісництво та сільське господарство.

СЕМИГРИВЕНИК — монета в 20 копійок.

СЕМИЛІТКА, СЕМИЛІТОК — дитина богатир. Завдяки містичному числу 7, дітям семиліткам надавалися особливі властивості: на Херсонщині казали, що дитина на сьомому році бачить домового (Ястребов, ст. 145; МУЕ, НТШ, VIII, 13). «Якби котра мати кормила хлопця до семи літ кажуть у Галичині, то міг би вирвати семилітнє дерево з корнем». (Етн. Зб. НТШ, V, 181). На цьому ґрунті виросли й вірування про семилітних богатирів, з котрих найвідоміший приклад — МИХАЙЛИК (див.) — оборонець Києва. (М. Груш. «Іст. у. літ.» IV, ст. 264—80).

«Богатирі - семилітки, або БЛИЗНЯТА, — оповідав один селянин із с. Ситник на Золотоношчині, — до семи літ живуть у батька-матері, а як приходить їм уже час виряжатись на свій острів, то перше вони щось таке подіють, або млин перевернуть, абощо, а потім вони вже ніякої шкоди не роблять. На острові тім усякі звірі й гади живуть, а богатирі й стережуть їх, щоб вони нікуди не вийшли й не наробили людям шкоди. . .» (К. Ст. 1889, III).

По аналогії, мудра ДІВЧИНА - СЕМИЛІТКА рятує батьків своїм розумом, розгадуючи трудні загадки або виконуючи важкі роботи.

СЕМИРАДСЬКИЙ ГЕНРИХ (1843—1902) з українського роду Семирадів — визначний мистець - маляр, що своєю великою композицією «Кво вадіс?» надхнув Сенкевича до його роману тої ж назви. Його одні вважали за москаля, інші знову за поляка, але він уважав себе за українця. Працював переважно в Римі.

СЕМИСВІЧНИК — свічник із сьома розгалуженнями для свічок. Семисвічник був інтеґральною частиною Кивоту Завіту, що його зробив Мойсей, намагаючись представити систему всесвту: його сім свчок мали б символізувати сім відомих тоді плянет (Осип Флявій). Після зруйнування Єрусалиму семисвічник було принесено в тріюмфі до Риму і поставлено в святині Миру, що його збудував Веспасіян на Форумі. Його було також ви різьблено на тріюмфальній брамі Тіта. Але дослідники відзначили, що фантастичні фіґури, вирізьблені на ньому, виказують, що той семисвічник не був цілком подібний до семисвічника єрусалимського храму. Зрештою, там міг бути і не один семисвічник.

Пізніше семисвічник зробився емблемою Богородиці. Ніде на давніх фресках, в скульптурах та серед знайдених речей давніх християн не знаходиться семисвічник, але у нас в Толковій Псалтирі 1697 р. в одному з 12 медальйонів, що оточують образ Божої Матері, знаходиться й семисвічник, що відповідає словам: «Свіща світ невечірній понесшая», або «свіща світодатальна сущим во тьмі гріха і юдолі. . .» (Новицький з ЗНТШ, т. 144, ст. 148). Також у Тріоді Посній 1627 р. є образ Божої Матері зо свічкою (ст. 211 і 678) і підписом: «Світоприємную свічу, во тьмі сущим явльщуюся. .» (там же, ст. 150). Див. СВІЧА.

СЕМІРАМІДА — леґендарна асирійська цариця, що ніби жила за 2.000 років до Хр. і збудувала в Вавилоні так зв. ВИСЯЧІ САДИ. Була й історична Семіраміда, що жила десь коло 800 р. до Хр.

Se terminó la impresión de este libro
en el mes de Agosto de 1964
en los Talleres Gráficos "Champion"
c. Mercedes 2163. Buenos Aires